

ČASŤ 5

CIRKEVNÉ DEJINY SPIŠA
V ROKOCH 1526 – 1918

Dejiny Spišského prepoštstva v rokoch 1526 – 1776

Roky 1526 – 1918 v dejinách katolíckej cirkvi na Spiši možno tiež charakterizovať ako obdobie jej prerodu zo stredovekej prepozitúry na novoveké potridentské biskupstvo. Ide o rozsiahle obdobie s mnohými špecifickými problémami: od výsostne stredovekých otázok privilégií a patronátneho práva, až po etablovanie slovenského národa; od otázok jurisdikcie až po materiálnu základňu cirkvi a od konfesionality až po vzťahy cirkvi so svetskou mocou. V ohnisku cirkevného diania, tak ako tomu bolo aj doteraz, sa samozrejme nachádza predovšetkým Spišská Kapitula ako sídlo najvýznamnejších cirkevných inštitúcií na Spiši – Spišského prepoštstva, Spišskej kapituly a neskôr Spišského biskupstva. Od tohto ohniska je odvodená štruktúra fár na Spiši, ale do istej miery aj rehoľných komunít a konventov.

„Jeseň stredoveku“, 15. storočie, sa i v Spišskej Kapitule končí veľkou slávou, dokončením prestavby a slávnostnou vysviackou kolegiálneho Kostola svätého Martina, v podstate do dnešnej podoby. Patronátne právo chrámu prešlo z uhorských kráľov na rodinu Zápoľskovcov, ktorých výnimočnej pozornosti a štedrosti sa Spišská Kapitula tešila v podstate až do vymretia rodu po meči. Žiaľ, začiatok 16. storočia sa niesol v úplne inom duchu. Nástup protestantizmu, bitka pri Moháči a následné boje o trón, ktoré spôsobili v celej krajine chaos, protihabsburské povstania, neblahé dôsledky definitívneho prechodu Spišského hradu do súkromných rúk a ďalšie následné udalosti spôsobili Spišskej Kapitule a katolíckej cirkvi na Spiši vôbec, mnoho priam existenčných problémov.

Istú obrodu katolicizmu na Spiši priniesol až koniec 17. a 18. storočie. Nepriamym dôsledkom tohto, pre katolícku cirkev zaiste pozitívneho vývoja, bol vznik Spišského biskupstva v roku 1776. Cirkevný život na Spiši celkom prirodzene ovplyvnili – a to najmä v personálnej oblasti – aj ďalšie širšie dejinné udalosti aj po tomto dátume, ako

boli napríklad národnooslobodzovacie snahy v 19. storočí. Žiadna však nebola dôležitejšia, ako vznik prvej Česko-slovenskej republiky v roku 1918.

Situácia Spišského prepoštstva na prelome stredoveku a novoveku

Ústrednou cirkevnou inštitúciou na Spiši na konci stredoveku je – podobne ako tomu bolo od začiatku 13. storočia – Spišské prepoštstvo so sídlom v Spišskej Kapitule na Vrchu svätého Martina oproti Spišskému hradu. Prepoštstvo bolo súčasťou Ostrihomskej arcidiecézy, no patrilo medzi uhorské kráľovské prepozitúry, ktoré podriadil už pápež Inocent III. (1198 – 1216) priamo svätej stolici. Vznikol tak zvláštny právny stav, ktorý sa počas celých dejín Spišského prepoštstva snažila väčšina ostrihomských arcibiskupov potlačiť a naopak, väčšina spišských prepoštov posilniť. Prepoštov totiž volila Spišská kapitula, svätá stolica túto voľbu potvrdzovala. Panovník, ako vlastník patronátneho práva, k tejto voľbe v niektorých prípadoch vyjadroval svoj súhlas. Novému prepoštovi udeľoval investitúru ostrihomský arcibiskup.¹ Takýto postup samozrejme prebiehal len za ideálnych podmienok. V stredovekých i novovekých dejinách prepoštstva bol tento úzus viackrát narušený, a to či už zo strany panovníkov, alebo zo strany ostrihomských arcibiskupov. Vo všeobecnosti sa však dá konštatovať, že spišskí prepošti, ktorí boli z hľadiska cirkevnej hierarchie položení nižšie než biskupi, napriek tomu na konci stredoveku požívali viacero právomocí vyhradených len biskupom. Vďačili za to jednak starším stredovekým privilegiám, ktoré dostali od pápežov,² jednak novším pápežským bulám, ktoré tieto privilégiá potvrdili, ba dokonca aj rozšírili. Medzi takéto privilégiá patrila bula pápeža Pia II. (1458 – 1464) z roku 1458, Sixta IV. (1471 – 1484) z roku 1472, či Leva X. (1513 – 1521)

¹ Jozef ŠPIRKO : Začiatky Spišského biskupstva : Snahy v minulosti o jeho utvorenie, in: *Mons sancti Martini : Vrch svätého Martina : Sborník z príležitosti sedemdesiatky J. E. Msgr. Jána Vojtašáka, biskupa spišského*, ed.: Peter Galan. Ružomberok 1947, s. 44.

² Miroslav GLEJTEK : Príspevok k výskumu organizačnej štruktúry Spišskej kapituly do konca 18. storočia, in: *Konštantínove listy*, roč. 5, 2012, s. 40 – 41. Vladimír OLEJNÍK: Spišský hrad a Spišská Kapitula v archívnych prameňoch, in: *Terra Scepusiensis Terra Christiana 1209 – 2009 : Spišský hrad, Spišská Kapitula dve centrá v dejinách Spiša*, ed.: Mária Novotná. Levoča 2009, s. 50 a tiež 183, 184.

Obr. 1. Najstaršia veduta Spišského hradu s kapitulou z lavice kamaldulských mníchov v Červenom kláštore. Dole detail kapituly.

z roku 1515. Vďaka nim mohli spišskí prepošti na svojom území suplovať väčšinu liturgických a jurisdikčných úkonov, vyhradených len biskupom. Mali tak na svojom území široké právomoci: Mohli zvolávať synody, zakladať benefíciá, a to i kanonické, povoľovať stavbu kostolov, súdiť, vizitovať, menovať a inštalovať kanonikov, mohli rozhrešovať tzv. *rezerváta*, teda hriechy, ktorých rozhrešenie mohol udeliť len biskup, mali samostatnú duchovnú právomoc nad kapitulou, klérom i všetkými obyvateľmi svojho územia, ako aj svetskú právomoc nad svojimi poddanými, teda mohli súdiť, ustanovovať do úradov, potvrdzovať v nich a odvolávať, napomínať, exkomunikovať, usporadúvať zbierky a tak ďalej.³ Súhrn všetkých právomocí by bol dlhší. Zjednodušene sa dá skonštatovať, že práva spišských prepoštov boli oproti právomoci biskupa oklieštené o dva základné liturgické a cirkevnoprávne úkony: Nemohli svätiť osoby (nižšie svätenia, diakonát a kňazstvo), ani vysviacať kostoly a kaplnky. Aj tento „hendikep“ však býval ľahko prekonaný, a to tým, že prakticky počas celého novoveku až do zriadenia Spišského biskupstva boli spišskí prepošti zároveň titulárnymi biskupmi.

Prepoštov, ktorí v období od začiatku 16. storočia stáli na čele Spišského prepoštvstva, môžeme

v tomto zmysle rozdeliť do troch skupín: Do prvej patria prepošti, na ktorých sa vzťahuje pápežské privilegium nosiť počas liturgie na svojom území biskupské znaky – bakulu a mitru – takzvané *praepositi infulati*.⁴ Sem môžeme zaradiť len posledného spišského prepošta z obdobia stredoveku, Jána Horváta (Horváth). Druhú skupinu tvoria prepošti, ktorí okrem titulu prepošta vlastnili aj biskupský titul niektorej z diecéz na juhu Uhorského kráľovstva, ktoré v tom čase boli obsadené osmanskými Turkami – tzv. *episcopi titulares*. Sem patria prepošti od Stanislava Várájho (Várallyi) až po Mikuláša Baloga (Balogh). Poslednú skupinu tvorili prepošti, ktorým panovník udeľoval okrem

³ Carolus PÉTERFFY (ed.) : *Sacra Concilia Ecclesiae Romano – catholice in Regno Hungariae celebrata*, pars 1. Bratislava 1742, s. 196.

⁴ Pápež Sixtus IV. (1471 – 1484) poctil 21. novembra 1472 spišských prepoštov privilegiom nosiť vo všetkých kostoloch na Spiši pri liturgii odznaky biskupskej hodnosti – mitru a bakulu. Od tohto obdobia sa preto nazývajú infulovanými prepoštmami. Štátny archív v Levoči (ďalej ŠA LE), archívny fond Spišské prepoštvstvo (ďalej SpP), I, Manipul VI, č. 173.

titulu prepošta navyše čestný titul biskupa – takzvaní *episcopi electi*. Tento titul sa nie v každom prípade spájal aj s biskupskou vysviackou. Túto skupinu začína Ladislav Matiašovský (Matthiasovszky) a ukončuje ho posledný spišský prepošt pred vznikom biskupstva, Karol Zbiško (Zbisko).

Spišský prepošt okrem prepozitúry zároveň *de facto* jurisdikčne viedol Spišskú kolegiátnu kapitulú zloženú z kanonikov, ktorých počet v tomto období ešte stále lavíroval od 10 až do 16. Traja kanonici – takzvaní dignitári – tvorili jadro kolégia. Ide o kanonika – kantora, kanonika – lektora a kanonika – kustóda. O ekonomické záležitosti kapituly sa staral dekan, ktorého si kanonici volili zo svojho streda. Medzi ďalších klerikov, ktorí pôsobili v Spišskej Kapitule, patrili farár. Býval v starej stredovekej fare, ktorá stála východne od Kostola svätého Martina.⁵ Funkcia kapitúlskeho farára sa zachovala prakticky až do začiatku 17. storočia. Odvtedy úlohy farára preberal stále jeden z kanonikov.

Farská sieť Spišského prepoštvania bola v tomto období koncipovaná do celkov, ktoré sa nenazývali dekanátmi, ale bratstvami farárov. Prvým a najstarším bratstvom bolo celkom prirodzene Bratstvo farárov 24 kráľovských miest, ktoré združovalo beneficiárnych duchovných na čele farností spišských slobodných kráľovských miest. Ostatné farnosti sa združovali podľa geografickej polohy, predovšetkým vo vzťahu k vodným tokom či väčším mestám. V tomto období tak mimo bratstva kráľovských miest rozoznávame Bratstvo horného toku Hornádu, Bratstvo dolného toku Hornádu, Bratstvo dištriktu Stará Lubovňa, Bratstvo Dunajeckého dištriktu, Bratstvo horného toku Popradu a Bratstvo dolného toku Popradu. Spolu teda na Spiši v 16. storočí jestvovalo 7 bratstiev. Všetky farnosti, združené v týchto bratstvách, patrili pod právomoc spišského prepošta. Špeciálny právny status voči prepoštvaniu i Ostrihomskému arcibiskupstvu malo Bratstvo bankských miest, situované okolo rieky Hnilec.

Konkrétne obsadenie a výpočet farností pod jurisdikciou spišského prepošta v tomto období

sa dozvedáme z registra pápežských desiatkov z roku 1519. Panovník Ľudovít II. (1516 – 1526) ich vyžiadal od pápeža Leva X. (1513 – 1521) na opravu pohraničných hradov proti Osmanom. Register zachycoval farnosti, ich duchovných a zaplatené desiatky, z ktorých možno dedukovať nielen množstvo a rozloženie, ale aj veľkosť farských benefícií a teda bohatosť či ekonomickú núdzu konkrétnej fary:⁶

Bratstvo farárov 24 kráľovských miest:

Spišské Podhradie (*Varallja*) – farár Valentín zaplatil 12 zlatých, 25 denárov

Spišské Vlchy (*Olaszi*) – farár Ján zaplatil 8 zlatých, 1 denár

Spišská Nová Ves (*Iglo* alebo *Nova Villa*) – farár Ján zaplatil 10 zlatých, 32 denárov; Mikuláš, rektor slovenskej kaplnky v Spišskej Novej Vsi, zaplatil 1 zlatý, 25 denárov

Levoča (*Leutschovia*) – farár Ján Henckel zaplatil 16 zlatých

Harichovce (*Palmarum*) – farár Štefan zaplatil 4 zlaté, 27 denárov

Iliašovce (*Sperarum*) – farár Matej zaplatil 3 zlaté, 15 denárov

Spišský Štvrtok (*Quinto forum*) – farár Blažej zaplatil 5 zlatých, 8 denárov

Hrabušice (*Villa Compositi*) – farár Hermolaus zaplatil 10 zlatých, 14 denárov

Švábovce (*Suevi*) – farár Martin zaplatil 3 zlaté, 12 denárov

Poprad (*Popradt*) – farár Stanislav zaplatil 7 zlatých, 40 denárov

Veľká (*Filka*) – farár Mikuláš zaplatil 6 zlatých, 2 denáre

Spišská Sobota (*Mons Georgii*) – farár Udalrik zaplatil 8 zlatých, 3 denáre

Mlynica (*Mollenbach*) – farár Matúš zaplatil 5 zlatých, 32 denárov

Veľká Lomnica (*Lomnicz*) – farár Ján zaplatil 4 zlaté, 16 denárov

Huncovce (*Villa Canis*, alebo *Hunczdorf*) – farár Ján zaplatil 4 zlaté, 8 denárov

⁵ Starú stredovekú faru dostali roku 1647 jezuiti, ktorí ju prebudovali na svoje gymnázium. Po zrušení rehole roku 1773 škola istý čas slúžila ako sýpka a roku 1819 tu bol zriadený učiteľský ústav. Radikálna prestavba roku 1933 úplne zmenila tvár tejto budovy a žiaľ i celej Spišskej Kapituly. Na základe tohto vývoja vieme, že pôvodná stredoveká fara stála na mieste dnešného funkcionalistického objektu bloku C Kňazského seminára biskupa Jána Vojtaššáka, orientačné číslo 13.

⁶ V zátvorke uvádzame historický názov danej obce v znení, v akom ho uvádza Wagnerova edícia. Pozri Carolus WAGNER (ed.): *Analecta Scepusii sacri et profani* (ďalej *Analecta Scepusii*), vol. 1 – 4. Viennae, Possoniae et Cassoviae 1771 – 1778 (tu vol. 2, s. 193 – 197). Wagnerove zlé a nekompletné čítania dopĺňujeme z odpisu *Matriculy Mollerianay*, uloženého v Báltthyaneu, National Library of Romania, Alba Iulia, Rumunsko, pod názvom *Synopsis Rerum Scepusiensium Saeculi XVI., Quas Seniores Fraternalitatis XXIV Civitatum Regalium Parochorum Litteris Consignabant*. Ms I 14, s. 4 – 9.

Žakovce (*Isaac*) – farár Valentín zaplatil 7 zlatých, 14 denárov
Vrbov (*Menhardi*) – farár Melchior zaplatil 8 zlatých, 4 denáre
Tvarožná (*Durandi*) – farár Martin zaplatil 3 zlaté, 20 denárov
Ruskinovce (*Rusquin*) – farár Blažej zaplatil 2 zlaté, 25 denárov
Lubica (*Leibicz*) – farár Matúš zaplatil 13 zlatých, 18 denárov
Spišská Belá (*Bela*) – farár Valentín Suntag zaplatil 7 zlatých, 4 denáre
Odorín (*Odorinum*) – farár Andrej zaplatil 3 zlaté, 40 denárov
Bystrany (*Eulenbach*) – farár Martin zaplatil 4 zlaté, 42 denárov
Kurimany (*Sanctus Quirinus*) – farár Ján zaplatil 1 zlatý.
Mimo tohto bratstva bol Benedikt, farár v Olcnave (*Alcznaw*), ktorý zaplatil 1 zlatý, 25 denárov.⁷

Bratstvo horného toku Hornádu

Markušovce (*Villa Marci*) – farár Ján zaplatil 5 zlatých, 20 denárov, jeho kaplán Juraj 1 zlatý, 20 denárov
Nálepkovo (*Wogendrössel*) – farár František zaplatil 2 zlaté
Smižany (*Schmögen*) – farár Martin zaplatil 1 zlatý, 4 denáre
Letanovce (*Lethan*) – farár Ambróz zaplatil 3 zlaté, 2 denáre
Svätá Margita (*Sancta Margaretha* ?) – farár Ambróz zaplatil 2 zlaté, 4 denáre
Betlanovce (*Villa Bethlen*) – farár Ján zaplatil 3 zlaté, 16 denárov
Hranovnica (*Greniczia*) – farár Martin zaplatil 2 zlaté, 12 denárov
Spišský Štiavnik (*Schebnik*) – farár Martin zaplatil 1 zlatý, 12 denárov
Vydrník (*Widernik*) – farár Ján bol zranený, zaplatil 1 zlatý, 41 denárov
Svätý Ondrej (*Sanctus Andreas*) – farár Šimon zaplatil 1 zlatý, 3 denáre
Vlková (*Varkasy*) – farár Ján zaplatil 1 zlatý, 20 denárov

Abrahámovce (*Villa Abrahae*) – farár Ján zaplatil 1 zlatý, 20 denárov.

Bratstvo dolného toku Hornádu

Spišský Hrhov (*Garga*) – farár Matej zaplatil 13 zlatých, 28 denárov
Vyšné Repaše (*Repasch*) – farár Briccius zaplatil 1 zlatý, 25 denárov
Brutovce (*Sanctus Laurentius*) – farár Michal zaplatil 1 zlatý, 10 denárov
Ordzovany (*Ragyocz*) – farár Juraj zaplatil 1 zlatý, 28 denárov
Bijacovce (*Bethania*) – farár Benedikt zaplatil 4 zlaté, 8 denárov
Žehra (*Sigra*) – farár Vavrinec zaplatil 3 zlaté, 35 denárov
Vyšný Slavkov (*Zalog* alebo *Zueck*) – farár Juraj zaplatil 3 zlaté, 40 denárov
Richnava (*Rychno*) – farár Benedikt zaplatil 3 zlaté, 25 denárov
Kluknava (*Klukno*) – farár Andrej zaplatil 3 zlaté, 17 denárov
Granč (*Grentsa*) – farár Mikuláš zaplatil 2 zlaté, 26 denárov
Jamník (*Jemnick*) – farár Valentín zaplatil 2 zlaté, 12 denárov
Domaňovce (*Doman*) – farár Peter zaplatil 2 zlaté, 12 denárov
Danišovce (*Villa Dionysii*) – farár Martin zaplatil 1 zlatý, 15 denárov.

Bratstvo Ľubovnianskeho dištriktu

Stará Ľubovňa (*Liblo*) – farár Ján zaplatil 6 zlatých, 10 denárov
Hniezdne (*Gnisen*) – farár Vavrinec zaplatil 3 zlaté, 15 denárov
Ružbachy (*Rauschenbach*) – farár Gašpar zaplatil 1 zlatý, 11 denárov
Nová Ľubovňa (*Novo Liblo*) – farár Peter zaplatil 2 zlaté, 10 denárov
Chmeľnica (*Hopgarten*) – farár Tomáš zaplatil 1 zlatý, 11 denárov.

⁷ V *Matricule Molleriane* sa za súčtom príspevku celej fraternity uvádza aj Olcnava. Túto obec rozhodne nemožno rátať medzi kráľovské mestá, a teda ani do fraternity. V 15. storočí Olcnava patrila ako filiálka k Spišským Vlachom. V období búrlivých náboženských nepokojov 17. storočia sa v súvislosti s rekatolizačnými snahami Štefana Čákiho (Csáky) nakoniec stala filiálkou Bystrian. Tento stav pretrváva dodnes. Napriek tomu musíme na základe registra pripustiť, že tu v tomto období fara skutočne jestvovala. Porovnaj Mária OLEJNÍKOVÁ a Vladimír OLEJNÍK : *Sakrálné pamiatky obce Olcnava*. Levoča 2012, s. 19.

Bratstvo povodia Dunajca

Spišské Hanušovce (*Hanneschau*) – farár Jozef zaplatil 2 zlaté

Spišská Stará Ves (*Antiqua Villa*) – farár Valentín zaplatil 4 zlaté, 20 denárov

Nedeca (*Nyczticz*, alebo *Neswitz*, dnes v Poľsku – Niedzica) – farár Ján zaplatil 2 zlaté, 14 denárov

Kacvín (*Kaczwinkel*, dnes v Poľsku – Kacwin) – farár Mikuláš zaplatil 2 zlaté, 8 denárov

Nižné Lapše (*Lapsch*, dnes v Poľsku – Łapsze Niżne) – farár Martin zaplatil 2 zlaté, 25 denárov

Krempachy (*Krempach*, dnes v Poľsku – Krempachy) – farár Kvirín zaplatil 2 zlaté, 32 denárov

Nová Belá (*Nova Bela*, dnes v Poľsku – Nowa Biała) – farár Ján zaplatil 1 zlatý, 40 denárov

Fridman (*Fridman*, dnes v Poľsku – Frydman) – farár Peter zaplatil 2 zlaté, 13 denárov

Lechnica (*Lechnitz*) – farár Albert zaplatil 2 zlaté, 12 denárov

Mimo tohto bratstva bol Jakub, farár vo Veľkej Lesnej (*Reichvald*), ktorý zaplatil 1 zlatý.

Bratstvo dolného toku Popradu

Kežmarok (*Kesmark*) – farár Imrich zaplatil 3 zlaté

Svätý Michal (**Sanctus Michael*, zaniknutá obec) – farár Benedikt zaplatil 2 zlaté, 6 denárov

Stará Lesná (*Waldorff*) – farár Imrich zaplatil 1 zlatý, 42 denárov

Strážky (*Strasa*) – farár Juraj zaplatil 1 zlatý, 25 denárov

Rakúsy (*Rokasi*, alebo *Rokesz*) – farár Ján zaplatil 3 zlaté, 10 denárov

Výborná (*Byrbrun*) – farár Matej zaplatil 1 zlatý, 40 denárov

Slovenská Ves (*Winczendorff*) – farár Valentín zaplatil 6 zlatých, 14 denárov

Toporec (*Toportz*) – farár Ján zaplatil 4 zlaté, 25 denárov

Podhorany (*Meltewr*) – farár Ján zaplatil 3 zlaté, 40 denárov

Bušovce (*Busow*) – farár Gašpar zaplatil 6 zlatých, 35 denárov

Podolíneec (*Buldin*, alebo *Podolin*) – farár Jozef zaplatil 5 zlatých, 16 denárov

Malá Lomnica (*Parva Lumnitz*) – farár Lukáš zaplatil 2 zlaté, 5 denárov

Veľká Lomnica (*Major Lumnitz*) – farár Henrich zaplatil 3 zlaté, 12 denárov

Stotince (*Hundertmark*) – farár Andrej zaplatil 2 zlaté, 18 denárov

Krížová Ves (*Sancta Crux*) – farár Ján zaplatil 2 zlaté, 12 denárov

Vojňany (*Kreiga*) – farár tu nebol ustanovený, zástupca zaplatil 72 denárov.

Bratstvo horného toku Popradu

Matejovce (*Villa Matthaei*) – farár Peter zaplatil 4 zlaté, 20 denárov

Veľký Slavkov (*Major Zalok*) – farár Benedikt zaplatil 5 zlatých, 22 denárov

Gerlachov (*Gerlitzdorff*) – farár Baltazár zaplatil 2 zlaté, 8 denárov

Batizovce (*Villa Botyzi*) – farár Tomáš zaplatil 4 zlaté, 31 denárov

Lučivná (*Lucziwna*) – farár Matej zaplatil 3 zlaté, 35 denárov

Štrba (*Czyrba*) – farár Juraj zaplatil 4 zlaté, 20 denárov

Vážec (*Vaycz*) – farár Mikuláš zaplatil 2 zlaté, 15 denárov

Štôla (*Czovorov*, alebo *Czeban* ?) bola vakantná a nebolo zaplatené nič

Spišské Bystré (*Kubach*) – farár Matej zaplatil 2 zlaté, 12 denárov

Jánovce (*Villa Johannis*) – farár Blažej zaplatil 1 zlatý a 1 denár

Stráže (*Villa Michaelis*) – farár Kvirín zaplatil 5 zlatých, 32 denárov

Hozelec (*Hozulcz*) – farár Juraj zaplatil 2 zlaté, 12 denárov

Spišská Teplica (*Teplicza*) – farár zomrel, jeho zástupca zaplatil 1 zlatý.

K tejto fraternite sa počítali aj 2 ďalší kňazi, rektor oltára Blahoslavenej Panny Márie v Matejovciach a rektor slovenskej Kaplnky Najsvätejšej Trojice v Kežmarku.

Zaplatené nebolo ani za Mengusovce a Kravany.⁸

Okrem menovaných farárov, ktorí patrili do jednotlivých bratstiev, zaplatili pápežský desiatok aj vtedajší predstavení jestvujúcich rehoľných domov či konventov, či nositelia titulárnych opátstiev a prepozitúr:

⁸ *Analecta Scepussii* 2, s. 193 – 197. National Library of Romania, Alba Iulia, Ms I 14. *Synopsis Rerum Scepusiensium Saeculi XVI., Quas Seniores Fraternalitatis XXIV Civitatum Regalium Parochorum Litteris Consignabant*, s. 4 – 9.

Mikuláš a Gregor, antoniti z Draviec, zaplatili spolu 10 zlatých, 8 denárov

Michal, opát Cisterciatského konventu Blahoslavennej Panny Márie v Spišskom Štiavniku, zaplatil 28 zlatých

Ján, prepoš z Lendaku, zaplatil 4 zlaté, 26 denárov.

Ako sme uviedli na Spiši jestvovalo ešte niekoľko ďalších farností, ktoré *de facto* jurisdikčne podliehali ostrihomskému prepoštovi *de Viridi Campo*. Išlo o takzvané výnimkové alebo inak exemptné farnosti. Nepodliehali spišskému prepoštovi, ale priamo ostrihomskému arcibiskupovi. Ich právne postavenie bolo v podstate rezíduom stredovekého stavu. Tieto farnosti sa neskôr združili do fraternity banských miest (*Fraternitas oppidorum metallicorum/ Fraternitas parochiarum montanarum*). V registri pápežských desiatok z roku 1519 uvedené nie sú. Vieme však že v 16. storočí do tohto bratstva patrili:

1. Gelnica (*Gölnicz*)
2. Jaklovce (*Jekelfalva*)
3. Krompachy (*Krompach*)
4. Smolník (*Szomolnok*)
5. Mníšek nad Hnilcom (*Villa Eremitae*)
6. Švedlár (*Swedler*)
7. Štós (*Stooz*)
8. Slovinke (*Habakukfalva*)
9. Veľký Folkmár (*Folkmar*).

Ak teda zrátame všetky farnosti, ktoré patrili do bratstiev, exemptné farnosti, fary spravované rehoľníkmi a Spišskokapitulskú faru, zistíme, že na konci stredoveku, v roku 1519, bolo na Spiši spolu 109 farností! Je to počet, ktorý je sotva porovnateľný s ktoroukoľvek inou stolicou Uhorského kráľovstva v tom istom čase. Do tejto farskej siete však patrilo aj množstvo starobyklých obcí so stredovekými kostolmi, ktoré v týchto pápežských registroch nefigurovali: Gánovce, Chrasť nad Hornádom, Levkovce, Spišské Tomášovce, Harkovce, Poľanovce, Pongrácovce, Slatvina, Spišský Hrušov, Matiašovce, Tribš, Vyšná Šuňava a ďalšie.

K celkovej charakteristike cirkevnej štruktúry na Spiši na začiatku 16. storočia, to jest všetkých jej cirkevných ustanovizní, treba pripočítať ešte kartuziánske kláštory na Skale útočiska a v Lechnici, minoritov v Levoči a augustiniánov v Spišskom Podhradí. Ich kostoly sa v registri nenachádzajú.

Štruktúru farskej siete na Spiši istým spôsobom ovplyvnilo zálohovanie 13 spišských miest poľskému kráľovstvu v roku 1412. *De iure* totiž farári týchto miest patrili pod jurisdikciu spišských prepošov. *De facto* však čelili mnohým snahám sa/ich z tejto právomoci vymaniť. Najprirodzenejšie sa táto separácia prejavovala z ekonomických dôvodov – pri vyberaní zvláštnych poplatkov mimo bežného katedratika. Farári 13 zálohovaných miest vtedy vystupovali akoby tvorili osobitné bratstvo a so žiadosťami o ochranu sa obracali na poľských kráľov či starostov poľského zálohu, ktorí sídlili na hrade Stará Ľubovňa. V skutočnosti však žiadne bratstvo farárov 13 zálohovaných miest nejestvovalo. Išlo len o účelové spojenie týchto duchovných s cieľom presadiť v rámci svojich možností a existujúcich právnych zvyklostí, formou konkrétnych žiadostí a listov, čo najviac ekonomických výhod pre svojich farníkov.

Najaktívnejšími z beneficiátnych duchovných na Spiši boli farári, zhromaždení v Bratstve 24 farárov kráľovských miest, ktorí sa vo svojich dokumentoch nazývali aj Bratstvom 24 kráľovských farárov. Usporadúvali pravidelné kongregácie bratstva, snažili sa hájiť svoje záujmy spoločne voči vonkajším nárokom – a to predovšetkým voči spišským prepoštom, ktorí mali nad všetkými bratstvami prinajmenšom duchovnú jurisdikciu.

Aká však bola štruktúra jednotlivých bratstiev? Na čele každého bratstva, to jest všetkých farárov, ktorí ho tvorili, stál senior. Bratstvo 24 farárov kráľovských miest si okrem toho vyberalo 2 členov vždy na 2 roky ako *defensores fraternitatis* – čiže obhajcov záujmov bratstva. Tí sa zúčastňovali aj ostrihomskej synody a prednášali ostrihomskému arcibiskupovi kauzy, ktoré bratstvo viedlo či už s prepoštami, alebo s inými stranami. Ďalším charakteristickým znakom Bratstva 24 kráľovských farárov bolo, že spišskí prepošti si z jeho radov vyberali svojho vikára, ktorý sa zvykol nazývať aj *vicarius scepusiensis*. V roku 1526 to bol napríklad levočský farár Sebastián Henckel.⁹ Bratstvo 24 kráľovských farárov si dokonca viedlo zo všetkých rokovaní akési vlastné záznamy – kroniky. Spočiatku išlo len o jednoduchú evidenciu členov fraternity, ich finančných príspevkov do spoločnej pokladnice a nekrológy za mŕtvymi bratmi. Jednotliví zapisovatelia však postupne obsahy zápisov rozširovali až do formy memoárovej spisby. V súčasnosti tak máme zachovaných niekoľko

⁹ *Analecta Scepusii* 2, s. 200.

zvážkov takzvaných *Matrík Bratstva 24 kráľovských farárov*. Sú pomenované podľa zapisovateľov, ktorí daný zväzok začínali: *Matricula Jantschiana*, *Matricula Molleriana*, *Matricula Goltziana*.¹⁰ Z týchto a iných dobových pramených záznamov máme dosť zrejmu predstavu o vývine udalostí, spojených s cirkevným dňaním na Spiši v období 16. – 17. storočia.

Pápežský desiatok roku 1519 zaplatila samozrejme aj Spišská kapitula – a to tak prepoštom ako aj všetci kanonici. Z registra sa dozvedáme, že v tomto období bolo v kolegiálnom Kostole svätého Martina inštalovaných 14 kanonikov, na čele s prepoštom:

Ján Horvát, spišský prepoštom, zaplatil 80 zlatých

Mikuláš Bařani (*de Battyan*), kanonik – lektor, zaplatil 36 zlatých

Ján Henkel z Levoče, kanonik – kantor, zaplatil 8 zlatých

Stanislav z Lvova (*de Leopoli*), kanonik – kusťód, zaplatil 5 zlatých, 20 denárov

Matej Šoos z Solivaru (*Soos de Sovář*), kanonik, zaplatil 5 zlatých

Vavrinec Wasserbauch z Levoče, vikár, zaplatil 5 zlatých

Klement zo Spišských Vlách (*de Olaszi*), kanonik, zaplatil 6 zlatých

Michal Homona z Humenného (*Homona*), kanonik, zaplatil 5 zlatých, 23 denárov

Bernard z Liptovského Jána (*de Szent-Ivány*), kanonik, zaplatil 5 zlatých

Mapa 1. Mapa jednotlivých spišských náboženských bratstiev.

¹⁰ Kroniky sú dnes uložené v rôznych archívoch a knižniciach: *Matricula Molleriana (Liber seu registrum Fratemitatis venerabilium Dominorum XXIV plebanorum regalium in Scepusio*. Popisuje obdobie rokov 1520 – 1606) je uložená v Lyceálnej knižnici v Kežmarku. *Matricula Goltziana (Codex novus accepti et expensi factorum et consiliorum praecipuorum venerabilis Fratemitatis XXIV Pastorum regalium in Scepusio*. Popisuje obdobie rokov 1603 – 1674) v Archíve Biskupského úradu v Spišskej Kapitule, fond Spišské biskupstvo, oddelenie: Knihy, nesignované. *Matricula Jantschiana* je v súčasnosti nezvestná. Viac k problematike Ivan CHALUPECKÝ: Kroniky a kronikári mesta Levoča, in: *Pohlady do minulosti : Zborník prednášok z histórie*, ed.: Mária Novotná. Levoča 2001, s. 34 – 35. Časť z *Matriculy Molleriany* publikoval Wagner pod názvom *Synopsis rerum Scepusiensium seculi XVI. Quas seniores fraternitatis XXIV regalium parochorum literis consignarunt*. Pozri *Analecta Scepusii* 2, s. 189 – 277.

Mikuláš Rikalff z Kamenice (*de Tarczafeu, Tarkew*), kanonik, zaplatil 5 zlatých, 46 denárov

Ján de Kečhalom (dnes Rupea, Rumunsko), kanonik, zaplatil 3 zlaté, 20 denárov

Ladislav z Budína, kanonik, zaplatil 3 zlaté

Alexander Kirschner, magister z Levoče, kanonik, zaplatil 5 zlatých

Matej de Ilkusch (*Olkusz*, Poľsko), doktor cirkevného práca, kanonik, zaplatil 1 zlatý

Andrej de Philekfalva, kanonik a farár Spišskej Kapituly, zaplatil 5 zlatých.

Začiatkom 16. storočia do personálneho obsadenia Spišskej kapituly, ale aj do jej majetkovej základne výrazne zasiahla ďalšia predstaviteľka rodu Zápoľskovcov, kňažná a „večná spišská hrabinka“ Hedviga Tešínska, vdova po palatínovi a dedičnom županovi Spiša Štefanovi Zápoľskom. Svojou listinou z 9. januára 1510, vydanou na Spišskom hrade, založila fundáciu, ktorá sa viazala na Kaplnku Božieho Tela, pristavanú k južnej lodi nedávno rozšíreného kolegiálneho Kostola svätého Martina v Spišskej Kapitule. Túto memoriálnu pohrebnú kaplnku rodiny začal v roku 1487, po smrti Imricha Zápoľského, stavať nebohý Hedvigin manžel a mladší z bratov Zápoľskovcov, Štefan Zápoľský.¹¹ Fundácia bola venovaná v duchu predchádzajúcej tradície, ktorá sa starala o večnú pamiatku (*memóriu*) uhorských kráľovských dynastií, za spásu duší oboch bratov – Imricha i Štefana Zápoľskovcov – ale aj ďalšieho príbuzenstva. Vďaka nej spišskí prepošti získali obec Drienovec (Somogy) v Abovskej župe aj s tamojšou mýtnou stanicou, vlastnícke podiely v obciach Kisfalud a Szeghy v Zemplínskej župe (dnes v Maďarsku) a neďaleký Studenec na Spiši. Výnosy z týchto obcí mali slúžiť jednak na opravu kaplnky, jednak na vydržiavanie rektora kaplnky (nazýval sa aj *comes Capellae Corporis Christi*), ale tiež 6 kaplánov a 4 klerikov, ktorí mali za zosnulých a žijúcich z príbuzenstva povinnosť slúžiť predpísaný počet votívnych omší a liturgických

hodiniek. Súčasťou majetkov, viazaných na toto benefícium bol aj kamenný dom s príslužnou záhradou, ktorý, ako v listine uvádza sama kňažná, prednedávnom postavila pri cintoríne Kostola svätého Martina.¹² Úžitková záhrada okolo domu sa v tej dobe ešte len mala zriadiť. Rektora mal vybrať niekto z rodiny Zápoľskovcov, prípadne spišský prepošt. Rektorom sa mohol stať niektorý z kanonikov kapituly, prípadne iný vhodný kňaz. Tak sa personálny stav Spišskej Kapituly rozšíril o niekoľko ďalších zasvätených osôb.

Ekonomická báza Spišského prepoštvstva bola v tomto období viac-menej stabilizovaná. Základným zdrojom príjmov spišských prepoštov a kapituly boli desiatky, ktoré platili veriaci zo svojej úrody. Spišský prepošt mal nárok na desiatky z území, ktoré jurisdikčne patrili pod jeho právomoc. Jednotlivým farárom však zvyčajne prenechával desiatok z územia ich farností. Farári časť desiatku odvádzali prepoštovi vo forme poplatku, ktorý sa nazýval katedratikum. Výška tohto poplatku sa určovala zvyčajne pri povolení výstavby kostola.¹³ V neskoršom období boli desiatky i katedratikum viac-menej pevne stanovené.

Čo sa týka pozemkového vlastníctva, vo všeobecnosti sa dá skonštatovať, že časť majetkov vlastnili spišskí prepošti sami, časť spolu s kapitulou a časť kapitula samostatne. Majetky kapituly sa zas delili na spoločné a beneficiálne, čiže také, ktoré sa viazali k jednotlivým kanonickým *štálam** a patrili konkrétnemu kanonikovi počas jeho pôsobenia. Na základe archívnych dokumentov môžeme zovšeobecniť, že na začiatku novoveku bola majetková situácia v Spišskej Kapitule nasledovná:

Prepoštské majetky:

– majetok Jablonov mali spišskí prepošti už od kráľa Ondreja II., vlastníctvo im roku 1249 potvrdil Belo IV. Pritom im pridali ešte právo postaviť si na Spišskom hrade palác a vežu; na pôvodnom území Jablonov (*Almas*) vznikli ešte

¹¹ ŠA LE. Archívny fond Súkromný archív Spišskej kapituly (SASK), scr. II, fol. 5, č. 1. Listinu s fundačnými záväzkami publikoval Karol Wagner v *Analecta* 1, s. 359 – 363, č. XLIII.

¹² Na základe neskoršieho vývoja situácie v Spišskej Kapitule vieme, že tento dom, neskôr nazývaný „Kodria“ (z lat. *codrias* – ubytovňa pre chudobných študentov), stál juhovýchodne od Katedrály svätého Martina. Po odcudzení benefícia už nebolo možné pre Kaplnku Zápoľskovcov vydržiavať pôvodne zamýšľaných klerikov, ako bolo ustanovené vo fundácii Hedvigy Tešínskej. Dom následne začal plniť funkciu hostinca. V roku 1647 ho dostali s celým benefíciom Kaplnky Božieho Tela jezuiti a prestavali ho na svoju rezidenciu. Po zrušení Spoločnosti Ježišovej v roku 1773 bol jezuitský dom i benefícium venované pre budúci kňazský seminár. Ten vznikol v roku 1815. Pôvodný kamenný dom kňažnej Hedvigy Tešínskej teda stál na mieste, kde je dnes blok A – vstupná časť Kňazského seminára biskupa Jána Vojtaššáka v Spišskej Kapitule.

¹³ Peter LABANC: *Spišskí prepošti do roku 1405*. Trnava 2011, s. 158 – 160.

* *Štalam* (z lat. *stallum*, i, n. – stajňa) označuje jednak čestné miesto kanonika vo svätyni kapitulného chrámu, jednak úrad, s ktorého výkonom je toto miesto spojené a jednak aj beneficiálne majetky, ktoré patria k danej funkcii. Z tohto je odvodené aj uvádzanie kanonikov do úradu *installatio*, to jest – inštalácia (pozn. autora).

v 13. či začiatkom 14. storočia Pavľany a Lúčka
– obce Malá Ida, Šebastovce a Hernádpetri (Maďarsko) v Abovskej župe kúpil prepoš Matej (1239 – 1262), kúpu potvrdil Belo IV. v roku 1254
– vlastnícky podiel vo Vyšných Repašoch roku 1534 nadobudol prepoš Horvát výmenou za jednu vinicu v Olaszliszke (Maďarsko)

Spoločné majetky prepošta a kapituly:

– vinice v Olaszliszke dostal Kostol svätého Martina od Bela IV. spolu s kúriou a vinicou v Blatnom Potoku (Sárosatak, Maďarsko) v roku 1248
– obec Letanovce a zaniknutú dedinu *Hejmut s Marcelovým hradom získali spišskí prepošti roku 1269 od Bela IV. na opravu hradu, no od roku 1281 tieto obce vlastnili spoločne s kapitulou¹⁴
– Kolačkov vznikol na území darovanom spoločne prepoštom i kapitule v roku 1293 Ondrejom III.
– mesto Gönc Abovskej župe odkázal vo svojom testamente Kaplnke Božieho Tela pri Kostole svätého Martina uhorský palatín a spišský župan Štefan Zápoľský v roku 1499

Kapitulské majetky:¹⁵

– pozemky, na ktorých neskôr vznikol Katúň, získala kapitula už roku 1282¹⁶
– majer Vysoká (*Visznicz*) v lesoch nad Levočou bol pôvodne ako lúka zahrnutý v donácii Bela IV. na zem Jablonov, Spišská kapitula ho získala v roku 1352¹⁷
– majer Pisarovce pôvodne získal pre Oltár svätej Márie Magdalény v Kostole svätého Martina prepoš Mikuláš v roku 1387, neskôr prešiel do vlastníctva kapituly

– majer Kobuľany pri Spišskom Podhradí získala Spišská kapitula v roku 1396
– prvé podiely v Nemešanoch kapitula získala v roku 1425¹⁸
– obec *Margecianka (zaniknutá) kúpil už prepoš Matej (1239 – 1262), no dostala sa do súkromných rúk, majer na mieste zaniknutej obce získala kapitula v roku 1446, polovicu neskôr zabrali správcovia Spišského hradu a v roku 1510 ju kapitule vrátila Hedviga Tešínska¹⁹
– Hencovce, Jánovce a podiely v Hôrke získala kapitula po roku 1462
– podiely v Buglovciach a Spišskom Hrhove,²⁰ ako aj v Harakovciach nadobudla roku 1476
– majer Jankovec pri Buglovciach, majer Aranyas pri Dobrej Völi, majer Meszes na Zemplíne a vlastnícky podiel v Petrovciach vlastnila od roku 1478
– Roškovce, podiely v Ordzovanoch, Brutovciach, Nižnom Slavkove, Orlovci a majer *Stokfalva* mala od roku 1480
– majer *Nameske* získala v roku 1499
– Vítkovce, majer v Olcave a podiel v Spišskom Hrušove získala kapitula roku 1509
– podiely vo Vyšných a Nižných Repašoch a Oľšavici kapitula získala po roku 1510
– podiel v Gánovciach vlastnila kapitula od roku 1519
– vlastnícke podiely v Granči nadobudla v roku 1520
– podiel v Dravciach získala kapitula v roku 1656²¹
Ako príklad rozdelenia benefičiálnych majetkov môžeme použiť záznam z Kánonickej vizitácie Spišskej kapituly z roku 1629:²²
Spišský prepoš vlastnil obce Jablonov a Lúčka s istými podielmi v Pavľanoch a polovicou dešiatku v Letanovciach.
Kanonik – kantor vlastnil Studenec,

¹⁴ *Tamže*, s. 186 – 194.

¹⁵ Podrobne nešpecifikované majetkové celky sme identifikovali z elenchu Imrich MÉRZ: *Elenchus literarium instrumentorum Bona Venerab. Capituli Scepusien. in Comitatus Scepusiensis, et Sarosiensis existantia tangentium*. Rukopis. Spišská Kapitula 1799 z fondu Súkromný archív Spišskej kapituly. Predmetné listiny sa nachádzajú v skriniách 3 – 9: ŠA LE, SASK, scr. 3 – 9. Vývoj majetkovej základe Spišského prepoštstva a Spišskej kapituly v novoveku si v budúcnosti bude vyžadovať ďalší rozsiahly výskum.

¹⁶ Peter LABANC: *Spišskí prepošti do roku 1405*, s. 171 – 172.

¹⁷ *Tamže*, s. 185 – 186.

¹⁸ ŠA LE, SASK, scr. 3, fasc. 3, č. 3.

¹⁹ Peter LABANC: *Spišskí prepošti do roku 1405*, s. 171. Veronika KUCHARSKÁ: *Hedviga Tešínska: šľachtická na prelome stredoveku a novoveku*. Dizertačná práca. Bratislava: FF UK 2011, s. 125 a TÁŽE: *Ducissa. Život tešínskej kňažnej Hedvigy v časoch Jagelovcov*. Bratislava 2014, s. 183.

²⁰ ŠA LE, SASK, scr. 4, fasc. 1, č. 5.

²¹ *Tamže*, scr. 3, fasc. 4, č. 8. Márton PIRHALLA: *A Szepesi prépostság vázlatos története kezdetétől a püspökség pelállitásáig*. Levoča 1899, s. 448.

²² Archív biskupského úradu Spišská Kapitula (ďalej ABÚ SK), fond Spišské biskupstvo (ďalej len SpB), oddelenie Kánonickej vizitácie, inv. č. 1. Kánonická vizitácia P. Pázmaňa v Spišskej Kapitule v roku 1629. Vizitáciu publikoval Josephus HRADSKÝ (ed.): *Addimenta ad Initia, progressus ac praesens status Capituli Scepusiensis*. Szepesváralja 1903 – 1904, s. 1 – 113.

Nemešany, Arnutovce a vinicu Bagner v Liszke
 Kanonik – lektor vlastnil Domaňovce,
 Danišovce a vinicu Suyto v Liszke
 Kanonik – kustód vlastnil Bugľovce
 Kanonik IV. vlastnil Spišský Hrušov
 Kanonik V. vlastnil Dravce a vinicu Doris
 v Liszke
 Kanonik VI. vlastnil Klčov
 Kanonik VII. vlastnil Ordzovany s filiálkou
 Pongrácovce
 Kanonik VIII. vlastnil Spišský Hrhov
 s majermi Pisarovce a Uloža
 Kanonik IX. vlastnil Jamník
 Kanonik X. vlastnil Žehru s filiálkami Granč
 a Petrovce
 Kanonik XI. vlastnil Jankovce
 Farár Spišskej Kapituly vlastnil Baldovce²³
 Ďalšie dve prebendy boli neobsadené: ma-
 jer v Arnutovciach a alodiálny majetok Aranyas
 s majerom Nameske

K týmto majetkovým celkom treba samozrejme pripočítať takzvané *Beneficium Corporis Christi* – teda už spomínané majetky, ktoré darovala Hedviga Tešínska Kaplnke Božieho Tela – Drienovec, Kisfalud, Szeghy a Studenec. Okrem toho viacero drobných majetkov (menšie poľnosti, šľachtické kúrie, drobné vlastnícke podiely v obciach) sa vo forme fundácií – náboženských základín – spájalo nielen s Kostolom svätého Martina, ale aj s jednotlivými kaplnkami a oltármi, ako aj s votívnymi záväzkami kapituly.

Už z tohto hrubého výpočtu vyplýva, že v Spišskej Kapitule sa sústreďovala ohromná časť majetkového vlastníctva nielen na Spiši. Práve táto skutočnosť sa stala v nepokojných obdobiach 16. a 17. storočia, počas ktorých prichádzalo k novému a novému „prerodzeleniu“ súkromného vlastníctva na Spiši, príčinou mnohých, často neprehľadných, spoločenských turbulencií. Cirkevné majetky totiž boli až príliš veľkým lákadlom.

Osudy spišského prepoštstva v 16. storočí

Na začiatku 16. storočia sa na spišský prepoštský stolec dostal magister Ján Horvát z Lomnice. Patrilo k najkontroverznejším ľuďom na tomto poste a jeho nehodné pôsobenie sa zvyčajne charakterizuje ako jeden z dôvodov, pre ktoré sa dostal katolicizmus na Spiši do existenčných problémov a prečo sa tak rýchlo medzi kňazstvom šírili protestantské myšlienky. Ján Horvát mal úrad prepošta zastávať už od 28. mája 1505, keď ho menovala na základe patronátneho práva pani Spiša, vdova po palatínovi Štefanovi Zápoľskom, už spomínaná tešínska vojvodkyňa Hedviga, spolu so svojimi dvoma synmi Jánom a Jurajom, dedičnými županmi Spiša.²⁴ Tomuto menovaniu však rázne odporoval vtedajší ostrihomský arcibiskup Tomáš Bakoč (Bakócz), ktorý dôvodil mladým vekom Jána Horváta a jeho nedostatočným vzdelaním.²⁵ Hedviga preto Horváta poslala na vlastné náklady na štúdiá do Ríma a správcom prepoštských majetkov urobila jeho otca Michala. Aby Spišská kapitula medzitým nezostala bez vedenia, do úradu prepošta menovala kňaza Jágerskej diecézy Ladislava z Csobádu. Tak nastala situácia, že do úradu spišského prepošta boli naraz menovaní dvaja ľudia. Ladislav sa kvôli svojim právam odvolal k vtedajšiemu pápežovi Júliusovi II. (1503 – 1513), ktorý prisúdil spišský prepoštský stolec jemu. Už v roku 1510 však Ladislav z Csobádu zomrel.²⁶ Po jeho smrti a po dokončení štúdií už Jánovi Horvátovi nestálo v ceste nič. Kňazná Hedviga ho so svojimi synmi menovala do úradu prepošta druhýkrát, 4. februára 1511.²⁷ Počiatky jeho pôsobenia hovoria o prudkom zanížení pre katolícku vec. Ján Horvát sa v tomto období vyznačoval snahou o obranu Spišského prepoštstva i katolíckej viery. V kronike levočského richtára a mešťanostu Konráda Sperfogla sa napríklad spomína kánonická vizitácia Levoče,

²³ Okrem beneficiálnych majetkov prepošta a dignitárov kapituly – teda kanonika – kantora, kanonika – lektora a kanonika – kustóda sa uvedené majetky neviazali prísne k danému kánonickému štalu. Obsadzovali sa podľa uvoľnenia daného majetku, teda po smrti kanonika jeho novovymenovanému nástupcovi. Rovnako sa postupovalo pri obsadzovaní kánonií v Spišskej Kapitule.

²⁴ Menovanie Jána Horváta za spišského prepošta bolo súčasťou majetkovej politiky Zápoľskovcov. Viac k problematike Veronika KUCHARSKÁ: *Hedviga Tešínska*, s. 72 – 73 a 120 – 121.

²⁵ Podľa niektorých názorov Ján Horvát ani nebol vysväteným kňazom. Márton PIRHALLA: *A Szepesi prépostság vázlatos története*, s. 137. Podobne podľa neho aj Ivan CHALUPECKÝ: *Zápoľskí a Spiš do roku 1526*, in: *Z minulosti Spiša*, roč. 13, ed.: Ivan Chalupický. Levoča 2005, s. 51. Zo zachovaných dokumentov môžeme o tejto otázke usudzovať len veľmi ťažko. Ak mu však kronika Gašpara Haina vyčíta, že apostatoval a oženil sa, podľa všetkého ordinovaný skutočne bol. Porovnaj Jeremos BAL; Jenő FÖRSTER a Aurél KAUFFMANN (trans. a ed.): *Hain Gáspár Lócsei krónikája*. Lócse 1910, s. 93. Nasvedčujú tomu aj jeho štúdiá v Ríme.

²⁶ *Analecta* 3, s. 73, 74.

²⁷ *Analecta* 1, s. 363.

ktorú 26. februára 1516 vykonal Ján Horvát so spišským kanonikom Vavrincom Wasserbanthom (Wasserbauch).²⁸ Žiaľ, zápisnica z tejto kánonickej vizitácie sa nám nezachovala a tak nevieme, či Horvát zvizitoval celé prepošstvo, aká podrobná bola táto vizitácia, ani ďalšie detaily z jej obsahu.

Do tohto obdobia spadá aj jeden z kľúčových pokusov ostrihomských arcibiskupov o oklieštenie právomocí spišských prepošov. Ako dôvod otvorenia tejto otázky prichádza do úvahy jednak nadradenosť Ostrihomu, jednak nespokojnosť arcibiskupa Bakoča s osobou Jána Horváta, ktorá mala pretrvávať aj po jeho schválení za spišského prepošta roku 1511.²⁹ Bakoč v roku 1513 v Ríme u pápeža Leva X. (1513 – 1521) presadil zrušenie dávnych privilégií spišských prepošov a podriadenie prepozitúry priamo ostrihomskému arcibiskupstvu. Udialo sa to vydaním buly 8. mája tohto istého roku.³⁰ Ján Horvát sa v tomto období zachoval ako veľkorysý zástanca práv a privilegií spišských prepošov. Prišiel do Ríma a prostredníctvom rečníkov, svedkov a listín natoľko ovplyvnil pápeža Leva X., že ten 10. júla 1515 vydal ďalšiu bulu, ktorou privilégiá spišských prepošov obnovil.³¹

To však nebol koniec útokov Ostrihomu na nezávislosť Spiša. Nasledujúci arcibiskup Juraj zo Satu Mare (Szathmáry) začal v roku 1524 od spišského kléru požadovať takzvaný charitatívny poplatok. Spišskí farári samozrejme odmietali platiť aj katedratikum prepoštovi, aj poplatok arcibiskupovi. Prepošt Horvát sa preto so žiadosťou o ochranu, ako to bolo nariadené v bule Leva X. z roku 1515, obrátil na jedného z uvedených prokurátorov – krakovského biskupa Jána. Ten, napriek tomu, že sa očakávalo, že sa bude spišských prepošov a ich práv zastávať, urobil opak. Pred očami svedkov vo svojej kúrii bulu spálil.³² To samozrejme zapríčinilo len ďalší úpadok samostatnosti Spišského prepoštstva.

Veľkým nešťastím pre vývoj cirkevnej správy nielen na Spiši bola prehratá bitka pri Moháči dňa 29. augusta 1526. Okrem iných osobností v nej

Obr. 2. Erb rodu Horvátovcov z Lomnice.

bezprostredne padlo hneď niekoľko reprezentantov uhorského vysokého kléru. Navyše o uhorský trón začali navzájom bojovať spišský rodák a dedičný spišský župan Ján Zápoľský (1526 – 1540) a Ferdinand Habsburský (1526 – 1564). Prepošta Horváta vidíme aj v týchto ťažkých časoch ešte stále ako horlivého odporcu Luterovej náuky. 20. augusta 1524 vydal proti „sektárskym luteránom“, ktorí sa na Spiši šíрили a zavádzali novú vieru, ostré nariadenie.³³ Roku 1529 sa dokonca pomocou vlastnej hotovosti a ďalších najatých vojakov zaslúžil o chytenie anabaptistického kňaza Andreja Fischera, ktorý šíril novú náuku najmä v Levoči a vo Švedlári.³⁴ Ide však o jeden z posledných činov Jána Horváta, ktoré mu môžeme s istou rezervou pripočítať ako prejav starostlivosti o náboženskú situáciu a katolicizmus na Spiši. Po vzniku sporov o trón sa pustil do politikárčenia. Podobne ako iní aj on sa raz sa pridala na tú, raz na onú stranu. Keď bolo jasné, že Spiš patrí Ferdinandovi,

²⁸ *Analecta* 2, s. 131.

²⁹ *Analecta* 3, s. 74.

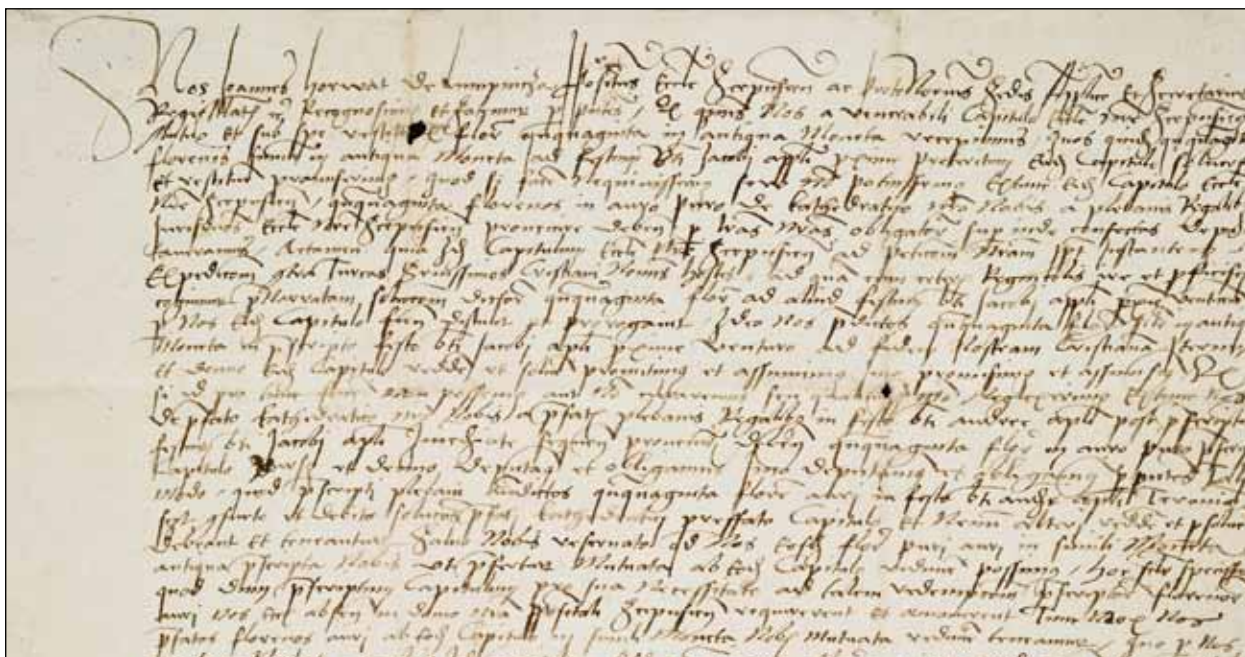
³⁰ *Analecta* 1, s. 366 – 369, č. XLVI.

³¹ Carolus PÉTERFFY ed.: *Sacra Concilia* 1, s. 188. Transumpt listiny je uložený v ABÚ SK, fond Hodnoverné miesto Spišská kapitula, (ďalej len HMSK), scr. 9, fasc. 13, č. 10. Publikoval ju Karol Wágner v *Analecta* 1, s. 369 – 372, č. XLVII.

³² *Analecta* 3, s. 79, 80.

³³ *Historia Ecclesiae Evangelicae Augustanae confessioni addictorum in Hungaria universe; praecipue vero in Tredecim oppidis Scepusii*. Halberstadt 1830, s. 131. Celé znenie listiny publikoval Josephus HRADZSKÝ : *Initia progressus ac praesens status Capituli Scepusiensis* (ďalej *Initia*). Szepesváralja 1901, s. 705 – 711.

³⁴ Josephus HRADZSKÝ : *Initia*, s. 383 – 384. Michal SUCHÝ: *Dejiny Levoče*, vol. 1. Košice 1974, s. 152 a 153.

Obr. 3. Spišský prepošť Ján Horvát sa zaväzuje zaplatiť Spišskej kapitule pôžičku 50 zlatých, ktorú si vypožičal na insurekciu proti Turkom. Hore intitulácia spišského prepošťa Jána Horváta: „Nos Ionnes Hortwat de Lumpnitza prepositus Ecclesie Scepusiensis ac protonotarius Sedis Apostolice et Secretarius Regie Maiestatis...“

zachoval už vernosť jemu. To sa samozrejme nepáčilo Jánovi Zápoľskému, ktorý Horváta už roku 1526 zbavil prepozitúry a všetkých príjmov. Členovia Bratstva 24 kráľovských farárov na čele so svojím vtedajším vikárom Sebastiónom Henckelom to však neuznali a brali Horváta naďalej ako prepošťa.³⁵ Situácia na Spiši sa veľmi komplikovala. Zápoľského prívrženeck Mikuláš Kostka (Kosztka) v roku 1530 nielen že zahnal cisárskych vojakov od Kežmarku, ale s podporou Kežmarčanov vypálil predmestie Levoče, Spišský Hrhov, Klčov, Spišské Tomášovce a ďalšie obce v okolí.³⁶ Podľa všetkého napadol aj Spišskú Kapitolu, ktorú kanonici na istý čas opustili a bývali v súkromných domoch po okolí. V roku 1533 Ján Zápoľský namiesto Horváta ustanovil za spišského prepošťa svojho tajomníka Františka de Bachiu. Tento úrad však zostal pre neho len prázdny titulom.³⁷ Spišskú Kapitolu navyše rok predtým, 5. augusta 1532, s 300 jazdcami napadol aj Hieronym Laski (Laský/Laszky) a nútil kanonikov pridať sa na

stranu Zápoľského. Nezostalo len pri slovách. Kanonika Alexandra Kirschnera vzal ako rukojemníka. Prepustil ho až 15. januára 1533 po zaplatení štedrého výkupného 146 zlatých.³⁸ Ďalšou pohromou bol prechod kozákov, ktorí počas svojho ťaženia z Poľska na Kamenický hrad v septembri 1533 prechádzali aj cez Spiš. Vyrabovali mnoho dedín, ktoré patrili Spišskej kapitule a prepošťovi. V samotnej Spišskej Kapitule dokonca prepošťský palác a kúriu kanonika – kustóda.³⁹

Zápoľský v tlaku na Horváta pokračoval. Stanislav Zebrzydowski, kapitán Kežmarského hradu, zvolal v jeho mene na 16. apríla 1533 do Kežmarku farárov všetkých spišských fraternalít, zástupcov kartuziánov a prepošťa z Lendaku. Oznamil im, že Ján Zápoľský za nového vikára spišských farárov menuje Juraja Leudischera (Lewdischer) z Levoče, vtedajšieho farára v Kežmarku. Pod hrozbou ťažkých trestov a straty majetku sa majú podriaďovať jurisdikcii tohto vikára a nie prepošťa Horváta.⁴⁰

³⁵ *Analecta* 2, s. 200.

³⁶ *Tamže*, s. 205.

³⁷ *Analecta* 3, s. 80 a *Analecta* 1, s. 374 – 375.

³⁸ Josephus HRADZSKÝ: *Initia*, s. 286.

³⁹ *Analecta* 2, s. 52.

⁴⁰ *Analecta* 2, s. 215. Podľa záznamov z roku 1542 Bratstvo 24 farárov kráľovských miest považovalo Leudischera vyslovene za heretika. Prepošť Horvát mu napriek tomu za 3 zlaté zveril na rok správu farnosti v Lubici. Porovnaj *Analecta* 2, s. 231. Na tomto príklade vidno, že prepošť Horvát sa z horlivého zástancu katolicizmu v priebehu niekoľkých rokov stal zástancom predovšetkým svojich – najmä finančných – záujmov.

Napriek všetkým týmto úderom Ján Horvát nedospel k nejakej forme pokory, či ustráchanosti. Práve naopak. Začal sa v Spišskej Kapitule správať ako zvrchovaný pán, čím *de facto* i *de jure* porušoval nielen svoju jurisdikciu, ale i dobré mravy a zákony krajiny. Spreneveril viaceré cirkevné majetky a benefíciá, správal sa veľmi spupne a dá sa povedať, že celkovo poškvrnil svoje meno.⁴¹ V roku 1536 napríklad od všetkých 7 bratstiev spišských farárov vyzbieral 200 zlatých na opravu prepoštského paláca.⁴² K stavbe však nepristúpil. Keď o rok na to žiadal ďalších 200 zlatých, dostal už zamietavú odpoveď.⁴³ Napriek údajnej „neschopnosti“ opraviť prepoštský palác na vlastné náklady si vzal v januári 1537 od Hieronyma Laského za 4 000 zlatých do prenájmu hrad Dunajec.⁴⁴ O rok nato požadoval od Bratstva 24 farárov kráľovských miest ďalší poplatok – údajne na vojnu s Turkami. Keď sa farári proti tomu ohradili, pomocou svojej vojenskej hotovosti vzal 3 z nich ako rukojemníkov na Dunajecký hrad a požadoval za nich výkupné. Takéto výčiny sa samozrejme nezaobišli bez následkov. V radoch spišských farárov sa šíriala roztrpčenosť a ešte v tom istom roku sa so sťažnosťami obrátili na panovníka Ferdinanda I. (1526 – 1564), na ostrihomského arcibiskupa Pavla Várdaya (de Warda), na tridentského biskupa Bernarda, kardinála di Cles a na ďalších významnejších ľudí. Panovník sa zatiaľ obmedzil len na to, že Jána Horváta prísne napomenul.⁴⁵

K majetkovým výčinom sa čoskoro pridali aj Horvátove prechmaty v teologických otázkach. V roku 1539 počas obeda u farára Gašpara v Tvarožnej vyhlásil, že zvolá synodu, na ktorej povolí všetkým spišským farárom jesť počas pôstu vajcia. Tento jeho úmysel výrazne odporoval zvyčajnej pôstnej disciplíne v Uhorsku. Navyše sa jeho plán samostatne zvoliť synodu, ktorý sa hneď snažil zrealizovať dvoma žiadosťami o povolenie, adresovanými Jánovi Zápoľskému, nepáčil ostrihomskému arcibiskupovi Pavlovi Várdayovi. V osobnom liste z konca apríla 1539 arcibiskupa Horváta priamo obviňuje z nedodržiavania

evanjeliových právd, nedbalosti voči napomenutiam, ktoré mu ako arcibiskup adresoval, zo zlých mravov a nezriadeného života. Prísne ho vyzval, aby sa zúčastnil najbližšej diecéznej synody, kde mal očistiť svoje meno, vysvetliť svoje konanie a prijať pravé učenie.⁴⁶

Nátlaky na Horvátovu prepozitúru však neboli len zo strany kléru. Na základe dokumentov môžeme usúdiť, že v tomto období už trvalo býval na svojom hrade Dunajec. Spišská kapitula, a zvlášť prepoštský palác, tak zostala bez vedenia. Vypomstilo sa to začiatkom júna 1543, keď ju obsadil so svojimi husármi a ďalšími žoldniermi Andrej Bátorý (Báthory). Bátorý konal z titulu držiteľa úradu kapitána Horného Uhorska (*capitaneus partium superiorum*), teda územia, ktoré sa približne zhoduje s rozsahom dnešného východného Slovenska. Ako nádejný majiteľ Spišského hradu však aj on mal veľký záľusk aj na prepoštské majetky.

V tomto období sa *de facto* vyriešila otázka ďalšej prítomnosti kartuziánov na Spiši. Bátorý zvolal začiatkom júla do Spišskej Kapituly zástupcov všetkých miest, ako aj šľachticov Spišskej a Šarišskej župy. Predmetom porady bol osud kláštora kartuziánov na Skale útočišťa, ktorý sa stal terčom útokov lúpežného rytiera Mateja Baša (Basso) a jeho druhov. Ten so svojimi ozbrojencami kláštor 29. júna 1543 napadol a vyraboval. Hneď začal s búracími prácami na celách a záhradkách jednotlivých mníchov, aby tak získal z obvodového múru kláštora jednotnú a na všetkých miestach prístupnú hradbu, do ktorej hneď dal vybúravať strielne. Okolo hradby začal zvonka stavať palisádu s cieľom premeniť kláštor na pevnosť. Takýto oporný bod by mu poskytoval zázemie pre lúpežné výpady do celej Hornádskej kotliny i do celého okolia. Bátorý ho však so svojou hotovosťou a žoldniermi z kláštora vyhnal. Otázkou však zostávalo, či je bezpečné ponechať rozbúraný kláštor napospas hrozbe návratu lúpežných rytierov. Napriek Bátorého odporu zástupcovia miest i žúp na zasadnutí v Spišskej Kapitule preto rozhodli, že kláštor na Skale útočišťa bude zbúraný. Demoláciu uskutočnili Levočania hneď po 22. júli 1543.⁴⁷

⁴¹ *Analecta* 3, s. 80.

⁴² *Analecta* 2, s. 219.

⁴³ Josephus HRADZSKÝ : *Initia*, s. 56.

⁴⁴ *Analecta* 2, s. 224.

⁴⁵ *Tamže*, s. 225 – 227.

⁴⁶ *Tamže*, s. 227.

⁴⁷ *Tamže*, s. 240. Niektoré populárne publikácie a podľa nich aj internetové stránky uvádzajú, že kláštor bol zbúraný „s cirkevným schválením na Spišskej Kapitule“. To, že sa porada o ďalšom osude kláštora odohrávala v Spišskej Kapitule však neznamená, že sa cirkev k problematike vôbec vyjadrovala. Poradu do Spišskej Kapituly zvolal Andrej Bátorý, ktorý vtedy Kapitulu a špeciálne prepoštský palác obsadil vojensky.

Kartuziáni sa uchýlili do svojho starého kláštora v Levoči a svoje majetky odviezli do Lechnice. Prepošť Horvát však dobytok kartuziánov zajal a odviezol na svoj hrad Dunajec. Kláštor v Lechnici obsadil so svojou vojenskou hotovosťou, mladých rehoľníkov vyhnal a zo starších tam ponechal len niekoľkých na dožitie. Chcel si privlastniť celý Lechnický kláštor i všetky jeho majetky, no nakoniec pripojil k svojmu hradnému panstvu len niekoľko majerov.⁴⁸ Majetky a poľnosti Skaly útočiska dostal najskôr roku 1548 od panovníka Matej Lošonci (Lossoncz). Neskôr v roku 1563 spišský prepošť Bornemisa. V tom istom roku prepošť získal aj kláštor a majetky rehole v Lechnici. Poslední kartuziáni z Údolia svätého Antona odišli roku 1567.⁴⁹

Podobný osud ako Kláštor kartuziánov na Skale útočiska postihol už začiatkom tridsiatych rokov aj jeho suseda – cisterciacké opátstvo v Spišskom Štiavniku. Nevedno kedy presne odiaľ odišli rehoľníci. S istotou možno tvrdiť len toľko, že na konci roka 1530, keď sa tu kapitán horného Uhorska Gašpar Šerédi (Serédy) zastavil vo svojom ťažení proti Mikulášovi Kostkovi a Kežmarčanom, namiesto mníchov našiel v štiavnickom kláštore usadených zbojníkov z Muráňa. Väčšina z nich pred Šerédim ušla, no pri odchode zapálila všetky sýpky s obilím. Šerédi skazu dokončil, kláštor vyplienil, podpálil a dal ho zbúrať.⁵⁰

V nasledujúcom období skončilo aj pôsobenie ďalších rádov na Spiši. Po nástupe reformácie sa minoriti v Levoči vzdali svojho pôsobiska a v roku 1544 odišli. Ich kostol a kláštor sa dostal do rúk luteránov.⁵¹ Veľmi podobný osud postihol aj augustiniánsky Kláštor svätej Alžbety v Spišskom Podhradí. Po prechode mesta na protestantizmus v priebehu rokov 1547 – 1548 a v súvislosti s tlakom nepriaznivých okolností, ktoré sa tu odohrávali v prvej polovici 16. storočia, bratia odišli. Kláštor postupne zanikol a jeho majetky prešli do súkromných rúk, predovšetkým meštianskej rodiny Tschayovcov.⁵² V polovici 16. storočia ukončila svoju činnosť tiež Prepozitúra

antonitov v Dravciach. Už roku 1538 prepošť Ján viedol súdny spor ohľadom pozemkov a majetkov kláštora, ktoré mal v rukách najskôr kapitán Sebastián Riby a následne ich na príhovor Hieronýma Laského dostal od panovníka Ferdinanda Melchior Tluk (Thluk). Rodina prevzala prídomok podľa novonadobudnutého majetku, respektíve sídelnej obce: Draveckí (Draveczi). Nasledujúci prepošť antonitov, Štefan, bol posledným zo známych prepoštov a preceptorov antonitov v Dravciach. Našiel síce zachovaný, no vykradnutý kostol, bez akéhokoľvek liturgického náčinnia.⁵³ V roku 1555 ukončil činnosť rehole na Spiši a odišiel.⁵⁴ Spomienku na antonitov v Dravciach na dlhé obdobie vymazali nasledujúce pohnuté udalosti. O niekoľko rokov nato zanikol aj posledný stredoveký kláštor, Prepozitúra rádu kanonikov svätého hrobu v Lendaku. V tomto prípade šlo skôr o prirodzený úpadok, než násilie, či nátlak iných náboženských smerov v okolí. Zlú situáciu kláštora možno cítiť už v roku 1558, keď panovník daroval prepoštovi miechovského kláštora (Miechów, Poľsko) právo na prezentovanie prepoštov v Lendaku. Kláštor božohrobcov v konečnom dôsledku predal roku 1593 všetky majetky a posledný tunajší prepošť sa stal prepoštom nového kláštora vo Worcimowiciach (Poľsko).⁵⁵ Zánikom týchto dôležitých rehoľných komunít katolicizmus na Spiši značne utrpel. Stratil v nich totiž, podobne ako aj inde v Európe, svoju výraznú oporu. Protestantizmu sa oproti tomu uľahčil voľný priechod, prípadne si tlakom na tieto starobylé cirkevné inštitúcie urobil cestu sám.

Ešte začiatkom štyridsiatych rokov 16. storočia sa situácia na Spišskom hrade vyvíjala v prospech Andreja Bátorého. Po smrti Alexeja Turzu počas dedičských sporov totiž vystupoval ako manžel jednej z dcér nebohého, Alžbety. Napokon 6. augusta 1543 získal – hoci podvodom – aspoň na čas Spišský hrad. Jeho správca Ladislav Merše (Merse) zo Svinie a kapitán hradu Mikuláš Nagy hneď nato požadovali od Juraja Mollera, seniora

⁴⁸ Eduard PAVLÍK: Reformácia a protireformácia v Spišskej Magure, in: *Z minulosti Spiša*, roč. 12, ed.: Ivan Chalupecký. Levoča 2004, s. 44.

⁴⁹ *Analecta* 3, s. 194.

⁵⁰ *Analecta* 2, s. 205. Ján VENCKO: *Dejiny Štiavnického opátstva na Spiši*. Ružomberok 1927, s. 71 – 72 a Pavol JAKUBČIN: *Dejiny Kláštora cistercitov v Spišskom Štiavniku*. Diplomová práca. Trnava: FF TU 2007, s. 45 – 46.

⁵¹ František DLUGOŠ: Pôsobenie minoritov v Levoči, in: *Acta Musei Scepusiensis* 2009, ed.: Mária Novotná. Levoča, s. 11.

⁵² Miroslav HUŤKA: Augustiniánsky kláštor svätého Alžbety v Spišskom Podhradí, in: *Z minulosti Spiša* 20, ed.: Ivan Chalupecký. Levoča 2012, s. 65 – 66.

⁵³ *Analecta* 3, s. 172.

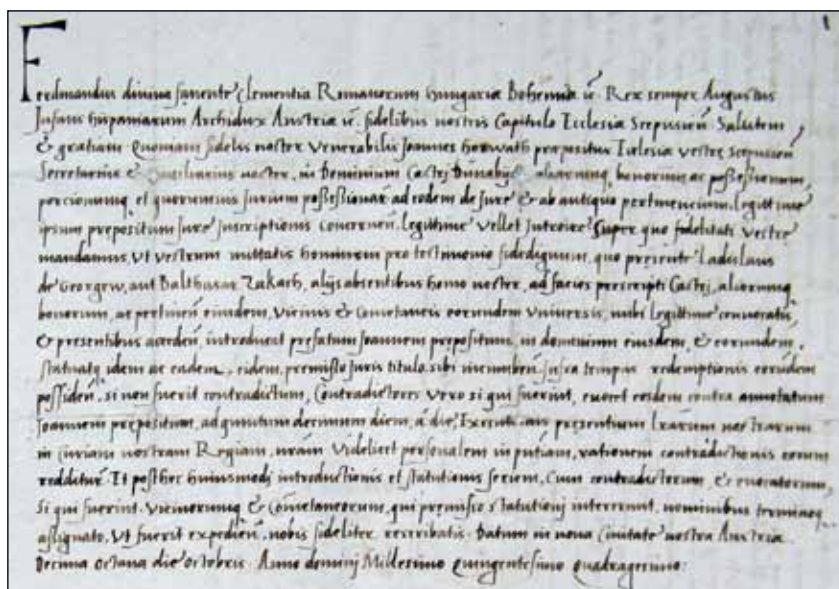
⁵⁴ Adriana REŤKOVSKÁ: Rehoľa antonitov na Spiši, in: *Z minulosti Spiša* 21, ed.: Ivan Chalupecký. Levoča 2013, s. 25.

⁵⁵ Maroš TOMAS: Zoznam predstavených kláštora kanonikov Svätého Hrobu v Lendaku, in: *Historia Scepusii*, vol. 1: *Dejiny Spiša do roku 1526*, ed.: Martin Homza a Stanisław A. Sroka. Bratislava 2009, s. 573. Pozri tiež *Analecta* 3, s. 151.

Bratstva 24 farárov kráľovských miest, aby im dal všetky poplatky, ktoré bratstvo malo dať prepoštovi. Keď to Moller po porade s Horvátom odmietol, správcovia napadli Spišskú Kapitolu a prepoštský majer v Jablonove, ťažko zranili správcu prepoštskej kúrie, richtára z Jablonova odvliekli na hrad v reŕaziach a z prepoštských sýpok odviezli všetky desiatky. Prepošt Horvát sa zastrájal napadnúť a so svojou hotovosťou vyplienil 11 miest patriacich do panstva Spišského hradu. Nič však nevykonali. Andrej Batory sa po tomto incidente ešte raz sám pokúsil dostať od Mollera katedratikum. Keď tento odmietol aj po

výhražnom liste, nasledovala séria represálií voči farárom fraternity, ktorú mal na svedomí Ladislav Merše. Jeho husári prepadli na ceste z omšedomov Antona Topercera (Topperczer), farára v Poprade, zbili ho a odvliekli s nohami zviazanými pod konským bruchom. Krištofovi, farárovi vo Veľkej, ktorý sa ukryl na veži kostola, odviezli dva kone. Farára v Spišskej Sobote zachránili veriaci, ktorí sa zbehli na poplašné zvonenie kostolných zvonov. Keď v Matejovciach husári nenašli farára doma, vyrabovali mu aspoň faru. Rovnako urobili vo Vrbove, kde tamjší farár Ján zostal opustený všetkým služobníctvom, pripútaný na lôžko podagrou. Andrej, farár v Tvarožnej, sa chcel zajatiu brániť a utŕžil tri ťažké zranenia hlavy. Husári so sebou všetkých odvliekli na Spišský hrad a vrhli do žalára. Kňazi boli prepustení až na základe urgencie levočskej mestskej rady, a to pod podmienkou, že odovzdajú katedratikum Batorymu a navyše zaplatia 500 zlatých. Každý zajatý navyše zaplatil 25 zlatých a fraternita ďalších 110.⁵⁶

Andrej Batory pochopil, že Ján Horvát mu bude veľkou prekážkou v získaní majetkov Spišského prepoštstva. Ešte v septembri 1543 ho preto obžaloval pred panovníkom, predovšetkým pre majetkové prečiny. Ferdinand I. na základe jeho obvinení a kvôli mnohým sporom s klérom zbavil Jána Horváta prepozitúry a 4. októbra 1543

Obr. 4. Uhorský kráľ Ferdinand I. nariaďuje Spišskej kapitule ako hodnovernému miestu, aby voviedla spišského prepošta Jána Horváta do vlastníctva hradu Dunajec a všetkých jeho náležitostí (Viedeň, 18. októbra 1540).

ju zveril Vavrincovi Kretschmarovi, prepoštovi Alby Julie (Rumunsko), bývalému vychovávateľovi svojho syna Maximiliána.⁵⁷ Stav majetkovej základne Spišského prepoštstva bol po všetkých týchto pohnutých udalostiach veľmi biedny. Kretschmarov správca Ján Sanko (Saanko) vo svojom liste levočskému seniorovi Mollerovi spomína, že našiel „kúriu obratú o zisky i o obživu“.⁵⁸ Na celej situácii je zaujímavé, že Juraj Moller, senior Bratstva 24 farárov kráľovských miest, za celú fraternitu odmietal poslušnosť novému prepoštovi a prejavoval lojalitu Jánovi Horvátovi. Andrej Batory naňho naopak tlačil, aby celé bratstvo prijalo Vavrinca Kretschmara.

Medzitým Kretschmer dostal mŕtvicu a Horvát sa na príhovor svojich vplyvných priateľov pri dvore opäť votrel do panovníkovej priazne. Znova získal titul spišského prepošta, avšak pod podmienkou, že bude nevládného prepošta Kretschmera až do konca jeho života podporovať sumou 100 zlatých ročne.⁵⁹ Ján Horvát však po príchode do Spišskej Kapituly našiel prepoštské i kapitulske benefíciá rozkradnuté. Gašpar Šerédi a Andrej Batory odcudzili Olaszliszku a všetky vinice, ktoré spišskí prepošti a kapitula vlastnili ešte z čias Arpádovcov, ako aj katedratikum a takmer všetky poddanské dediny, ktoré sa nachádzali v okolí Spišskej Kapituly a patrili ako

⁵⁶ *Analecta* 2, s. 243.

⁵⁷ Josephus HRADSKÝ : *Initia*, s. 396.

⁵⁸ *Tamže*, s. 56.

⁵⁹ *Tamže*, s. 396.

beneficiá k jednotlivým kanonickým štalám. Ján Horvát vyhlásil, že o takúto prepozitúru záujem nemá. 16. decembra 1544 v prítomnosti zástupcov kapituly, kanonika Jakuba Frentzelsa, vikára Jakuba Blaatscha, ktorý bol zároveň farárom v Spišskom Podhradí, kanonika Gašpara de Lypoth a auditora Mateja z Bardejova, ďalej vicekapitána Šarišského hradu Leonarda Langa, Vavrince Hrhovského (Harhofský, Görgey) zo Spišského Hrhova a 6 levočských senátorov rezignoval na úrad. Neskôr apostatoval od katolicizmu a dokonca sa i oženil.⁶⁰ Pri svojom definitívnom odchode zo Spišskej Kapituly doslova vyplienil Kolegiálny kostol svätého Martina a najmä prepoštý palác. Odniesol nielen všetko domáce zariadenie, ale dal vytrhať a na svoj hrad Dunajec odviezť dokonca i všetky okná, dvere, šindle zo strechy a dosky z podláh paláca.⁶¹ Z Kostola svätého Martina vzal 14 vzácných kobercov, ktoré neskôr predal židovským obchodníkom v Krakove.⁶² Prepoštovi Horvátovi pripisujú neskoršie kanonické vizitácie aj odcudzenie pôvodných stredovekých zlatých relikviárov svätej Margity Antiochijskej, svätého Juraja, 11 000 panien mučeníc a ďalšieho mučeníka.⁶³ Tu sa Ján Horvát z dejín cirkevnej správy na Spiši vytráca. Zomrel v rodnej Lomnici roku 1564. Sledujúc jeho konanie na spišskom prepoštskom stolci ho v žiadnom prípade nemôžeme považovať za prívrženca reformácie. Išlo o človeka skutočne nehodného svojho úradu, ktorý hľadel predovšetkým na svoje osobné záujmy. Napriek tomu zaujímavosťou zostáva, že jeho kaplánom bol Vavrinc Quendel, ktorý od svojho učiteľa Melanchtona dostal prírmenie Serpilius a ktorý zohral v dejinách reformácie na Spiši dôležitú úlohu.⁶⁴ Po odchode Jána

Horváta prevzal správcovstvo prepoštstva vicekapitán Šarišského hradu Leonard Lang, ktorý mal prepozitúru odovzdať novému prepoštovi, Stanislavovi Várjimu. Hneď v januári 1545 však Langa vyhnal a prepoštý palác opäť vyraboval kapitán Spišského hradu Ladislav Merše.⁶⁵

Nepriaznivý stav prepoštstva a zhoršujúcu sa situáciu katolicizmu sa zo všetkých síl snažil zvrátiť nasledujúci prepošt Stanislav Várjaj (spišský prepošt 1545 – 1548), ktorý prišiel na Spiš 19. marca 1545.⁶⁶ Napriek tomu, že prepozitúra bola pre jeho súkromnú kariéru vyslovene krokom späť (od roku 1543 bol päťkostolským biskupom), prejavil sa ako pravý duchovný otec. Od svojho príchodu sa snažil miestne pomery upraviť k lepšiemu a nakloniť ich na stranu katolicizmu. Preto hneď v roku svojho nástupu na prepoštý stolec usporiadal v Spišskej Kapitule synodu. Kládla si za cieľ predovšetkým ponaprávať škody, ktoré vznikli za posledné nepokojné obdobia na mravoch kňazstva a bojovať proti vnášaniu protestantizmu do radov kléru na území prepoštstva.⁶⁷ Synoda sa uskutočnila v dňoch 14. až 16. júna 1545, teda od nedele do utorok, v Kostole svätého Martina v Spišskej Kapitule. Prepošt Várjaj na ňu pozval farárov všetkých 7 fraternít. Žiaľ, zápisnice zo zasadnutí, ani žiadne synodálne ustanovenia sa nezachovali. Jediným dokumentom, ktorý sa zachoval v odpise, je poriadok bohoslužieb a liturgických hodínok, ktoré sa mali počas synody odslúžiť a služby jednotlivých zúčastnených farárov, ktorí mali na týchto bohoslužbách a hodinkách koncebrovať, kázať, predsedieť, či slúžiť iným spôsobom. Farárov, ktorí sa na bohoslužbách nezúčastnia, mali nahradiť ich spolubratia z príslušnej fraternity.⁶⁸ Prepošt Várjaj

⁶⁰ Jeremos BAL; Jenő FÖRSTER a Aurél KAUFFMANN (trans. a ed.): *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 92 – 93.

⁶¹ Josephus HRADSKÝ: *Initia*, s. 57.

⁶² *Tamže*, s. 115. Zrejme medzi nimi bolo aj 5 gobelínov z 13. storočia, ktoré kostolu testamentárne zanechal prepošt Mutimír v roku 1273. Porovnaj ŠA LE, SASK, scr. XII, Fasc. 1, Č. 1. Dnes sa to však už nedá potvrdiť ani vyvrátiť. Horvát však iste vzal vzácny gobelín, ktorým bol prikrýty sarkofág Štefana Zápoľského v období, keď ešte stál uprostred Kaplnky Božieho Tela. Porovnaj Josephus HRADSKÝ: *Initia*, s. 162.

⁶³ ABÚ SK, SpB, oddelenie Kanonické vizitácie (ďalej KV), inv. č. 1, Kanonická vizitácia 1629. Josephus HRADSKÝ ed.: *Additamenta ad Initia, progressus ac praesens status Capituli Scepusiensis* (ďalej *Additamenta*). Spišské Podhradie 1903 – 1904, s. 115 – 277. ŠA LE, archívny fond Rímskokatolícky biskupský úrad v Spišskej Kapitule (ďalej RKBÚ SK), oddelenie Kanonické vizitácie (KV), Kanonická vizitácia Spišskej Kapituly 1796. O prípade hovorí aj samotná autentifikačná listina k relikviám, vydaná biskupom Révayom 15. apríla 1797 – ABÚ SK, SpB, inv. č. 468/1797.

⁶⁴ Josephus HRADSKÝ: *Initia*, s. 384.

⁶⁵ *Analecta* 2, s. 254.

⁶⁶ *Tamže*, s. 254.

⁶⁷ *Analecta* 1, s. 377, 378, č. LIII.

⁶⁸ Carolus PÉTERFFY ed.: *Sacra Concilia* 1, s. 284 – 286. Musíme oponovať viacerým názorom v rámci historickej obce, podľa ktorých účasť jednotlivých farárov na Várjajho synode potvrdzuje, že v tomto období iste ešte boli katolíkmami. Rozpis bohoslužieb bol totiž vydaný týždeň pred konaním synody, 7. júna. Aj poznámka na konci rozpisu o tom, že chýbajúcich farárov má pri bohoslužbách nahradiť niekto iný z príslušnej fraternity potvrdzuje, že skutočnú účasť jednotlivých farárov na základe tohto zápisu presne zdokumentovať nevieme.

Obr. 5. Epitaf prepošta Várájho v Katedrále svätého Martina v Spišskej kapitule pripomína zároveň konanie synody v tomto chráme v roku 1545. Vpravo erb prepošta.

však rozbehnuté dielo dokončiť nemohol. Zomrel vo vysokom veku, premožený chorobami, v roku 1548. Pochovali ho k jeho predchodcom v Katedrále svätého Martina a jeho život i synodu, ktorá sa konala na týchto miestach, dnes pripomína epitaf, umiestnený na severnej stene svätyne, vľavo od hlavného oltára.

Stanislavom Várájim sa začína celá epocha spišských prepoštov, ktorí boli zároveň biskupmi diecéz na juhu kráľovstva, obsadených Turkami – *episcopi titulares*. Ďalším z nich bol nasledujúci spišský prepošt Blažej z Petrovaradína (de Varadino Petri/Pétervárad, dnes Novi Sad, Srbsko, spišský prepošt 1549 – 1560). Bezprostredne po svojom menovaní za spišského prepošta roku 1549 sa snažil znovu získať pre prepoštvu odcudzené desiatky a ďalšie majetky. U miestodržiteľa Františka Ujlakiho vymohol list, ktorým tento napomenul bývalého prepošta Jána Horváta a farára v Spišských Vlachoch Jakuba, aby prepoštvu pod hrozbou pokuty vrátili nespravodlivo odcudzené desiatky. Hrozby však nepomohli a k náprave v tom období nedošlo. O rok nato sa nový prepošt snažil o navrátenie mestečka Gönc (Maďarsko), ktoré patrilo k benefícii Kaplnky Božieho Tela. To si totiž privlastnili noví dediční vlastníci Spišského hradu – rodina Turzovcov (Thurzo). Generálny mandát s výzvou na vrátenie všetkých odcudzených majetkov kapituly, prepošta, Kostola svätého Martina na Spiši vydal

v roku 1550 aj samotný Ferdinand I.⁶⁹ Aj napriek zásahu panovníka k vráteniu majetku prepoštvu nedošlo. Ferdinand I. preto ako patrón Kostola svätého Martina na Spiši 1. augusta 1551 aspoň potvrdil Blažeja z Petrovaradína v úrade, daroval mu patronátne právo na Kostol svätého Martina a obnovil jeho právo inštalovať spišských kanonikov a menovať všetkých ďalších kňazov slúžiacich v chráme.⁷⁰

⁶⁹ ŠA LE, SASK, scr. 1, fasc. 1, č. 22.

⁷⁰ *Analecta* 3, s. 86 a 87.

Nepokoje spojené so šírením reformácie na Spiši neboli také intenzívne ako v iných krajinách. I tu sa však našlo niekoľko výčínov, ktoré sa udiali ako dôsledok napätej situácie. V roku 1555 na Spiš vpadol Juraj Bubek a začal plieniť. Spišská kapitula na základe správ o jeho výčinoch uložila svoj majetok v Spišskom Podhradí u mešťana Wolfganga Ferbera a sami kanonici sa stiahli do Kežmarku. Bubek slobodne vyplienil všetko, čo v Spišskej Kapitule ešte zostalo.⁷¹

Blažej z Petrovaradína sa snažil aj o náboženskú stabilizáciu pomerov v prepoštvstve. Bratstvu 24 farárov kráľovských miest určil ako miesto konania kongregácií faru v Spišskej Kapitule. Urobil to s úmyslom mať bratstvo a jeho kongregácie priamo pod dohľadom, aby ho uchránil pred vnášaním bludných myšlienok a aby farárov upevnil v pravej viere. Tu sa 12. mája 1555 kongregácia skutočne aj konala. No už o rok nato členovia fraternity proti takémuto nariadeniu prepošta protestovali.⁷² Niekoľko málo spišských farárov v tomto období ešte stále vystupovalo z pozícií zástancov katolicizmu. V roku 1556 sa do hodnoverného miesta Spišská kapitula dostavili Šalamún, senior Bratstva 24 farárov kráľovských miest a farár v Lubici, Jakub zo Spišských Vlách, Sixtus z Batizoviec a Michal, kaplán z Levoče v zastúpení levočského farára Juraja Molera a v mene svojom i v mene všetkých členov fraternity a všetkých ostatných bratstiev a fár, ktoré patrili pod duchovnú jurisdikciu spišského prepošta, sa sťažovali na porušovanie svojich patronátnych práv, ku ktorým patrilo právo prezentácie a investitúry nových farárov. Do týchto práv podľa ich slov nespravodlivo a nevhodne zasahovali predstavitelia šľachty, ktorí nepripúšťali do farských benefícií, prípadne priamo vyhánali vhodných kandidátov na farské benefíciá z radov katolíkov a dosadzovali tam protestantských kňazov. Viacerí dokonca zaberali a odcudzovali uprázdnené farské benefíciálne majetky.⁷³

V roku 1554 bol prepošt Blažej vysvätený za vacovského (Vác, Maďarsko) biskupa. V potvrdení z Ríma bolo jasne uvedené, že vzhľadom na to, že Vacov je v rukách Turkov a Blažej nemôže čerpať tamojšie biskupské benefíciium, má zostať na

Spiši a užívať benefíciium prepoštské. Cirkevných hodnostárov s podobným osudom bolo vzhľadom k tureckému nebezpečenstvu nemálo. Našli sa však aj takí, ktorí pod touto zámienkou ľahko získali uprázdnené úrady a ich benefíciá. Arcibiskup Mikuláš Oláh preto zostavil súdny tribunál, ktorý mal prešetriť sporné investitúry do úradov prepoštov a opátov. Tribunál všetkých dotknutých zvolal do Ostrihomu v roku 1557. Blažej z Petrovaradína sa kvôli chorobe sám zúčastniť tribunálu nemohol a tak ho zastupoval jeho prokurátor, šľachtic Juraj zo Spišského Hrhova (Görgey). Otázka právoplatnosti Blažeja Petrovaradínskeho na spišskom prepoštskom stolci sa prešetrovala 11. septembra. Prokurátor prepošta Blažeja bránil, že bol do úradu spišského prepošta ustanovený ostrihomským arcibiskupom Pavlom len ústne, že mu ani súčasný arcibiskup Oláh napriek osobnej žiadosti žiadnu potvrdzujúcu listinu nevydal a že jedinou právoplatnou listinou, ktorú k prepozitúre má, je súhlas Ríma, aby napriek biskupskej vysviacke užíval prepoštské benefíciium až do konca svojho života. Napriek tomu sa Blažej z Petrovaradína musel po vyliečení osobne dostaviť do Ostrihomu, preukázať sa pápežskou bulou a kráľovskou donáciou. Do rúk arcibiskupa Oláha zložil prisahu. Ten ho 5. októbra 1558 konečne právoplatne investoval do úradu spišského prepošta. Tento krok tiež v značnej miere znamenal aj potlačenie pôvodnej nezávislosti spišských prepoštov od ostrihomského arcibiskupa. Prejavilo sa to v ďalších vzťahoch týchto dvoch inštitúcií až do transformácie kolegiátnej kapituly na katedrálnu po vzniku Spišského biskupstva roku 1776.⁷⁴

Prepošt Blažej z Petrovaradína zomrel začiatkom roku 1560, ani nie dva roky po svojom oficiálnom uvedení do úradu.⁷⁵ Bezprostredne po jeho smrti dal vtedajší spišský župan a majiteľ Spišského hradu Stanislav Turzo odviezť všetok prepoštov majetok na hrad. Okrem toho si prisvojil všetky príjmy prepoštstva. Náprava pomerov opäť nastala až na priamy mandát cisára Ferdinanda I., ktorý Turzovi prikázal na základe prepoštovho testamentu vrátiť majetok jeho sestre a príjmy prepoštstvu.⁷⁶

⁷¹ Josephus HRADSKÝ : *Initia*, s. 288 podľa ABÚ SK, HMSK, prot. III., fol 199.

⁷² Josephus HRADSKÝ : *Initia*, s. 81, 82.

⁷³ *Analecta* 2, s. 258.

⁷⁴ Jozef ŠPIRKO : *Začiatky Spišského biskupstva*, s. 47. Miroslav GLEJTEK : *Príspevok k výskumu organizačnej štruktúry Spišskej kapituly*, s. 41. Tam aj ďalšia literatúra.

⁷⁵ *Analecta* 3, s. 88.

⁷⁶ *Analecta* 1, s. 379, č. LIV.

Na čelo Spišského prepoštstva sa roku 1560 dostal ďalší z radu titulárnych biskupov, ktorých diecézy boli v rukách Turkov a to čanádsky (Csanád, Maďarsko) biskup Peter Pavlinus (spišský prepošt 1560 – 1561).⁷⁷ Aj on sa snažil o duchovnú obnovu prepoštstva. Hneď 4. júna toho istého roku zvolal všetko kňazstvo na území prepozitúry na miestnu synodu, ktorá sa uskutočnila v Kostole svätého Martina v Spišskej Kapitule. Žiaľ, ani z tejto synody sa nám nezachovali žiadne dokumenty. Významným faktom je, že pri zvolávaní tejto synody sa už prejavila oklieštenosť právomocí spišských prepoštov v plnom svetle. Peter Pavlinus v zachovanom obežníku, adresovanom kňazom bratstva horného toku Hornádu, spomína, že prepozitúra mu bola zverená „naším nadriadeným, arcibiskupom metropolitnej Ostrihomskej cirkvi, ktorého duchovnej jurisdikcii je [prepozitúra] podriadená.“⁷⁸

V tomto období sa skomplikovala aj situácia s personálnym obsadením Spišskej prepozitúry. Za nasledujúceho spišského prepošta vymenoval cisár Ferdinand I. 26. júna 1561 Gregora Bornemisu (Bornemisza, spišský prepošt 1561 – 1584). V úrade ho potvrdil aj arcibiskup Mikuláš Oláh.⁷⁹ S príchodom nového prepošta na Spiš to však nebolo také jednoduché. Rodina Turzovcov, dedičných spišských županov, podľa vlastnej interpretácie práv, ktoré mali vyplývať z ich úradu, spolu so Spišským hradom a spišským dedičným županstvom tvrdila, že získala aj patronátne právo na Kostol svätého Martina v Spišskej Kapitule. Toto právo si následne i napriek nesúhlasu Ferdinanda I. svojším spôsobom aj uplatňovala. Pritom príslušníci práve tohto rodu prepoštstvu i chrámu už v priebehu minulých rokov odcudzili viacero majetkov. Ich odvaha teraz dospela až

do tej miery, že v čase uprázdnenia prepoštského stolca (sedisvakancie spišskej prepozitúry) dosadili na toto miesto vlastného kandidáta, Františka Turza. Proti tomuto rozhodnutiu sa samozrejme postavil nielen panovník, ale aj ostrihomský arcibiskup. František Turzo sa musel po viacerých napomenutiach a pod hrozbou ozbrojenej intervencie úradu vzdať. Navyše Františka Turzu nechceli za svojho prepošta prijať ani samotní spišskí kanonici. Nezostalo to bez odozvy. Alexej Turzo vyplienil Spišskú Kapitulou a kanonikom odvliekol všetok statok, obilie, šatstvo a ďalšie veci.⁸⁰

Keď Gregor Bornemisa konečne v roku 1562 prišiel na Spiš, rozhodol sa obnoviť čistotu učenia a zvolal farárov všetkých spišských fraternít. Vyzýval ich, aby sa zúčastnili na generálnej synode, ktorá sa mala konať v roku 1563 v Trnave. Prípadne aby tam aspoň vyslali svojho zástupcu, ktorý by za nich predložil problémy, s ktorými sa borí katolicizmus na Spiši.⁸¹

Na krajinskom sneme v Bratislave v roku 1563 cisár Ferdinand I. 19. novembra menoval Gregora Bornemisu za čanádskeho biskupa.⁸² Prepoštstvo a celá Spišská Kapitula bola stále bez prostriedkov na živobytie a prepoštský palác úplne vykradnutý. 20. novembra preto Ferdinand I. Gregorovi Bornemisovi daroval kartuziánsky kláštor v Lechnici, spolu s jeho majetkami a všetkými náležitosťami. Tento však bol, podľa slov donačnej listiny, znesvätený svetskými osobami a sčasti prestavaný na pevnosť a rezidenciu. Dôvodom tejto donácie bolo, že prepošt spolu so Spišskou kapitulou nemá útočisko, kam by sa v nepokojných časoch uchýlili a kam by evakovali chrámový poklad a najmä listiny a archív hodnoverného miesta. Prvou podmienkou donácie bolo, aby prepošt a kapitula

⁷⁷ Magyar Országos Levéltár (ďalej MOL), E 150, 6. d., 38. fasc., č. 17. Ostrihomský arcibiskup Mikuláš Oláh investuje Petra Pavlina do úradu spišského prepošta. Trnava, 1. 5. 1560.

⁷⁸ ABÚ SK, HMSK, scr. 9, fasc. 1, č. 1. Spišská kapitula, 21. mája 1560: „a nostro superiore, archiepiscopi Metropolitanæ Strigoniensis ecclesie cuius iurisdictioni spiritali subiecta est.“ Citovaná zachovaná listina je transumptom a slúžila ako obežník, rozoslaný farárom bratstva horného toku Hornádu, Na jej dorze sú podpísaní farári, ktorí obežník dostali. Prvým z nich je Mikuláš Czieskowicz, kaplán vo Svätom Ondreji a senior bratstva, ktorý tu zároveň vytvoril rozdeľovník, podľa ktorého bol obežník poslaný ešte do nasledujúcich obcí: Vydrník, Hranovnica, Spišský Štiavnik, Vlková, Abrahámovce, Letanovce, Spišské Tomášovce, Smižany, Markušovce a Nálepkovo. Obežník podpísali len Mikuláš Piscatoris, Poliak, sacelán, to jest rehoľný brat, ktorému je zverená starostlivosť o kaplnku či kostol v Spišskom Štiavniku, František, farár vo Vlkovej, Tomáš, farár v Abrahámovciach, Ján Saporinus, kaplán Spišskej kapituly v Letanovciach a Ján Virbiczky, kaplán Spišskej kapituly v Spišských Tomášovciach. V Smižanoch listinu prijal a vrátil len richtár. Z uvedených titulov je zrejma zlá situácia v personálnom obsadení farností – z 11 farností obežník našiel kňazov len v 6. Pritom 4 z nich boli len kaplánmi a iba 2 investovanými farármi. Originál listiny, adresovaný všetkým siedmim bratstvám, publikoval Karol Wagner v *Analecta* 1, s. 382 – 383, č. LVI. O problematike tiež Miroslav GLEJTEK: Príspevok k výskumu organizačnej štruktúry Spišskej kapituly, s. 41. Tam aj ďalšia literatúra.

⁷⁹ MOL, E 150, 6. d., 38. fasc., č. 19. Ostrihomský arcibiskup Mikuláš Oláh investuje Gregora Bornemisu do úradu spišského prepošta. Trnava, 10. júla 1561.

⁸⁰ Josephus HRADSKÝ: *Initia*, s. 289.

⁸¹ *Analecta* 2, s. 260.

⁸² *Analecta* 3, s. 89.

Obr. 6. Neznámy maliar: Portrét spišského prepošta a biskupa Jakuba, ktorý pozval kartuziánov na Spiš. Malba patrí do skupiny portrétov donátorov a benefaktorov jezuitskej rezidencie v Spišskej Kapitule. Celá sada bola zrejme inštalovaná v priestoroch tunajšej rezidencie alebo školy. Donáciu venoval cisár Fridrich I. Spišskému prepoštvu.

Obr. 7. Pečať spišského prepošta Georga Bornemisu. Majuskulné litery G – B po stranách erbového štítu znamenajú iníciaľy prepoštovho mena „Georgius Bornemisza“.

prevzali duchovnú starostlivosť o katolíkov, ktorí bývali v okolí kláštora a že sa postarajú o obživu a odev priora a rehoľníkov, ktorí sa v kláštore zdržiavajú a že nebudú prijímať zbehnutých mníchov, apostatov a bezvercov z Poľska, ba odinakiaľ, tak ako sa to dialo doteraz. Ďalšou podmienkou užívania týchto majetkov bolo, že v kláštore po čase opäť usadia nejakú rehoľu.⁸³ To sa samozrejme nestalo. Už o päť rokov neskôr, roku 1568, cisár Maximilián II. (1527 – 1576) daroval kláštor aj s majetkami Gašparovi Magóczyemu.⁸⁴

Druhou donáciou, ktorá sa uskutočnila hneď na druhý deň, 21. novembra 1563, dostali spišskí prepošti od Ferdinanda I. majetky zbúraného kláštora na Skale útočišťa – takzvané *Beneficium Skaly útočišťa*. Ide o celé dediny Klčov, Arnutovce, Šuňavu, Frankovú, Vernár, Vlkovú, ako aj vlastnícke podiely vo viacerých ďalších obciach. Za tieto

majetky mal prepošt obnoviť vo svojom kostole školu, v ktorej bude vydržiavať dobrých vychovávateľov a učiteľov. Okrem toho mal obnoviť modlitbu hodín a ďalšie liturgické slávenia, ktoré boli v predchádzajúcich búrlivých obdobiach v Kostole svätého Martina v Spišskej Kapitule zanedbávané. Uvedené majetky si mali spišskí prepošti podržať do tej doby, kým nebude kláštor na Skale útočišťa opravený.⁸⁵ Z dikcie listiny – predovšetkým z informácií o zanedbávaní liturgických slávení – sa medzi riadkami oboznamujeme s hrozivou skutočnosťou takmer absolútnej nefunkčnosti Spišskej kolegiátnej kapituly. Bol to celkom prirodzený dôsledok búrlivých udalostí predchádzajúcich rokov.

Gregor Bornemisa v tomto období získal niekoľko ďalších úradov a titulov: v roku 1567 prefektúru Spišskej komory,⁸⁶ v roku 1572 biskupstvo

⁸³ MOL, A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii. III. zv., s. 783 – 784, č. 1050. Pozri tiež *Analecta* 1, s. 435, 436, č. XL.

⁸⁴ Miroslav ŠTEVÍK a Michaela ТИМКОВА: *Červený (Lechnický) kláštor 1320 – 2007*. Stará Lubovňa 2004, s. 38.

⁸⁵ MOL, A 57, Libri regii. III. zv., s. 784 – 785, č. 1051. *Analecta* 1, s. 436, 437, č. XLI.

⁸⁶ Spišská komora bola finančno-správna inštitúcia, poverená správou kráľovských majetkov a vyberaním dávok v severovýchodnej časti kráľovstva, známej, ako sme už uviedli, pod názvom Horné Uhorsko (*Hungaria superior*). Názov Spišská komora dostala podľa vtedy najbohatšej stolice tejto oblasti. Porovnaj Juraj ŠKVARNA a kol.: *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava 1999, s. 326. *Analecta* 3, s. 90 nesprávne uvádza, že sídlom komory bol pôvodne Spišský Štvrtok a neskôr do roku 1568 Levoča. Komora najskôr do roku 1536 sídlila v Košiciach, od roku 1539 na Šarišskom hrade a od roku 1555 do roku 1567 v Prešove.

vo Veľkom Varadíne (Oradea, Rumunsko) a od roku 1578 zastával aj úrad jasovského prepošta. Príjmy z toľkých benefícií však nepoužíval vo vlastný prospech. Pokúšal sa pomocou nich získať späť majetky Spišského prepoštstva a Kostola svätého Martina. Žiaľ, neboli to veľmi úspešné iniciatívy, takže v konečnom dôsledku vrátil prepoštstvu len zanedbateľné majetky. Pritom možno povedať, že viac stratil, ako získal, keďže na to vynaložil nepomerne viac prostriedkov. Ako príklad možno uviesť súdne spory ohľadom viníc v Liszke, ktoré sa tiahli takmer 10 rokov a Bornemisa na ne z vlastných prostriedkov vynaložil 12 tisíc zlatých.⁸⁷

Do tohto obdobia spadajú aj Bornemisove opatrenia na záchranu čistoty vierouky medzi kňazstvom na Spiši, ktorú chcel riešiť zvolaním synody. Plánoval ju na rok 1569. Bratstvo 24 farárov kráľovských miest si vyžiadalo odklad a poponáhľalo sa so zložením vlastného vyznania viery, známeho pod názvom *Confesio Scepusiana*. Chcelo tak dokázať, že jeho členovia dodržiavajú *Sväté Písmo* a nešíria bludy. Toto vyznanie fraternita schválila 26. októbra 1569.⁸⁸

Prepošt Bornemisa v takejto situácii 30. novembra 1570 aspoň zvolal všetkých kňazov prepoštstva (ktorí medzitým namiesto „farári“ – *plebani* sami seba začali nazývať výhradne len „pastori“ – *pastores*). Zakázal im pod trestom straty slobody a majetku vlastniť, alebo čítať knihy rôznych sakramentárov, ariánov a iných bludárov. Vyzval ich, aby boli verní svätej Katolíckej cirkvi vo vyznaní o Najsvätejšej Trojici podľa vzoru cirkevných otcov, Apoštolského, Nicejského, Efezského, Chalcedónskeho a Konštantinopolského vyznania viery, ktoré sa podľa jeho slov dosiaľ na Spiši skutočne učí a vyznáva. Na druhej strane však vo výzve prepošta Bornemisu cítil aj istú rezignáciu vo vzťahu k reláciám, aké medzi kňazstvom v prepoštstve trvali. V otázke testamentov ubezpečil prítomných „pastorov“, že vždy bude ich zástancom a tútorom a po ich smrti aj tútorom ich detí.⁸⁹

Gregor Bornemisa zomrel koncom roka 1584. Závisti a lakomstvu okolia sa nevyhol ani po smrti. Alexej Turzo dal totiž bezprostredne po jeho úmrtí násilím odnieť celý prepoštov súkromný majetok na Spišský hrad a speňažil všetko, čo malo jakúkoľvek hodnotu.⁹⁰

Obr. 8. Neznámy maliar: Portrét kaločského arcibiskupa a spišského prepošta Martina Peteho. Malba patrí do skupiny portrétov donátorov a benefaktorov jezuitskej rezidencie v Spišskej Kapitule. Celá sada bola zrejme inštalovaná v priestoroch tunajšej rezidencie alebo školy.

Obr. 9. Pečať spišského prepošta Martina Peteho II. typu. Rozsiahly kruhový pečať obsahuje takmer úplnú intituláciu prepošta.

⁸⁷ *Analecta* 3, s. 90 – 91.

⁸⁸ Győző BRUCKNER: *A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben*. Budapest 1922, s. 117.

⁸⁹ *Analecta* 2, s. 261 – 262.

⁹⁰ MOL, E 150, 6. d., 38. fasc., č. 27. Inventár majetku spišských prepoštov. (Spišská Kapitula), 1584.

V čase vakancie spišského prepoštského stolca si kapitula za svojho vikára zvolila kanonika-lectora Jána Skrovranka zo Spišského Podhradia, ktorý spravoval Spišské prepoštstvo do príchodu nového prepošta.⁹¹ Na základe menovania Rudolfa II. (1572 – 1612) z 13. augusta 1587 sa ním stal Martin Pete (Pethe de Hetes, spišský prepošt 1587 – 1605), od roku 1582 sirmijský (Ďakovo, Chorvátsko) a vacovský, od roku 1587 varadínsky biskup a jasovský prepošt.⁹² Išlo o výnimočného človeka, ktorého schopnosti cisár Rudolf II. navyše ocenil 16. apríla 1598 kaločským (Kalocsa, Maďarsko) arcibiskupstvom s rábskym (Ráb, maďarsky Győr, Maďarsko) biskupstvom a v roku 1602 dokonca titulom uhorského miestodržiteľa.⁹³ Zaujímavú skutočnosť, že sa napriek toľkým benefíciám a úradom najviac zdržiaval práve na Spiši spôsobila asi turecká hrozba. Takmer všetky sídla, spojené s cirkevnými úradmi, ktoré mal zastávať, boli buď priamo dobyté, alebo aspoň ohrozené osmanskou ofenzívou. Pôsobenie Martina Peteho na Spiši znamenalo pre toto po niekoľko desaťročí skúšané územie značné pozdvihnutie. Okolo roku 1591 bol opravený Kostol svätého Martina. Dodnes viditeľným znakom tejto opravy je helmica na južnej veži, ktorá bola postavená v roku 1591 a renesančná úprava atiky oboch veží. Chrám dostal aj nové liturgické zariadenie.⁹⁴ Martin Pete dal opraviť aj prepoštský palác a v roku 1593 zrenovoval starú gotickú hradbu, ktorá obklopovala Kostol svätého Martina, prepoštský palác, Kaplnku Panny Márie a Kaplnku svätého Ondreja. Zároveň dal k hornej, západnej bráne hradobného systému postaviť dodnes zachovanú vežu s bytom pre strážnika a vretenovým schodiskom. Zvyšok Spišskej Kapituly v tomto období ešte stále nemal žiadnu hradbu a bol prakticky absolútne nechránený.⁹⁵

Prepošt Pete dbal aj o duchovnú obnovu a rekatolizáciu celej oblasti. Počas jeho pontifikátu sa medzi pastormi na Spiši, predovšetkým

v Bratstve 24 farárov kráľovských miest, šíril kryptokalvinizmus, proti ktorému sa rozhodol zakročiť. Na 29. novembra 1590 si k sebe kvôli tejto otázke predvolal seniora fraternity, levočského farára Antona Platnera a konseniorov Jána Jatschiho a Jána Tarczihho. Stretnutie skončilo 2. decembra slávnostnou omšou v Kostole svätého Martina, kde odznela kázeň kanonika Mateja Alfonza Muchovského. Bola príliš kritická voči Luterovej náuke. Kanonik ju ironicky dokonca nazval „piatym evanjeliom“. Pochopiteľne sa to stretlo s nevôľou predvolaných pastоров.⁹⁶

Katolícku „obrodu“ začal prepošt Pete aj v radoch vlastných kňazov. Osobne si vyberal a vysviacal niekoľkých z nich. Viacerých neskôr inštaloval za kanonikov kapituly a investoval za farárov na kľúčových farách. Napríklad v roku 1589 Mateja Alfonza Muchovského zo Sliezska, ktorý bol v rokoch 1589 – 1593 spišským kanonikom a v rokoch 1596 – 1619 farárom v Podolínci; alebo v roku 1591 Juraja Bachmegyeya, spišského kanonika-lectora a neskoršieho kanonika-lectora v Jágerskej kapitule. V tom istom roku udelil nižšie svätenia a diakonát. V roku 1592 ordinoval Juraja Zkachaneho, ktorý sa stal rovnako spišským kanonikom a zároveň bol farárom v Jágerskej diecéze.⁹⁷

V roku 1604 cisár Rudolf II. poveril Martina Peteho vymeniť evanjelické duchovenstvo na Spiši za katolícke a postarať sa o vrátenie cirkevného majetku katolíkom. Mandát okrem toho obsahoval poverenie vizitovať farnosti na Spiši. Poľský kráľ Žigmund poveril 1. apríla 1604 Peteho vizitovať aj Provinciu 13 spišských kráľovských miest, zálohovaných Poľsku. Pete začal vizitáciu 5. septembra 1604 v Spišskom Podhradí. Uskutočniť ju však nemohol, nakoľko ho z mesta vyhnali. 2. októbra sa pokúsil vizitovať Spišské Vlchy, no ozbrojení obyvatelia ho nevpustili ani len do chrámu.⁹⁸

Martin Pete sa však o katolícku reformu snažil aj nad rámec panovníkovho mandátu. Ešte toho

⁹¹ Josephus HRADSKÝ : *Initia*, s. 399.

⁹² MOL, A 57, Libri regii. IV. zv., s. 471 – 472, č. 503. Praha, 13. augusta 1587.

⁹³ *Analecta* 3, s. 93, 94.

⁹⁴ Magdaléna JANOVSKÁ : Katedrálly kostol svätého Martina v Spišskej Kapitule vo svetle nových výskumov, in: *Acta Musaei Scepusiensis 2008*, ed.: Mária Novotná. Levoča 2008, s. 59.

⁹⁵ Magdaléna JANOVSKÁ a Vladimír OLEJNÍK : *Mestské opevnenie v Spišskej Kapitule, objekt Dolná brána a priľahlý severný úsek hradby opevnenia s dvomi cisternami. Architektonicko-historický výskum*. Výskumná správa. Levoča 2013. Výsledky výskumu boli čiastočne publikované Magdaléna JANOVSKÁ a Vladimír OLEJNÍK : *Stavebný vývoj Katedrály svätého Martina a jej okolia v Spišskej Kapitule*, in: *Sanace dřevěných konstrukcí : Sborník příspěvků k odborně-metodickému semináři*. Opava 2013, s. 4 – 17.

⁹⁶ József HRADSKÝ : *A XXIV királyi plébános testvérülete és a reformáció a Szepességben*. Miskolcz 1895, s. 187 – 188.

⁹⁷ Josephus HRADSKÝ : *Initia*, s. 415 – 417.

⁹⁸ Monika BIZOŇOVÁ : *Katolícka cirkev na území Slovenska v 16. a 17. storočí*, in: *Konfesionalizácia na Slovensku v 16. – 18. storočí*, ed.: Peter Kónya a kol. Prešov 2010, s. 163.

Obr. 10. Epitaf spišského prepošta Martina Peteho v severnej lodi Katedrály svätého Martina v Spišskej Kapitule. Vpravo jeho erb.

istého roku sa pokúsil uviesť do Levoče Spoločnosť Ježišovú a vytvoriť tu tak rekatolizačné centrum celého Spiša. Listinou z 21. septembra 1604 daroval jezuitom bývalé majetky spišských kartuziánov zo Skaly útočiska, ktoré boli v rukách spišských prepoštov od roku 1563. Boli to: Klčov, Tomášovce, Arnutovce a kartuziánska kúria v Levoči. 8. októbra sa spolu so županom

Krištofom Turzom a dvoma jezuitmi dostavil do Levoče a po publikovaní cisárskeho mandátu žiadal od evanjelikov, aby vydali všetky kostoly, starý a nový kláštor, školy, faru a celý cirkevný majetok. Na druhý deň pri rokovaní so všetkými mešťanmi vznikol rozruch a Levočania vyhnanili Peteho aj s jeho sprievodom kameňmi. Ríhtár a mestská rada nakoniec dav upokojili. Pete prišiel do Levoče i 10. októbra, no splniť cisárov mandát sa mu nepodarilo. Svoje rekatolizačné snahy nemohol dotiahnuť do konca. Keď sa do počul o počiatocnom víťazstve Bočkajovských (Bocskai) vojsk, musel zo Spiša dokonca utiecť. Uchýlil sa do Szombathely (Maďarsko), odtiaľ ušiel do Güssingu (Rakúsko). Počas cesty ho prepadli povstalci a olúpili o všetko. Unikol postupne až do Viedne. Tu na následky prežitých útrap zomrel 3. októbra 1605. Jeho brat, barón Ladislav Pete, turniansky župan, prefekt Uhorskej komory a kráľovský dverník ho dal pochovať v Bratislave.⁹⁹ Martin Pete mal až dva epitafy: jeden v Bratislave a druhý na Spiši. Na severnej stene v Katedrále svätého Martina ho vidíme dodnes. Niekedy po roku 1636 mu ho dala postaviť Spišská kapitula z vďaky za to, že pre chrámový

⁹⁹ *Analecta* 3, s. 100.

Obr. 11. Vrchná časť (točenie) biskupskej berly spišského prepošta Martina Peteho. Vpravo detail zdobenia berly prepošta Peteho.

poklad zanechal svoj kalich, berlu, mitru a pektorál.¹⁰⁰ Vo svojom testamente z roku 1617 jej ich odkázal už spomínaný prepoštov brat, barón Ladislav Pete. Okrem toho venoval v tomto testamente ostrihomskému arcibiskupovi Petrovi Pázmaňovi na zriadenie jezuitských škôl v Hornom Uhorsku, benefícium Kaplnky Božieho Tela, ktoré roku 1584 odkúpil od Spišskej komory na vlastné náklady za 1700 zlatých.¹⁰¹ Išlo o obce Kisfalud, Szeghy a Studenec, spolu s budovou Kodrie, teda benefícium ktoré roku 1510 založila Hedviga Tešínska. Ladislav Pete tak zohral nezastupiteľnú úlohu pri etablovaní sa jezuitov na Spiši v 17. storočí.¹⁰²

Katolícka cirkev na Spiši v 17. storočí – povstávanie z prachu a rekatolizácia

Na prelome 16. a 17. storočia vidíme katolicizmus na Spiši na kolenách.¹⁰³ Reformácii prakticky do sedemdesiatych rokov 16. storočia podľahlo celé Bratstvo 24 farárov kráľovských miest, do roku 1560 obe bratstvá v povodí Popradu a do konca storočia aj bratstvá v povodí Hornádu. Pod vplyvom rigorózneho krakovského biskupa o niečo dlhšie odolávali bratstvá Starej Lubovne a povodia Dunajca.¹⁰⁴ Dôvody rýchleho šírenia protestantizmu na Spiši sú mnohé a zaberajú široké spektrum – od ekonomických vplyvov vlastníkov

¹⁰⁰ V súčasnosti v inventári liturgického zariadenia katedrály, žiaľ, evidujeme už len Peteho kalich a berlu.

¹⁰¹ Uvedená suma sa spomína na portréte Ladislava Peteho, patriaceho do sady memoriálnych portrétov dobrodincov jezuitov na Spiši. Viac v katalógu vystavených diel *K počiatkom jezuitov na Spiši. Ján Voško – z reštaurátorskej tvorby*, ed.: Mária Novotná. Levoča 2013. Márton PIRHALLA : *A Szepesi prépostság vázlatos története*, s. 296 spomína sumu 1500 zlatých.

¹⁰² ŠA LE, SASK, scr. 2, fasc. 5, č. 8.

¹⁰³ Situácia bola povážlivá v celej krajine. Pre porovnanie: v roku 1573, počas episkopátu ostrihomského arcibiskupa Verancia, bolo v Ostrihomskej arcidiecéze 900 prepozitúr, opátstiev a fár. Počas pôsobenia arcibiskupa Kufašiho (Kutyassy) v roku 1601 bola v celej arcidiecéze v rukách katolíkov už len stovka týchto inštitúcií. Porovnaj Josephus HRADSKÝ : *Initia*, s. 611 v pozn. č. 1.

¹⁰⁴ Győző BRUCKNER : *A reformáció és ellenreformáció*, s. 150 a 245 – 246. Eduard PAVLÍK : *Reformácia a protireformácia v Spišskej Magure*, s. 44.

pôdy (*cuius regio eius religio*) až po seriózne teologické a dogmatické spory, od nehodných prelátov a klérus až po uskutočňovanie politicko-vojenských a mocenských záujmov (protihabsburské povstania na jednej strane a centralizačná politika dvora na strane druhej). Mnohé z nich presahujú hranice Spiša a nesú sa na úrovni celého Slovenska, či skôr Kráľovského Uhorska, to jest Uhorského kráľovstva, v jeho vtedajších oklieštených hraniciach, prípadne ich môžeme zaradiť až medzi celoeurópske problémy.

V dôsledku všetkých týchto udalostí a vplyvov tak na Spiši zachovalo okrem Spišskej Kapituly lojalitu katolicizmu len minimum farností. Šlo predovšetkým o obce, ktoré patrili celé, prípadne aspoň väčšinové vlastnícke podiely v nich Spišskej kapitule či prepoštom: Letanovce s filiálkou Jánovce, Spišské Tomášovce s filiálkou Arnutovce, Danišovce, Ordzovany, ktorých filiálkou bola začiatkom 17. storočia starobylá farnosť Pongrácovce, ako aj ďalšie pôvodne farské obce Granč a Petrovce, ktoré však boli filiálkou vtedy protestantskej Žehry. Ako katolícke vystupujú počas celého obdobia reformácie aj obce, ktoré boli ako benefíciá vo vlastníctve jednotlivých kanonikov či prepošta, farnosťami však neboli: Jablonov, Lúčka, Pavľany, Studenec, Nemešany, Bugľovce, Klčov, Vítkovce a Baldovce. To však bolo všetko. Zvyšok farskej siete Spiša bol na začiatku 17. storočia v rukách protestantských pastorov. Katolícke farnosti sa neudržali dokonca ani v obciach, kde kapitula mala menší vlastnícky podiel: Spišský Hrušov, Dravce, Spišský Hrhov, Jamník, Žehra, či Domaňovce. Ani vlastnícky podiel v obci totiž nezaručoval plný vplyv na jej konfesiu. Tú totiž podľa pravidla *cuius regio eius religio* určoval vlastník patronátneho práva.

Napriek tomuto nelichotivému stavu nemožno povedať, že by spišskí prepošti a Spišská kolegiálna kapitula tento stav sledovali pasívne. Na uhorskom sneme roku 1608 dvaja vyslaní kanonici – Blažej Sikul (Siculus) a Gašpar Andaházy – protestovali proti ustanoveniam Viedenského mieru z roku 1606 ohľadom slobodného vyznávania

a rovnoprávnosti vierovyznaní. Kanonici Štefan Fraňáfi (Franyafy) a Dionýz z Jágru (Agriensis) 22. januára 1614 v mene spišského prepošta a kolegiátnej kapituly podali pred magistrátom mesta Spišské Podhradie protest proti Spišskopodhradskej synode.¹⁰⁵ Tieto právne prostriedky však očividne nemali žiadnu účinnosť. Kanonici Spišskej kolegiátnej kapituly sa preto pokúšali pastoračne pôsobiť aspoň v tých obciach, ktoré im či prepoštovi patrili ako benefícium. Počas nedelí a vo sviatky ich navštevovali a kde nemali prístup do kostola, slúžievali bohoslužby v súkromných domoch. Medzi tieto obce patrili Spišský Hrhov, Domaňovce, Jamník, Markušovce, Chrasť nad Hornádom, Spišský Hrušov, Bystrany, Spišské Vlchy, Krompachy, Slatvina, Žehra, Dúbrava, Korytné, Poľanovce, Pongrácovce, Bijacovce a ďalšie.¹⁰⁶

Jediným centrom katolicizmu na začiatku 17. storočia teda zostala Spišská Kapitula. I jej katolícke inštitúcie sa však stretali s množstvom priam existenčných problémov. Ku spreneverám majetkov prepoštstva a kapituly, ktoré urobil prepošt Horvát a k chybám prepošta Bornemisu, ktorý sa neúspešne pokúšal majetky získať späť, pričom urobil viac škody ako osohu, treba prirátavať otvorené odcudzovanie katedratika a výnosov prepoštstva i kapituly, ktorých sa dopúšťala rodina Turzovcov – majitelia Spišského hradu a dediční spišskí župani. V tejto politike voči Spišskej Kapitule pokračovali aj počas Bočkajovho povstania. Veľmi otvorene sa to prejavilo na vlastníctve takzvanej prepoštovej veže na Spišskom hrade.

Podľa tradície, odvodenej z donácie Bela IV., spišskí prepošti na Spišskom hrade vlastnili do konca 16. storočia vežu, ktorou prepošt Matej (1239 – 1260) niekedy po roku 1249 posilnil pôvodný západný vstup do románskeho opevnenia horného hradu. Vlastníctvo tejto veže spišským prepoštom potvrdil Žigmund Luxemburský¹⁰⁷ a prepošti i kapitula tento svoj oporný bod využívali v čase nebezpečenstva predovšetkým na evakuáciu chrámového pokladu i archívov. Podobne tomu bolo počas povstania Štefana Bočkaja. Spišský župan Krištof Turzo najprv ochotne na Spišskom hrade

¹⁰⁵ Jospheus HRADSKÝ : *Initia*, s. 418 – 419.

¹⁰⁶ *Tamže*, s. 612.

¹⁰⁷ Listinu Žigmunda Luxemburského spomína *Kánonická vizitácia arcibiskupa Pázmaňa* z roku 1629 (na fol. 6v), ako aj niekoľko ďalších dokumentov ako priamu donáciu. Žiaľ, listinu sa dosiaľ nepodarilo identifikovať. Prepoštova veža sa od 15. storočia, keď zrejme došlo k jej radikálnej prestavbe, nazýva Červená veža. Jej hmota sa počas Čákiiovských prestavieb stala súčasťou západných palácov horného hradu a zanikla zrejme až počas vyhorenia hradu v roku 1780. K tejto problematike porovnaj Vladimír OLEJNÍK : Spišský hrad a Spišská Kapitula v archívnych prameňoch, in: *Terra Scepusiensis Terra Christiana 1209 – 2009*, s. 36 – 38 a Magdaléna JANOVSKÁ : Spišský hrad, in: *Tamže*, s. 61 – 62.

uschoval chrámový poklad i archív hodnoverného miesta. Potom sa však dohodol s povstalcami, poklad im predal za 15 000 zlatých a archív odovzdal svojim úradníkom, ktorí si z neho vybrali listiny podľa ľubovôle. Napriek tomu, že evakuácia cenností na Spišský hrad prebehla niekoľkokrát aj počas nasledujúceho storočia, tento akt Krištofa Turza sa bral ako definitívne odcudzenie vlastníctva prepoštovej veže na Spišskom hrade.

Odhladnuc od epizódneho významu Červej veže na Spišskom hrade bola situácia s majetkovou základňou spišského prepošta i kapituly v tomto období veľmi vážna. Veľká časť beneficiálnych majetkov bola rozkradnutá a spreneverená, spišskí farári odmietali prepoštom platiť katedratikum, majetky i samotná Spišská Kapitula boli v priebehu posledného polstoročia vyrabovaná hneď niekoľkokrát. Kvôli zmierneniu finančnej tiesne preto 28. októbra 1610 uhorský kráľ Matej II. (1608 – 1619) daroval Spišskej kapitule majetky Kláštora zo Skaly útočiska: Klčov, Arnutovce, Spišské Tomášovce, alodiálny majetok v Hadašovciach (dnes súčasť Spišských Tomášoviec), ako aj dve vinice v chotári obce Liszka.¹⁰⁸ Bola to v priebehu niekoľkých rokov už tretia donácia *Beneficia Skaly útočiska*. Tieto majetky dostali spišskí prepošti od Ferdinanda I. roku 1563 a prepošt Martin Pete ich v roku 1604 venoval jezuitom na zriadenie a fungovanie ich levočskej rezidencie. Keďže k zriadeniu rezidencie nedošlo, nový kráľ teraz majetky daroval Spišskej kapitule s tým, že ich má na požiadanie vrátiť. Blízka budúcnosť ukázala, že to nebol práve najšťastnejší ťah, nakoľko už v štyridsiatych rokoch 17. storočia tieto majetky požadovali späť opäť jezuiti.

Donáciu z roku 1610 panovník zdôvodnil chudobou kapituly a mnohými príkormi, ktoré

v posledných rokoch zažila. Myslel tým očividne Bočkajovo povstanie, počas ktorého kapitán hajdúchov Blažej Lipaj (Lipay) vyplienil Spišskú Kapitulu hneď po svojom príchode na Spišský hrad 9. novembra 1603¹⁰⁹ a potom ešte aj 15. októbra 1605.¹¹⁰ Tieto nájazdy hajdúchov znamenali asi najväčšie nebezpečenstvo pre Spišskú Kapitulu ako centrum katolicizmu. Vojaci obsadili Spišskú Kapitulu a pre luteránskeho kazateľa, ktorého so sebou doviedli, žiadali kľúč od Kolegiátneho kostola svätého Martina, aby v ňom mohol začať oficiálne pôsobiť. Tu sa vyznamenal vtedajší farár Spišskej Kapituly magister Juraj Rutkovič (Ruttkovicz). Ako jediný zostal v Spišskej Kapitule po tom, čo prepošt i kanonici ušli a pokračoval v pastoračnej starostlivosti o ľud. Kľúče od kostola ani pod hrozbami nevydal a dokonca sa ho so svojím služobníctvom pokúšal brániť.¹¹¹ Napriek tomu hajdúsi do kostola vtrhli násilím a poškodili jeho oltárnu výbavu.

Zlú finančnú situáciu Spišskej Kapituly sa po týchto udalostiach snažil zlepšiť ostrihomský arcibiskup František Forgáč (Forgách). 17. januára 1611 dal Spišskej kapitule svoju vinicu svätého Michala v Liszke. Výnosy z vinice mali slúžiť len na opravu kostola a oltárov, zničených počas nájazdov hajdúchov.¹¹²

Bočkajovo rabovanie roku 1604 však pre Spišskú Kapitulu nebolo jedinou pohromou, ktorá vyplynula z nepokojných časov 17. storočia. O pár rokov pribudlo nové vojenské ohrozenie. V lete 1619 sa smerom na Spiš hnali ďalšie povstalecké vojská, tentoraz pod velením Gabriela Betlena (Bethlen). Vtedajší spišský prepošt Ladislav Hosutóty (Hoszutóthy, spišský prepošt 1606 – 1648)¹¹³ sa pred nimi musel uchýliť 3. septembra spolu s kapitulou na Spišský hrad, potom

¹⁰⁸ MOL, A 57, Libri regii. 6. zv., s. 236 – 237, č. 97.

¹⁰⁹ *Analecta* 2, s. 20.

¹¹⁰ Josephus HRADSKÝ: *Initia*, s. 290.

¹¹¹ Magister Juraj Rutkovič z Paludze (Ruttkovicz de Nagy Palugya), bol farárom v Spišskom Hrušove a neskôr v rokoch 1603 – 1611 v Spišskej Kapitule. Jeho statočnosť tvárou v tvár povstalcem odmenila Spišská kapitula v roku 1607 kanonikátom. Kanonikom bol až do svojej smrti roku 1621. Pozri Josephus HRADSKÝ: *Initia*, s. 414, 420 – 422.

¹¹² ŠA LE, SASK, scr. XII, fasc. 1, č. 5.

¹¹³ MOL, E 150, 6. d., fasc. 38, č. 38. Za spišského prepošta ho cisár Rudolf II. vymenoval už 16. januára 1606, a to napriek tomu, že nebol vysväteným kňazom a ešte len študoval. Počas jeho neprítomnosti sa mal o prepozitúru ako správca starať jeho brat Štefan. Zaujímavé je, že panovník vo svojom dekrétu zdôrazňuje, aby prepošt: „do kanonických a kňazských služieb neuvádzal Poliakov, ale ľudí domácich, vzdelaných a vhodných, ktorí by v tomto kostole [*Kostole svätého Martina*] a v iných kostoloch hodne slávili bohoslužby a našim Uhorským obyvateľom kráľovstva slúžili v ich právnych záležitostiach“. („Canonicos et Sacerdotes indigenos Regni et non Polonos, sed viros doctos et sufficientes, qui divina officia in dicta ecclesia, et in aliis fidelium Regnicolarum nostrorum Hungarorum executiones juridicas peragere valeant...“) Investitúra a inštalácia mladých šľachticov, ktorí ešte boli na štúdiách, za prepoštov, opátov, či dokonca biskupov menej významných cirkevných beneficií patrili k nešťarom, ktoré sa preniesli ešte z čias stredoveku. Napriek tomu, že táto prax spôsobovala viaceré problémy a mala svoj negatívny dopad predovšetkým v čase reformácie, pretrvala aj ďalšie storočie. Zdá sa však, že v prípade prepošta Hosutótyho nešlo o zlú voľbu.

12. septembra do Starej Ľubovne,¹¹⁴ odtiaľ do Poľska a až k arcibiskupovi Pázmaňovi. Na Spiš sa vrátil až po uzavretí Mikulovského mieru roku 1622.¹¹⁵ Aby sa zamedzilo vzniku väčších škôd, stolica poverila ako dočasného správcu Spišskej Kapituly Baltazára Petróciho (Petróczy). Po návrate kanonikov sa panovník zasadzoval za ich čo najrýchlejšie znovu vovedenie do pôvodných majetkov a svoj mandát s týmto poverením poslal 4. apríla 1622 Spišskej stolici.¹¹⁶

V rokoch 1616 – 1637 bol na ostrihomskom arcibiskupskom stolci jezuita, veľký rekatolizátor a katolícky reformátor, kardinál Peter Pázmaň. Po uzavretí mieru s povstalcami sa mohol znova pustiť do svojho pôvodného plánu zvizitovať celú arcidiecézu.¹¹⁷ Učinil tak zadosť najmä ustanoveniam Tridentského koncilu (1545 – 1563), ktorý kánonické vizitácie považoval za vhodný nástroj na kontrolu šírenia reformačných myšlienok. Na druhej strane Pázmaň pokračoval v tradícii svojho predchodcu, arcibiskupa Mikuláša Oláha (1553 – 1568), ktorý dal z vlastnej iniciatívy v priebehu rokov 1560 – 1563 zvizitovať celú arcidiecézu od Bratislavy až po Spiš.¹¹⁸ Arcibiskup Pázmaň chcel teraz pokračovať aj Spišskou prepozitúrou. V súčinnosti s cisárom Ferdinandom II. (1618 – 1637) roku 1626 poveril Ladislava Hosutótyho vizitovať fary Spišského prepoštvstva. Prepoštník oznámil 16. marca toto nariadenie trom najvýznamnejším správnym

Obr. 12. Neznámy maliar: Portrét spišského prepoštníka Ladislava Hosutótyho. Maľba patrí do skupiny portrétov donátorov a benefaktorov jezuitskej rezidencie v Spišskej Kapitule. Celá sada bola zrejme inštalovaná v priestoroch tunajšej rezidencie alebo školy.

celkom na Spiši: Spišskej stolici, Stolici 10 spišských kopijníkov a Bratstvu 24 kráľovských farárov. Žiadal ich, aby pripravili farnosti na vizitáciu a aby vizitátorom vychádzali v ústrety. Ako prví sa však proti vizitácii postavili pastori z fraternity, ktorí boli v tom čase všetci protestantmi.

Nepokoje dokonca povstali aj medzi ľuďmi.

Prepoštník bol nútený osobne sa zúčastniť na zasadnutí stoličnej kongregácie 30. marca, kde sa chcel dozvedieť, prečo ľud proti nemu vystúpil. Chcel tiež požiadať stolicu o ochranu. Na tomto zasadnutí predložil na prejednanie 4 požiadavky, z ktorých druhá sa týkala vizitácie kostolov. Stolica vizitáciu zakázala. Dôvodov mali župní predstavitelia hneď niekoľko: 1. Vizitáciu by podľa ich názoru nedovolili ani ostatné stolice. 2. Nepamätajú sa, že by sa za posledných 70 rokov boli konali nejaké vizitácie. 3. Podľa Viedenského mieru každé náboženstvo má vlastného superintendenta. A keďže za toho považujú Spišiaci levočského pastora, župa odporúča, aby vizitáciu robil namiesto prepoštníka radšej on. 4. Konečným dôvodom bolo, že na poslednom zasadnutí snemu nebol vydaný žiaden zákon, v ktorom by boli nariadené vizitácie, a preto sa vizitácia zamietla.¹¹⁹

Prepoštník teda vizitáciu v roku 1626 vykonať nemohol. Okrem nepríjemností so Spišskou stolicou v septembri roku 1626 hajdúsi Gabriela Betlena opäť vyplienili Spišskú Kapitolu a prepoštník bol nútený utiecť do Levoče a odtiaľ až do Poľska.¹²⁰

¹¹⁴ Josephus HRADSKÝ : *Initia*, s. 291.

¹¹⁵ *Analecta* 3, s. 102.

¹¹⁶ Josephus HRADSKÝ : *Additamenta*, s. VIII.

¹¹⁷ Margit BEKE : *Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1616 – 1637)*. Budapest 1994, s. 24 – 25. Kánonické vizitácie sa tiahnu s prestávkami celým obdobím episkopátu Petra Pázmaňa.

¹¹⁸ Viac o tejto kánonickej vizitácii Vojtech BUČKO : *Mikuláš Oláh a jeho doba*. Bratislava 1940, s. 117 – 130. Napriek tomu, že sa nám vizitáčné zápisnice z územia Spiša nezachovali, je pravdepodobné, že aj tu vizitácie prebehli, nakoľko sa zachovali vizitácie z okolitých regiónov Liptova a Gemera.

¹¹⁹ Mária KYSELOVÁ : Kánonické vizitácie na Spiši, in: *Slovenská archivistika*, roč. 18, 1983, č. 2, s. 115. Porovnaj aj Monika BIZOŇOVÁ : Kánonické vizitácie na Spiši v 17. a prvej polovici 18. storočia ako historický prameň, in: *6. študentská vedecká konferencia : Zborník príspevkov*, ed.: Marek Chovanec a Jozef Sipko. Prešov 2010, s. 461 – 462.

¹²⁰ Jeromos BAL; Jenő FÖRSTER a Aurél KAUFFMANN (trans. a ed.) : *Hajn Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 179 – 180. Pohromy, ktoré postihli Spišskú Kapitolu, sa spomínajú aj v texte samotnej vizitácie Petra Pázmaňa.

Obr. 13. Pečať spišského prepošta Ladislava Hosutótyho I. a II. typu.

Samotnú kánonickú vizitáciu vykonával na priame nariadenie ostrihomského arcibiskupa Petra Pázmaňa až od 26. januára do 22. apríla 1629 varadínsky titulárny biskup a generálny vikár ostrihomského arcibiskupa vo veciach duchovných, Imrich Lóši (Lóssi). Táto vizitácia sa konala len v Spišskej Kapitule.¹²¹ Prepošt Hosutóty sa však nevzdával. V roku 1632 sa pokúsil vizitovať aspoň obce, ktoré nielenže patrili pod jeho duchovnú jurisdikciu, ale navyše v nich mal aj vlastnícke podiely. 12. decembra prišiel s kánonikmi Gašparom Hageliom a Gašparom Hoffmanom, ako aj sacelánom Valentínom Gniliom do Spišského Hrušova. Tu nedostali ani po dvoch dňoch kľúče od kostola a tak odslúžili večery na schodoch chrámu. Na druhý deň richtár a prisažní zodpovedali otázky vizitácie, nakoľko boli schopní. Napriek tomu, že väčšina obce boli katolíci, zemepáni Tökeovci nedovolili katolícke

obradu a svojim poddaným sa na nich zakazovali zúčastňovať pod hrozbou rôznych trestov. Kostol bol v katastrofálnom stave a z fary dal zemepán urobiť byt pre robotníkov. V ten istý deň chcel Hosutóty pokračovať vo vizitácii vo Vítkovciach. Tu jeho sprievod uprostred obce zastavili v mene župy Ján Matiašovský a Gašpar Dravecký a zakázali mu vo vizitácii pokračovať. Pohrozili navyše silou, keďže podľa ich slov bola celá stolica v zbrani, pripravená na pochod proti Turkom. Prepošt Hosutóty sa pod touto hrozbou ďalšieho úmyslu vizitovať svoje fary vzdal.¹²²

Medzitým arcibiskup Pázmaň usporiadal v októbri 1629 diecéznu synodu v Trnave. Okrem iného na nej predstrel svoj úmysel rozdeliť obrovskú Ostrihomskú arcidiecézu a vytvoriť niekoľko menších biskupstiev. V prvom rade mal na mysli Spišské biskupstvo (do ktorého by patrilo Spišské prepoštstvo a Liptovská a Oravská župa),

¹²¹ Zápisnica z tejto vizitácie sa nachádza v Archíve Biskupského úradu v Spišskej Kapitule ako najstarší zachovaný vizitačný protokol a dodnes je bohatým prameňom informácií o vtedajšom stave Spišskej Kapituly a jej bezprostredného okolia. Pozri ABÚ SK, SpB, KV, inv. č. 1. Kánonická vizitácia 1629. Vizitačný protokol publikoval Josephus HRADSKÝ : *Additamenta*, s. 2 – 113. Pre analýzu vizitácie pozri Vladimír OLEJNÍK : Kánonická vizitácia Petra Pázmaňa v Spišskej Kapitule, in: *Kánonické vizitácie po tridentskom koncile : Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie. Košice 9. novembra 2006*, ed.: Cyril Hišem a Peter Fedorčák. Košice 2007, s. 111 – 121. Najnovšie zápisnicu podrobne analyzoval Miroslav GLEJTEK : Spišská kapitula v 16. – 18. storočí vo svetle kánonických vizitácií a kapitulských štatútov : 1. časť – Svätí patróni, relikvie a sakrálne objekty, in: *Liturgia : Časopis pre liturgickú obnovu*, roč. 23, 2013, č. 2, s. 164 – 189 a TENŽE : Spišská kapitula v 16. – 18. storočí vo svetle kánonických vizitácií a kapitulských štatútov : 2. časť – Sväté omše, liturgia hodín a kapitulská farnosť, in: *Liturgia : Časopis pre liturgickú obnovu* roč. 23, 2013, č. 3, s. 256 – 278.

¹²² Margit BEKE (ed.) : *Pázmany Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei*, s. 157 – 159.

nakoľko – ako dôvodil Pázmaň – „tam podľa starých listín už kedysi biskup bol“. Ďalšie biskupstvá mali byť Gemerské (župy Gemer a Turňa), Turčianske (župy Turiec a Zvolen) a Novohradské.¹²³

Napriek tomu, že tento jeho úmysel neprešiel, zhromaždené podklady nám aspoň približujú štruktúru farskej siete na Spiši v tomto období. Výpočet farností, zaradený medzi synodálne dokumenty, nerešpektoval skutočnosť, či daná farnosť bola v rukách katolíkov, alebo protestantov. Odrážal iba duchovnú jurisdikciu spišského prepošta nad jednotlivými farnosťami. V poradí prvou bola farnosť Kolegiátneho kostola svätého Martina, ku ktorej patrili filiálky Jablonov, Lúčka, Pavľany, Nemešany, Klčov, Katúň, Studenec, Baldovce, Hodkovce, Hincovce, Beharovce, Buglovce, Granč a Petrovce. Druhou farnosťou bola Levoča, treťou Kežmarok. Tieto 3 farnosti boli vo vtedajšom ponímaní postavené mimo akéhokoľvek dekanátu či bratstva. Prvým z bratstiev naďalej zostávalo Bratstvo farárov 24 kráľovských miest, ktoré zahrňovalo 13 miest, ktoré malo v zálohu Poľské kráľovstvo a 11 miest vo vlastníctve Spišského hradu. Tu sa situácia v počte farností nijako nezmenila.

Druhé Bratstvo, dolného toku Hornádu, zahŕňovalo oproti stavu z roku 1519 navyše farnosti: Spišský Hrušov s filiálkou Vítkovce, Slatvina, Harakovce, Poľanovce, Nižné Repaše, Oľšavica, Markušovce (prešli sem z Bratstva horného toku Hornádu), Chrasť nad Hornádom, Poráč a Korytné. V dôsledku reformácie stratili status farnosti Žehra, Kluknava, Granč a Jamník.

Bratstvo horného toku Hornádu rozšírili farnosti: Spišské Tomášovce, Arnutovce, Levkovce a Pikovce. Filiálkami sa stali Spišský Štiavnik a Vydriak.

Štvrté Bratstvo dolného toku Popradu obsahovalo okrem farností z roku 1519 navyše aj Holumnicu, Huncovce, a Lendak. Z tohto bratstva na úroveň filiálky nepoklesla žiadna farnosť.

Piate Bratstvo Dunajca tvorili okrem pôvodných farností navyše aj Matiašovce, Lesnica a Veľká Lesná, ktorá pôvodne stála mimo bratstva.

V tomto bratstve taktiež nepoklesla na úroveň filiálky žiadna farnosť.

Šieste bolo Bratstvo horného toku Popradu, kde pribudli oproti stavu z roku 1519: Vyšná a Nižná Šuňava, Kriváň, Švábovce, Vlková a Svätý Ondrej (prešli sem z Bratstva dolného toku Popradu) a Gánovce. Na úroveň filiálky poklesli Matejovce, Veľký Slavkov, Štôla, Jánovce, Stráže a Spišská Teplica.

K siedmemu Bratstvu Starej Ľubovne pribudli: Podolínec (prešiel sem z Bratstva dolného toku Popradu), Vyšné a Nižné Ružbachy a Chmeľnica.¹²⁴ Ani v tomto bratstve nebol úbytok farností.

Synodálne dokumenty registrovali okrem toho na Spiši exemptné farnosti Gelnicu, Jaklovce, Kropachy, Spišské Vlchy a Smolník.¹²⁵

Dôvody, prečo konkrétna fara poklesla na úroveň filiálky boli rôzne. Modelovým príkladom je však stav, ktorý našiel prepošt Hosutóty pri svojom pokuse vizitovať v Spišskom Hrušove: Farské benefíciá a príjmy kostola boli rozkradnuté, takže farár nemal z čoho žiť. Ak sa aj o pastoračiu predsa len nejaký katolícky kňaz pokúsil, zemepáni či patróni kostola, reprezentovaní protestantskou šľachtou, mu to všemožne znepríjemňovali, ba priam znemožnili. Musíme pritom konštatovať, že nie všetky uprázdnené fary boli obsadené protestantskými pastormi. Niektorí zemepáni si benefíciálne majetky jednoducho privlastnili a o pastoračiu sa ďalej nestarali. Tieto farnosti a kostoly zostávali zanedbané a veriaci bez akejkoľvek duchovnej správy.

Arcibiskup Pázmaň zo svojho plánu na erigovanie Spišského biskupstva nakoniec uskutočnil aspoň malú časť. Dňa 26. júna 1630 pripojil k Spišskému prepoštvu prepozitúru Blahoslavenej Panny Márie na Liptove (*praepositura Beatae Mariae Virginis de Lipto*).¹²⁶ Chcel tak zmierniť majetkovú núdzu spišských prepoštov. Tí si titulárne prepoštvu na Liptove držali až do vzniku Spišského biskupstva roku 1776.¹²⁷ K rodiacej sa obrode katolicizmu 17. storočia patrili aj takéto pripomienky dávnej slávy zaniknutých stredovekých cirkevných inštitúcií – kláštorov, konventov

¹²³ Jozef ŠPIRKO : Začiatky Spišského biskupstva, s. 51.

¹²⁴ *Acta et decreta Synodi Dioeceseanae, Strigoniensis. Auctoritate Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Petri Pazmany, archiepiscopi Strigoniensis. Celebratae Tyrnaviae, Anno Domini M.DC.XXIX. die IV. Octobris et sequentibus.* Tyrnaviae 1667, s. 95 a 96.

¹²⁵ *Tamže*, s. 88.

¹²⁶ János VICZIÁN : Hosszútóthy László, in: *Magyar Katolikus Lexikon.* (Citované podľa internetu <http://lexikon.katolikus.hu/H/Hossz%C3%BA%C3%B3thy.html>).

¹²⁷ Titulárnymi prepoštami Blahoslavenej Panny Márie na Liptove boli postupne spišskí kanonici: od roku 1650 Juraj Šoóš. Od 14. júla 1675 Andrej Ondrejko (Ondrejko). Od roku 1697 Juraj Doktorovič (Doctorovich). Od roku 1711 Štefan František Loviško (Loviskovich) a od roku 1761 Ján Feja. Po vzniku Spišského biskupstva roku 1776 Spišská kapitula darovala titulárne prepoštvu na Liptove novovzniknutej Banskobystrickej kapitule. Pozri Josephus HRADSKÝ : *Initia*, s. 472 et *passim*.

a opátstiev. V tomto období sa na Spiši a samozrejme aj v iných oblastiach Uhorska rodí celý rad titulárnych opátstiev, priorátov a prepozitúr, ktoré vytrvali prakticky až do zániku tohto druhu cirkevných väzieb po nástupe komunizmu v 20. storočí: Už od začiatku 17. storočia sa udeľuje titulárne opátstvo Panny Márie v Spišskom Štiavniku (*abbatia Beatae Marie Virginis de Schavnik* alebo *abbatia Beatae Mariae Virginis de Candelis*).¹²⁸ Zhruba od začiatku 18. storočia pribudlo titulárne prepošstvo v Huncovciach a Veľkej Lomnici (*praepositura Sancti Joannis Baptistae de Hunsdorf et Lomnica*).¹²⁹ Po roku 1740 aj titulárne prepošstvo v Lendaku (*praepositus de Landek*). Od začiatku 19. storočia spišskému biskupovi prislúchali aj ďalšie titulárne opátstva: *abbas novae inter Hungariam et Poloniam abbatiae*, *abbas Beatae Mariae Virginis de Loco Regali* a titulárne prepošstvá a prioráty: prepošstvo v Dravciach (*praepositus Beatae Mariae Virginis de Darocz*), *praepositura de Saga*, *praepositura de Schida*, *praepositura de Steinbach*, prepošstvo svätého Jána Krstiteľa v Štôle (*praepositura sancti Joannis Baptistae de Stolna*), prepošstvo v Strážkach (*praepositura de Nehre*), priorát svätého Jána Krstiteľa na Skale útočišťa (*prior sancti Joannis de Lapide Refugii*), priorát Údolia svätého Antona v Lechnici (*prior sancti Antonii de valle Lechnicz*), prepošstvo svätej Alžbety pod Spišským hradom (*praepositura Sanctae Elisabethae viduae sub Arce Scepusiensi*) a priorát v Richnave (*prior de Richno*).¹³⁰ Vo všeobecnosti o týchto tituláciách možno skonštatovať, že si nad nimi patronátne právo ponechali uhorskí panovníci. Ďalším ich charakteristickým znakom je, že po vzniku Spišského biskupstva do nich panovníci menovali väčšinou už len kňazov z iných diecéz.

V prvej polovici 17. storočia sa situácia pre katolicizmus na Spiši skomplikovala aj čo sa týka jurisdikcie prepošta nad farnosťami na severe územia. Spochybnenie zvrchovanosti spišského prepošta vzniklo v súvislosti s Provinciou 13 zálohovaných miest, od roku 1412 zálohovaných Poľsku, ako aj pri pohraničných farnostiach, ktoré patrili do bratstiev Stará Ľubovňa a Dunajec. Niekoľko tunajších farností – napríklad Podolínec, Hniezdne, Ružbachy, Stará a Nová Ľubovňa, či Chmeľnica od začiatku 17. storočia *de facto* spravoval bez súhlasu spišského prepošta krakovský biskup.¹³¹ Stalo sa tak nepriamo vďaka rekatolizačným snahám starostu poľského zálohu, katolíka Stanislava Lubomirského (Lubomirski). Starostovstva sa ujal roku 1605 a v rekatolizácii nadviazal na úsilie krakovských biskupov. Vďaka tomu bol už v januári 1615 katolíkom vrátený kostol v Chmeľnici. Lubomirský si neskôr pozval na úkon prevzatia kostolov krakovského archidiakona Jána Fuchsia (Fuchsius), pomocou ktorého na základe kráľovského mandátu prevzal v októbri 1615 kostoly v Novej Ľubovni a v ďalších farnostiach Bratstva Starej Ľubovne,¹³² to jest v Hniezdom, Novej Belej a v priebehu toho istého roka aj v Ružbachoch a Starej Ľubovni. Je celkom prirodzené, že tieto rekatolizované fary obsadzoval svojimi kňazmi Krakov.

Ďalšou príčinou, prečo niektoré fary na Spiši obsadzovali Poliaci, boli nepokoje, ktoré spôsobili protihabsburské povstania. Niektorí farári a pastori totiž v strachu pred represáliami jednej alebo druhej strany opustili svoje fary. Krakovskí biskupi následne využili príležitosť, prisvojili si desiatky z týchto území a dosadzovali sem kňazov z Poľska.¹³³ Tieto praktiky sa pokúšal zatrhnuť

¹²⁸ Postupne boli do titulárneho opátstva v Spišskom Štiavniku menovaní spišskí kanonici. V roku 1622 Blažej Sikul, v roku 1642 Andrej Benický (Benyiczky), v roku 1647 Tomáš Bebery, v roku 1662 Martin Solčány (Szolcsany), v roku 1718 Mikuláš Čáki, ktorý dokonca ani nebol spišským kanonikom, ale poslucháčom Viedenského Pázmana, v roku 1742 Martin Hrhovský (Gergej, Görgey), v roku 1762 Ján Jozef Chryzostom Dežófi (Desewffy) a v roku 1770 Mikuláš Konde. Pozri Josephus HRADSKÝ : *Initia, passim*.

¹²⁹ MOL, E 150, 11. d. 67. fasc. 6, č. 272 a 274.

¹³⁰ *Schematismus Dioecesis Scepusiensis pro anno MDCCCXI*. 1811, s. 11 – 15. Zaujímavosťou je, že medzi reálnymi zaniknutými prepozitúrami a opátstvami, ako napríklad Spišský Štiavnik, Lendak, Dravce, Štola, Skala útočišťa, Lechnica a svätá Alžbeta v Spišskom Podhradí sa nachádzajú aj tituly, ktoré poznáme len z nepriamych historických správ a z domnienok. Sú to Huncovce a Veľká Lomnica, Saga, Schida, Steinbach, Strážky a Richnava. Doloženie, prípadne vyvrátenie existencie uvedených prepozitúr a opátstiev, ktoré za súčasného stavu poznania odsúvame medzi legendy, bude úlohou ďalších podrobných výskumov.

¹³¹ Győző BRUCKNER : *A reformáció és ellenreformáció*, s. 245 – 246. József HRADSKÝ : *A XXIV királyi plébános testverülete*, s. 21 – 27. Podľa nich aj Peter ZUBKO : *Dejiny Spišského biskupstva (1776 –)*, in: *Terra Scepusiensis : Stav bádania o dejinách Spiša*, ed.: Ryszard Gladkiewicz a Martin Homza. Levoča a Wocław 2003, s. 601.

¹³² Ivan CHALUPECKÝ : *Dejiny Novej Ľubovne – Nová Ľubovňa v rokoch 1308 – 1918*, in: *Nová Ľubovňa*, ed.: Ivan Chalupický a Michal Murcko. Nová Ľubovňa 2007, s. 23.

¹³³ *Analecta* 3, s. 103.

Ladislav Hosutóty. Sám však vo veci veľa dosiahnuť nevedel. Preto sa obrátil sa arcibiskupa Pázmaňa. Ten celú vec predostrel na národnej synode v Trnave v roku 1630. Ani tá si však so situáciou nevedela poradiť. Riešenie, uvedené v 13. bode synodálnych dokumentov, spočívalo v návrhu zostaviť komisiu, ktorá mala celú vec prešetriť a následne spor predostrieť na rozhodnutie Svätej stolici.¹³⁴ Okrem toho však na obranu práv spišských prepoštov nebolo dosiahnuté nič. Prax dosadzovania poľských kňazov na zálohovaných či pohraničných spišských územiach bez súhlasu spišského prepošta pokračovala. Výrazne sa to prejavilo pri rekatolizácii ďalšej skupiny obcí, ktorá v Zamagurí prebehla vďaka dvom najvýznamnejším katolíckym vlastníkom územia. Prvým z nich bol gróf Pavol Rákoci, od roku 1625 majiteľ Červeného kláštora a väčšiny jeho majetkov. Ten v tridsiatych rokoch 17. storočia zaviedol postupne katolíckych duchovných vo všetkých svojich obciach: Spišská Stará Ves (rekatolizácia 1632), Lechnica (1633), Veľká Lesná (1634) a do konca tridsiatych rokov aj Lesnica, Veľká a Malá Franková a Reľov. Druhým výrazným katolíckym elementom boli bratia Štefan a Ondrej Paločajovci (Hrováth-Palochay) z rodu apostatovaného prepošta Horváta, ktorí sa roku 1639 na príhovor prepošta Hosutótyho vzdali protestantizmu a stali sa opäť katolíckmi. Hneď o rok nato začali zavádzať späť katolícke náboženstvo postupne vo všetkých svojich obciach: Fridman, Kacvín, Nedeca, Krempachy, Vyšné Lapše, Lendak a Matiašovce.¹³⁵ V týchto pohnutých obdobiach Krakovské biskupstvo naďalej využívalo neisté postavenie spišských prepoštov a významne zasahovalo do riešenia cirkevných otázok. Po odchode protestantských pastorov sa preto na farách objavili takmer výlučne poľskí kňazi. Tí tu v pastoračnej úlohe zotrvali prakticky až do polovice 18. storočia. Typickým príkladom konania Krakovského biskupstva je protireformačné úsilie, ako ho vidno na príklade z roku 1632 v Spišskej Starej Vsi. Rekatolizovať sa tu usiloval Poliak Mikuláš Anuskewicz, kaplán grófa Pavla Rákociho v Červenom kláštore.¹³⁶ Miestneho kazateľa Juraja Casaria sa snažil vypudieť rôznymi cestami. Pokúsil

sa získať kľúče od kostola pod zámienkou zvonenia proti búrke, pod trestom straty hlavy a pokuty 12 zlatých zakazoval obyvateľom účasť na evanjelických bohoslužbách a podobne. Nakoniec u zemepána – grófa Rákociho – vymohol svoje menovanie za farára v Spišskej Starej Vsi. Pretože ho však v tomto úrade Spišská kapitula nepotvrdila, odišiel na dlhší čas do Poľska a so súhlasom Krakovskej kapituly si dovedol vikára, ďalšieho Poliaka Stanislava Zmudkoviča (Stanisława Zmudkowicza). Týmto aktom sa ešte viac naštrbil výkon jurisdikcie spišských prepoštov v tejto farnosti. Udalosti pokračovali v podobných intenciách aj v roku 1642, keď sa farárom v Spišskej Starej Vsi stal znova Poliak, Andrej Gawlowicz, bývalý farár v Novom Targu.¹³⁷

V tomto období musel arcibiskup Pázmaň riešiť aj otázku jurisdikcie a právnej zvrchovanosti jednotlivých cirkevných inštitúcií na Spiši. Svoje právomoci totiž bezprecedentne prekročilo Bratstvo 24 pastorov kráľovských miest. Na jednej zo svojich kongregácií v roku 1632 svojvoľne povolilo znovu sa vydať istej meštianke zo Spišského Podhradia (z cirkevnoprávneho hľadiska v podstate vyhlásili nulitu jej predchádzajúceho manželstva). Opustil ju neverný manžel a so žiadosťou o povolenie vydať sa za iného muža sa neobrátila na príslušný cirkevný tribunál – teda na spišského prepošta – ale na bratstvo, ktoré jej následne druhý sobáš povolilo.¹³⁸ Peter Pázmaň z titulu svojej funkcie takéto jednanie nechcel a ani nemohol tolerovať. Pred arcibiskupské konzistórium do Trnavy predvolal spišského superintendenta a levočského pastora Petra Zablera, seniora bratstva Jána Serpilia a podhradského pastora Jána Pilemana, ktorý ženu druhýkrát sobášil. Vypočul ich a keď svoje konanie ani po niekoľkých výzvach nechceli odvolať, potrestal ich exkomunikáciou z katolíckej cirkvi, ktorá sa vzťahovala na všetkých členov bratstva. Exkomunikačný dekrét sa čítal v Kostole svätého Martina v Spišskej Kapitule 19., 22. a 27. decembra 1632. Zaujímavosťou zostáva, že dekrét sa čítal po slovensky.¹³⁹ Bratstvo 24 pastorov kráľovských miest tento rozsudok arcibiskupa Pázmaňa odignorovalo. Zo záznamov kroniky *Matricula Goltziana* je zrejme, že riešenie

¹³⁴ Carolus PÉTERFFY ed.: *Sacra Concilia* 2, s. 311.

¹³⁵ Eduard PAVLÍK : Reformácia a protireformácia v Spišskej Magure, s. 54.

¹³⁶ *Tamže*, s. 51 – 53. Autor ho nazýva Hanuskewicz.

¹³⁷ Božena MALOVCOVÁ : Náboženské pomery v rokoch 1526 – 1918, in: *Spišská Stará Ves*, ed.: Božena Malovcová. Prešov 2008, s. 103 – 104.

¹³⁸ József HRADSZKY : *A XXIV királyi plébános testvérülete*, s. 223 – 224.

¹³⁹ Josephus HRADSZKY : *Initia*, s. 157.

manželskoprávných káuz zostalo bežnou agendou na kongregáciách tejto fraternity.¹⁴⁰

V rokoch 1631 a 1633 bol Ladislav Hosutóty menovaný postupne za sedmohradského a varadínskeho biskupa.¹⁴¹ Napriek tomu zostal na Spiši – obe tieto diecézy boli pod silným vplyvom Osmanov. Nemohol však zostať vo svojom sídle v Spišskej Kapitule dlho. Začiatkom roka 1644 sa sem blížili povstalci Juraja I. Rákociho (Rákóczi). Prepošt sa uchýlil do Podolínca. Časti archívov Spišskej Kapituly sem boli evakuované v 7 truhliciach už 1. septembra 1639.¹⁴² Prepošt sa zo svojej dočasnej rezidencie vrátil na Spišskú Kapitulú až v januári 1646. Do tohto obdobia spadá aj vrchol snaženia Spoločnosti Ježišovej získať na Spiši stále sídlo pre svoju rezidenciu a školu. Ako bolo povedané, jezuiti sa chceli ujať *Beneficia Kaplnky Božieho Tela*, ktoré im už roku 1604 daroval prepošt Pete. Teraz bolo v rukách Ladislava Hosutótyho. Toto benefícium kúpil na vlastné náklady barón Ladislav Pete a testamentárne ho venoval arcibiskupovi Pázmaňovi na podporu jezuitských škôl na východnom Slovensku (Hornom Uhorsku). Arcibiskup 18. septembra 1636 majetky odovzdal Ladislavovi Hosutótymu s tým, že ich má previesť na jezuitov.¹⁴³ Vzhľadom na celkom nezávideniahodnú finančnú situáciu, v akej sa spišskí prepošti na začiatku 17. storočia ocitli, sa nemôžeme nijako čudovať, že sa Ladislav Hosutóty toto znovuzískané benefícium odovzdať zdráhal. Bol si dobre vedomý, že pôvodný úmysel fundátorky z roku 1510 – panej Spiša Hedvigy Tešínskej – bol, aby sa z týchto majetkov udržiavala nielen Kaplnka Božieho Tela, ale aj relatívne početný personál

v Spišskej Kapitule – rektor kaplnky a spolu až 6 klerici. Po dlhšom presvedčaní zo strany jezuitov, cisára Ferdinanda III. (1637 – 1657), zástupcov Spišskej župy i župana – ktorým bol po dlhom „Turzovskom“ období katolík, gróf Štefan Čáki – no najmä na základe priameho nátlaku ostrihomského arcibiskupa Juraja Lippaya poslal Ladislav Hosutóty roku 1647 provinciálovi Rakúskej provincie Spoločnosti Ježišovej pozývaci list. Jezuitom odovzdal do správy Kaplnku Zápoľskovcov, ktorá v tom čase bola od zvyšku chrámu opticky oddelená mrežami, Kodriu, ktorá priamo patrila do benefícia a navyše aj starú budovu fary hneď v susedstve.¹⁴⁴ Z vlastných prostriedkov dokonca vyhradil sumu na vydržiavanie troch profesorov pre jezuitskú školu.¹⁴⁵

Prvé intenzívnejšie rekatolizačné úspechy v okolí Spišského hradu tak prišli v súvislosti s pôsobením Spoločnosti Ježišovej. Jezuiti jednali v súčinnosti s katolíkom Štefanom Čákim. Ten sa postavil na čelo Spišskej župy a hlavne domínia Spišského hradu ako dedičný spišský župan v roku 1639. Čáki sa v obciach, ktoré mu patrili, pokúšal zaviesť späť katolicizmus už od začiatku svojho vlastníctva. Typickým príkladom sú Domaňovce, ktoré prešli na protestantizmus pod vplyvom svojich zemepánov Turzovcov. V roku 1638 tu chcel Čáki dosadiť katolíckeho kňaza, no obec sa proti tomu postavila. Na základe vyšetrovania Spišskej stolice sa ukázalo, že z 27 svedkov 21 nechcelo „pápežského“ farára. I napriek tomu Čáki ešte v tom istom roku dosadil do Domaňoviec katolíckeho kňaza. Obec tak bola rekatolizovaná medzi prvými na Spiši.¹⁴⁶

¹⁴⁰ ABÚ SK, SpB, odd. Knihy, nesignované. *Matricula Goltziana : Codex novus accepti et expensi factorum et consiliorum praecipuorum venerabilis Fraternitatis XXIV Pastorum regalium in Scepusio*, passim.

¹⁴¹ *Analecta* 3, s. 103.

¹⁴² ŠA LE, SpP, III. odd., fol. 1, č. 56. Uvedené truhlice s archiváliami sa vo víre udalostí 17. storočia stratili a kapitula po nich pátrala ešte v 18. storočí. Porovnaj celý fascikel č. 1 a Josephus HRADSKÝ : *Initia*, s. 429.

¹⁴³ Monika BIZOŇOVÁ : Spoločnosť Ježišova a jej charakteristika, in: *K počiatkom jezuitov na Spiši*, s. 26. Autorka komparuje informácie z dvoch zdrojov – Josephus HRADSKÝ : *Initia*, s. 84 uvádza rok 1635. Oproti tomu Valentín KALINAY : *Zur Geschichte des Jesuitenordens in der Grafschaft Spiš*. Dizertačná práca. Innsbruck 1934, s. 35 udáva presný dátum 18. septembra 1636.

¹⁴⁴ Na mieste Kodrie vznikol okolo roku 1648 jezuitský kláštor a prestavbou z neho sa v roku 1815 stal kňazský seminár – Spišská Kapitulá č. 12. Pôvodná fara bola v roku 1647 prestavaná na jezuitské gymnázium a to roku 1819 na učiteľský ústav – Spišská Kapitulá č. 13. Porovnaj predchádzajúce poznámky k tejto problematike. Viac k dejinám a činnosti Spoločnosti Ježišovej na Spiši tu Monika Bizoňová s. 731 - 746.

¹⁴⁵ Dejiny a okolnosti pôsobenia Spoločnosti Ježišovej v Spišskej Kapitule sú popísané vo viacerých kronikách a diáriách. Tieto naračné pramene sú postupne kriticky vydávané a prekladané. Porovnaj Vladimír OLEJNÍK (ed. a trans.): *Synopsa dejín spišskej rezidencie Spoločnosti Ježišovej od jej príchodu na Spiš*, in: *Acta Musaei Scepusiensis 2007*, ed.: Mária Novotná. Levoča 2007, s. 117 – 147. TENŽE (ed. a trans.): *Synopsa dejín spišskej rezidencie Spoločnosti Ježišovej od jej príchodu na Spiš*. II. časť (1648 – 1655), in: *Acta Musaei Scepusiensis 2009*, ed.: Mária Novotná. Levoča 2009, s. 239 – 286 a TENŽE : *Dejiny Spišského kolégia – Dejiny Spišskej rezidencie*, in: *K počiatkom jezuitov na Spiši*, s. 37 – 63. Ďalšie edície sú v tlači a v štádiu príprav.

¹⁴⁶ František ŽIFČÁK : *Domaňovce v rokoch 1258 – 1918*, in: *Z dejín Domaňoviec 1258 – 2008*, ed.: Agnesa Žifčáková. Domaňovce 2008, s. 36.

Pokračovateľom rozvíjania jezuitskej myšlienky na Spiši bol prepoš Matej Tarnóci (Tarnóczy, spišský prepoš 1648 – 1655). Jeho príchod na Spiš predchádzala povest' rekatolizátora a štedrého podporovateľa jezuitskej rehole. Snažil sa prekonať nevraživosť medzi jezuitmi a niektorými zo spišských kanonikov, spôsobenú predovšetkým majetkovými nárokmi jednej i druhej strany (v hre boli *Beneficium Kaplnky Božieho Tela*, *Beneficium Skaly útočiska* a ďalšie majetky), čo sa mu aj darilo. Pre Spišskú Kapitulú bolo obdobie jeho pôsobenia, v spojitosti s jezuitskou spiritualitou, skutočným obdobím obrody. Svedectvom o tom sú záznamy jezuitského kronikára, ktorý píše:

„Naša tunajšia prítomnosť prospela aj Spišskej kapitule. Jej inú tvár, oveľa lepšiu, než mala pred príchodom Spoločnosti, videli aj heretici. Predtým vo sviatky okrem jednej omše nerobila nič, a tak sa tí, ktorých vyhnali od spovede, stávali heretikmi. Teraz aj mnohí z kanonikov denne slúžia omšu a horlivo nasledujú náš ornát v chráme.“¹⁴⁷

Matej Tarnóci bol menovaný a 4. septembra 1650 v Spišskej Kapitule vysvätený za čanádskeho

Obr. 14. Neznámy maliar: Portrét spišského prepošta Mateja Tarnóciho. Malba patrí do skupiny portrétov donátorov a benefaktorov jezuitskej rezidencie v Spišskej Kapitule. Celá sada bola zrejme inštalovaná v priestoroch tunajšej rezidencie alebo školy.

biskupa. Čanád bol však v rukách Turkov, a tak sa Tarnóci začal pripravovať na romantický plán – mienil svoju novú diecézu prejsť a skontrolovať preoblečený za františkána. Kvôli veľkému nebezpečenstvu ho však priatelia od tohto úmyslu odhovorili.

28. decembra 1651 bol vysvätený za vacovského biskupa.¹⁴⁸

Až do smrti sa však kvôli tureckému nebezpečenstvu svojich diecéz ujať nemohol. V takejto situácii pristúpil po rokoch aspoň k oprávam prepoštského sídla v Spišskej Kapitule. Roku 1652 pristaval k pôvodnému románskemu palácu – ktorý stredoveké listiny poznajú podľa jeho staviteľa ako *Muthmerium* – prízemnú časť smerom na západ od dnešnej kuchyne po schodisko na druhé nadzemné podlažie.¹⁴⁹

Dňa 10. januára 1653 na veľkú nevôľu kapituly definitívne daroval jezuitom „ako to kedysi ustanovil prepoš Pete“ Kaplnku Božieho Tela aj s jej oltárom, všetky majetky spojené s jej benefíciom, ako aj Kodriu. Na

jej základoch si jezuiti postavili v Spišskej Kapitule kláštor.¹⁵⁰ Navyše toho istého roku zveril do ich duchovnej starostlivosti pútnickú Kaplnku svätej Anny v Kluknave.¹⁵¹ K plánom prepošta Tarnóciho patrila aj kánonická vizitácia prepoštstva, ktorú ale zrejme neuskutočnil. Spísal iba inštrukcie

¹⁴⁷ Vladimír OLEJNÍK (ed. a trans.): Synopsa dejín spišskej rezidencie Spoločnosti Ježišovej od jej príchodu na Spiš. II. časť., s. 251 – 253.

¹⁴⁸ *Analecta* 3, s. 107.

¹⁴⁹ Josephus HRADSKÝ: *Initia*, s. 58. Hradský spomína erb prepošta Tarnóciho s vročením 1652, ktorý bol v dobe vydania publikácie ešte viditeľný „nad verajami obmurovanej brány“. Žiaľ, dnes takýto nápis ani znak identifikovať už nedokážeme.

¹⁵⁰ ŠA LE, SpP, fol. 1, č. 22. V súčasnosti sa dá jadro bývalého jezuitského kláštora čítať v architektúre kvadra – bývalej rajskej záhrady so studňou – a prvých dvoch nadzemných podlaží bloku A Kňazského seminára biskupa J. Vojtašáka.

¹⁵¹ Na stavbu pútnickej Kaplnky svätej Anny zanechala prostriedky Anna Vešelényiová (Wesselényi, † 1644), prvá manželka Štefana Čákiho. Kaplnka bola dokončená v roku 1650. Porovnaj Vladimír OLEJNÍK (ed. a trans.): Synopsa dejín spišskej rezidencie Spoločnosti Ježišovej od jej príchodu na Spiš. II. časť., s. 255.

Obr. 15. Pečať spišského prepošta Mateja Tarnóciho.

Obr. 16. Pečať spišského prepošta Jána Pálfalvaiho.

na vykonávanie vizitácií.¹⁵² V roku 1654 odišiel do Bratislavy, kde sa stal prepoštom.¹⁵³

Kánonickú vizitáciu farností prepoštvníka – najstaršiu zachovanú – uskutočnil jeho nástupca, Ján Pálfalvaj (Pálfalvay/Pálmaffalvay, spišský prepoštvník 1655 – 1663). Za spišského prepošta bol menovaný koncom júla 1655. Hneď v tom istom roku sa rozhodol zistiť stav na jemu zverenom území. Spolu s kanonikom Martinom Solčánym (Szolcsany) sa pustil do vizitácie a postupne prešiel všetky farnosti, ktoré boli v rukách katolíkov.¹⁵⁴ Jeho vizitácia je tak akýmsi lakmusovým papierikom rekatolizácie na Spiši. Ako však Solčány uviedol na frontispice

konvolútu vizitačného protokolu, vizitácia sa netýkala Provincie 13 zálohovaných miest. Solčány začal vizitáciu v Kežmarku. Mesto bolo stále mimo akejkoľvek fraternity. Farský kostol a rovnako aj menší Kostol Panny Márie, ktorý patril Slovákom, našiel v rukách luteránov. Katolíkom slúžilo oratórium, ktoré vzniklo v roku 1653 v jednom z troch meštianskych domov. Ide o dnešný kostol pavlínov v Kežmarku. Cisárovi ho darovalo mesto po oslobodení od majiteľa Kežmarského hradu Štefana Tököliho (Thököly), s ktorým malo mesto spory a ktorý dovolil svojim vojakom v meste rabovať. V miestnej pastorácii pomáhali piaristi z Podolínce.

¹⁵² Nateraz nie je známy žiadny vizitačný protokol, ktorý by pochádzal od prepošta Tarnóciho, prípadne z obdobia jeho pôsobenia. V konvolúte s kánonickou vizitáciou prepošta Pálfalvaja sa nám však od Tarnóciho zachovala inštrukcia na vykonanie vizitácie. Pozri ABÚ SK, SpB, KV, inv. č. 2. Kánonická vizitácia 1655 – 1656, s. 222 – 227: „Instructio R(everen) dissimi Domini D(omi)ni Mathiae Tarnoczy pro visitandis ecclesijs: Tota visitationis Methodus, ut ego quidem existimo, triplici fine(m) continet(ur). Primo quo ad templum, deinde ad parochum, postea ad plebem pertinent, quas D(omi)nus Visitor etiam sequet(ur).“

¹⁵³ Prepoštvník Tarnóci zomrel 30. augusta 1655 v kláštore cistercitov na Velehrade, kde je aj pochovaný. Pozri *Analecta* 3, s. 110. Pod emporou v západnej časti Katedrály svätého Martina mu jezuiti umiestnili pamätnú tabuľu, ktorá sa však do dnešných dní nezachovala. Posledná zmienka o nej je z roku 1887. Malo ísť o kamennú dosku, v hornej časti s reliéfnym zobrazením mitry, v dolnej časti s nápisom: „Najdôstojnejšiemu pánovi, pánovi Matejovi Tarnóciemu, vacovskému biskupovi, bratislavskému a spišskému prepoštvníkovi, svojmu skutočnému otcovi a štedrému podporovateľovi postavila Spoločnosť Ježišova. Zomrel roku 1655.“ („Reverendissimo Domino Domino Mathiae Tarnóczy episcopo Vacien)si, praeposito Posoniensi et Scepusiensi, vere Patri ac fautori suo gratioso Societas Jesu erexit. Obiit anno 1655.“) Pozri Josphus HRADSKÝ: *Initia*, s. 133. Pamätná tabuľa zrejme zanikla v súvislosti s puristickými úpravami katedrály, ktoré boli zavŕšené v roku 1889.

¹⁵⁴ Zápisnica z tejto vizitácie sa nachádza v Archíve Biskupského úradu. Podáva zaujímavé informácie o materiálnom i duchovnom stave celej oblasti, najmä sakrálnych stavieb, tesne po ich získaní z rúk protestantov. Pozri ABÚ SK, SpB, KV, inv. č. 2. Kánonická vizitácia 1655 – 1656.

Z Bratstva 24 farárov kráľovských miest bola v rukách katolíkov len Kaplnka Nanebovzatia Panny Márie pri Kostole svätého Ladislava v Spišskom Štvrtku.

Z druhého Bratstva dolného toku Hornádu bol v rukách katolíkov kostol v Spišskom Hrušove s filiálkou Vítkovce, ďalej Domaňovce, Ordzovany, Bijacovce, Pongrácovce, ktoré kvôli nedostatku prostriedkov nemali ani farára a chodieval sem kňaz z Bijacoviec, Žehra s filiálkou Dúbrava, kde bol kostol postavený len v rokoch 1653 – 1654, Harakovce, Korytné a Poľanovce.

V treťom Bratstve horného toku Hornádu boli katolícke len Letanovce s filiálkou Jánovce a Spišské Tomášovce s filiálkou Arnutovce.

Vo štvrtom Bratstve dolného toku Popradu bol katolícky iba Lendak.

V piatom Bratstve Dunajca bol katolícky Kacvín, Nižné Lapše, Vyšné Lapše, Fridman s filiálkou Tribš, Krempachy, Nová Belá, Nedeca, Spišská Stará Ves, Matiašovce a Lechnica. V rukách katolíkov síce bola aj Veľká Lesná, no tú vizitátori nemohli navštíviť, nakoľko tam zúrila nákaza, ktorej podľahol aj miestny farár. Krempachy a Nová Belá neboli katolíckymi farnosťami, ale len filiálkami Fridmanu. Miestne fary však boli v rukách protestantských pastorov.

V šiestom Bratstve horného toku Popradu nebolo ani jednej katolíckej farnosti.

Siedme Bratstvo Starej Lubovne tvorili síce samé katolícke farnosti, no ako sa uvádza vo vizitačnom protokole, vizitátor ich nemohol navštíviť, pretože patrili pod krakovského biskupa, ktorý tam dosadzoval farárov a vysielal aj vlastných vizitátorov.¹⁵⁵

V roku 1655 tak prepošt Pálfalvaj v rukách katolíkov našiel na celom území pod jurisdikciou spišského prepošta len 30 kostolov či kaplniek. Keď to skúsil opäť o rok, katolíci mali kostolov 31 – pribudli Spišské Hanušovce. Okrem toho ustúpil mor a kanonik Solčány mohol navštíviť aj Veľkú Lesnú.¹⁵⁶ Vďaka zápisnici z tejto vizitácie sa nám ponúka pohľad na celkovú situáciu katolicizmu na Spiši v tomto období. Okrem nízkeho počtu kostolov v rukách katolíkov vidíme aj jeho ďalšie problémy, ako je napríklad zlý stav kostolov, fár a cirkevných majetkov, ktoré boli získané späť z rúk protestantov. Výrazným problémom bol aj nízky počet kňazstva – viacerí farári

spravovali hneď niekoľko farností. Vincent Kysel (Kiszely) bol napríklad farárom v Letanovciach, ku ktorým patrila filiálka Jánovce, ale chodieval aj do Spišského Štvrtku, kde zatiaľ stály farár nebol. Ešte horšie na tom bol Ján Betlenfalvaj (Bethlenfalvay), ktorý bol farárom v Bijacovciach, Ordzovanoch, Pongrácovciach a do príchodu Andreja Žigraja (Sigray) dokonca aj v Poľanovciach s filiálkami Korytné a Harakovce. Na druhej strane sú tu aj pozitívne informácie: V Petrovciach a Dúbrave si veriaci sami postavili nový kostol, ktorého základný kameň položil prepošt Tarnóci, oltáre a celé kostoly sú konsekrované v Dúbrave a Žehre, kde Tarnóci daroval aj oltárne kamene, do kostolov sa zadovažovalo nové liturgické náčinie. K ďalším pozitívnym udalostiam tohto obdobia patrí donácia cisára Ferdinanda III. (1637 – 1657), ktorý dal 31. júla 1655 spišským prepoštom a kapitule špitál a niektoré majetky kláštora antonitov v Dravciach.¹⁵⁷

Veriaci byzantského obradu na Spiši pod jurisdikciou spišských prepoštov

Významnou zmenou či doplnkom organizácie svetského duchovenstva na Spiši v druhej polovici 17. storočia bolo uvedenie gréckokatolíckych fár pod jurisdikciu spišských prepoštov. Stalo sa tak ešte počas života prepošta Pálfalvaja v roku 1662.

Prví veriaci východného obradu sa na Spiši objavili v súvislosti s kolonizáciou zalesnených oblastí, založenou na valašskom práve v 14. – 17. storočí. Majoritu prvej vlny prisťahovalcov tvorili etnickí Rusíni. V archívnych dokumentoch sa obce s byzantsko-slovanským obradom a chrámom objavujú od konca 15., respektíve v 16. storočí. Ide o Poráč (1420), Jakubany (1497), Vikartovce (1513), Stotince (1539), Torysky (1554); neskôr Kamienska, Straňany, Jarabina, Helcmanovce, Kojšov, Tichý Potok, Veľký Lipník a Slovinky. Vo viacerých prípadoch pritom kolonisti len doplnili, prípadne zmenili pôvodný roľnícky ráz obce na pastiersky a prekryli latinský obrad byzantským. V ďalších obciach síce nachádzame aj valašské obyvateľstvo, no vzhľadom na jeho nízke počty tu nedochádza k zmene obradu. Dôvodom rýchlej asimilácie pôvodného rusínskeho obyvateľstva bola aj účasť rímskokatolíckeho slovenského etnika na valašskej kolonizácii, ako

¹⁵⁵ ABÚ SK, SpB, odd. KV, inv. č. 2. Kanonická vizitácia 1655 – 1556, tu s. 210.

¹⁵⁶ *Tamže*, s. 211 – 221.

¹⁵⁷ MOL, A 57, Libri regii, XI. zv., s. 446 – 447, č. 221. Josephus HRADSKÝ: *Addimenta*, s. 129.

Obr. 17. Typický príklad gréckokatolíckeho kostola zo skanzenu v Starej Ľubovni. Hore gréckokatolícky ikonostas.

napríklad v prípade obcí Jurgov, či Veľká Franková. Celkovo bolo v polovici 17. storočia na Spiši spolu 45 kňazov východného obradu a 16 farností s doloženým byzantsko-slovanským obradom: Nižné Repaše, Olšavica, Torysky, Poráč, Závadka, Podproč (dnes časť obce Olšavica), Stotince, Osturňa, Veľký Lipník, Sulín, Litmanová, Jakubany, Jarabina, Kamienka a Straňany. Predzvesťou

unionistických snáh na Spiši bola Brestská únia, uzavretá v roku 1596 v Poľsku, ktorá sa vzťahovala aj na obce s farami s byzantským obradom v poľskom zálahu.¹⁵⁸ Aj táto skutočnosť neskôr umožnila rýchlejšie šírenie únie medzi veriacimi byzantského obradu na Spiši. V takomto stave vecí sa uskutočnilo zjednotenie gréckokatolíckej cirkvi s Rímom – takzvaná Užhorodská únia. Dňa 24. apríla 1646 na zámku Drugetovcov v Užhorode uzavrelo 63 prítomných kňazov východného obradu, ktorí patrili do Mukačevskej eparchie, zmluvu s jágerským biskupom Jurajom Jakušičom (Jakusics). Podmienkami uzavretia jednoty bola možnosť zachovať si byzantský obrad, právo voliť si biskupa, ktorého mala potvrdzovať Svätá stolica a priznanie výsad, ktorým sa tešilo katolícke duchovenstvo. Po slávnostnej bohoslužbe všetci prítomní kňazi predniesli nicejsko-konštantinopolské vyznanie viery a vyhlásili, že veria všetko, čo katolícka cirkev požaduje a že pápeža Inocenta X. uznávajú za najvyššiu hlavu cirkvi a svojho pastiera. Správu o zjednotení napísali v liste pápežovi Inocentovi X. z 15. januára 1652 archidiakoni Mukačevskej eparchie. Patril sem humenský, stropkovský, makovický, užský,

¹⁵⁸ Peter ŠOLTÉS : Spiš v dejinách gréckokatolíckej cirkvi v 18. storočí, in: *Terra Scepusiensis : Stav bádania o dejinách Spiša*, s. 616.

seredňanský a aj spišský archidiakon Štefan Andrejov.¹⁵⁹ Zjednotenie formálne potvrdil najskôr 14. mája 1648 ostrihomský arcibiskup Juraj Lipaj a v septembri 1648 aj synoda v Trnave. List východných archidiakonov pápežovi Inocentovi X. z roku 1652 bol zároveň žiadosťou o potvrdenie novozvoleného mukačevského biskupa Petra Partenia, ktorý sa stal biskupom v roku 1651 a bol veľkým zástancom únie.

Roku 1662¹⁶⁰ boli spišské gréckokatolícke fary so súhlasom mukačevského biskupa vyčlenené spod jurisdikcie Mukačevskej eprarchie a zverené pod jurisdikciu spišského prepošta. Týkalo sa to farností Olšavica, Poráč, Závadka, Helcmanovce, Sloviniky, Nižné Repaše, Veľký Lipník a Osturňa. Dôvodom takéhoto rozhodnutia boli predovšetkým problémy pri spravovaní fár na diaľku, a to najmä v období vrcholiaceho boja medzi protestantizmom a katolicizmom o konfesijnú príslušnosť mnohých spišských obcí.¹⁶¹ Ďalším dôvodom, ktorý presadzoval ostrihomský arcibiskup Juraj Lipaj bola jeho obava, že na konfesijnálne zmiešanom Spiši môže oslabená pozícia mukačevského biskupa ešte viac ohroziť vratké postavenie katolíckej cirkvi.

Zaujímavé je, že v niektorých obciach byzantský obrad prevládol až po ich rekatolizácii a uvedení pod jurisdikciu spišského prepošta. Typickým príkladom je tu Poráč a Závadka, ktoré boli až do rekatolizácie kalvínske. Nižné Sloviniky, Stotince a Helcmanovce zas boli evanjelické. V rámci

rekatolizácie v polovici 17. storočia sa nevrátili k rímskokatolíckemu obradu, ale v dôsledku príchodu veľkého množstva valašských kolonistov prijali byzantský rítus. Ďalším charakteristickým príkladom takéhoto stavu je Kojšov, ktorý do polovice 17. storočia tvorili prisťahovalci z Liptova a Oravy – väčšinou protestanti. Od polovice 17. storočia však natoľko prevládli prisťahovalci z okolitých gréckokatolíckych obcí, že byzantský obrad plynule vytlačil protestantizmus. Celkovo bola viac ako polovica obcí s gréckokatolíckou

farnosťou pôvodne rímskokatolíckou či protestantskou. Okrem iného o tom svedčí liturgické zariadenie ich chrámov. Z 11 gréckokatolíckych farností, spravovaných spišským prepoštom, bol podľa Žigrajovej (Ján Sigraj, spišský prepošt 1696 – 1718) *kanonickej vizitácie* z roku 1700 až v 5 pôvodných murovaných kostolov západného obradu. Šlo o Helcmanovce, Nižné Sloviniky, Nižné Repaše, Stotince a Olšavicu.¹⁶²

Prvý, kto sa snažil zmeniť právny stav, podľa ktorého spišskí gréckokatolícki farári nepatrili pod Mukačevsko bol Jozef de Camellis (mukačevský biskup v rokoch 1690 – 1706).

Hneď po svojom nástupe roku 1690 sa obrátil na Spišskú Kapitulu so žiadosťou, aby dovolila prejsť gréckokatolíckym kňazom na Spiši späť pod jeho právomoc. Hneď 26. septembra toho istého roku zvolal do Zborova sobor, na ktorom sa zúčastnil aj spišský archipresbyter s ďalšími kňazmi a podriadili sa jeho autorite. Na ďalšom sobore, 24. februára 1701, archipresbyter v mene

Obr. 18. Obraz svätého archanjela Michala v typickom gréckokatolíckom prevedení zo Starej Lubovne.

¹⁵⁹ Michal LACKO : Užhorodská únia, in: *Most publications*. Rím 1959, s. 12.

¹⁶⁰ Josephus HRADSKÝ : *Initia*, s. 502 a podľa neho aj Peter ZUBKO : *Dejiny Spišského biskupstva*, s. 601 uvádzajú rok 1687. Takéto datovanie však nie je reálne, nakoľko už roku 1682 pri prerozdelení farností Spišskej prepozitúry na dekanáty medzi latinskými figurujú už aj gréckokatolícke farnosti.

¹⁶¹ Peter ŠOLTÉS : *Spiš v dejinách gréckokatolíckej cirkvi*, s. 617.

¹⁶² *Tamže*, s. 617.

12 spišských kňazov sľúbil poslušnosť mukačevskému biskupovi. Zostalo navyše zvykom, že spišských kňazov východného obradu naďalej vysviacal mukačevský biskup. Okrem toho mukačevskí biskupi od spišských kňazov byzantského obradu vyberali katedratikum rovnako ako od ostatných kňazov svojej eparchie. Napríklad v Stotinciach kňaz platil 1 zlatý spišskému prepošтови a 1 mukačevskému biskupovi. Torysky, Stráňany a Veľký Lipník platili po 2 zlaté – 1 zlatý obec a 1 farár. Platili pritom aj Spišskej Kapitule aj Mukačevu. Napriek uvedeným skutočnostiam gréckokatolícke fary na Spiši na konci 17. storočia stále neodškriepiteľne patrili pod jurisdikciu spišských prepošov.¹⁶³

Spišský prepošťa Juraj Báršoň a vrcholné rekatolizačné vlny

Násilné udalosti posledného polstoročia, ktoré sa dotýkali priamo Spišskej Kapituly – vpády Turzovcov, Bočkajovo, Betlenovo a Rákociho povstanie, ktoré sa prehrali cez nechránené kanónie, obohnané len slabými plotmi, ale aj cez prepoštský areál, ktorého pôvodná hradba už nevyhovovala, si vyžiadali razantné defenzívne stavebné aktivity. Ako prví dokončili opevnenie svojej rezidencie jezuiti, ktorí južne od nej roku 1655 postavili obranný múr. Oddelili ním rezidenciu od cesty, ktorá dodnes vedie z juhu popod hradby Spišskej Kapituly (cesta zo Spišského Podhradia do Levoče). V tom istom roku dokončila stavbu jednotných hradieb Kapituly aj Spišská kolegiálna kapitula. Stavba začala zrejme už v roku 1653 a bola dokončená v roku 1655. Každý kanonik mal za svojou záhradou postaviť patričný úsek hradby s jednou baštou. O niečo neskôr dostavali dolnú vežovú bránu – dnešný vstup do areálu Spišskej Kapituly od Spišského Podhradia. Následne jezuiti v roku 1668 upravili svoju hradbu, aby nadväzovala na zvyšok kapitulských hradieb.¹⁶⁴ Spišská Kapitula tak definitívne dostala dnešný vzhľad mestečka, obohnaného jednoduchým hradobným systémom.

Existenciu hradieb okolo Spišskej Kapituly ocenili jej obyvatelia už onedlho. V súvislosti

s povstaniami a nepokojmi sa po krajine potulovalo veľké množstvo zbehnutých vojakov, zbojníkov a zlodejov. Podľa svedectva jezuitských kronikárov tento stav kulminoval v roku 1670. Vtedajší spišský prepošťa Juraj Báršoň (Bársony, spišský prepošťa 1663 – 1675), varadínsky a neskôr jágerský biskup, bol nútený zo svojich poddanych vytvoriť ozbrojené hliadky, ktoré deň a noc strážili Spišskú Kapitulu. Opevnil aj brány Kapituly a poplach v prípade ohrozenia dal vyhlasovať bubnami.¹⁶⁵ Iné fary na Spiši toľko šťastia ani prostriedkov na vlastnú obranu nemali, v dôsledku čoho sa pri nasledujúcom stavovskom povstaní stali obľúbenými cieľmi násilností.

Obraz Juraja Báršoňa ako veliteľa obrany Spišskej Kapituly je pomerne neznámy. Oveľa lepšie

Obr. 19. Pečať spišského prepošťa Juraja Báršoňa.

ho dejiny identifikujú ako horlivého rekatolizátora. V roku svojho nástupu za spišského prepošťa sa navyše stal kráľovským radcom. V dôsledku toho bol častým účastníkom na krajinských snemoch a tešil sa blízkym kontaktom s dvorom.¹⁶⁶ Napriek tomu, že moderná historiografia chápe

¹⁶³ Tamže, s. 624.

¹⁶⁴ Vladimír OLEJNÍK : Mestské opevnenie v Spišskej Kapitule, objekt Dolná brána a príľahlý severný úsek hradby opevnenia s dvomi cisternami. Archívny výskum, in: Magdaléna Janovská a Vladimír Olejník : *Mestské opevnenie v Spišskej Kapitule, objekt Dolná brána a príľahlý severný úsek hradby opevnenia s dvomi cisternami*. Architektonicko-historický výskum. Levoča 2013, s. 12 – 14.

¹⁶⁵ Josephus HRADSKÝ : *Initia*, s. 601.

¹⁶⁶ Alajos ZELLIGER : *Egyházi irók csarnoka*. Trnava 1893, s. 29.

Franciscus Wesseleny de Nádád, perpetuus COMES in Murány, Regni Hungariae Palatinus, Index Cumanorum, Aueri Villois Eques, Comitatus Comitiem item Sedes Episcopalis & Sedes Virovici Ducemque Comes nec non Sacratissimi Princesis ac Domini Domini Leopoldi DEI gratia Electi Romanorum Imperatoris Imperi Augusti ac Ferdinandi Hungariae Bohemiae etc. Regis, Archiducis Austriae Ducis Burgundiae etc. etiam Comes Castellaniae, Camerarius, & Comes Hungariae Locumtenens, Venerabilibus Capitulis Ecclesiarum Scepusia, Sallatom & Gemitha parata in honore. Expositum est Nobis nomine & in persona Reverendissimi Domini Georgii Bársony de Lora? Barony, Episcopi - Scepusiae, Esopthi Scepusiae, Episcopi Sallatom & Gemitha, quibus idem Dominus - Palatinus, Comes, & Comes Castellaniae

qualis esset de omnibus rebus & negotiis, de quibus nominis dicti Domini Exponere fuerim interrogati, confiteor certitudinem veritatis, suo more sicut inquirat. Exponatur, mixta plena atque immutata certitudinis veritatem. De his hinc super huiusmodi Assensibus, Licet tandem Cessas, Auctoritas, et Fidelis dictorum noster & immutata relationem, sub sigillo vestro Capitalari usitato, & Cancellariae noster modis omnibus et modis, & Authenticis memoratis Domino Exponere, cui non fallit. A. S. V. M. in A. S. V. M. in A. S. V. M. Murány d. 19. Decembris. Anno MDCCLXVI. Milleesimo, Quingentesimo, Sexagesimo Sexto.

Franciscus Wesseleny

Obr. 20. Začiatok a koniec listu, ktorým palatín František Vešelény na základe žiadosti spišského prepošta Juraja Báršoňa nariaduje Spišskej kapitule ako hodnovernému miestu vyšetriť otázku užívania kostola v Bystranoch katolíckimi a evanjelikmi. Muráň 19. septembra 1666.

jeho rekatolizačné snahy ako extrémne,¹⁶⁷ tento prepošt tvorí neoddeliteľnú súčasť dejín cirkvi a spája sa s vážnym oslabením protestantského hnutia na Spiši. V negatívnom zmysle možno chápať Báršoňovu osobnú účasť na viacerých akciách, namierených proti protestantským komunitám na celom dnešnom východnom Slovensku. Pri rekatolizácii neváhal použiť ani vojenskú moc, ktorú pre tieto účely na Spiši ochotne zabezpečoval župan Čáki, kapitán poľského zálohu Lubomirský, či iní šľachtici. V roku 1665 tak bol katolíkom vrátený kostol v Tepličke nad Hornádcom. 24. februára 1661 Štefan Čáki nariadil svojim hajdúchom vyhnať z Olcnavskej fary protestantského kazateľa a na Veľkonočnú nedeľu 14. apríla 1661 boli

z iniciatívy obyvateľov obnovené katolícke obrady v Olcnave.¹⁶⁸ Obec sa niekedy po v roku 1667 stala katolíckou filiálkou Bystrian, kde opäť za vojenskej asistencie Štefana Čákiho prevzali katolíci kostol i faru 6. septembra 1667. To však boli iba počiatky veľkých rekatolizačných akcií. Proces sa rozbehol v priebehu roka 1671. Katolíkom boli vrátené kostoly v Strážkach, Gelnici, Mníšku nad Hnilcom, Štóse, Švedlári a Smolníku, ďalej v Kluknave, Richnave, Jamníku, Odoríne a v Spišskom Štvrtku. V poslednej menovanej lokalite bola už od roku 1638 v rukách katolíkov Kaplnka Nanebovzatia Panny Márie. 5. Októbra pripadol katolíkom aj celý kostol v Hrabušiciach. Tu bola v ich rukách od roku 1638 zasa svätýňa kostola.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Tamás VÉGHSEÖ : Il 34 -imo prevosto di Scepusia, il vescovo Giorgio Bársony: un esponente della controriforma nel Regno d'Ungheria nella seconda metà del secolo XVII, in: *Z dejín Spišského prepoštstva : Zborník z medzinárodnej konferencie pri príležitosti 800. výročia prvej známej písomnej zmienky o Spišskom prepoštstve*, ed.: Ľuboslav Hromják. Spišské Podhradie 2010, s. 159 – 177. Tamás ESZE : Bársony György Veritasa, in: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1971, s. 667 – 693, 668.

¹⁶⁸ Mária OLEJNÍKOVÁ a Vladimír OLEJNÍK : *Sakrálné pamiatky obce Olcnava*, s. 19, 20.

¹⁶⁹ József HRADSKÝ : *A XXIV királyi plebános testvérlete*, s. 145. Pozri aj štúdie v miestopisných monografiách spišských obcí, uvedené vo výbere z použitej literatúry.

V Levoči bol rekatolizovaný najskôr starý kostol a kláštor minoritov na Kláštorskej ulici, ktorý od roku 1664 používala slovenská evanjelická cirkevná obec. Po prvýkrát oň požiadal prepošť Báršň ako kráľovský komisár v sprievode Žigmunda Holla za Spišskú komoru, grófa Mansfeldta a kanonikov Martina Solčányho a Jána Betlenfalvaja v priebehu rokovaní 26. až 28. apríla 1671. Mestská rada odpovedala, že mesto užíva tieto majetky pokojne už 126 rokov a minoritov nevyhnalo. K prietahom zo strany mesta patrilo vyslanie Bartolomeja Alaudu 30. apríla k cisárovi so žiadosťou o ponechanie kostola v rukách protestantov. Komisári na čele s Báršňom zasahovali od 1. mája vypočúvať rad – radom všetkých mešťanov a zistiť, kto chce poslúchnuť cisárov rozkaz a kostol vydať a kto rebeluje. Keďže mesto nechcelo ani po niekoľkých dňoch jednaní vydať kľúče, prepošť Báršň najal zámočníkov, ktorí kostol otvorili násilím. Mešťania chceli na komisárov zaútočiť, no mestskej rade sa podarilo situáciu utíšiť. 2. júla bol minoritský kostol plný katolíckych veriacich z okolia Levoče, ktorí hneď uskutočnili aj procesiu na Mariánsku horu. 12. júla prepošť Báršň odovzdal kláštor a kostol jezuitom, ktorí tu začali svoju úspešnú činnosť. Prepošť Báršň sa však s týmto čiastkovým úspechom neuspokojil a chcel získať aj farský Kostol svätého Jakuba. 13. a 17. augusta sa ho neúspešne pokúsil vizitovať. Na tomto bode sa rekatolizácia v Levoči na istý čas zastavila.¹⁷⁰

Zvláštny priebeh mali v druhej polovici 17. storočia snahy o vrátenie kostolov do rúk katolíkov v zálohovaných mestách. Na ich podporu poľský kráľ Michal (1669 – 1673) vydal 24. júna 1671 dekrét, v ktorom priznal katolíkom tie isté práva, aké mali evanjelici. Z dekrétu zároveň vyplynulo, že reformáciu treba zo zálohovaných miest vyhnáť. Prvé pokusy piaristov pôsobiť v jednotlivých mestách sa stretli s odporom a neúspechom.¹⁷¹ Dňa 18. augusta 1671 preto kapitán poľského zálohu Lubomirský uzavrel s piaristami z Podolíncu zmluvu, podľa ktorej zálohovaných

mestám mali vyplývať nasledujúce povinnosti: 1. Opravené katolícke kaplnky majú mestá odovzdať piaristom a kde sa takáto kaplnka nenachádza, mesto má zriadiť oratórium v súkromnom dome. 2. V Spišských Vlachoch má byť katolícka škola. 3. Mestá sa majú postarať o ubytovanie piaristov. 4. Cirkevný inventár sa má všade vrátiť do rúk piaristov. 5. Stratené veci má nahradiť mesto. 6. Menšie oltáre sa môžu umiestniť v domoch. 7. Mestá majú vyhradiť vhodné miesta pre katolícke cintoríny. 8. Zvony majú obe denominácie používať spoločne. 9. Príjmy určené na činnosť piaristov má zabezpečiť konkrétne mesto.¹⁷²

Dôsledkom týchto opatrení boli napríklad udalosti v Spišských Vlachoch. Okrem iného aj vzhľadom k veľmi nízkemu počtu katolíkov sa tu spočiatku uprednostnil miernejší postup. Už v roku 1670 tu poľský kráľ Michal povolil katolíkom postaviť si kaplnku. Oratórium – podobne ako v Kežmarku – vzniklo v súkromnom meštianskom dome. 20. augusta 1671 ho posvätil prepošť Báršň. Katolícky kňaz František Hanák (Hanacius) dal na cintoríne postaviť drevený kríž a cintorín požehnal. Už v októbri však pri prvom katolíckom pohrebe vznikla medzi katolíkmi a protestantmi šarvátka, pri ktorej boli zneuctené nielen obrazy a procesiový kríž, ale aj rakva zosnulého. Prepošť Báršň neskôr aj z tohto incidentu vyvodil dôsledky voči všetkým pastorm Provincie 13 zálohovaných miest.¹⁷³

Rekatolizácia pokračovala aj v nasledujúcom roku. Dňa 12. januára 1672 boli katolíkom vrátené kostoly a fary v Mlynici, Iliašovciach a Žakovciach, 14. januára v Harichovciach a Smižanoch, 15. januára vo Veľkom Slavkove a Svätom Ondreji, 16. januára v Huncovciach a Veľkej Lomnici a do konca januára 1672 aj v Abrahámovciach, Kurimnoch, Švábovciach, Chmeľnici a Vlkovej.¹⁷⁴

Odveta za navracanie kostolov katolíkom, ktoré často sprevádzalo násilie na seba nedala dlho čakať. Keď Juraj Báršň spolu s bratom Jánom, nitrianskym krajiniským sudcom, preberal v roku 1672 kostol v Turej Lúke, napadlo ich

¹⁷⁰ Michal SUCHÝ : *Dejiny Levoče* 1, s. 202 – 205.

¹⁷¹ Sándor MÜNNICH : *Igló város története*. Igló 1896, s. 321.

¹⁷² Matej VOJTÁŠ : *Spišská Nová Ves : Príspevok k miestopisnej monografii*. Spišská Nová Ves 1957, s. 28.

¹⁷³ Sándor MÜNNICH : *Igló város története*, s. 321 a Milan STRAKA : *Mesto Spišské Vlachy*. Spišské Vlachy 2008, s. 32.

¹⁷⁴ József HRADSKÝ : *A XXIV királyi plebános testvérülete*, s. 145. Pozri aj štúdie v miestopisných monografiách spišských obcí, uvedené vo výbere z použitej literatúry.

veľké množstvo protestantov, brata zabili a sám prepošť Báršoň vyviazol s ťažkými zraneniami.¹⁷⁵

Napriek tomu, alebo možno práve preto, sa nevzdal. V roku 1673 pokračovala rekatolizácia kostolmi v Bušovciach, Holumnici, Margecnoch, Podhoranoch, Spišskom Štiavniku, Veľkom Folkmári, Hranovnici, Jurskom, Kravanoch, Lomničke, Slovenskej Vsi, Spišskej Teplici, Spišskom Bystrom, Vojňanoch a Spišskom Hrušove, 5. júna 1673 v Krompachoch, 14. augusta v Markušovciach a 30. augusta v Spišskom Hrhove.¹⁷⁶

Preberanie kostolov katolíckmi bolo bezproblémové len u veľmi malého percenta obcí. Väčšinou sa s ním spájali prieťahy, vzájomné škriepky a neústupčivosť. Ako typickú ilustráciu takýchto udalostí môžeme použiť Kežmarok, kde rekatolizácia prebehla taktiež v roku 1673. Tu sa ku katolicizmu hlásilo predovšetkým slovenské obyvateľstvo a pre svoje potreby používalo kostol paulínov. Prepošť Báršoň sa pokúsil získať späť do rúk katolíkov aj farský Kostol Svätého Kríža už 12. septembra 1671, no bezvýsledne. 19. novembra 1672 sa preto pokúsil kostol aspoň vizitovať, no taktiež bez úspechu, nedovolila mu to protestantská mestská rada. V prvej polovici roka 1673 požiadali o farský kostol priamo paulíni. Tlak na mesto začala vyvíjať aj Spišská komora, ktorá sem 13. augusta 1673 vyslala poverencov so 70 vojakmi. Chceli prevziať kostol a vyhnáť z mesta všetkých evanjelických kňazov. Mestská rada od nich žiadala kráľovské poverenie. Keďže ho nemali, museli sa stiahnuť. 26. augusta 1673 prišiel do mesta spišský kanonik Martin Slavkaj (Szlavkaj) s poverením cisára Leopolda I. (1656 – 1705) na vykonanie vizitácie v Kostole Svätého Kríža. Aj toto však rada odmietla. O niekoľko dní nato prišiel do mesta znova prepošť Báršoň. Spôčiatku sa nedialo nič, no keďže mu nikto nechcel

vydať kľúče od kostola, najal zámočníkov, ktorí dvere otvorili násilím. Tu sa do prepošťa kameňmi pustili okolostojace ženy a vyhnali ho z mesta. Samé potom strážili kostol až do ranných evanjelických bohoslužieb. 10. septembra 1673 prišiel do mesta s vojenským sprievodom viceprezident Spišskej komory, gróf Oto Ferdinand Volkra, ktorý pohrozil násilím, ak kostol nebude sprístupnený katolíkom. Pod touto hrozbou mesto kapitulovalo. Prepošť Báršoň kostol vysvätil 14. (niekde sa uvádza 24.) septembra a odovzdal správu farnosti do rúk paulínom.¹⁷⁷

Hneď v nasledujúcom roku sa podľa vzoru bratislavského procesu z roku 1673 konal od 30. apríla do 2. mája 1674 v Spišskom Podhradí takzvaný zmiešaný súd (*iudicium compositum*) nad protestantskými kazateľmi Provincie 13 zálohovaných miest. Zmiešaným sa nazýval preto, že zastúpenie v senáte mala uhorská i poľská strana. Svojich vlastných komisárov vymenoval osobne kapitán poľského zálohu Heraklius Lubomirský. Do čela cisárskych komisárov sa postavil osobne prepošť Báršoň. Z účasti na protihabsburskom Vešeleního (Wesselényi) sprisahaní bolo obvinených 41 luteránskych kazateľov. Napriek nedostatku dôkazov boli aj odsúdení. Na výber dostali vyhnanstvo, prípadne zrieknutie sa cirkevného úradu. Väčšina kazateľov si vybrala druhú možnosť a prepošť Báršoň sa hneď pustil do preberania ďalších kostolov a fár.¹⁷⁸

V roku 1674 vrátil do rúk katolíkov kostol, faru a školu v Spišskej Belej. Správu farnosti tu zveril piaristom z Podolíncu.¹⁷⁹ Rekatolizácia v roku 1674 sa týkala aj farností Tvarožná, Veľká, Lubica, Matejovce, Stráže, Poprad, Vrbov, Spišská Sobota, Ruskinovce a Spišské Podhradie.¹⁸⁰ 23. marca 1674 poľskí vyslanci Suchodolski a Lazinski do rúk katolíkov vrátili farský Kostol svätého Jána Krstiteľa

¹⁷⁵ *Analecta* 3, s. 115 – 116. Tamás VÉGHSEÖ : Il 34 -imo prevosto di Scepusio, s. 173. Toto nebol posledný incident v Turej Lúke. O dva roky nato tu bol zavraždený aj spišský rodák, jezuita, blahoslavený Ján Simonides. Pôvodným menom Ján Šimon. Narodil sa 27. decembra 1639 v Bijacovciach. Roku 1659 vstúpil v Trenčine do jezuitskej rehole, študoval na gymnáziu a od roku 1668 teológiu v Košiciach. Za kňaza bol vysvätený roku 1671. Pôsobil ako učiteľ v Rožňave, od roku 1672 ako misionár v Nižnej na Orave, od roku 1673 v Ružomberku, od roku 1674 v Palúdzke a neskôr v Turej Lúke. Tu ho 31. decembra 1674 zavraždili. Roku 1950 bol vyhlásený za blahoslaveného. Porovnaj Augustín MAŤOVČÍK (ed.) : *Slovenský biografický slovník*, vol. 5. Martin 1992, s. 260.

¹⁷⁶ József HRADSKÝ : *A XXIV királyi plebános testvérülete*, s. 317.

¹⁷⁷ Nora BARÁTHOVÁ : Politický vývoj mesta Kežmarok od polovice 15. storočia do polovice 18. storočia, in: Nora Baráthová, Karin Fábrová, Marta Kučerová a Vladimír Vráblik : *História Kežmarku do polovice 18. storočia*. Kežmarok 2012, s. 141 – 142.

¹⁷⁸ Győző BRUCKNER : *A reformáció és ellenreformáció*, s. 333 – 347 a podľa neho Tamás VÉGHSEÖ : Il 34 -imo prevosto di Scepusio, s. 175, 176. František ŽIFČÁK : V poľskom zálohu, in: *Kronika mesta Spišské Podhradie slovom i obrazom*, ed.: František Žifčák. Spišské Podhradie 2011, s. 35.

¹⁷⁹ Michal GRIGER : Náboženské pomery v Spišskej Belej, in: *Z minulosti Spišskej Belej*, ed.: Michal Griger. Spišská Belá 1998, s. 51. Josephus HRADSKÝ : *Additamenta*, s. 167 – 168.

¹⁸⁰ József HRADSKÝ : *A XXIV királyi plebános testvérülete*, s. 317 – 318.

v Spišských Vlachoch¹⁸¹ a 13. júla bol katolíkom vrátený aj farský kostol v Spišskej Novej Vsi.¹⁸²

Faktickým zavŕšením hlavnej vlny preberania kostolov späť do rúk katolíkov vo väčšine obcí na Spiši boli udalosti v Levoči. Dňa 18. februára 1673 vydal Leopold I. mandát, podľa ktorého malo mesto jezuitom vydať všetky kostoly a majetky, ktoré kedysi patrili katolíkom. Spišská komora 2. októbra 1673 nariadila, že za nového richtára si mesto má zvoliť katolíka a že aj väčšina senátu a vonkajšej rady majú byť katolíci. Výzbroj mesta musí byť kedykoľvek k dispozícii panovníkovi. Voľby však nedopadli podľa tohto nariadenia, načo boli richtár, notár, všetci členovia novej mestskej rady, protestantskí učitelia a kňazi z mesta predvolaní do Bratislavy na súd za rebelantstvo. Zhromaždenie mešťanov sa rozhodlo vyslať len 2 senátorov a svojich kňazov i učiteľov spoločne chrániť. Reakciou Viedne bolo nariadenie, podľa ktorého sa mešťanstvo malo vzdať svojho evanjelického vyznania, vrátiť všetky kostoly a majetky katolíkom a prepustiť všetkých protestantských kňazov a učiteľov. Ani toto však Levoča nerespektovala a vyslala nových vyjednávačov. Preto, keď 21. marca 1674 prepošt Báršoš žiadal kľúče od všetkých kostolov, odmietli ho. 27. marca prišla správa, že zástupcovia mesta v Bratislave podpísali podmienky, ktoré uložil dvor. 28. marca prepošt Báršoš znovu žiadal aby levočské kostoly boli vrátené katolíkom, ale opäť bezvýsledne. Na druhý deň však už prestalo školské vyučovanie a čoskoro i evanjelické bohoslužby. 6. apríla prišiel do mesta gróf Volkra, prepošt Báršoš a ďalší šľachtici s vojenským sprievodom. Žiadali mesto, aby nasledujúci deň odovzdali všetky kostoly, školy, faru a cirkevné majetky. Mešťania, predovšetkým ženy, sa postavili na odpor a obsadili kostoly a faru s úmyslom brániť ich pred komisármi. Volkra povolal vojenské posily, no ešte pred ich príchodom mesto zavrelo brány. Hrozilo, že obyvatelia zaútočia na komisárov Spišskej komory. Mestská rada im preto musela sama poskytnúť ozbrojenú ochranu. Búrlivá nálada sa upokojila až 11. apríla, keď z Bratislavy prišli vyslanci mesta so správou, že niet iného východiska, len sa podriaďiť. Hneď v tento

a nasledujúci deň prišla vojenská podpora komisárov a 13. apríla mesto odovzdalo katolíkom pôvodný špitálsky Kostol svätého Ducha (na jeho mieste dnes stojí nový minoritský kláštor na Košickej ulici), Malý kláštor (bývalý kláštor kartuziánov, na mieste ktorého stoja kasárne na Probstnerovej a Botovej ulici), farský Kostol svätého Jakuba a aj faru. Za nového levočského farára bol menovaný jezuita Melchior Pauerfindt.¹⁸³ 14. apríla 1674 sa v Kostole svätého Jakuba konala prvá katolícka omša.¹⁸⁴ Tento akt, okrem iného, znamenal *de facto* i ukončenie činnosti protestantského Bratstva 24 pastoraľov kráľovských miest.

Nové myšlienky, nová spiritualita, nové rehole na Spiši

Ako sme už konštatovali na inom mieste, vplyv jezuitov na osadenstvo Spišskej kapituly bol nesporne priaznivý. Jezuitská spiritualita priviedla na svetlo sveta niekoľko nábožných bratstiev, ako napríklad Bratstvo Panny Márie, patrónky, zomierajúcich a zosnulých a Bratstvo nanebovzatej Panny Bohorodičky v Spišskej Kapitule, ktoré boli schválené v roku 1651, Bratstvo svätej Anny, ktoré sa angažovalo pri Kaplnke svätej Anny v Kluknave od roku 1652 a podobne. Jezuiti už od roku 1648 usporadúvali divadlá, mystériá, verejné dišputy a prednášky – často aj v slovenčine, kázali, viedli procesie a púte, v päťdesiatych rokoch 17. storočia sa okolo Spišskej Kapituly dokonca objavujú púte flagelantov. Už 2. júla 1671 viedli jezuiti

Obr. 21. Pohľad na Mariánsku horu v Levoči.

¹⁸¹ Milan STRAKA : *Mesto Spišské Vlachy*, s. 32.

¹⁸² MOL, R 302, R. sz. 9, s. 2. *Diarium Residentiae societatis Jesu Leutschoviensis coeptum conscribi anno 1673, 1ma Februarii Primo Residentiae superiore R. P. G. Laki ad 1692*, fol. 21b.

¹⁸³ Michal SUCHÝ : *Dejiny Levoče 1*, s. 208 – 212.

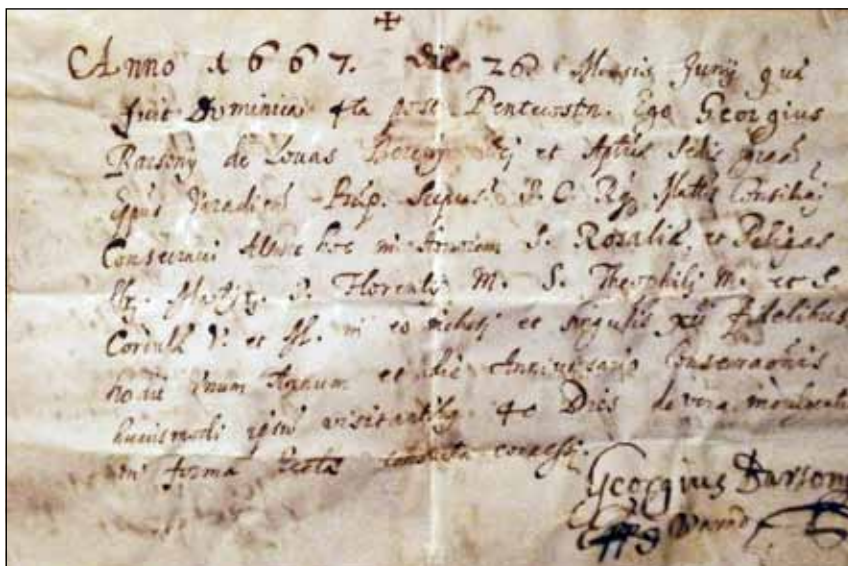
¹⁸⁴ József Hradzsky : *A XXIV királyi plebános testvériülete*, s. 317, pozn. č. 135.

na čele s kanonikom Martinom Solčánym na Mariánsku horu v Levoči niekoľkotisícový zástup pútníkov.¹⁸⁵

Jezuitská spiritualita nepriamo zanechala aj jednu pamiatku materiálnej povahy. V období medzi rokmi 1666 – 1675 začala pod vedením prepošta Báršoňa v bezprostrednom susedstve Spišskej Kapituly – na lokalitách Pažica, Krížová hora a Sivá Brada – vznikať jedinečná architektonická pamiatka – Kalvária pri Spišskej Kapitule. Súčasné aktivity spojené s touto kalváriou od roku 2011 dostali pomenovanie *Spišský Jeruzalem*. Ide totiž skutočne o kalváriu typu *Jerusalem*, teda model starovekého Jeruzalema v krajine s vyznačením miest utrpenia Ježiša Krista na krížovej ceste. Kalvárie tohto typu sú v súčasnosti zachované len na veľmi málo miestach Európy, napríklad Kalwaria Zebrzydowska v Poľsku (vznikla postupne od roku 1600), či Sacro Monte vo Varalle v Taliansku (vznikol postupne od konca 15. storočia). Vznik tohto zaujímavého typu kalvárie na Spiši bol ovplyvnený najmä duchovnosťou jezuitov. Finančne ho však zabezpečil prepošt Báršoň. Svoju úlohu tu zohral aj transfer myšlienok, ktorý sa

uskutočnil prostredníctvom krakovského kanonika Jozefa Bernarda Zebrzydowskeho z rodu Zebrzydowskich. Tento rod od roku 1600 staval v Poľsku slávnu Zebrzydowskú kalváriu. Ako je známe Jozef Bernard Zebrzydowski okrem krakovského kanonikátu zastával aj úrad farára v Spišskom Podhradí (pokús zaujať faru a desiatok evidujeme už v roku 1659),¹⁸⁶ v Spišských Vlachoch (po

rekatolizácii farnosti v roku 1674) a v Spišskej Novej Vsi (rovnako po rekatoľizácii farnosti 13. júla 1674). Z jezuitských análov vieme o jeho blízkom vzťahu s prepoštom Báršoňom, spišskokapitulskými a levočskými jezuitmi, ale aj grófom Čákom. Pri týchto priateľských kontaktoch iste došlo aj k myšlienke vytvoriť na Spiši podobnú kalváriu, akú Zebrzydowski postavili v Poľsku.

Obr. 22. Spišský prepošt Juraj Báršoň autentifikuje relikvie svätej Rozálie a ďalších svätcov pre kaplnku, zasvätenú tejto patrónke. Spišská Kapitula, 26. júna 1667.

Obr. 23. Kaplnka svätej Rozálie v Spišskom Jeruzaleme – kalvárii pri Spišskej Kapitule. V kalvárii pri Spišskej Kapitule táto kaplnka symbolizuje Herodesov palác.

¹⁸⁵ Rudolf JURÍK : *Mariánska hora v Levoči*. Levoča 1948, s. 17. Josephus HRADSKÝ : *Initia*, s. 434.

¹⁸⁶ ŠA LE, SpP, VI. odd., caps 33, fasc. 1. Dohoda medzi Jozefom Zebrzydowskim a Jánom Foxom, Martinom Weiserom a Martinom Fukerom ohľadom prenájmu desiatku z obilia zo Spišského Podhradía. Krakov 24. septembra 1659.

Obr. 24. Kaplnka svätého Kríža je vrcholom Spišského Jeruzalema – kalvárie pri Spišskej Kapitule.

Kalvárie pri Spišskej Kapitule vznikala postupne. V roku 1666 kanonik Ján Betlenfalvaj postavil na Pažici na pamiatku strašnej morovej epidémie z roku 1662 Kaplnku svätej Rozálie, ktorá symbolizuje Herodesov palác. Kaplnku hneď o rok nato konsekroval prepoš Báršoň. V roku 1669 prepoš Báršoň na Krížovej hore postavil Kaplnku svätého Františka Xaverského, ktorá symbolizuje pevnosť Antónia – sídlo Piláta Pontského. Vrcholom pašiového cyklu kalvárie je Kaplnka Svätého Kríža, ktorú prepoš Báršoň postavil v roku 1675. V tom istom v roku postavil po okrajoch travertínovej plošiny Pažice aj 7 prícestných kaplniek, ktoré symbolizujú hradby starého mesta Jeruzalema. Po tejto stavebnej fáze bol prepoš Báršoň 13. decembra 1675 menovaný za jágerského biskupa a odišiel do Košíc, kam bolo sídlo biskupstva kvôli osmanskej hrozbe premiestnené. V stavbe kalvárie sa ďalej v pôvodných intenciách už nepokračovalo. Kalvária pri Spišskej Kapitule tak má

Obr. 25. Oltár v Kaplnke svätého Kríža v Spišskom Jeruzaleme obsahuje v menze symbolický Boží hrob.

len pašiový cyklus. Iné kalvárie tohto typu majú aj cyklus zmŕtvychvstania, mariologický cyklus a hagiografický cyklus. Napríklad Zebrzydowskú kalváriu tvorí až vyše 40 sakrálnych objektov. Poslednú stavbu v priestore kalvárie – Kaplnku svätého Jána Nepomuckého – postavil spišský prepoš Jozef Karol Zbiško (spišský prepoš 1755 – 1774) v roku 1766. Táto kaplnka však už pôvodnú ideu nedodržiava – jej stavitelia už kalváriu nevnímali ako celok, ale len ako súbor kaplniek, z ktorej každá mala vlastné zasvätenie i vlastnú zaužívanú púť.¹⁸⁷

Medzi ďalšie počiny Juraja Báršoňa patrí predovšetkým uvedenie paulínov (*Ordo Sancti Pauli Primi Eremitae*) do Kežmarku. V roku 1670 im daroval oratórium neďaleko hradu a ďalší dom na bývanie.¹⁸⁸ Paulíni sa vyznamenali predovšetkým v pastoračnej činnosti – okrem oratória, ktoré dostali od prepošta Báršoňa, im ešte v tom istom roku prepoš Báršoň odovzdal aj farský Kostol

¹⁸⁷ Viac o Kalvárii pri Spišskej Kapitule – Spišskom Jeruzaleme pozri Vladimír OLEJNÍK : Spišský Jeruzalema : Najnovšie poznatky k tvorbe a dejinám sakrálnej krajiny pri Spišskej Kapitule, in: *Putovanie za duchovnom po Gotickej ceste*, ed.: Štefan Lenčíš a Tomáš Filip. Košice 2012, s. 141 – 161 a TENŽE : Dejiny Spišského Jeruzalema – Kalvárie pri Spišskej Kapitule, in: *Spišský Jeruzalema : história, fauna a flóra*, ed.: Vladimíra Barbuščíková. Spišská Nová ves 2014, s. 13 – 61.

¹⁸⁸ *Analecta* 3, s. 112, 113.

Svätého Kríža v Kežmarku. Úspešne však suplovali nedostatok svetských kňazov aj v okolí: od roku 1672 v Huncovciach, Veľkej Lomnici a Žakovciach,¹⁸⁹ od roku 1675 aj v Krížovej Vsi, Rakúsoch a Strážkach.¹⁹⁰

Ďalšou rehoľou, ktorá sa na Spiši usadila koncom 17. storočia, boli milosrdní bratia – Hospitálska rehoľa svätého Jána z Boha (*Ordo Hospitalarius S. Joannis de Deo*). Zasluby za ich uvedenie na Spiši patria kapitánovi poľského zálohu Stanislavovi Herakliovi Lubomirskému, ktorý im 12. mája 1672 daroval bývalý augustiniánsky špitál s Kaplnkou svätej Alžbety.¹⁹¹ Títo rehoľníci sa zapojili do kazateľskej a pastoračnej činnosti v meste Spišské Podhradie. Ďalším ich prínosom bola starostlivosť o chorých, ktorú poskytovali vo svojom špitáli.

Počas poslednej štvrtiny 17. storočia prakticky celé východné Slovensko vrátane Spiša postihlo ďalšie stavovské povstanie, tentoraz vedené Imrichom Tökölim (povstanie 1677 – 1683). Jeho začiatok sa takmer presne kryje s obdobím pôsobenia varadínskeho biskupa a spišského prepošta Joachima Luženského (Luzsenszky, spišský prepošt 1676 – 1681). Od tohto povstania si sľubovali obnovenie svojich slobôd predovšetkým protestantskí šľachtici. Výsledkom však bolo všeobecné sklamanie z rabovačiek a násilností, ktorých sa dopúšťali tak kuruci, ako aj cisárski vojaci. Pre katolícke kňazstvo znamenalo toto povstanie len utrpenie. Všade, kam kuruci prišli, vyplienili obec, vyhnaní alebo dokonca zabili katolíckeho farára a dosadili evanjelika, často zničili alebo rozkradli inventár kostola. V dňoch 6. až 8. júla 1680 sa kuruci utáborili bezprostredne pri Spišskej Kapitule, medzi Sivou Bradou a Jablonovom. Zo Spišskej Kapitulky so sebou odvieďli všetok dobytok.¹⁹² Už predtým, 11. októbra 1676, napadli údajne kuruci počas bohoslužieb kostol v Strážach.¹⁹³ Otrásnym

príkladom ich konania sú však udalosti spojené s kňazom Jánom Jakabom z Viedenskej diecézy. Od roku 1672 bol farárom v Smižanoch a kvôli stálemu nedostatku kňazov naraz zároveň aj v Ilišovciach s filiálkou Kurimany a Harichovciach. Kuruci 22. septembra 1677 vyplienili Kurimany a 14. mája 1678 aj Ilišovce. Farára Jakaba chytili na úteku v Spišských Tomášovciach a zaživa ho upálili. Faru v Smižanoch dostal evanjelik Ján Gresch. Všetky kostoly sa vrátili opäť do rúk katolíkov po potlačení Tököliho povstania v roku 1683.¹⁹⁴

Kuruci a dokonca osobne Imrich Tököli samozrejme neobišli ani Levoču. Po obsadení Prešova medzi miestnymi katolíkmi nastala panika – 15. augusta 1682 z mesta odišli jezuiti i množstvo katolíckeho meštianstva. 21. augusta odišlo aj nemecké cisárske vojsko a mesto začalo rokovať s povstalcami. 3. septembra Tököliho komisári odobrali katolíkom všetky kostoly, školu a faru a vyhnaní všetkých katolíckych duchovných a rehoľníkov. Situácia sa otočila až po Tököliho neúspechoch v roku 1683. 5. decembra mesto obľahli cisárske vojská a 10. decembra Levoča kapitulovala. Františkáni sa vrátili o rok nato a usadili sa v špitálskom kostole. Definitívne však katolíci získali kostoly späť až v roku 1687, po tom ako zástupcovia Spišskej komory Žigmund Hollo, Ondrej Berzevici (Berzeviczy) a Daniel Szent-Mariai na základe 26. zákonného článku z roku 1681 žiadali vrátiť katolíkom všetky kostoly, faru a školu, ako aj cirkevné majetky.¹⁹⁵

Pod vplyvom Tököliho vojenských úspechov evanjelici znovu odobrali katolíkom aj ďalšie kostoly na Spiši, napríklad 8. septembra 1682 Kostol Svätého Kríža v Kežmarku. Vrátil im ho až 19. januára 1687 kapitán Horného Uhorska Štefan Čáki, ktorý ho zveril späť paulínom.¹⁹⁶ Počas Tököliho povstania sa do rúk evanjelikov na istý čas dostali aj katolícke kostoly v Žakovciach (v rokoch

¹⁸⁹ Ján ENDRÖDI : Dejiny rímskokatolíckej cirkvi vo Veľkej Lomnici, in: *Dejiny Veľkej Lomnice*, ed.: Vladimír Labuda a Michal Šmálik. Veľká Lomnica 2008, s. 383.

¹⁹⁰ Emil KISBÁN : *A magyar Válosrend története*. Budapest 1938, s. 303.

¹⁹¹ František ŽIFČÁK : V poľskom zálohu, s. 36. Podľa najnovších zistení tento kláštor a špitál ležal vo východnej časti mesta za potokom, na úpätí hradného kopca. Porovnaj Miroslav ŠTEVÍK : K počiatkom a lokalizácii stredovekých kláštorov na Spiši, in: *Sandecko-spišské zošity*, roč. 5, 2010, s. 16 – 17 a podľa neho Miroslav HUŤKA : Augustiniánsky kláštor svätého Alžbety v Spišskom Podhradí, s. 64.

¹⁹² František ŽIFČÁK : V poľskom zálohu, s. 37.

¹⁹³ Zuzana KOLLÁROVÁ : Duchovný život, in: Zuzana Kollárová a Božena Malovcová : *Stráže známe neznáme 1276 – 2001*. Poprad – Stráže 2001, s. 57.

¹⁹⁴ Ivan CHALUPECKÝ : Kurimany v rokoch 1526 – 1915, in: *Kurimany v zrkadle času*, ed.: Ján Dravecký. Kurimany 1998, s. 30.

¹⁹⁵ Michal SUCHÝ : *Dejiny Levoče 1*, s. 220 – 223.

¹⁹⁶ Nora BARÁTHOVÁ : Politický vývoj mesta Kežmarok, s. 145.

1682 – 1687),¹⁹⁷ Betlanovciach (1682 – 1688),¹⁹⁸ Richnave (február 1685),¹⁹⁹ Veľkej Lomnici (1682 – 1686), Huncovciach (1682 – 1684),²⁰⁰ Spišskej Sobote (1682 – 1687),²⁰¹ Krempachoch (1682 – 1686)²⁰² a na ďalších miestach. Kuruci alebo bandy, ktoré sa pod týmto menom po Spiši potulovali v priebehu rokov 1672 – 1684 spolu vyrabovali vyše 40 obcí, niektoré aj viackrát za sebou. Uvedme aspoň pár príkladov: Levočské majere kuruci vykradli 25 krát, Spišskú Novú Ves zdierali 12 krát a Kežmarok 10 krát.²⁰³

Násilnosti voči katolíckym kňazom ustúpili až v osemdesiatych rokoch 17. storočia. Svoj podiel na tom mal aj vtedajší spišský prepošťa a sedmohradský biskup Andrej Šebešťaň (Sebestény, spišský prepošťa 1681 – 1683). Tento schopný rečník a diplomat navštívil a získal si Imricha Tököliho, ktorého sa snažil ovplyvniť, aby zamedzil rabovaniu a lúpežiam. Zároveň sa ho snažil nakloniť na rokovanie s cisárskym dvorom. Ako Tököliho osobitný vyslanec dokonca v roku 1683 odišiel do Poľska.²⁰⁴ Tieto jeho aktivity mu však zazlievala Spišská kolegiálna kapitula, ktorá ho obviňovala zo spojenectva s buričom Tökölim.

Situácia sa opäť zmenila po smrti prepošťa Šebešťaňa 1. apríla 1683. V čase sedisvakancie prepoštského stolca sa kapitulným vikárom stal kanonik Andrej Berzevici. Zdá sa, že bol až príliš horlivý v obhajobe práv katolíkov. Znepáčil sa dokonca samotnému Imrichovi Tökölimu, ktorý kázal Berzeviciho zatknúť a uväzniť na hrade Nedeca. Oslobodili ho až 10. decembra 1683, keď sa približovali cisárske vojská.²⁰⁵

Po ústupe najmohutnejšej vlny násilností voči katolíckemu kňazstvu a po usporiadaní situácie na väčšine územia Spiša i celého východného Slovenska došlo k reorganizácii farskej siete. Raz navždy bola zavrhnutá myšlienka bratstiev farárov na čele so seniormi. Obce pod jurisdikciou spišského prepošťa boli usporiadané do dekanátov, na čele ktorých stáli dekaní. V roku 1682 bola situácia nasledovná:

Dekanát 24 kráľovských miest tvorili farnosti: Spišská Sobota, Lubicca, Spišská Nová Ves, Spišské Podhradie, Spišské Vlchy, Spišská Belá, Veľká, Poprad, Vrbov, Tvarožná, Ruskinovce, Matejovce, Stráže, Bystrany, Odorín, Danišovce, Harichovce, Iľašovce, Kurimany, Spišský Štvrtok, Hrabušice, Žakovce, Mlynica a Veľký Slavkov.

Dekanát horného toku Hornádu a Popradu: Letanovce, Abrahámovce, Arnutovce, Vydrník, Spišský Štiavnik, Hranovnica, Spišské Bystré, Kravany, Spišská Teplica, Batizovce, Gerlachov, Mengusovce, Štrba, Lučivná, Važec, Vyšná Šuňava, Nižná Šuňava, Svätý Ondrej, Hozelec, Jánovce, Spišské Tomášovce, Betlanovce, Pikovce, Levkovce, Švábovce, Gánovce, Vikartovce, Smižany, Dravce a Levoča.

Dekanát dolného toku Hornádu: Žehra, Ordzovany, Bijacovce, Vyšné Repaše, Nižné Repaše, Poľanovce, Vyšný Slavkov, Korytné, Harakovce, Petrovce, Slatvina, Spišský Hrhov, Richnava, Kluknava, Slovinky, Olcnavá, Vítkovce, Matejovce nad Hornádom, Markušovce, Závadka, Poráč, Spišský Hrušov, Jamník, Domaňovce a Brutovce.

Dekanát banských miest: Švedlár, Mníšek nad Hnilcom, Smolník, Štós, Gelnica, Krompachy, Nálepko, Veľký Folkmar, Jaklovce a Margecany.

Dekanát dolného toku Popradu: Bušovce, Kežmarok, Podhorany, Slovenská Ves, Výborná, Toporec, Vojňany, Holumnica, Jurské, Lomnička, Veľká Lomnica, Huncovce, Krížová Ves, Strážky, Stotince, Stará Lesná, Lendak, Rakúsy a Vlková.

Dunajecký dekanát: Nová Belá, Krempachy, Fridman, Lesnica, Kacvín, Nižné Lapše, Vyšné Lapše, Nedeca, Spišská Stará Ves, Matiašovce, Hanušovce, Lechnica a Veľká Lesná.

Staroľubovniansky dekanát: Podolíne, Vyšné a Nižné Ružbachy, Hniezdne, Kamienka, Jarabina, Nová Ľubovňa, Stará Ľubovňa, Chmeľnica a Jakubany.²⁰⁶

6. októbra 1689 zomrel v Spišskej Kapitule vavcovský biskup a spišský prepošťa Mikuláš Balog

¹⁹⁷ Ivan CHALUPECKÝ : Obdobie reformácie a stavovských povstaní 1526 – 1711, in: *Osemstoročné Žakovce*, ed.: Ivan Chalupický. Kežmarok 2009, s. 29.

¹⁹⁸ František ŽIFČÁK : Betlanovce v rokoch 1260 – 1711, in: *Dejiny Betlanoviec*, ed.: Ivan Chalupický. Levoča 2010, s. 92.

¹⁹⁹ František ŽIFČÁK : Richnava v nepokojných časoch 1526 – 1711, in: *Dejiny Richnavy*, ed.: Ivan Chalupický. Richnava 2010, s. 132.

²⁰⁰ Ján ENDRÖDI : Dejiny rímskokatolíckej cirkvi vo Veľkej Lomnici, s. 384.

²⁰¹ Ivan CHALUPECKÝ : V poľskom zálohu, in: *Dejiny Popradu*, ed.: Ivan Chalupický. Košice 1998, s. 80.

²⁰² Eduard PAVLÍK : Reformácia a protireformácia v Spišskej Magure, s. 55.

²⁰³ Matej VOJTÁŠ : *Spišská Nová Ves*, s. 34.

²⁰⁴ *Analecta* 3, s. 122.

²⁰⁵ Josephus HRADSKÝ : *Initia*, s. 439.

²⁰⁶ MOL, E 150, 6. d., 38. fasc., č. 51. Súpis a sprievodný list prepošťa Šebešťaňa z 20. novembra 1682 sa týka vyberania katedratika. Ako v ňom prepošťa uvádza, v prípade, že by niekde nebol katolícky farár, príslušný dekan mal katedratikum vybrať od richtára danej obce.

(Balogh, spišský prepoš 1683 – 1689). Bol pochovaný v Katedrále svätého Martina a svoj epitaf má umiestnený v západnej časti chrámu pod organovou emporou, vľavo od hlavného portálu. Mikuláš Balogh bol posledným z prepošov, ktorý bol zároveň biskupom niektorej z diecéz na juhu krajiny, ktorá sa nachádzala v rukách Turkov. Ďalší spišskí prepošti už niesli titul *episcopus electus* – zvolený biskup, ktorý sa nie vo všetkých prípadoch skutočne spájal aj s biskupskou vysviackou. Išlo o titul, udeľovaný panovníkom bez zásahu Svätej stolice. Obsahom tohto titulu bolo väčšinou len právo nosiť biskupské insígnie.

Stav celej farskej siete na Spiši – aj s inkorporovanými gréckokatolíckymi farnosťami – preveril kánovníckou vizitáciou v roku 1693 nasledujúci spišský prepoš, Ladislav Matiašovský (spišský prepoš 1689 – 1696).²⁰⁷ Z vizitačného protokolu je zrejmé, že vizitátor nerešpektoval rozloženie farností na dekanáty, ale vybral si vlastný itinerár, ktorý kopíroval všetky kostoly v rukách katolíkov. Priebeh vizitácie vyzeral nasledovne: začala 10. marca v Spišskom Podhradí a pokračovala cez nasledujúce obce: Ordzovany, Bijacovce, Vyšný Slavkov, Poľanovce, Korytné, Harakovce, Podproč, Žehra, Dúbrava, Slatvina, Spišské Vlchy, Krompachy, Slovinky, Richnava s filiálkou Kluknava, Jaklovce s filiálkami Margecany a Veľký Folkmar, Gelnica s filiálkou Žakarovce, Helcmanovce, Mníšek nad Hnilcom, Smolník s filiálkou Štós, Švedlár, Nálepko, Zavadka, Markušovce s filiálkou Chrasť nad Hornádom, Odorín, Danišovce, Jamník, Domaňovce, Spišský Hrušov, Bystrany, Matejovce nad Hornádom, Vítkovce, Olcnava, Spišský Hrhov, Levoča, Harichovce, Kurimany, Iľašovce, Smižany, Spišská Nová Ves, Arnutovce, Letanovce s filiálkou Spišské Tomášovce, Spišský Štvrtok, Vydrník, Hrabušice, Spišský Štiavnik s filiálkou Hranovnica, Spišské Bystré, Kravany s filiálkou Vikartovce, Jánovce, Svätý Ondrej, Švábovce, Gánovce, Hozelec, Spišská Teplica, Lučivná, Štrba, Vyšná Šuňava, Východná, Mengusovce, Gerlachov, Veľká, Poprad, Spišská Sobota s filiálkou Matejovce, Stráže, Veľký Slavkov, Nová Lesná, Mlynica, Stará Lesná, Malý Slavkov, Majerka, Rakúsy, Lendak, Kacvín, Osturňa, Nižné Lapše, Vyšné Lapše s filiálkami Lapšanka a Čierna Hora, Tribš, Nová Belá, Krempachy, Fridman, Nedeca, Spišská Stará Ves,

Obr. 26. Epitaf spišského prepošta Mikuláša Baloga a detail jeho erbu.

²⁰⁷ Z tejto vizitácie sa zachovala zápisnica, ktorá je uložená v Archíve Biskupského úradu v Spišskej Kapitule. Obsahuje podrobné informácie nielen o stave sakrálnych budov, ale aj cirkevných majetkov v mnohých farnostiach a obciach, ktoré boli po dlhom čase získané späť z rúk protestantov. ABÚ SK, SpB, KV, inv. č. 4. Kánovnícka vizitácia 1693.

Obr. 27. Portrét Ladislava Matiašovského ako nitrianskeho biskupa. Dole jeho erb.

Matiašovce, Spišské Hanušovce, Lechnica, Lesnica, Veľký Lipník, Strážany, Veľká Lesná s filiálkami Haligovce, Hágy a Reľov, ďalej Toporec, Lomnička, Holumnica, Jurské, Ihľany, Podhorany, Bušovce, Vojňany, Slovenská Ves, Výborná, Spišská Belá, Krížová Ves, Strážky, Kežmarok, Ľubica, Ruskinovce, Tvarožná, Vrbov, Žakovce, Huncovce, Veľká Lomnica, Farkašovce, Levkovce, Pikovce, Dravce a Stráne pod Tatrami.

Spolu teda vizitátor navštívil 129 farských a filiálnych kostolov. Vo vizitačnom protokole je výslovne uvedené, že protestanti vizitátora nepustili do Batizoviec a Abrahámoviec. Chýbajú aj zápisy z vizitácie Pongrácoviec, Tepličky nad Hornádom, Poráča a Osturne, a to aj napriek tomu, že v protokole je pre ne vynechané miesto. Ako však z uvedeného výpočtu vidno, chýba tu aj celý Staroľubovniansky dekanát: Stará Ľubovňa, Hniezdne, Vyšné a Nižné Ružbachy, Nová Ľubovňa a Chmeľnica. Tieto farnosti boli v tomto období spravované Tarnowským biskupstvom.²⁰⁸

Kánonická vizitácia samozrejme nebola jediným počínom prepošta Ladislava Matiašovského. Počas svojho pôsobenia na Spiši sa venoval predovšetkým pozdvihnutiu a duchovnej obnove prepoštvstva a snažil sa zvyšovať počty kňazov v pastorácii. Keď kapitán Ľubovnianskeho hradu a starosta Provincie 13 spišských miest Heraklius Ľubomirský v roku 1694 povolil protestantom voľnejšie vykonávanie svojich obradov, prepošt mu napísal rozhorčený list, v ktorom mu pod hrozbou exkomunikácie prikázal toto povolenie stiahnuť. K odporu voči tomuto nariadeniu nabádal aj kňazov, pôsobiacich v spišských zálohovaných mestách.²⁰⁹ Dňa 21. júna 1696 bol Ladislav Matiašovský vysvätený za nitrianskeho biskupa. Svoje styky so Spišom však neprerušil. V roku 1699 kúpil Červený kláštor a vo svojom testamente z roku 1704 ho daroval kamaldulským mníchom.²¹⁰ Etablovanie tejto na Spiši novej rehole sa stalo istým symbolom upokojujúcich sa pomerov 18. storočia, ktoré súviseli s nástupom osvietenských panovníkov a zmenou vzťahov medzi korunou a cirkvou. V konečnom dôsledku tieto zmeny viedli v poslednej štvrtine storočia až k vzniku Spišského biskupstva.

²⁰⁸ Josephus HRADSKÝ : *Additamenta*, s. 546 a TENŽE : *Initia*, s. 501.

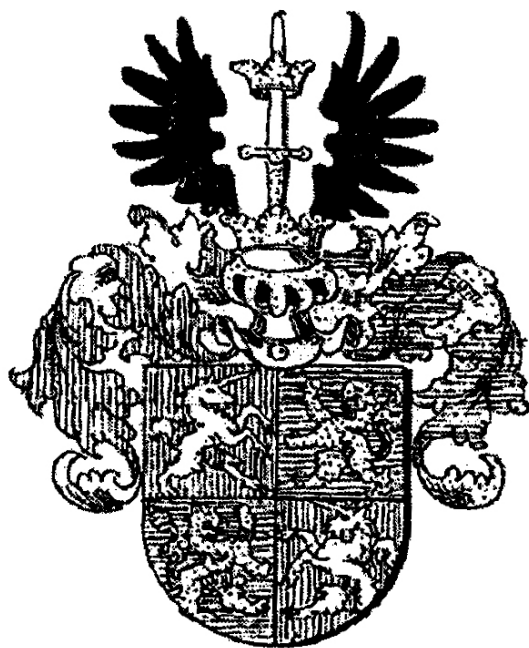
²⁰⁹ *Analecta* 3, s. 123 – 124.

²¹⁰ Miroslav ŠTEVÍK a Filip FETKO : *Rubrum claustrum. Červený kláštor 1320 – 2007*. Stará Ľubovňa 2007, s. 25. Eduard PAVLÍK : Historický obraz Spišskej Starej Vsi a Zamaguria, in: *Spišská Stará Ves a Zamagurie*, ed.: Michal Griger. Košice 1988, s. 52.

Katolícka cirkev na Spiši v 18. storočí Na ceste k biskupstvu

Po odchode Ladislava Matiašovského do Nitry sa ďalším spišským prepoštom stal Ján Žigraj (Sigrai, spišský prepoš 1696 – 1718). Ako spišský prepoš sa zasadzoval najmä za boj proti reformácii. U kapitána Lubovnianskeho hradu a starostu Provincie trinástich spišských miest v poľskom zálohu Teodora Lubomirského roku 1702 vymohol vrátenie majetku, ktorý bol v rukách apostátov, ako aj domov, ktoré protiprávne zabrali protestantskí kazatelia a zaslúžil sa aj o vyhnanstvo niekoľkých z nich. Aby katolíci na tomto území už neutrpeli žiadnu ujmu, vymohol, aby starostami jednotlivých 13 miest provincie mohli byť len katolíci.²¹¹

Už predtým, roku 1700, vizitoval prepoš Žigraj celé Spišské prepošstvo.²¹² Protokol z tejto kánonickej vizitácie na začiatku obsahuje informácie o Spišskej kolegiátnej kapitule a prepošstve. Nasledujú jednotlivé farnosti, pri ktorých vizitačný protokol podáva skôr strohé schematické informácie založené na niekoľkých základných otázkach: 1. V akom stave sa nachádza miestny kostol, 2. kedy a kto ho postavil, či katolíci alebo protestanti, 3. aké je patrocínium kostola, 4. kto vlastní patronátne právo na kostol, 5. aký je príjem a majetok kostola, 6. aký obrad sa v kostole vysluhuje – či katolícky alebo protestantský a odkedy, 7. kto je miestnym zemepánom a ak sú viacerí, kto vlastní väčšinový podiel obce, 8. kto je miestnym farárom, ako dlho a aký má príjem, 9. či je v obci učiteľ a či je katolík, 10. koľko je v kostole oltárov, komu sú zasvätené a koľko je v kostole zvonov, 11. či má kostol nejaké odpustky a na kedy sú určené, 12. kto poberá miestny desiatok, štvrtku a sedemnástu čiastku a aký výnos z obilia sa dá v konkrétnej obci očakávať, 13. koľko obyvateľov v danej obci je katolíkov a koľko nekatolíkov. Podobne sa všetky uvedené body skúmali aj vo filiálkach.²¹³ Podľa týchto otázok (*puncta interrogatoria*) sa skúmali farnosti Spišská Kapitula, Levoča a Kežmarok. Nasledovali farnosti, rozdelené do príslušných dekanátov: Dekanát 13 kráľovských miest, patriacich k Lubovnianskemu hradu, Dekanát banských miest, Dekanát dolného toku

a

b

²¹¹ *Analecta* 3, s. 125.

²¹² Z tejto vizitácie sa zachovala zápisnica, ktorá je uložená v Archíve Biskupského úradu v Spišskej Kapitule. Obsahuje skôr schematické informácie o stave farností a obcí prepošstva. ABÚ SK, SpB, KV, inv. č. 5. Vizitačný protokol publikoval Josephus HRADSKÝ (ed.): *Additamenta*, s. 115 – 277.

²¹³ *Tamže*, s. 146.

Obr. 28. Prepošt Ján Žigraj: a) erb rodu Žigraj, b) epitaf spišského prepošta Jána Žigraja v Katedrále svätého Martina v Spišskej Kapitule, c) pečať spišského prepošta Jána Žigraja, d) Frontispice Kánonickej vizitácie Spiša z roku 1700, zredigovanej v roku 1708 v Opave, kam sa spišský prepošt uchýlil pred povstalcami.

Hornádu, Dekanát horného toku Hornádu, Dekanát horného toku Popradu, Dekanát dolného toku Popradu, Dunajecký dekanát, Lubovniansky dekanát, v ktorom sa nachádzala len farnosť Podolíneč a Dekanát gréckych uniátov.

Kánonická vizitácia prepošta Žigraja z roku 1700 poskytuje ako prvá aj štatistické údaje o počte obyvateľstva podľa konfesie. Môžeme tak konečne posúdiť viac – menej reálny stav katolicizmu na Spiši. Celkovo bolo zvizitovaných 169 spišských fár a filiálok. Podľa informácie vo vizitácii v tomto období na Spiši žilo 62 375 obyvateľov. Z toho 22 709 obyvateľov bolo rímskokatolíckeho obradu, 3 779 gréckokatolíckeho a 35 887 bolo nekatolíkov. Štatisticky teda v tomto období Spiš bol stále majoritne protestantský: až 57,53% obyvateľov bolo nekatolíkov, 36,41% katolíkov západného obradu a 6,06% katolíkov východného obradu. Veľké množstvo protestantov sa udržalo predovšetkým v mestách, kde sa napriek tomu, že už boli zavedené katolícké bohoslužby, vykonávali v súkromných domoch aj luteránske služby božie. Tento stav sa týkal najmä Lubic, Kežmarku, Ruskinoviec, Spišskej Novej Vsi, Spišského Podhradia, Stráží, Tvarožnej a Vrbova.²¹⁴

Výsledky kánonickej vizitácie z roku 1700 okrem konfesionality poukazujú aj na ďalšiu otázku, ktorá v tomto období začala nadobúdať čoraz reálnejšie kontúry – etnicitu obyvateľstva. Kánonické vizitácie mali špecifické zameranie na náboženské otázky. Ku komplexnému spracovaniu celej zložitej spoločenskej štruktúry Spiša mali veľmi ďaleko. Respondentmi vizitátora boli miestni farári. Títo nie vždy a nie rovnako kvalitne odpovedali na jednotlivé otázky vizitátora. Okrem iného to platí aj pri ich určovaní etnicity obyvateľstva. V niektorých prípadoch, ako je to pri obyvateľstve Dekanátu 13 miest zálohovaných Poľsku, tieto údaje prakticky chýbajú úplne. V iných prípadoch sú určované na základe jazyka obyvateľstva. V ďalších prípadoch respondentom splýva konfesionalita s národnosťou (luteráni sú automaticky zaraďovaní ako Nemci, kalvíni ako Maďari, uniati ako Rusíni). Z uvedeného vyplýva, že údaje o tom, k akému uhorskému historickému národu sa obyvatelia jednotlivých farností naozaj hlásili a k akej ich miestny katolícky farár zaraďil, nemusia byť identické. Z toho vyplýva, že údaje Žigrajovej vizitácie o etnickej skladbe Spiša okolo

²¹⁴ Monika Bizoňová : Rekatolizácia na Spiši a konfesiónalna štruktúra jeho obyvateľstva vo svetle kanonických vizitácií, in: *Historia ecclesiastica : Časopis pre dejiny cirkvi a náboženstiev v Strednej Európe*, roč. 1, 2012, s. 105.

roku 1700 nie sú práve najvhodnejším zdrojom objektívnych štatistických informácií o etnickej skladbe jeho obyvateľstva. Napriek tomu možno na základe kánonickej vizitácie z roku 1700 aspoň orientačne usudzovať, že medzi majoritné etniká, ktoré na Spiši koncom 17. storočia figurujú, patria Nemci ako predovšetkým mestský element a v tesnom závese za nimi Slováci, ktorých osídlenie sa sústreďuje v Hornádskej a sčasti aj v Popradskej kotline. Menšinu tvoria Rusíni, obývajúci obce vo východnej časti župy a obyvateľstvo, ktoré je podľa svojho prevažne poľského dialektu (goralčiny) označované ako *Poloni*, to jest Poliaci. Títo sú sústredení v povodí Dunajca a celkovo v severnej pohraničnej oblasti.²¹⁵

Na základe informácií z tejto vizitácie, ale aj na základe ďalších historických záznamov, ako sú kroniky či korešpondencia, môžeme zodpovedne poukázať na postupnú aktivizáciu domáceho slovenského etnika a na zreteľné pokusy o jeho emancipáciu, ktorá sa uplatňovala predovšetkým v rámci konfesiónálnych tlakov. Katolícke slovenské kostoly, kaplnky a duchovní sa objavujú hneď v niekoľkých mestách: V Levoči je slovenský kaplán.²¹⁶ V Kežmarku je slovenská Kaplnka Panny Márie, v ktorej slúži omše Slovák, páter z rezidencie pavlínov. Aj kantor tu spieva po slovensky.²¹⁷ V Spišskom Podhradí sa pri farskom chráme nachádza menší slovenský kostol Najsvätejšej Trojice, v ktorom slúži slovenský kaplán Ján Preiss. V meste pôsobí aj nemecký kaplán.²¹⁸ V Spišských

Vlachoch je slovenský Kostol svätej Alžbety, v ktorom slúži Slovák Ján Šimonovič. V Spišskej Novej Vsi sa okrem farského kostola nachádza aj slovenský Kostol svätého Pavla apoštola, v ktorom slúži poľský kaplán.²¹⁹ Slovenské etnikum sa prejavovalo aj medzi kanonikmi, ktorí ako príslušníci vyššej cirkevnej hierarchie pochádzali zo šľachtických rodov: infulovaný prepošť Panny Márie na Liptove a kanonik – kantor Spišskej kolegiátnej kapituly Andrej Ondrejkoovič ovládal slovenčinu a maďarčinu, Daniel Szentmariay, kanonik – kus-

tód, ovládal maďarčinu aj slovenčinu, kanonik Bernard Forsner rozprával po nemecky a po slovensky aspoň priemerne a Juraj Doktorovič bol Slovák.²²⁰

To však neboli ani zďaleka všetky a samozrejme ani prvé prejavy aktivity slovenského etnika a v jeho prospech. Informácie o vyslovene slovenských kaplnkách a menších kostoloch v Kežmarku (Kaplnka Panny Márie), Ľubici (Kostol svätého Duha), Spišskej Novej Vsi, Spišskom Podhradí (Kaplnka Najsvätejšej Trojice), či v Spišských

Vlachoch (Kaplnka svätej Alžbety) máme už od konca stredoveku. Viaceré z nich (Levoča, Kežmarok a inde) si svoj etnický príznak ponechali aj v období, keď patrili protestantom. Je celkom prirodzené a pre jezuitskú „rekatolizáciu zdola“ aj charakteristické, že pri získavaní veriacich do katolíckeho tábora sa bežne využívali národné jazyky – v našom prípade slovenčina (kultúrna západoslovenčina – teda tzv. jezuitská slovenčina – a v menšej miere kultúrna východoslovenčina).

Obr. 29. Pamätná doska v Katedrále svätého Martina v Spišskej Kapitule, pripomínajúca novostavbu severnej sakristie, ktorú roku 1706 uskutočnil spišský kanonik Juraj Doktorovič (Doctorovics).

²¹⁵ Pozri Miroslav ŠTEVÍK: Národnostné pomery na Spiši v 17. storočí podľa Žigrajovej vizitácie v roku 1700, in: *Vlastivedný zborník Spiš*, vol. 6. Spišská Nová Ves 2012, s. 92 – 104. Autor sa napriek konštatovanej problematike analyzovaného prameňa pokúsil o štatistické vyhodnotenie vizitácie z roku 1700 z hľadiska etnického zloženia obyvateľstva Spiša. Navyše použil iba tento jeden prameň, čo je metodologicky neprípustné. Závety jeho analýzy sú preto považované za tendenčné. Porovnaj recenziu tejto práce od Milica MAJERIKOVÁ-MOLITORIS: Recenzia na Števík, M.: Národnostné pomery na Spiši v 17. storočí podľa Sigrajovej vizitácie z roku 1700, in: *Z minulosti Spiša* 20, ed.: Ivan Chalupský. Levoča 2012, s. 220 – 222.

²¹⁶ Josephus HRADSKÝ (ed.): *Additamenta*, s. 149.

²¹⁷ *Tamže*, s. 151.

²¹⁸ *Tamže*, s. 155. Vizitátor sa podľa tvaru kostola domnieval, že ho postavili luteráni.

²¹⁹ *Tamže*, s. 157 – 158.

²²⁰ Josephus HRADSKÝ: *Initia*, s. 452.

Slovenčinu využívali aj ďalšie rekatolizačné rehole – piaristi, františkáni (na Spiši minoriti) a aj svetský klérus. V akom rozsahu sa to dialo, doteraz zmapované nebolo. Ako príklad však môžeme uviesť aspoň pôsobenie jezuitov v Spišskej Kapitule a okolí v 17. a 18. storočí.

Už roku 1639, keď Spišský hrad získal Štefan Čáki a jezuitov si sem prizval pre svoju osobnú zbožnosť, sa v hradnej kaplnke vysluhovali len katolícke obrady a

„vždy vo sviatok a v nedeľu sa po odslúžení spievanej bohoslužby šíriло Božie slovo v troch jazykoch – maďarskom, slovenskom a nemeckom.“²²¹

Jezuiti využívali slovenčinu ako regulárny nástroj nielen pri pastorácii širokých mäs vo forme kázaní,²²² či pri mimoliturgických sláveniach a modlitbách,²²³ ale aj ako prostriedok šírenia kultúry vo forme divadelných predstavení,²²⁴ či dokonca vo verejných filozofických dišputách a rečiach.²²⁵

Najmä v posledne menovaných prípadoch môžeme skonštatovať, že ide o zjavné dôkazy lingvistickej, no predovšetkým lexikálnej „vzretosti“ tejto predkodifikačnej formy slovenčiny.

Vyjadrenie jezuitského kronikára k stavu pastorácie roku 1669 je jedným z najvýraznejších svedectiev o slovenčine, ktorú vyslovene nazýva „jazykom vlasti“:

„Tento rok sa stretol s mnohými problémami v starostlivosti o duše, a to kvôli tomu, že bolo málo kňazov, ktorí by ovládali reč vlasti a aj tí boli zaneprázdnení rôznymi úradmi. Lebo z tých, ktorí by vedeli po slovensky, sa jeden zdržiaval štyri mesiace u vdovy po najosvietenejšom grófovi Čákim...“²²⁶

Roku 1675 je z radov jezuitov pre Spišské Podhradie určený nielen osobitný nedeľný a sviatočný kazateľ, ale aj ďalší, slovenský kazateľ, páter Štefan Sixti, S.J. O rok na to už tento pátra vidíme ako riadneho slovenského kňaza pre Spišské Podhradie.²²⁷

²²¹ Vladimír OLEJNÍK (ed. a trans.) : Synopsa dejín spišskej rezidencie Spoločnosti Ježišovej, s. 128 a 129.

²²² Roku 1700 sa kázalo po nemecky, po slovensky a po maďarsky aj na púti pri svätej Anne v Kluknave. Kronikár pritom uvádza, že po nemecky a po slovensky sa zvyklo kázať aj po iné roky. Po slovensky na tejto púti určite kázal jeden z pátrov z kapitulskej rezidencie aj v roku 1722. *Tamže*, s. 98, 102.

²²³ Roku 1660 vidíme na Spišskom hrade pôsobiť pátra Andreja Banka, S.J., ktorý sa vyslovene uvádza ako slovenský misionár („missionarius slavonicus“). Vladimír OLEJNÍK (ed. a trans.) : Synopsa dejín spišskej rezidencie Spoločnosti Ježišovej, s. 36. Roku 1674 sa študenti z kapitulskej školy na križných cestách zbožne modlia *Maria Mater gratiae*, a to nielen po latinsky, ale aj po slovensky a tak učia zbožnosti aj okolitých obyvateľov. *Tamže*, s. 64. *Maria, mater gratiae* je časť hymny z malého officia o Preblahoslavenej Panne Márii. Porovnaj *Preces Latinae* (citované podľa internetu: <http://www.preces-latinae.org/thesaurus/BVM/MementoSA.html>, dňa 16. novembra 2012).

²²⁴ Hneď po tom, čo jezuiti roku 1646 získali Kodriu v Spišskej Kapitule, začali ju predstavovať na svoju rezidenciu a od školského roka 1647/1648 tu otvorili školu. Už na Vianoce 1648 uviedli slovenskú divadelnú hru *Apollo Coelis Redditus Seu S. Stephanus Protomartyr, contempto vanorum Deorum cultu, verum Deum agnoscens* (*Apollo, vrátený nebu alebo sv. Štefan prvomučeník, ktorý pohrdnúc uctievaním márných bohov poznal Boha pravého*), ktorú so synmi Štefana Čákiho, Štefanom a Ladislavom, ako aj ostatnými študentmi školy, naštudoval prefekt školy, Pavol Šuhaj (Suhaj), S.J. Program tejto hry je uložený v Budapešti, v Szecsényi könyvtár, sign. RMK II. 685. *Apollo Coelis Redditus Seu S. Stephanus Protomartyr, contempto vanorum Deorum cultu, verum Deum agnoscens. Quem Illustrissimo Comiti Dn. Dn. Stephano de Csak, perpetuo terræ Scepusiensis, ejusdemq; Comitatus supremo Comiti: S. Rq; Mattis Consiliario, & Camerario; Tavernicorum Regalium per Ungariam magistro, Parenti suo colendissimo Comites Stephanus & Ladislaus Filij Xenij & Genethliaci nomine una cum cætera Illmo & prænobili Neogymnasij Scepusiensis juventute Musis accinentibus sub Symbolis in Scenam dabant. Anno QVo fernanDI tertII VoLVntate VnIVersaLi faCtâ paCe eLeCtio paLatInI Vngarlæ InDICta fVerat posonII.* (= 1648). Maďarskí autori hru uvádzajú ako latinskú, porovnaj Alexander NAGY : Hazai tanodai drámák, in: *Magyar Könyvszémle*, 9. roč., vol. 1. – 6. Budapest 1884, s. 42; Podobne aj súčasný elektronický záznam Szecsényiho knižnice: http://www.arcanum.hu/oszk/lpext.dll/eRMK/5efc/5fbc/62a8?f=templates&fn=document-frame.htm&2.0#JD_RMNY2219 (citované podľa internetu 10. novembra 2012). Naproti tomu slovenskí autori Ján MIŠIANIK a kol. : *Dejiny staršej slovenskej literatúry*. Bratislava 1958, s. 240 a Ján ČAPLOVIČ : *Bibliografia tlači, vydaných na Slovensku do roku 1700*, vol. 1. Martin 1972, s. 933 hovoria o slovenskej hre. Jezuitská kronika vyslovene uvádza ako jazyk hry slovenčinu. Roku 1698 Kongregácia Kristovej agónie na veľké pohnutie množstva divákov predviedla na Veľký piatok (22. apríla) v kapitulskom divadle pašiovú hru v slovenčine. Vladimír OLEJNÍK (ed. a trans.) : Synopsa dejín spišskej rezidencie Spoločnosti Ježišovej, s. 96.

²²⁵ Spišskokapitulskej jezuiti roku 1655 usporiadali v slovenčine hneď dve verejné filozofické dišputy: jednu pri Kristovom hrobe na Veľký piatok (13. apríla) a druhú na sviatok Božieho tela (14. júna). Vladimír OLEJNÍK (ed. a trans.) : Synopsa dejín spišskej rezidencie Spoločnosti Ježišovej, s. 283. Roku 1663 magister Ladislav Farkaš, učiteľ v 3. ročníku (*Grammatica*) predniesol na Veľký piatok (17. apríla) a na sviatok Božieho Tela (18. júna) v Spišskej Kapitule verejnú príhovoru v slovenčine. *Tamže*, s. 40 a 41. Roku 1665 bol príhovor po slovensky prednesený len na Veľký piatok (24. marca), zato sa ho zúčastnil prepoš Juraj Báršoň aj s celou kapitulou. *Tamže*, s. 43.

²²⁶ *Tamže*, s. 51: „Annus hic magnos passus est defectos in Cura animarum ob Sacerotes paucos linguae Patriae gnaros, et hos ipsos varijs officijs distentos, nam ex tribus qui Slavonicam norant, unus apud Ill(ustrissimum) Comitem Seniore m viduam de Csak qvatvor mensibus moratus est...“

²²⁷ *Tamže*, s. 65, 71.

V súvislosti s používaním slovenčiny jezuitami na Spiši sa opätovne vynára otázka autorstva prekladu *Biblie* do slovenčiny, známeho ako tzv. *Kamaldulská biblia*. V inventárnej knihe levočského jezuitského kolégia *Liber oeconomicus*, v ktorej bol prvý a základný inventár zapísaný v roku 1727, sa totiž okrem ďalších zápisov nachádza aj súpis hnutelného majetku a kníh. V inventári knižnice nedelného kazateľa sa objavujú dva veľmi zaujímavé zápisy: „*Novum Testamentum Slavonice*“ a „*Integra Biblia Slavonice*“.²²⁸ Najnovšie výskumy v tejto oblasti pripúšťajú hypotézu, že by autormi prekladu mohli byť aj členovia Spoločnosti Ježišovej. Potvrdenie, či vyvrátenie tejto verzie si však v budúcnosti bude vyžadovať ďalší výskum.²²⁹

Všetky tieto prejavy slovenského etnika v rámci reformačných a rekatolizačných snáh a ich vyústenie v homiletických a iných prácach však do konca 18. storočia nenadobudli výraznejšie kontúry vo forme tlačených publikácií. Spišské homiletické i prekladateľské diela v slovenčine však zo zatiaľ neznámych príčin zostali na celé dlhé obdobie naďalej len v rukopisoch.

Vráťme sa však ku kánonickej vizitácii z roku 1700. Okrem konfesiónalného a etnického zloženia obyvateľstva Spiša upozorňuje aj na problém, ktorý pretrváva už od začiatku 17. storočia – vplyv Krakovskej a neskôr Tarnovskej diecézy na cirkevnoprávne otázky na severe územia. Kapitán Provincie 13 zálohovaných miest Lubomirský tu bez ohľadu na nevôľu spišských prepoštov stále dosadzuje do farských benefícií Poliakov, ako sme videli na príklade Jozefa Bernarda Zebrzydowského. Napriek nespornému prínosu tohto muža ako podporovateľa jezuitov v Spišskej Kapitule a v Levoči a napriek jeho zrejmemu vplyvu na vznik kalvárie pri Spišskej Kapitule – najstaršej na Slovensku – musíme skonštatovať, že ani on v dušpastierskej službe pre všetky jemu zverené farnosti nevynikal (od roku 1674 bol farárom naraz v Spišskom Podhradí, Spišských Vlachoch

i v Spišskej Novej Vsi). Podobne Ján Morkowski, farár v Spišskej Novej Vsi, nebol kánonicky prezentovaný, dosadil ho iba Lubomirský. Tento kňaz vlastnil ďalšie farské benefíciá v Poľsku.²³⁰ V Ľubici bol farárom kanonik – scholasticus Przemyslskej kapituly Podolski, ktorý okrem miestneho benefícia vlastnil ešte Stráže a Poprad, no v žiadnom z nich nebol, podľa údajov vizitácie, už 12 rokov. Nestaral sa ani o obživu kaplána, čo sa negatívne prejavovalo na úrovni farnosti.²³¹

Hromadenie farských benefícií v rukách jedného človeka bolo vo všeobecnosti veľmi nevhodnou taktikou pri obsadzovaní fár. Vonkoncom pritom nešlo len o otázku Poliakov pôsobiacich na Spiši. Niektoré prípady sa opäť zreteľne odrážajú v kánonickej vizitácii z roku 1700. Napríklad František Ambróz Balthér, rodený Talian, ktorý neovládal žiadny z jazykov, použiteľných na Spiši, bol investovaným farárom v Spišskej Sobote, Matejovciach, Spišskom Podhradí a Veľkej. Sám spišský prepošt vo vizitačnom protokole konštatuje, že uvedený farár je nepríjemný aj jemu, nakoľko nechce uznávať žiadnu autoritu. Prepošt ho však musí tolerovať kvôli patronátnemu právu, uplatňovanému Poliakmi.²³² Balthér však nebol posledným farárom, v rukách ktorého boli sústredené viaceré farské či iné benefíciá. Podobných prípadov – aj z radov spišských kanonikov – bolo dosť počas celého 18. i v nasledujúcom 19. storočí.

O zlom personálnom stave kňazstva v prepoštvstve svedčia aj informácie o takzvaných licenciátoch.* Išlo o duchovných, ktorí síce neboli ordinovanými kňazmi, no mali na starosti správu niektorých farností. Mohli kázať, sobášiť, krstiť, rozdávať prijímanie a viesť pre veriacich pobožnosti. Podobne ako dnešní diakoni však nemohli slúžiť omšu či sponedať. Licenciáti pôsobili napríklad v Gánovciach v rokoch 1688 a 1712.²³³ Omše tu slúžil farár zo Šváboviec len štvrťročne. Roku 1688 pôsobí licenciát aj v Lučivnej.²³⁴ Roku 1700 je v Gerlachove licenciát Mikuláš Barány a v Starej Lesnej Andrej Than.²³⁵

²²⁸ MOL, E – 152, 35 d., fasc. 7. *Liber oeconomicus bonorum fundationalium Collegij Leutschoviensis Soc(ieta)tis Jesu, annexis Varijs circa eadem bona, ad Collegium spectantibus, observationibus, conscriptus. Anno 1727*, s. 479.

²²⁹ Viac o problematike používania slovenčiny jezuitmi na Spiši a na Slovensku porovnaj Vladimír OLEJNÍK: *Ďalšie výskumy ku Kamaldulskej biblii*, in: *Digitálna prezentácia Kamaldulského prekladu Biblie: Zborník príspevkov z riešenia projektu KEGA č. 038KU – 4/2011*, ed.: Anton Tyrol. Ružomberok 2012, s. 114 – 155.

²³⁰ Josephus HRADSKÝ (ed.): *Addimenta*, s. 157.

²³¹ *Tamže*, s. 159 *et passim*.

* V zmysle súčasného kánonického práva *Codex iuris canonici* 1987 by sme mohli licenciáta definovať ako večného diakona s funkciou správcu farnosti (pozn. autora).

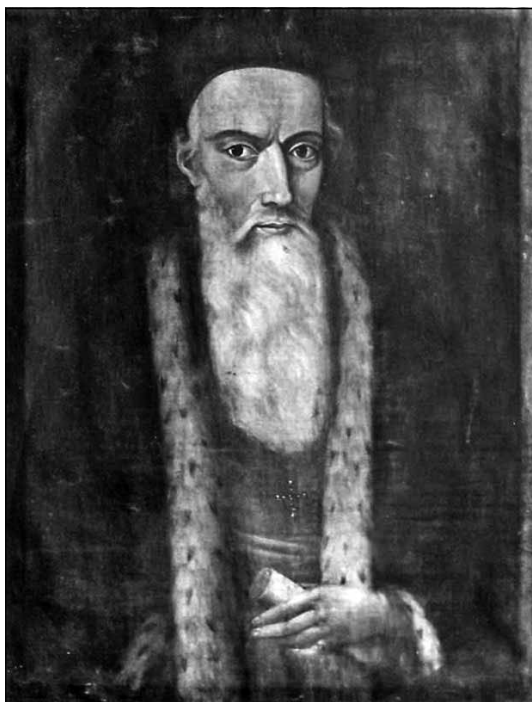
²³² Josephus HRADSKÝ (ed.): *Addimenta*, s. 167 *et passim*.

²³³ *Tamže*, s. 585 a Carolus PÉTERFFY: *Sacra Concilia* 2, s. 231.

²³⁴ *Tamže*, s. 612.

²³⁵ *Tamže*, s. 229 – 230.

Stav svojich farností chceli poznať aj biskupi východného obradu. V roku 1701 sa uskutočnila kánonická vizitácia Mukačevského biskupstva, ktorú nariadil tamjší biskup Jozef de Camellis (1690 – 1706). V rámci nej boli vizitované aj gréckokatolícke fary na Spiši.²³⁶ Táto vizitácia podáva zaujímavý obraz o rozšírení a dejinách byzantského obradu na Spiši. Všimla si totiž odkedy je v danej obci východný obrad. Na jej základe sa dajú gréckokatolícke farnosti na Spiši rozdeliť do dvoch skupín. V prvej sú obce založené ruténskym (východoslovanským) obyvatelstvom, kde je byzantský obrad podľa svedectva veriacich i miestneho farára pôvodný. Sem patria Torysky, Stráňany a Veľký Lipník. Kostoly tu postavili veriaci východného obradu. Druhou skupinou sú obce, kde gréckokatolícky obrad prekryl pôvodný latinský rítus či luteránske vierovyznanie. Sem patrí Závadka, ktorá bola až do roku 1674 luteránska, či Stotince, ktoré boli taktiež protestantské. Olšavicu a Nižné Repaše vizitátori nenavštívili pre odpor miestnych farárov. V Kojšove a Nižných Slovinkách ešte farnosti roku 1701 neboli zriadené. Obce však v tomto období už

Obr. 30. Dobový portrét mukačevského biskupa Jozefa de Camellisa.

jestvovali. Z toho sa dá vyvodiť, že tieto dediny vznikli ako pôvodné rímskokatolícke, ktoré prijali protestantizmus, no v priebehu 18. storočia na základe výrazného prílivu imigrantov ruténskeho etnika prijali byzantský obrad.

Špecifickým prípadom na hranici oboch skupín je Poráč, kde časť obyvateľstva pod vplyvom zemepánov Mariášiovcov (Mariássy) konvertovala na kalvinizmus. V tejto obci následne koexistovali

byzantský obrad a kalvinizmus od polovice 17. storočia až do tridsiatych rokov 18. storočia.²³⁷

Poverení vizitátori počas vizitácie zažívali nemalé problémy. Napríklad v Helcmanovciach ich miestny farár najskôr vlúdne prijal ako vznešených počestných, nevediac, o koho ide. Keď mu vizitátori ukázali poverovacie listiny mukačevského biskupa, vzal im ich. Po ich protestoch a vyhrážkach väzením sa na nich pokúsil vystreliť z pištole, ktorú mal zavesenú na stene. Vizitátori ho síce včas násilne odzbrojili a chceli z fary odísť, no farár na nich na dvore ešte zaútočil dreveným kolom a jedného z nich zranil na hlave.²³⁸

Hneď v roku 1702 sa prepošť Žigraj na Spiši pokúsil vykonať ďalšiu vizitáciu. Keď však absolvoval cestu po 2 dekanátoch, vypuklo povstanie Františka II. Rákociho (povstanie v rokoch 1703 – 1711). Boje nevynechali ani okolie Spišskej Kapituly. Archív a chrámový poklad boli od augusta do decembra 1703 z bezpečnostných dôvodov evakuované na Spišský hrad.²³⁹ Napriek tomu, že naokolo zúrili nepokoje, prepošť Žigraj zostal v Spišskej Kapitule až do 17. októbra 1705. Keď sa odmietol pridať na

stranu povstalcov, zajali ho. Podarilo sa mu však utiecť. Uchýlil sa do Opavy a na jeho miesto Rákoci 23. decembra 1706 protiprávne dosadil Dominika Antona Brennera (spišský prepošť 1706 – 1709).²⁴⁰ Počas pontifikátu tohto prepošta nastala v Spišskej kapitule zvláštna situácia. Časť kanonikov sa ho zdráhala prijať a pochybovali, či je na základe Rákociho menovania skutočným držiteľom duchovnej i svetskej jurisdikcie prepošta.

²³⁶ Василий ГАДЖЕГА : Канончна визитація в Спъшу р. 1701, in: *Подкарпатска Русь 1 – 10*. Ужгород 1934, s. 1 – 13.

²³⁷ Peter ŠOLTÉS : Spiš v dejinách gréckokatolíckej cirkvi, s. 618 a 619.

²³⁸ Василий ГАДЖЕГА : Канончна визитація в Спъшу, s. 13.

²³⁹ Josephus HRADSKÝ : *Initia*, s. 241.

²⁴⁰ Zaujímavosťou v súvislosti s Antonom Brennerom je, že v rokoch 1710 – 1712 zrejme robil pre Františka II. Rákociho informátora či poverenca. Pohyboval sa od Gdanska až po Paríž a zasielal mu listy s informáciami o politických pomeroch v Uhorsku a v ďalších krajinách. Listy sú písané po latinsky a po francúzsky a dôležité mená a miesta sú v nich šifrované číselnými a kombinovanými kódmi. Por. MOL, G 15, 26 s., I.1 d., capsula H, fasc. 230 (26. d.), Capsula H, fasc. 243 (28. d.), capsula H, fasc. 250 (29. d.).

Obr. 31. Kniha Bratstva svätého Jozefa (1711 – 1918).
 a) Detail z knižnej väzby, b) ručne iluminovaný titul Knihy Bratstva svätého Jozefa, c) titulná strana knihy bratstva, d) erby a mená zakladateľov bratstva, ktoré v počiatkoch tvorili len farári z Dekanátu horného toku Popradu.

Vec sa prerokovala v konzistóriu kapituly, medzi uhorskými prelátmi a dostala sa aj k samotnému Rákocimu. Ten kapitule vo svojom liste z 23. decembra 1706 odpovedal, že Brenner je nespochybniteľne nositeľom duchovnej i svetskej jurisdikcie a moci, ktorá náleží spišskému prepoštovi. Spišská kolegiátna kapitula tak nemala inej možnosti, ako Rákocimu poslať 18. februára 1707 list, v ktorom sa v niekoľkých bodoch podvolila vôli Rákociho: 1. Brennera uznala za svojho legitímneho a nespochybniteľného prepošta, 2. uznala, že Brenner má duchovnú i svetskú jurisdikciu podľa starobyľých práv a privilégií Spišského prepoštvstva voči každému z kanonikov, 3. Brenner mal mať ako spišský prepošt úrad a funkcie archidiakona Ostrihomského arcibiskupstva, 4. Kapitula ďalej napomenula všetkých spišských farárov, aby nasledovali príklad kapituly a brali

Brennera ako právoplatného prepošta, 5. zaviazala sa dodržať všetky body a klauzuly, ktoré Rákoci vo svojom liste uviedol, 6. kapitula sa tiež zaviazala zdržať sa akejkoľvek nevernosti a odporu, naopak, prisľúbila všemožnú pomoc a podporu konfederátom a odslúženie slávnostnej omše na úmysel Rákociho plánov. Zároveň sa zaviazala venovať svoje modlitby a prosby za knieža a nie za cisára Jozefa.²⁴¹

Na priblíženie situácie treba už len dodať, že okrem prepošta Brennera Rákoci menoval aj 4 kanonikov Spišskej kolegiátnej kapituly: Pavla Nebesta, Juraja Nagya, Juraja Reischera a regulárneho kanonika Jozefa Freya.²⁴²

Povstanie Františka II. Rákociho ovplyvnilo aj personálne obsadenie a na istý čas dokonca aj konfesionalitu množstva farských benefícií na Spiši. Konfederáti už roku 1703 na svojej

²⁴¹ Josephus HRADSKÝ : *Initia*, s. 459.

²⁴² *Tamže*, s. 461.

c

d

kongregácii v Serenči (Szerencs, Maďarsko) na základe tlaku luteránov a kalvínov rozhodli, že kostoly, fary a školy, ktoré boli na konci 17. storočia vrátené katolíkom, majú byť opäť odovzdané evanjelikom. František II. Rákoci vyslal na Spiš komisiu, zloženú z katolíka Jakuba Melczera, luterána Imricha Görgeya a kalvína Žigmunda Bečekházy (Becskeházy), ktorí zasadli 30. septembra 1705 v Toporci. Po vzájomnej porade prerokovali a určili osudy 123 sporných kostolov, fár a škôl na Spiši.²⁴³ 69 kostolov komisia pridělila protestantom: Toporec, Lomnička, Holumnica, Jurské, Križová Ves, Strážky, Podhorany, Vojňany, Rakúsy, Slovenská Ves, Výborná, Stráne pod Tatrami, Huncovce, Malý Slavkov, Veľká Lomnica, Žakovce, Mlynica, Veľký Slavkov, Nová Lesná, Stará Lesná, Gerlachov, Batizovce, Mengusovce, Markušovce s filiálkou Teplička nad Hornádom,

Štôla, Nálepково, Spišská Teplica, Lučivná, Vyšná Šuňava, Nižná Šuňava, Vikartovce, Kravany, Spišské Bystré, Hranovnica, Spišský Štiavnik, Vydriák, Hozelec, Gánovce, Švábovce, Svätý Ondrej, Betlanovce, Hrabušice, Levkovce, Vlková, Abrahámovce, Pikovce, Dravce, Kurimany, Smižany, Harichovce, Jamník, Spišský Hrušov, Švedlár, Smolník, kde malý kostol ponechali katolíkom, Štós, Mníšek nad Hnilcom, Gelnica, Kropachy s filiálkami, Jaklovce, Margecany, Žakarovce, Folkmar, Richnava s filiálkou Hrišovce, Kaľava, Dvorce, Závada, Uloža a Petrovce.

54 kostolov a fár konfederáti ponechali katolíkom: Bušovce, Kolačkov, Nedeca, Krempachy, Nová Belá, Chrasť nad Hornádom, Matejovce, Poráč, Závadka, Spišský Štvrtok, Iliášovce, Odorín, Danišovce, Bystrany, Kojšov, Kluknava, Olcnavá, Žehra, Slatvina, Vyšný Slavkov, Vojkovce,

²⁴³ Tamže, s. 259, 260.

Domaňovce, Spišský Hrhov, Vyšné Repaše, Bru-
tovce, Korytné, Helcmanovce, Lendak, Ždiar, Já-
novce, Letanovce, Arnutovce, Spišské Tomášov-
ce, Torysky, Nižné Repaše, Olšavica, Pavľany,
Poľanovce, Pongrácovce, Harakovce, Dúbrava,
Bijacovce, Ordzovany, Klčov, Katúň, Lúčka, Ví-
kovce, Kolinovce, Hencovce a Podproč.²⁴⁴

Rozdelenie obcí, kostolov a fár bolo k protes-
tantom viac ako štedré. Katolíkom oproti tomu
konfederáti ponechali len obce, ktoré buď reálne
patrili ako benefičné majetky Spišskej kolegiátnej
kapitule alebo prepoštovi, alebo išlo o obce gréc-
kokatolícke, v prípade ktorých spišskí prepošti *de*
facto súperili o jurisdikciu s Mukačevským bis-
kupstvom. Treťou skupinou boli obce na severe
Spiša, nad ktorými spišskí prepošti stratili ju-
risdikciu najprv pod vplyvom Krakovského, ne-
skôr Tarnowského biskupstva.

Po porážke povstaleckých vojsk pod Trenčí-
nom v roku 1708 sa však situácia pre katolíkov
postupne menila k lepšiemu. S prebiehajúcimi
vojnovými udalosťami sa pre Spišskú Kapitulu
spájali aj isté nepríjemnosti. V novembri 1709 ci-
sársky generál Heister počas obliehania Levoče
ubytoval v Spišskej Kapitule 350 cisárskych voja-
kov a 50 labancov. 24. novembra sa medzi cisár-
skymi a Rákociho prívržencami, ktorí v tomto ob-
dobí mali v rukách Spišský hrad, odohrala bitka.
Cisárski vojaci v nej boli porazení, no k vážnejším
škodám v Spišskej Kapitule nedošlo.²⁴⁵

Positívne dôsledky porážky povstalcov sa
pre katolíkov i napriek týmto nepríjemnostiam
prejavili ešte v tom istom roku. Ostrihomský ar-
cibiskup, kardinál Kristián August Saský, v mene
cisára Jozefa I. (1705 – 1711) 18. decembra 1709
vydal mandát, ktorým odvolal v bode číslo XI.
Brennera zo Spišského prepoštstva. Ten odišiel
zo Spiša začiatkom nového roka. Prepošt Žigraj
sa tak konečne mohol vrátiť na svoje pôvodné
pôsobiisko.²⁴⁶ Spolu s Brennerom boli v článku VI.
zbavení kanonikátov aj 3 kanonici Spišskej kapi-
tuly, dosadení Rákocim, Pavol Nebest, Juraj Nagy
a Juraj Reischer. Regulárny kanonik Jozef Frey
odišiel za Rákocim sám už v roku 1709. Kardiná-
lov dekrét bol v kapitule publikovaný 4. februára
1710. Spišská kapitula sa potom obrátila na arci-
biskupa s príslubom svojej poslušnosti a s pros-
bou o omilostenie a potvrdenie kanonikov Pavla

Nebesta, Juraja Nagya a Juraja Reischera a o prá-
voplatné odvolanie regulárneho kanonika Jozefa
Freya. Následne kardinál v priebehu roka rešta-
uroval personálny stav Spišskej kolegiátnej kapi-
tuly. Prepoštom sa opäť stal Ján Žigraj. Lektorát
zastával Matej Winkler, kantorát Bernard Forst-
ner, kustódom bol Peter Ján Martinovský. Ďalší-
mi kanonikmi Juraj Schroth, Juraj Reischer, Štefan
Loviškovič (Loviskovich), Štefan Hanušovský
(Hanusoczy), Juraj Nagy, Peter Ludáni (Ludanyi)
a Matej Klar.²⁴⁷ Situácia v Spišskej Kapitule sa ná-
sledne na dlhý čas stala stabilnou a pokojnou.

V období 17. a 18. storočia sa začali v Uhorsku
postupne objavovať pozitívne prejavy vývoja mo-
derného, vyzretého duchovného života. V období
náboženských rozbrojov ich však nebolo možné
rozvíjať naplno. Vo všeobecnosti môžeme tieto
snahy zahrnúť pod pojem „katolícka reforma“.
Jej súčasťou bola okrem iného aj podpora prehl-
bovania duchovného života laikov. Z archívnych
dokumentov a svedectiev kroník sú na Spiši zná-
me už spomínané aktivity ako založenie púte na
Sviatok svätej Anny do Kluknavy roku 1650, či
obnovenie púti na Mariánsku horu v Levoči roku
1671. Ďalšou formou obnovy duchovného života
laikov boli bratstvá a kongregácie. Sčasti môž-
eme tieto podujatia pripočítať na vrub kontinuity
stredovekých tradícií – zmienky o náboženských
bratstvách laikov v stredovekých mestách sa
ťahnu už od 14. storočia. Svoju pozitívnu úlohu
však zohrala aj spiritualita jezuitov, piaristov,
minoritov a ďalších reholí, ktoré pôsobili medzi
širokými masami. Bratstvá a kongregácie laikov
v novoveku vznikali predovšetkým v miestach
pôsobenia týchto rehoľníkov. Na inom mieste
sme už uvádzali ako príklad aspoň dve kongre-
gácie tohto typu. Prvou z nich je Bratstvo Panny
Márie, patrónky zomierajúcich a zosnulých, kto-
ré vzniklo najskôr v Bratislave a v roku 1651 aj
v Spišskej Kapitule. Jeho členom sa roku 1674 sta-
la okrem iných aj Klára Melithová, manželka Šte-
fana Čákiho, čo vzbudilo veľký nárast členstva.
Kongregácia bola po istých problémoch obnove-
ná roku 1700 a jej prézesom sa stal sám prepošt
Žigraj. Hlavnou náplňou jej členov bola účasť
na slávnostných omšiach a kázňach na sviat-
ky Panny Márie. Bratstvo Kristovej agónie, inak
nazývané aj Kongregácia Nanebovzatej Panny

²⁴⁴ József HRADSKÝ : *A XXIV plébános testoriülete*, s. 18, 19 a TENŽE (ed.) : *Additamenta*, s. 274 – 277.

²⁴⁵ Josephus HRADSKÝ (ed.) : *Initia*, s. 293.

²⁴⁶ *Analecta* 3, s. 130.

²⁴⁷ Josephus HRADSKÝ (ed.) : *Initia*, s. 461.

Obr. 32. Začiatok Kánonickej vizitácie Spiša z roku 1712.

Bohorodičky, bolo potvrdené rovnako roku 1651 a bolo výlučne spišskou záležitosťou. Jeho špecifikom boli flagelanti, ktorých zjav počas púti a procesií mal výrazný účinok na prihliadajúcich katolíkov i protestantov. Členovia sa zaväzovali k mesačnej svätej spovedi a prijímaniu, a to predovšetkým na mariánske sviatky a v nedele, keď sa zúčastňovali aj na adoráciách pred vyloženou Sviatosťou oltárnou. Zvláštne miesto v živote členov kongregácie mala modlitba za zomierajúcich a zosnulých a účasť na liturgii na sviatok Všetkých svätých, ako aj pri spomienkach na zosnulých členov bratstva.

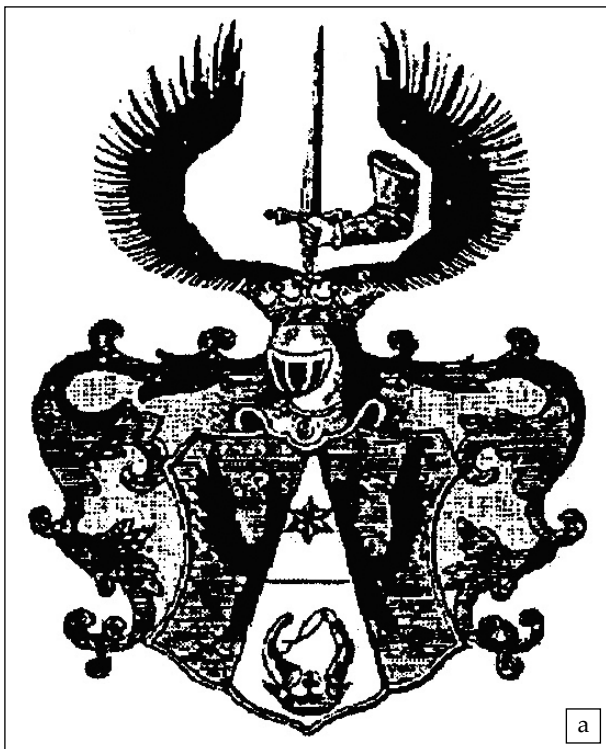
Po odznení bezprostredných náboženských sporov sa celkom prirodzene začala prejavovať

aj požiadavka na obrodu duchovného života kléru. Jedným z jej dôsledkov na Spiši bol vznik Bratstva svätého Jozefa. V roku 1711 ho založili Michal Goltberger, farár v Mlynici, Ján Magaši (Magassy), farár v Abrahámovciach, Matej Pavlikovič (Paulikovicz), farár v Švábovciach a Bernard Prinrer, farár v Žakovciach. Dôvodom založenia bratstva bola vďaka za záchranu v čase morovej epidémie, ktorá na Spiši zúrila v roku 1710. Veľký nárast členov bratstvo zaznamenalo roku 1719. V roku 1722 ho schválil a potvrdil spišský prepoš Imrich barón Pongrátz (spišský prepoš 1719 – 1724) a v roku 1731 pápež Klement XII. Hlavnou náplňou bratstva bola modlitba a obeta svätých omší členov bratstva navzájom za seba a za zosnulých spolubratov. Medzi ďalšie úlohy členov patrila snaha za každých okolností zaopatriť umierajúceho spolubrata sviatosťami. Bratstvo malo svoje štatúty a knihu členov s nekrológom.²⁴⁸ Jestvovalo do roku 1918 a jeho členmi boli nielen spišskí kňazi, ale aj viacerí kanonici, prepošti a biskupi.²⁴⁹

V roku 1712 prepoš Žigraj uskutočnil ďalšiu kánonickú vizitáciu Spišského prepošstva. Jej priamym vykonaním poveril kanonika – kustóda a svojho vikára Štefana Loviškoviča. Chcel zistiť škody napáchané povstalcami, ako aj stav obyvateľstva po morovej epidémii v rokoch 1710 – 1711. Vizitáciu nariadil ostrihomský arcibiskup a uhorský prímás, kardinál Kristián August Saský. Išlo už o modernú vizitáciu, prvú svojho druhu na Spiši, ktorá podrobne preverovala všetky aspekty života farností. Jej *puncta interrogatoria* obsahovali 8 otázok ohľadom kostola a liturgického zariadenia, 25 otázok ohľadom farára, fary, miestnej školy, učiteľa a ich príjmov a 7 otázok, ktoré sa týkali kazateľov a artikulárnych miest. Nemáme vedomosť o tom, že by sa pri tejto príležitosti vizitovala aj Spišská Kapitula. Po Levoči a Kežmarku ako slobodných kráľovských mestách bola vizitovaná Provincia 13 kráľovských miest, ďalej 1. dekanát, ktorý obsahoval farnosti a filiálky v povodí Hnilca od Nálepky po Gelnicu, 2. dekanát, do ktorého patrili obce v okolí dolného toku Hornádu od Jakloviec po Spišský

²⁴⁸ ABÚ SK, SpB, odd. Knihy, nesignované. *Confraternitas Sancti Iosephi Admodum Reverendorum Dominorum Parochorum Scepusiensium in Decanatu Superioris Fluvij Poprad. A. 1711*molchoata.

²⁴⁹ Joannes PELTZ : *Confraternitas Sancti Iosephi ad modum reverendorum dominorum, dominorum parochorum Scepusiensium in decanatu districtus superioris fluvii Poprad. Cassoviae 1763.* FRANCISCUS LIPTAY : *Succinta historia Confraternitatis s. Iosephi in Scepusio existentis nec non completus catalogus omnium membrorum a primordiis Pii instituti.* Kesmark 1763. 1894. VLADIMÍR OLEJNÍK : *Kniha Bratstva sv. Jozefa, in: Terra Scepusiensis Terra Christiana 1209 – 2009, s. 213 – 214.* Porovnaj aj JÁN ENDRŔDI : *Dejiny rímskokatolíckej cirkvi vo Veľkej Lomnici, s. 384.*

a

Hrhov, 3. dekanát s obcami horného toku Hornádu od Smižian po Vlkovú, 4. dekanát v okolí horného toku Popradu od Švábovciac po Žakovce, 5. dekanát v okolí dolného toku Popradu od Bušovciac po Lendak, 6. dekanát na severe Spiša zhruba v povodí Dunajca od Veľkej Lesnej po Fridman a 7. dekanát gréckych uniátov.²⁵⁰ Spolu bolo zvizitovaných 135 farností a filiálok. Podľa vizitačného protokolu na Spiši vtedy žilo 19 118 katolíkov, 23 290 luteránov, 83 kalvínov a 3 070 gréckokatolíkov. Z týchto údajov vyplýva, že napriek pokračujúcej rekatolizácii na Spiši stále prevažovali protestanti – 48,55%. Katolíci tvorili 39,85% a gréckokatolíci 6,39%. Zaujímavé sú aj informácie o interkonfesionálnych pohyboch: V tomto období bolo na Spiši 620 konvertitov na katolicizmus a 44 apostatov. Artikulárnymi miestami boli počas konania tejto vizitácie Levoča, Batizovce a Toporec, no podľa svedectva vizitátora luteráni vykonávali svoje bohoslužby aj mimo týchto vyhradených obcí v súkromných domoch. Kazatelia sa vyskytovali napríklad v Betlanovciach, Huncovciach, Lomničke, Mlynici, Slovenskej Vsi, Švábovciach a Veľkej Lomnici. Kalvínsky

b

kazateľ bol v Markušovciach.²⁵¹ Výsledky vizitácie vo všeobecnosti svedčia o normalizujúcom sa stave farností po porážke Rákociho povstania. Podávajú tiež jedinečné svedectvo o stave kostolov a ich zariadení v tomto období. Vizitácia je zároveň jedným z najstarších dokumentov, z ktorého môžeme čerpať relatívne podrobné informácie o personálnom obsadení spišských fár na začiatku 18. storočia.

V tomto období došlo medzi Spišom a Ostrihomom k poslednému veľkému rozporu kvôli právam spišských prepoštov. Roku 1713 sa arcibiskup, kardinál Kristián August Saský, pokúšal opäť potlačiť ich dávne privilégia, čomu sa Žigraj vzoprel. Odmietol používať vikársku pečať, listiny roboroval vlastnou pečaťou a naliehal na

²⁵⁰ Zápisnica z tejto vizitácie sa nám zachovala a je uložená v biskupskom archíve. ABÚ SK, SpB, KV, inv. č. 5. Kánonická vizitácia 1712.

²⁵¹ Monika Bizoňová : Kanonické vizitácie a ich využitie pri skúmaní konfesionálnej štruktúry obyvateľstva, in: *Pontes ad fontes : Cirkevní dějiny ve světle pomocných věd historických a příbuzných oborů*, ed.: Martina Bolom-Kotari a Věra Němečková. Hradec Králové 2011, s. 197.

Obr. 33. a) Erb spišského prepošta Imricha, baróna Pongrátz, b) maľovaný erb rodu Pongrátz, c) pečať spišského prepošta Pongrátz, d) podpis a prítlačná pečať prepošta Pongrátz.

dodržiavanie všetkých dávnych privilégii a práv spišských prepoštov. Arcibiskup ho zbavil úradu spišského vikára a na Spiš vyslal behradského biskupa Nataľa s biskupskými právomocami. Celá záležitosť skončila tým, že Žigraj v poslušnosti arcibiskupovi ustúpil a ten ho vymenoval za svojho generálneho vikára na Spiši. Prepošstvo tým kleslo na úroveň archidiakonátu a tento právny stav následne trval prakticky až do vzniku Spišského biskupstva roku 1776.²⁵² Ján Žigraj zomrel 14. decembra 1718 v Spišskej Kapitule. Je pochovaný v Katedrále svätého Martina. Jeho epitaf je umiestnený v západnej časti chrámu pod emporou, vpravo od hlavného portálu.

V tomto období nastalo pre katolicizmus na Spiši dlhšie pokojné obdobie, ktoré umožnilo vyrovnáť sa s viacerými vnútornými problémami miestnej cirkvi a pripraviť tak pôdu pre oživenie dávnej myšlienky na vznik biskupstva. Na spišskom prepošskom stolci sa ocitol najprv staručký Imrich, barón Pongrátz (spišský prepošt 1719 – 1724), pochádzajúci z Nedece a po jeho smrti 22. decembra 1724, jeho bývalý koadjutor Ján Peltz (spišský prepošt 1725 – 1740) zo Sabinova. Peltz

sa ešte ako Pongrátzov pomocník snažil o urovanie pomerov v uložení a manipulácii archívov v Spišskej Kapitule. Keďže sa medzi kolegiálnou kapitulou a prepoštami dlhé stáročia viedli spory o právomoc a používanie archívnych dokumentov z fondu, ktorý dnes poznáme pod názvom Súkromný archív Spišskej kapituly, Ján Peltz zhromaždil z tohto fondu všetky listiny, týkajúce sa spišských prepoštov, uzavrel ich do osobitnej truhlice a napriek odporu kapituly ich daroval prepoštovi Pongrátzovi.²⁵³

Po svojom menovaní za spišského prepošta sa Peltz vehementne zasadzoval za ďalšie viac-menej násilné pretláčanie katolicizmu. V roku 1728 u starostu Provincie 13 spišských zálohovaných miest Teodora Lubomirského vymohol nariadenie, podľa ktorého sa mali všetci protestanti pod hrozbou trestu každú nedeľu zúčastniť kázne v príslušnom farskom kostole.²⁵⁴

V roku 1731 prepošt Peltz zvizitoval farnosť na svojom území.²⁵⁵ Povolenie ostrihomskému arcibiskupovi Imrichovi Esterházi (Eszterházi, Esterházy) na vizitovanie spišského „archidiakonátu“ vydal panovník Karol III. (uhorský kráľ 1703 – 1740) už roku 1730. Pripravovaná vizitácia bola veľmi prepracovaná a obsahovala viac než 100 otázok rozdelených do piatich hláv. Prvá hlava sa venovala kostolu, jeho inventáru a príjmom, druhá fare, farárovi a jeho príjmom, ako aj farnosti. Tretia hlava sa venovala rehoľníkom, štvrtá miestnemu učiteľovi a škole a posledná evanjelickým

²⁵² Jozef ŠPIRKO : Začiatky Spišského biskupstva, s. 47 – 48. Miroslav GLEJTEK : Príspevok k výskumu organizačnej štruktúry Spišskej kapituly do konca 18. storočia, s. 41.

²⁵³ Tento delimitovaný archívny fond dnes poznáme pod názvom Spišské prepošstvo. Je uložený ako depozit v Štátnom archíve v Levoči. Porovnaj Vladimír OLEJNÍK : Písomné poklady Spišskej Kapituly, in: *Acta Musei Scepusiensis* 2008, ed.: Mária Novotná. Levoča 2008, s. 13.

²⁵⁴ *Analecta* 3, s. 139.

²⁵⁵ Zápisnica z tejto vizitácie je dnes uložená v Štátnom archíve v Levoči a obsahuje množstvo detailných opisov sakrálnych budov a ich zariadenia, dôležitých predovšetkým pre kunsthistorikov. ŠA LE, RKBÚ SK, KV, Kanonická vizitácia 1731.

kazateľom v artikulárnych miestach.²⁵⁶ Spolu bolo zvizitovaných 141 farností a filiálok – slobodné kráľovské mestá, Provincia 11 spišských miest, 7 dekanátov a gréckokatolícke kostoly. Podľa výsledkov vizitácie v tomto období na Spiši žilo spolu 59 895 obyvateľov, z toho 25 238 rímskokatolíkov, 25 949 luteránov, 4 240 gréckokatolíkov a 10 kalvínov. 358 ľudí konvertovalo na katolicizmus a 73 apostatovalo. Tieto počty vyjadrujú 42,13% podiel rímskokatolíkov a 43,32% luteránov, čo znamená oproti vizitácii z roku 1712 mierne nárast počtu katolíkov, zatiaľ čo protestanti si svoju početnosť udržali. Artikulárnymi miestami v období konania vizitácie boli Batizovce, Levoča, Kežmarok a Toporec. Podľa porovnania s vizitáciou z roku 1712 pribudlo artikulárne miesto Kežmarok, kde pôsobili 2 luteránski kazatelia. V Levoči boli kazatelia až traja.²⁵⁷

Prepošť Peltz zomrel v Spišskej Kapitule 4. januára 1740. Bol pochovaný v krypte Katedrály svätého Martina. Na jeho miesto nastúpil talentovaný František Barkóci (Barkóczy, spišský prepošť 1740 – 1744). V roku svojho menovania za spišského prepošťa bol zároveň vysvätený za tanagrijského (Tanagra, Grécko) titulárneho biskupa a stal

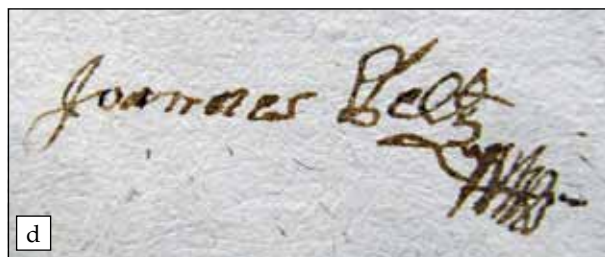
sa vikárom metropolitu Imricha Eszterházyho na Spiši.²⁵⁸ V roku 1741 sa stal skutočným vnútorným radcom a v roku 1743 sudcom sedmipanskej tabule. Počas svojho pôsobenia na Spiši z poverenia uhorského snemu urovnával spory medzi miestnou šľachtou a mestami v poľskom zálohu.

Pamiatka na stavebné aktivity prepošťa Barkóciho zostala v Spišskej Kapitule dodnes. Opravil budovy prepoštského paláca a podľa francúzskeho vzoru upravil prepoštský park. Na začiatku záhrady postavil hodinovú vežu, ktorá zároveň slúžila ako vstupná brána do parku. Na protilahlom konci upravil pôvodnú hradobnú baštu na altánok. Jeho schody vyzdobil sochou Panny Márie a svojimi insígniami. Východne od

²⁵⁶ Monika Bizoňová : Kanonické vizitácie a ich využitie pri skúmaní konfesionalnej štruktúry obyvateľstva, s. 198.

²⁵⁷ Tamže, 199.

²⁵⁸ *Analecta* 3, s. 141.

Obr. 34. a) Erb spišského prepošta Jána Peltza, b) maľovaný erb rodu Peltzovcov, c) pečať spišského prepošta Peltza, d) podpis Jána Peltza, e) prítlačná pečať Jána Peltza.

dnešnej kuchyne a jedálne pristaval trakt s tromi väčšími zaklenutými miestnosťami.²⁵⁹ 8. decembra 1744 bol menovaný za jágerského biskupa a zo Spiša odišiel.²⁶⁰

Počas Barkóciho pontifikátu sa po prvý raz vážnejšie vyhrotili vzťahy medzi Mukačevom a Spišskou Kapitulou. Príčinou sporu bolo katedratikum, ktoré sa mukačevský biskup Juraj Blažovský roku 1742 rozhodol tak ako jeho predchodcovia vyberať z územia celej svojej eparchie, teda aj zo spišských gréckokatolíckych farností. Barkóci bol týmto krokom pobúrený a vynútil si vrátenie vyzbieraných peňazí. Okrem toho biskupa Blažovského dôrazne upozornil, že v budúcnosti budú zadržané akékoľvek osoby, ktoré by poveril a poslal na Spiš vyberať katedratikum. Toto jeho vyjadrenie celkom otvorene prezentuje skutočnosť, že od polovice 18. storočia sa spišské gréckokatolícke fary dostávali do čoraz väčšieho područia spišského prepošta. Celkom prirodzenou reakciou na tieto snahy bolo, že spišskí gréckokatolícki kňazi, ktorým dovtedajšie

nevyjasnené právne pomery vyhovovali, zmenili orientáciu. Narastajúca obradová latinizácia, ako i ekonomické znevýhodňovanie ich postupne privedli k tomu, že najmä od roku 1770 začali podnikáť kroky na opätovné pripojenie svojich farností k Mukačevskej eparchii.²⁶¹

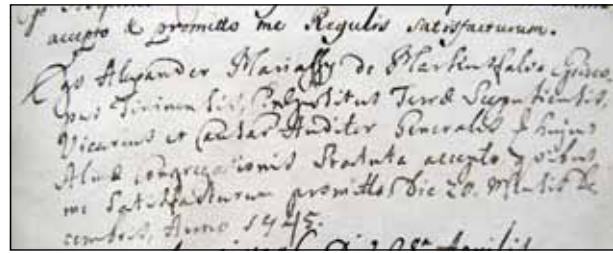
Po odchode Františka Barkóciho cisárovná Mária Terézia vymenovala 8. marca 1745 za spišského prepošta Alexandra Mariášiho (Mariássy, spišský prepošt 1745 – 1755). V tomto úrade ho 5. mája toho istého roku potvrdil aj arcibiskup Eszterházy.²⁶² Alexander Mariáši na Spiši podporoval najmä chudobných študentov a snažil sa prestavať pre nich ubytovanie. Pustil sa aj do opravy zničeného priečelia prepoštskej budovy, najmä jej prednej časti, ktorá hrozila zrútením. Pred pôvodné južné priečelie románskeho prepoštského paláca postavil dnešné dve jedálne. Do výklenku v severnej fasáde dal vsadiť sochu Nepoškvrnenej

²⁵⁹ Josephus HRADSKÝ (ed.) : *Initia*, s. 59.

²⁶⁰ *Analecta* 3, s. 141.

²⁶¹ Peter ŠOLTÉS : Spiš v dejinách gréckokatolíckej cirkvi, s. 624 – 625.

²⁶² *Analecta* 3, s. 142.

Obr. 35. Erb spišského prepoštvníka Alexandra Mariášika.
Rukopis prepoštvníka Mariášika.

Panny Márie.²⁶³ Počas jeho pôsobenia, konkrétne v priebehu rokov 1751 – 1754, boli fary Spišského prepoštvníka opäť postupne vizitované, tentoraz na príkaz ostrihomskeho arcibiskupa Mikuláša Čákiho. Spišská Kapitula bola vizitovaná v roku 1752.²⁶⁴ Alexander Mariášik zomrel 19. apríla 1755 a je pochovaný v krypte Katedrály svätého Martina.²⁶⁵

Dňa 11. augusta 1755 sa stal spišským prepoštvníkom Jozef Karol Zbiško (Zbisko, spišský prepoštvník 1755 – 1774). Zároveň bol, podľa starších právnych zvyklostí, vysvätený za titulárneho biskupa v Knine. Hneď na začiatku svojho pôsobenia na Spiši dokončil a zväčšil schodisko do horných miestností prepoštvníckeho paláca, ktoré nestačil dostavať jeho predchodca Alexander Mariášik.²⁶⁶ Pastoračná činnosť Karola Zbiška sa zameriavala predovšetkým na podporu chudobných a študentov. Známe je množstvo nábožných základín

a nadácií, ktoré založil z vlastných prostriedkov. Ako príklad možno uviesť základinu z roku 1762 na výchovu mladých dievčat v Uršulínskom kláštore v Košiciach. V duchovnej oblasti horlivo šíril úctu k svätému Jánovi Nepomuckému. Pamiatka na túto jeho osobnú zbožnosť sa zachovala dodnes v podobe Kaplnky svätého Jána Nepomuckého na Pažici, v areáli kalvárie Spišský Jeruzalem, severozápadne od Spišskej Kapituly. Základný kameň kaplnky položil 12. mája 1765 osobne prepoštvník Zbiško. Okrem toho dal do Katedrály svätého Martina zhotoviť tomuto svätcovi i oltár, ktorý sa žiaľ do súčasnosti nezachoval.²⁶⁷ V roku 1763 bola Spišská Kapitula opäť vizitovaná, tentoraz na nariadenie ostrihomskeho arcibiskupa Františka Barkóciho.²⁶⁸ Posledný spišský prepoštvník Jozef Karol Zbiško zomrel 10. mája 1774 a je pochovaný v krypte Katedrály svätého Martina.

Zdanlivé riešenie otázky správy gréckokatolíckych fár na Spiši prišlo v roku 1771. Po dlhom úsilí mukačevského kléru erigoval pápež Kliment XIV. samostatnú gréckokatolícku Mukačevskú eparchiu. Hranice nového gréckokatolíckeho biskupstva sa však kryli s Jágerským biskupstvom. Gréckokatolíci na Spiši preto do novej diecézy nepatrili a naďalej zostali pod správou spišských prepoštvníkov. Tento stav pretrval až do vzniku Spišského biskupstva v roku 1776, keď gréckokatolícke farnosti prešli pod jurisdikciu spišských biskupov.²⁶⁹

²⁶³ Josephus HRADSKÝ (ed.) : *Initia*, s. 59. Hradsky uvádza, že výklenok bol doplnený nápisom: „Túto rezidenciu zo starej ruiny pozdvihol a úcte veľkej Panej Uhrov zasvätil Alexander Mariášik z Markušoviec, kninský biskup a prepoštvník Spišskej zeme. Roku 1753.“ V súčasnosti je nápis už neidentifikovateľný.

²⁶⁴ Zápisnice z tejto vizitácie sú uložené v Štátnom archíve v Levoči. ŠA LE, RKBÚ SK, KV, Kánonická vizitácia 1751 – 1754. Vizitačné protokoly sú vedené osobitne pre každú farnosť a sú vo fonde usporiadané abecedne.

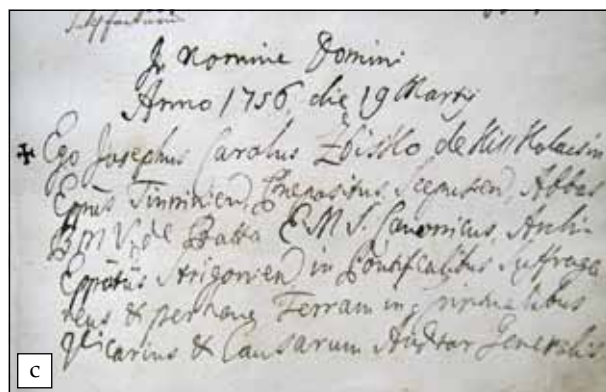
²⁶⁵ *Analecta* 3, s. 142.

²⁶⁶ Uprostred schodiska na stene medzi oknami je dodnes zreteľne čitateľný pamätný nápis: „Najmilostivejšiemu najvyššiemu Bohu. Amen.“ Túto stavbu plánoval blahej pamäti Alexander Mariášik z Markušoviec, titulárny biskup kninský, bývalý spišský prepoštvník, avšak smrťou dosiahnutý tento úmysel nemohol uskutočniť. Vďaka činom vznešených nástupcov ju úplne dokončil Jozef Karol Zbiško z Malého Kolačina, titulárny biskup kninský, spišský prepoštvník, radca svätého cisárskeho a kráľovského apoštolskeho majestátu, prísediaci sedmipanskej tabule atď. roku 1756.“

²⁶⁷ *Analecta* 3, s. 143. Žiaľ, do súčasnosti sa oltár nezachoval. V Umeleckohistorickej zbierke Spišského biskupstva z neho zostal len relikviár v podobe malej čiastočne presklenej rakvy, vo vnútri s figurínou, znázorňujúcou Jána Nepomuckého.

²⁶⁸ Vizitačný protokol je uložený v ŠA LE, RKBÚ SK, KV, Kánonická vizitácia Spišskej Kapituly 1763. Bez signatúry.

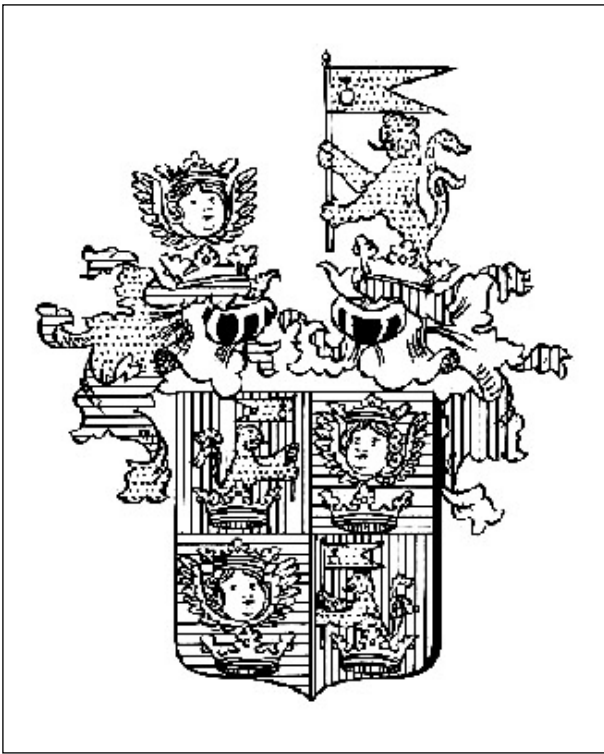
²⁶⁹ Peter ŠOLTĚS : *Spiš v dejinách gréckokatolíckej cirkvi*, s. 630.

Obr. 36. a) Erb rodu Zbiško, b) pečať spišského prepošta Jozefa Karola Zbiška, c) rukopis prepošta Zbiška.

Myšlienky na samostatnú cirkevnú jurisdikciu celkom prirodzene kulminovali aj na Spiši. Tentoraz však nevyšla myšlienka na zriadenie biskupstva z cirkevných kruhov, ako tomu bolo za arcibiskupa Pázmáňa, ale zo strany svetského panovníka. Pázmáňovej myšlienky sa znova chopil najprv cisár Karol VI. (ako uhorský kráľ Karol III. 1711 – 1740), ktorý sa rozhodol z titulu svojho úradu apoštolského kráľa mocou výsostného patronátneho práva ustanoviť nové diecézy. Vojsna s Turkami to však prekazila. S úmyslom prerozdeliť diecézy v celom Uhorskom kráľovstve nastúpila na trón aj jeho dcéra, cisárovná Mária Terézia (uhorská kráľovná 1740 – 1780), a to už od začiatku svojho nástupu na uhorský trón. Táto osvietená panovníčka sa zasadzovala za skvalitnenie pastorácie širokých mäs. Ako uvádzala vo svojom liste pápežovi, dlhoročné vojny boli jedinou prekážkou na uskutočnenie plánu zefektívniť cirkevnú správu v Uhorsku. Skutočnosť však bola trochu iná. Je zrejmé, že podobne ako v predchádzajúcich storočiach, aj teraz proti takémuto deleniu vládol v Ostrihomi určitý odpor. Najvhodnejšou taktikou bolo preto počkať na sedisvakanciu ostrihomského arcibiskupstva. Takáto príležitosť nastala v roku 1765, po smrti arcibiskupa Františka Barkóciho. V roku 1771 síce Mária Terézia podporila vznik Mukačevskej diecézy, no s uskutočnením delenia Ostrihomskej

arcidiecézy otáľala. Pravdepodobne tomu tak bolo len z finančných dôvodov. Príjmy z vakantných biskupských stolcov totiž plynuli do kráľovskej pokladnice. Konkrétne plány na reštrukturalizáciu diecéz vypracovali začiatkom roka 1774 jeden z najvernejších cisárovňiných uhorských radcov, barón František Koller a ostrihomský kanonik Juraj Richvaldský (Richwaldszky), ktorý pochádzal z Bardejova. Plán zahrňoval zriadenie Spišského, Banskobystrického a Jasovského biskupstva oddelením z Ostrihomského arcibiskupstva a dvoch diecéz v Košiciach a Baiu Mare (Veľká Baňa, dnes Rumunsko), odčlenením z Jágerskej diecézy. 7. apríla 1774 sa plány dostali do rúk cisárovnej. Tá sa koncom roka 1775 stretla v Bratislave s kaločským arcibiskupom a budúcim uhorským prímasom Jozefom Baňanom (Batthyány). Panovníčka mu prisľúbila udelenie titulu prímasa už rok predtým, no podmienila to prijatím jej plánu a zrieknutím sa istých príjmov a privilégií. Napriek zdráhaniu Baňan po stretnutí s cisárovnou túto ponuku prijal. Preštudovanie celej otázky a prípravné práce dostala na starosť uhorská

Obr. 37. Rodový erb rodiny Barkóci a portrét uhorského prímasa Františka Barkóciho z mladšieho obdobia.

kancelária pri cisárskom dvore. Mária Terézia jej 30. novembra 1775 svojím *litterae manuales* adresovala presné inštrukcie. V podstate sa v nich odrážal Kollerov plán a Pázmáňove návrhy s tým, že namiesto Gemerskej diecézy malo byť nové biskupstvo pomenované podľa svojho sídla Rožňavy a podobne Turčianska diecéza sa mala nazvať Banskobystrickou.²⁷⁰ Nová diecéza Spiš mala obsahovať územie Spišskej stolice okrem banského dištriktu – spolu 82 fár a 16 kaplánok, Liptovskú stolicu – 20 fár a 3 kapláanky a Oravskú stolicu – 17 fár a 2 kapláanky – spolu 119 fár a 21 kaplánok. Kolegiálny kostol svätého Martina sa mal stať katedrálou, prepoštský palác biskupskou rezidenciou. Ako dotáciu mal novovymenovaný biskup dostať prepoštské majetky s ročným výnosom asi 6 000 zlatých a majetky bývalého Štiavnického opátstva s ročným výnosom okolo 14 000 zlatých. Kolegiálna kapitula sa mala stať katedrálou. Na jej čele mal stáť veľprepoš, ktorému bola ako benefícium pridelená fara v Spišskom Podhradí. Pôvodný plán nezahrnoval zriadenie seminárov v každej z nových diecéz. Ich klerici mali študovať v Trnavskom seminári. Pre novú Spišskú diecézu bol stanovený počet 38 seminaristov. Banský dištrikt

– teda dekanát v povodí rieky Hnilec – mal pripadnúť Rožňavskej diecéze, nakoľko bol podľa viacerých názorov pri dvore, bližšie k Rožňave.

Počas slávnosti 1. januára 1776 Mária Terézia oznámila menovanie arcibiskupa Baťaňa za uhorského prímasa. Zároveň oznámila zriadenie 3 nových diecéz, ktoré boli odčlenené z arcidiecézy a menovanie príslušných 3 biskupov: pre Spiš Karola Salbecka, pre Banskú Bystricu Františka Berchtolda a pre Rožňavu Jána Galgóciho (Galgóczy). 15. januára poslala pápežovi Piovi VI. (1775 – 1799) list, v ktorom svoje konanie vysvetlila. Dôvodila úprimnou starostlivosťou o duchovný život poddaných a o vhodnú pastoráciu. Spomínala aj predchádzajúce pokusy o zriadenie nových biskupstiev od kráľa Ľudovíta I. Veľkého (uhorský kráľ 1342 – 1382), cez arcibiskupa Pázmáňa v 17. storočí, až po svojho otca Karla VI. V liste tiež podrobne popisuje navrhované rozdelenie Ostrihomskej arcidiecézy a prosí o apoštolické požehnanie tohto úsilia.²⁷¹ Zaujímavé na celej problematike je absolutistické chápanie cisárovnej a jej jemný nátlak na Svätú stolicu. Toho istého dňa, 15. januára 1776, totiž poslala všetkým 3 novým diecéznym biskupom menovacie listiny

²⁷⁰ Jozef TOMKO : *Zriadenie Spišskej, Banskobystrickej a Rožňavskej diecézy a kráľovské patronátne právo v Uhorsku*. Spišské Podhradie 1995, s. 59 – 61.

²⁷¹ *Tamže*, s. 66 – 67 a 79 – 83.

Obr. 38. Pôvodná úprava francúzskeho parku v Spišskej Kapitule.

– *litterae collationales* – a to bez čakania na odpoveď od Vatikánu.

Pápež Pius VI. napriek tónu listu i odvážnym krokom, ktoré Viedeň už podnikla, zvolil ku kráľovným požiadavkám blahosklonný postoj. Bez priehov vymenoval dvojčlennú komisiu kardinálov, ktorá mala prerozdelenie Ostrihomskej arcidiecézy preveriť. Konzistoriálna komisia následne pripravila koncepty 3 dekrétov pre zriadenie nových diecéz a po schválení oboma poverenými kardinálmi boli 13. marca 1776 vyhotovené originálne dekréty. 16. marca už dekréty putovali do Viedne. Pápežské zriaďovacie buly boli po priehoch vyhotovené až 19. júna, avšak so spätnými dátumami z 15. marca 1776, zhodnými s konzistoriálnymi dekrétmi.²⁷² Pre Spiš to bola bula *Romanus pontifex*.

Po vykonaní informačného procesu o kandidátovi na biskupský stolec bol 16. septembra Svätou stolicou schválený prvý spišský biskup Karol Salbeck (spišský biskup 1776 – 1785). Jeho slávnostná intronizácia sa uskutočnila v Katedrá-

Obr. 39. Kaplnka svätého Jána Nepomuckého na Pažici, ktorú roku 1766 postavil prepoš Zbiško.

le svätého Martina 11. novembra 1776, na sviatok svätého Martina, patróna novej diecézy.²⁷³

Okrem Spišského biskupstva boli tým istým dekrétom zriadené aj biskupstvá v Rožňave a Banskej Bystrici. Ako však vidno z ďalšieho vývoja, Spiš bol vďaka niekoľko sto ročnej prepošskej tradícii a prepracovanej cirkevnej infraštruktúre hneď od začiatku vpredu. Nebolo tu treba hľadať sídlo biskupa, ani zriaďovať kapitolu či ďalšie úrady a zabezpečovať ich prebendami, nijako zvlášť nebolo treba ani zariaďovať budúci katedrálly chrám. Veď v Spišskej Kapitule bol od polovice 16. storočia v osobe prepošta stále prítomný biskup (aj keď len titulárny či menovaný) a inštitúcie ako Spišská kolegiátna kapitula, Hodnoverné miesto Spišská kapitula, či jezuitská rezidencia a gymnázium (z ktorých viacerí jezuiti zostali dokázateľne aj po zrušení rehole roku 1773 v službách prepoštstva a neskôr biskupstva) poskytl dostatočné personálne rezervy a hmotný potenciál na úspešný začiatok fungovania novozriadeného biskupstva.

²⁷² *Tamže*, s. 100, 120 a 135.

²⁷³ Jozef ŠPIRKO : Začiatky Spišského biskupstva, s. 52 – 53.

Dejiny Spišského biskupstva v rokoch 1776 – 1918

Hranice novej Spišskej diecézy, vyčlenenej z Ostrihomskej arcidiecézy, sa v intenciách Viedne takmer kryli s hranicami 3 stolíc: Spišskej, Liptovskej a Oravskej. Biskupstvo sa teda rozkladalo z južnej strany Tatier. Jeho územný rozsah viac – menej zodpovedal cisárovninmu návrhu. Na Spiši novú diecézu tvorilo 6 dekanátov a do nich patriacich farností: Dekanát horného toku Popradu (19 farností): Batizovce, Štrba, Tvarožná, Veľká, Gánovce, Huncovce, Lubica, Lučivná, Majerka, Matejovce, Vrbov, Mlynica, Spišská Sobota, Veľký Slavkov, Poprad, Ruskinovce, Švábovce, Spišská Teplica a Žakovce; Dekanát dolného toku Popradu (10 farností): Spišská Belá, Bušovce, Holumnica, Kežmarok, Lomnička, Lendak, Toporec, Slovenská Ves, Výborná a Ždiar; Dekanát horného toku Hornádu (10 farností): Abrahámovce, Hranovnica, Spišská Nová Ves, Hrabušice, Spišské Bystré, Letanovce, Spišský Štvrtok, Teplička, Vydrník a Smižany; Dekanát dolného toku Hornádu (15 farností): Vyšné Repaše, Vyšný Slavkov, Spišský Hrhov, Chrasť nad Hornádom, Kluknava, Markušovce, Bijacovce, Odorín, Spišské Vlachy, Spišský Hrušov a Žehra; Dunajecký dekanát (16 farností): Nižné Lapše, Vyšné Lapše, Fridman, Spišské Hanušovce, Jurgov, Kacvín, Krempachy, Lechnica, Lesnica, Matiašovce, Veľká Franková, Nedeca, Spišská Stará Ves, Richvald a Nová Belá; Dekanát gréckych uniátov (11 farností): Nižné Repaše, Helcmanovce, Stotince, Kojšov, Lipník, Olšavica, Poráč, Slovinky, Torysky a Závadka. Mimo dekanátneho usporiadania stálo Spišské Podhradie, patriace veľprepoštovi a Levoča.

K biskupstvu bol pričlenený bývalý Liptovský archidiakonát, ktorý dosiaľ patril ostrihomskému arcibiskupovi (20 farností): Bobrovec, Bodice,

Dovalovo, Hybe, Komjatná, Kvačany, Lisková, Liptovská Osada, Ružomberok, Svätý Ondrej, Svätá Anna, Svätý Kríž, Svätá Alžbeta, Svätý Ján, Liptovské Sliače, Svätá Mara, Liptovský Svätý Mikuláš, Liptovský Trnovec, Liptovská Teplá a Nemecká Lupča.

Z Nitrianskeho archidiakonátu boli k biskupstvu pričlenené dva dekanáty Oravskej župy: Hornooravský dekanát (9 farností): Klín, Nižná Lipnica (dnes Lipnica Maľa, Poľsko), Lokca, Námestovo, Orávka (dnes Orawka, Poľsko), Rabča, Podvlk (dnes Podwilk, Poľsko), Oravské Veselé a Zubrohlava; Dolnooravský dekanát (8 farností): Dubová, Dolný Kubín, Nižná, Oravský Podzáмок, Tvrdošín, Trstená, Veličná a Zázrivá.²⁷⁴

Toto usporiadanie novej diecézy bolo čiastočne zmenené už roku 1777: Spiš a Orava zostali nezmenené, Liptov bol rozdelený na Hornoliptovský a Dolnoliptovský dekanát.²⁷⁵

Na biskupa v čele novej diecézy čakalo množstvo práce predovšetkým v usporiadaní orgánov, ktoré pomáhajú v riadení diecézy. 10. novembra 1776 biskup Salbeck zvolal po prvýkrát konzistoriálnu radu,* ktorej členmi boli kanonici Spišskej katedrálnej kapituly. Medzi najdôležitejšie otázky, ktoré rada na svojom úvodnom zasadnutí preberala, boli návrhy biskupa na zriadenie Katedrálneho (Spišského), Liptovského a Oravského archidiakonátu, menovanie nového kanonika – lektora, a schválenie nového farára Spišskej Kapituly, ktorým sa stal kanonik Ján Jozef Chryzostom Dežďofi (Desewffy) z Černeku, titulárny opát Blahoslavenej Panny Márie v Spišskom Štiavniku.²⁷⁶ Za kanonika – lektora bol ešte v tom istom roku inštalovaný kanonik Pavol Ordódy.²⁷⁷ Noví archidiakonici boli vymenovaní 2. mája 1777:

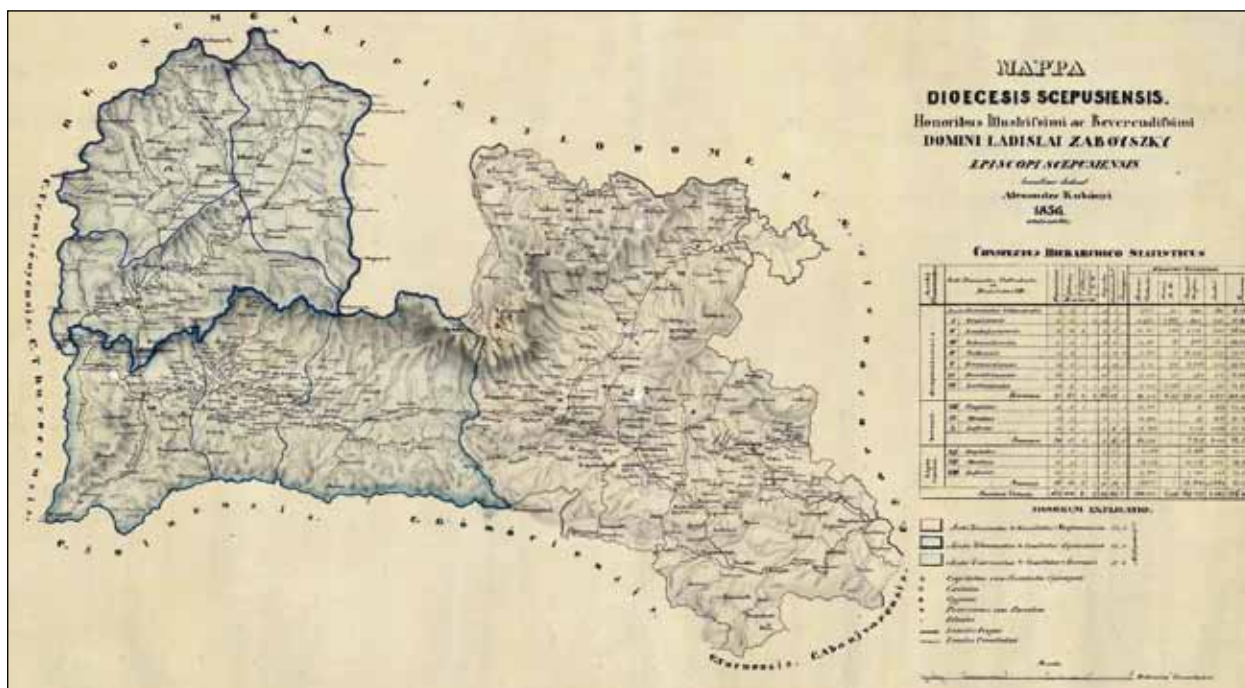
²⁷⁴ Josephus HRADSKÝ (ed.) : *Aditamenta*, s. 442 – 445.

²⁷⁵ *Tamže*, s. 446.

* Konzistoriálna rada (*sacra sedes consistorialis*). Termín označuje poradný orgán pápeža či biskupa. V prípade konzistoriálnej rady Spišskej diecézy okrem iných úloh v 19. storočí zastávala aj funkcie súdneho tribunálu. Podľa noriem súčasného kánonického práva CIC 1983 funkcie konzistoriálnej rady plní presbyterská rada (pozn. autora).

²⁷⁶ *Tamže*, s. 478 a *Additamenta*, s. 445.

²⁷⁷ Josephus Hradský (ed.) : *Initia*, s. 487.

Mapa 2. Mapa Spišskej diecézy z polovice 19. storočia.

katedrálom sa stal spišský kanonik, gróf Ján Révaj (Révay),²⁷⁸ liptovským kanonik Michal, slobodný barón Brigido de Brezovitz et Mahrenfels²⁷⁹ a oravským bývalý jezuita, kanonik Ján Fridvalský (Friedvalszy).²⁸⁰ Ich slávnostná inštalácia sa konala 31. júla 1777.

Materiálne zabezpečenie nového biskupského stolca sa skladalo z viacerých častí. V prvom rade dostal ako prebendu všetky pôvodne prepoštské benefičiálne majetky. Okrem toho panovníčka Mária Terézia darovala spišským biskupom aj majetky bývalého opátstva cistercitov v Spišskom Štiavniku. Tie sa počas búrlivých udalostí 16. a 17. storočia dostali do svetských rúk a nakoniec

prepadli kráľovskému fisku.²⁸¹ Cisárovná ich teraz darovala novovzniknutému Spišskému biskupstvu. Okrem samotného kaštieľa v Spišskom Štiavniku sem patrili pozemky, lesy a vlastnícke podiely v obciach Spišský Štiavnik, Vydrník, Spišské Bystré, Hranovnica, Kravany, Vikartovce, Liptovská Teplička, Nižná Šuňava, Lučivná a Spišská Teplica. Majetky od kráľovského komissára prevzal priamo v kaštieli v Spišskom Štiavniku biskupov zástupca, kanonik Pavol Ordódy, 20. septembra 1776.²⁸² Všetky biskupské majetky boli po vzniku diecézy a reorganizácii hospodárstva spravované provizorátmi, ktoré mali sídla v Jablonove, Spišskom Štiavniku, Malej Ide, Hernád

²⁷⁸ Tamže, s. 490. Ján Révaj sa stal v poradí druhým spišským biskupom.

²⁷⁹ Josephus Hradzsky (ed.) : *Initia*, s. 496. Michal Brigido sa stal v poradí tretím spišským biskupom.

²⁸⁰ Ján Fridvalský bol ako prvý po vzniku biskupstva vysvätený na titulárneho opáta. Stalo sa tak pri omši na veľkonočnú nedeľu roku 1777. V Katedrále svätého Martina sa zhromaždilo také množstvo veriacych, že sa pod ich váhou zlomila a prepadla kamenná platňa, pôvodne zakrývajúca interiérový vstup do krypty pod svätyňou. Pozri Josephus Hradzsky (ed.) : *Initia*, s. 495 – 496. Uvedená platňa bola objavená počas archeologického výskumu v roku 2009 pod súčasnou podlahou katedrály na inom mieste, pri severnom vstupe.

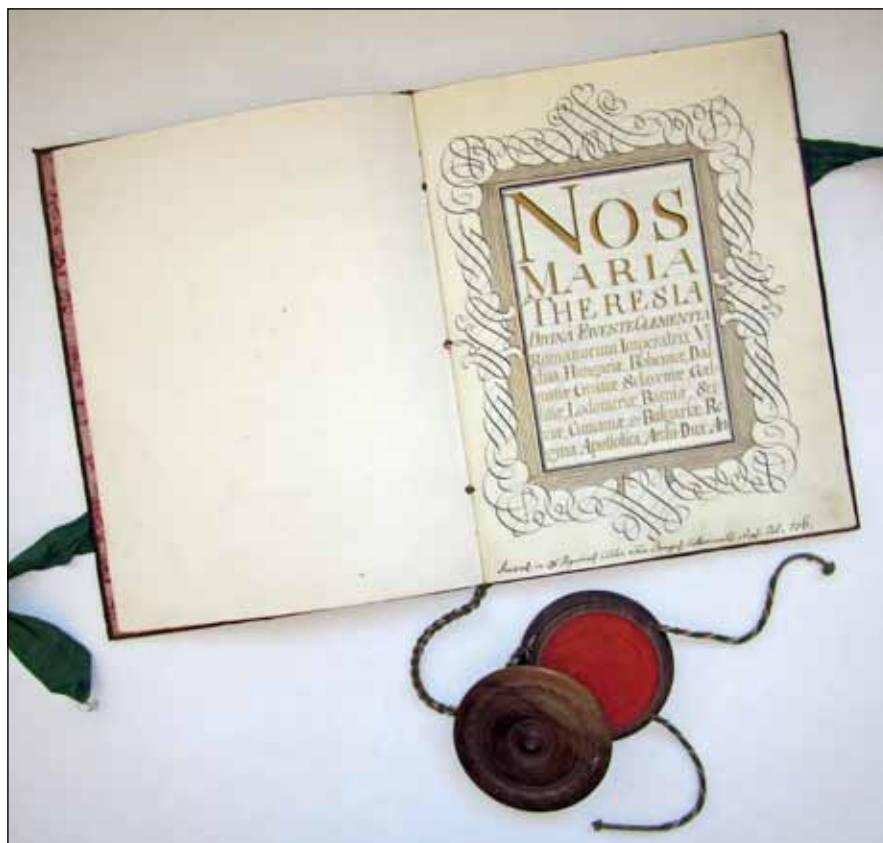
²⁸¹ Po zániku opátstva sa majetky dostali najprv do rúk Hieronyma Laského, ktorý tu postavil kaštieľ. Jeho syn Albert však majetky záložoval najskôr Turzovcom, potom Ruebereovcom a v roku 1579 Tököliovcom. Žigmund Tököli pri kaštieli roku 1669 postavil kaplnku. Už roku 1673 však Tököli o svoje majetky prišiel. Štiavnický kaštieľ prepadol kráľovskému fisku a bol so všetkým príslušenstvom prenajatý barónovi Joanellimu. V roku 1689 dostal štiavnické opátstvo od kráľa Leopolda I. (uhorský kráľ 1655 – 1705) ostrihomský arcibiskup Juraj Sečení (Széchény). Dôvodom tohto daru bola arcibiskupova finančná podpora 60 000 zlatých kráľovi na vojnu s Turkami. Sečení si opátstvo nenechal pre seba. Podľa svojich zvyklostí chcel podporiť katolícku ustanovizeň, a tak hneď venoval opátstvo jezuitom ako fundáciu pre kolégium v Jágrí. Po zrušení jezuitov roku 1773 majetky opäť pripadli kráľovskému fisku. Pozri Ján VENCKO : *Dejiny Štiavnického opátstva na Spiši*, s. 71, 85, 90 – 93, 111 et passim.

²⁸² Ján VENCKO : *Dejiny Štiavnického opátstva na Spiši*, s. 132.

Petri (dnes Maďarsko) a Olasz Liszke. Hospodársku správu nového biskupstva dopĺňali 2 lesné úrady so sídlom v Spišskom Štiavniku a v Jablonove.²⁸³

Vznik biskupstva znamenal predovšetkým výrazné zmeny v právnom stave Spišskej kapituly. Z kolegiátnej sa stala kapitulou sídelnou (inak sa tento typ katedrál nazýva aj katedrálna kapitula). Najväčší dopad malo erigovanie Spišského biskupstva na post prepošta. Stál síce naďalej na čele kapituly ako jej veľprepošt, a teda prvý medzi rovnými, no stratil prakticky všetky svoje jurisdikcie a benefiálne majetky. Bol *de facto* podriadený biskupovi.²⁸⁴ Prvý spišský veľprepošt Ján Feja, menovaný už 22.

apríla 1776, navyše daroval Prepozitúru Panny Márie na Liptove novovzniknutej Banskobystrickej kapitule. Po jeho inštalácii za veľprepošta 14. septembra toho istého roku bolo kvôli zabezpečeniu benefícia schválené spojenie titulu veľprepošta s benefíciom farára v Spišskom Podhradí. Veľprepošt Feja bol následne investovaný aj za spišskopodhradského farára. Tento právny stav trval takmer 100 rokov. Až cisárskym výnosom z 24. júna 1873 bola spišskopodhradská fara od titulu veľprepošta znova oddelená s podmienkou poukazovania 1 000 zlatých ročne z farského benefícia veľprepoštom.²⁸⁵ Zaujímavosťou hodnou zmienky je fakt, že v roku 1784 bol za veľprepošta inštalovaný spišský kanonik Anton Jasvic (Jaszvicz), ktorý si ako prvý z radu veľprepoštov u cisára Jozefa II. (1780 – 1790) vymohol obnovenie dávneho práva spišských prepoštov na nosenie infuly počas liturgie.²⁸⁶

Obr. 40. Zriaďovacia listina Spišského biskupstva, vydaná Máriou Teréziou. Detail zriaďovacej listiny.

Po veľprepoštovi nasledovali v kolégiu kapituly podľa hodností dignitari – kanonik – lektor, kanonik – kantor a kanonik – kustód. Zásadná

²⁸³ *Tamže*, passim.

²⁸⁴ Miroslav GLEJTEK : *Príspevok k výskumu organizačnej štruktúry Spišskej kapituly*, s. 42.

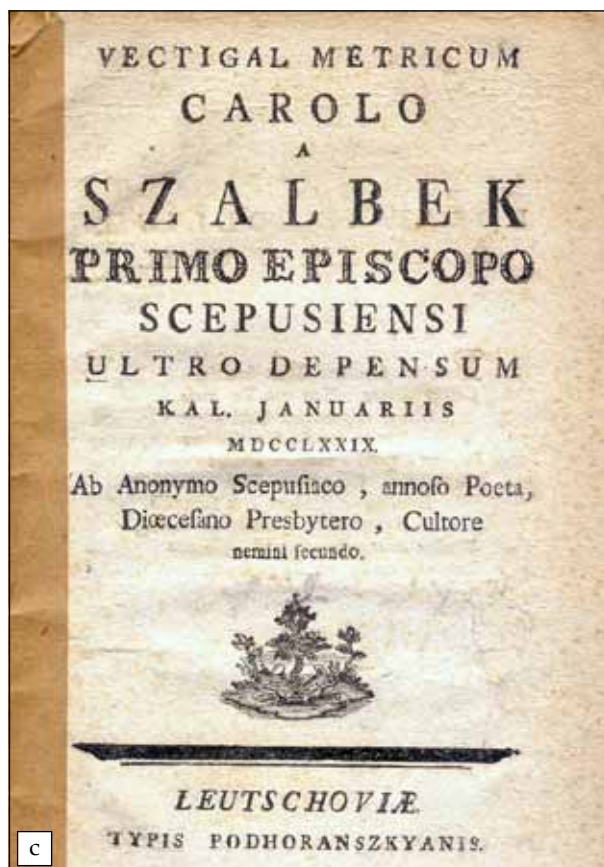
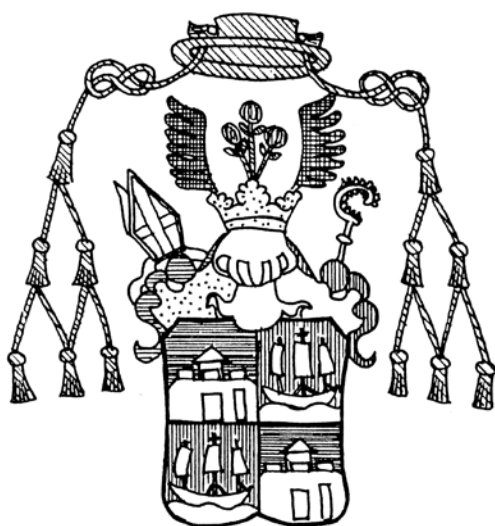
²⁸⁵ Josephus HRADSKY (ed.) : *Initia*, s. 472.

²⁸⁶ *Tamže*, s. 488.

a

b

c

Obr. 41. a) Dobový portrét prvého spišského biskupa Karola Salbecka, b) erb Karola Salbecka, c) „Vectigal metricum“ – Frontispice zbierky oslavných básní na biskupa Salbecka a jeho činnosť od neznámeho autora.

zmena sa týkala ďalších, jednoduchých kanonikov: Pribudli katedrálny (spišský), liptovský a oravský archidiakon, ktorí spočiatku stáli so svojou právomocou nad ostatnými jednoduchými kanonikmi. Tí nadobudli nové pomenovanie. Ôsmy kanonik v poradí sa nazýval kanonik – senior a deviaty a desiaty *canonici magistri*. Počet

členov Spišskej kapituly sa tak ustálil na 10. Medzi kanonikmi kapituly figurovali po vzniku Spišského biskupstva aj ďalšie 2 funkcie: Dekan Spišskej sídelnej kapituly bol – podobne ako tomu bolo v predchádzajúcich obdobiach – volený kolégiom kanonikov na funkčné obdobie jedného roka. Nešlo o reálnu hodnosť v konzistóriu kapituly. Skôr to bola funkcia, ktorú zvolený kanonik zastával. Jeho hlavnou úlohou bola správa kapitulských majetkov a z nich plynúcich výnosov, dôchodkov a príjmov.²⁸⁷ Druhou zo spomínaných funkcií bol kanonik-penitenciár. Ten však bol v Spišskej kapitule reálne vymenovaný až v roku 1900. Takéto zloženie Spišskej sídelnej kapituly sa udržalo prakticky až do neblahých zásahov totalitnej moci v druhej polovici 20. storočia.

²⁸⁷ Miroslav GLEJTEK : *Príspevok k výskumu organizačnej štruktúry Spišskej kapituly*, s. 51.

Architektonické premeny Spišskej Kapituly

Zmeny vyplývajúce z povýšenia prepoštvstva na biskupstvo zasiahli aj celkový výzor a architektúru Spišskej Kapituly. Novozriadená diecéza potrebovala predovšetkým dôstojný ústredný duchovný stánok – katedrálu. Starý kolegiálny Kostol svätého Martina bol naposledy výrazne prestavovaný koncom 15. storočia. Odvtedy boli jeho úpravy vyslovene len kozmetické – nové lavice či oltárne vybavenie, výstavba severnej sakristie na prelome 17. a 18. storočia a podobne. Biskup Salbeck teraz prikrčil k výraznejším opravám katedrály. Stavebné úpravy prebiehali v rokoch 1777 – 1779 a týkali sa najmä opravy svätej, úprav vstupu do južnej sakristie, stavby novej organovej emporie, na ktorú bol v rokoch 1780 – 1784 inštalovaný nový organ. Úpravy sa dotkli aj prestrešenia katedrály – bol vymenený medzistrešný žlab medzi loďou kostola a Kaplnkou Zápoľskovcov. Završením opráv bolo zjednotenie podlahy kostola.²⁸⁸

Biskup Salbeck sa pustil aj do generálnej opravy a prestavby starého prepoštského paláca, ktorý chcel pretvoriť na barokovú biskupskú rezidenciu. Jedným z dôvodov bola reštrukturalizácia a zväčšenie počtu pracovníkov diecéznej kúrie. Zamestnanci pôvodnej prepoštskej kancelárie – kancelár, notár a ďalší – bývali totiž dovtedy v jezuitskej rezidencii. Biskup Salbeck chcel túto zvyklosť zmeniť a ubytovať všetkých v modernej biskupskej rezidencii. 7. apríla 1777 bol požehnaný a položený základný kameň novej biskupskej kaplnky, v ktorom bol (a zrejme aj dodnes je) uložený pamätný zápis o tejto udalosti, potvrdený pečaťou biskupa Salbecka, spolu s relikviami svätých mučeníkov Aurélia a Konštancia a mučeníčok Inocencie a Teodory, a so súdobými mincami. Stavba biskupskej rezidencie pokračovala. Na jar 1778 bola strhnutá časť starej stredovekej hradby, obkolesujúca palác zo severu. Pôvodná budova prepoštského paláca musela byť výškovo zjednotená s novou prístavbou západného a severného krídla a dostala aj novú strechu. V októbri 1778 už bola dokončená nová jedáleň v južnom priečelí. V sobotu pred druhou pôstnou nedeľou

(27. februára) 1779 bola slávnostne posvätená nová biskupská kaplnka, ktorej patrónom sa stal osobný patrón biskupa Salbecka, svätý Karol Boromejský. V apríli toho istého roku boli opravené a vymaľované aj miestnosti v severnej časti pôvodného prepoštského paláca. Stavba bola dokončená v máji 1780 prístavbou balkóna k severnému priečeliu starej časti rezidencie, ktorý zároveň tvoril strechu nad vstupom.²⁸⁹ Biskupská rezidencia tým dostala exteriérovú podobu, v ktorej sa zachovala prakticky dodnes. Žiaľ, stavbe padli za obeť dva zrejme najstaršie sakrálne objekty, ktoré v areáli Spišskej Kapituly stáli. V roku 1780 bola strhnutá Rotunda svätého Ondreja, ktorá stála v bezprostrednej blízkosti novopostavenej biskupskej rezidencie, zhruba v osi veží Katedrály svätého Martina. V nasledujúcom roku 1781 bola demolovaná aj Kaplnka svätého Valentína, respektíve Panny Márie, ktorá bola situovaná východne od Katedrály svätého Martina a biskupskej rezidencie, v priestore dnešnej prístupovej cesty k biskupskej rezidencii. Upínala sa na ňu stará stredoveká hradba, obkolesujúca priestor Kostola svätého Martina, obe spomínané kaplnky a prepoštský palác. V tomto období bol spolu s kaplnkou strhnutý aj zvyšok uvedeného hradobného múru, od východnej časti biskupskej rezidencie až po juhozápadnú vstupnú bránu do Spišskej Kapituly. Zvyšok hradby, situovaný južne a západne od katedrály, ktorý sa tiahne od juhozápadnej brány po západnú bránu Spišskej Kapituly pre peších, bol opravený a zachoval sa dodnes. Katedrála svätého Martina, biskupská rezidencia, park, bývalé jezuitské gymnázium a rezidencia tak utvorili ústredné námestíčko Spišskej Kapituly, tak, ako ho vnímame aj dnes. Intravilán Spišskej Kapituly sa po storočiach spojil v jeden celok.

Ďalšie stavebné aktivity vyvíjal biskup Salbeck v Kaštieli v Spišskom Štiavniku, ktorý biskupstvo dostalo od Márie Terézie. Kaštieľ bol zo zanedbanej pevnosti prestavaný na letné sídlo spišských biskupov, kde sa väčšina prelátov až do 20. storočia aj reálne najradšej zdržiavala. V blízkych Vikartovciach dal biskup Salbeck na vlastné náklady postaviť nový kostol.²⁹⁰

²⁸⁸ Magdaléna JANOVSKÁ : *Katedrálly kostol svätého Martina v Spišskej Kapitule*, s. 63.

²⁸⁹ Josephus HRADSKÝ (ed.) : *Initia*, s. 62 – 64. Balkón na severnom priečelí sa však do súčasnosti nezachoval.

²⁹⁰ Peter ZUBKO a Marián ŠVÁRNY : *Spišskí biskupi*. Spišské Podhradie 1996, s. 20.

Okrem všetkých vymenovaných úloh a povinností, ktoré musel biskup Salbeck v novoorigovanej diecéze vykonať a na ktoré sa podujal, bolo ešte treba zabezpečiť duchovnú správu v diecéze personálne. Výchova kňazského dorastu bola v tomto období súhlasne s pôvodnými úmyslami cisárskeho dvora pri plánovaní zriadenia nových diecéz riešená v centrálnych seminároch. Spišská diecéza tak mala roku 1777 v Bratislavskom

Obr. 42. Pohľad na severné krídlo a kaplnku biskupskej rezidencie v Spišskej Kapitule, ktoré dal postaviť biskup Salbeck.

seminári 4 piatokov, 12 štvrtákov, 10 tretiakov, 7 druhákov a 5 poslucháčov teológie v prvom ročníku. V generálnom gréckokatolíckom seminári v Lvove boli zo Spiša len 2 tretiaci.²⁹¹ 29. októbra 1779 dala Mária Terézia spišskému biskupstvu budovy i majetky po jezuitoch v Spišskej Kapitule na zriadenie diecézneho seminára.

Obr. 43. Na strope biskupskej kaplnky sa dodnes zachovali pôvodné barokové nástenné maľby.

Po zrušení jezuitskej rehole roku 1773 pripadli v Spišskej Kapitule kráľovskému fisku 2 jezuitské budovy: gymnázium a rezidencia. Obe teraz získalo biskupstvo na zriadenie kňazského seminára. Spočiatku však nebolo schopné k uvedeným plánom pristúpiť. Gymnázium bolo v zlom stave. Jeho okenné otvory boli preto premurované na jednoduché vetráky a budova sa začala využívať ako biskupská obilná sýpka.²⁹² Jezuitská rezidencia bola podľa slov samotného biskupa Salbecka na počudovanie zväčša postavená z dreva. Majetky, určené pre budúci seminár, tvorili obe spomínané budovy, ich záhrady a ovocný sad, obec Studenec a 1 sedliacka usadlosť v Nižnom Slavkove. Biskupstvo bolo do vlastníctva uvedených majetkov a budov zavedené 2. januára 1780. Ešte v tom

²⁹¹ Josephus HRADSKÝ (ed.) : *Additamenta*, s. 446.

²⁹² TENŽE (ed.) : *Initia*, s. 81. V roku 1819 bol v tejto budove otvorený prvý učiteľský ústav v Uhorsku. V rokoch 1932 – 1933 bola budova pre potreby ústavu od základu prestavaná do dnešnej podoby. V súčasnosti ju poznáme pod názvom „Blok C“ kňazského seminára.

istom roku biskup Salbeck pristúpil k prestavbe jezuitskej rezidencie na seminár položením základného kameňa. Na stavbu sa používali výnosy zo Studenca a podpora prišla aj od súkromných osôb – napríklad kanonik Ján Feja prispel sumou 1 000 zlatých. Ako upozorňuje pamätná tabuľa nad hlavným vstupom do dnešného seminára,²⁹³ biskup Salbeck chcel v budove okrem seminára zriadiť aj ubytovanie pre starých kňazov. Napriek všetkým snahám však stavba nepokračovala dostatočne rýchlo a financie nepostačovali ani pre potreby seminaristov. Okrem toho cisár Jozef II. (1765 – 1790) zasiahol do sústavy kňazských seminárov a počnúc školským rokom 1784/1785 zrušil v Uhorsku všetky biskupské semináre a kláštorne školy. Ponechal iba 3 generálne semináre: v Bratislave, Jágri a Záhrebe. Z tohto dôvodu sa biskupovi Salbeckovi dokončiť seminár nepodarilo. Až do školského roku 1791/1792 študovali klerici Spišskej diecézy v generálnom seminári v Bratislave. V prestavanej jezuitskej rezidencii zriadil domov pre starých kňazov. Sem prichádzali po štúdiách v Bratislave aj spišskí klerici, ktorí sa tu pripravovali na kňazskú vysviacku. Zvyčajne tu bolo ubytovaných 4 – 6 penzionovaných kňazov a 6 – 8 klerikov, ktorí tu bývali do vysviacky 3 až 6 mesiacov.²⁹⁴ Na čele domu stál biskupom ustanovený prefekt.

Zmeny vo farskej sieti Spišského biskupstva

Zmeny, vyplývajúce zo vzniku novej diecézy, zasiahli aj farskú sieť. Ako vidno z výpočtu farností na Spiši v úvode kapitoly, už pred vznikom biskupstva spišskí prepošti robili všemožné opatrenia na zlepšenie pastoračných vyhlíadok na svojom území. Okrem iného medzi ne patrilo aj skvalitňovanie a celková úprava štruktúry farskej siete. Mnoho bývalých filiálok bolo v stabilizujúcich sa pomeroch posledných decénií 17. a v priebehu 18. storočia povýšených na farnosti, prípadne na miestne kapláanky (*capellania localis*),* niektoré filiálky boli pripojené k iným farnostiam

Obr. 44. Pôvodný vstup do Seminára v Spišskej Kapitule, vybudovaný biskupom Salbeckom. Hore vzhľad budovy seminára koncom 19. storočia. Dole detail pamätnej tabule nad vstupom do seminára.

a podobne. Najmä posledne zmienené transformácie súviseli predovšetkým s demografickým vývojom a rozvojom cestnej siete. Napríklad roku

²⁹³ PRESBYTERORUM JUNIORUM EDUCATIONI EMERITORUM QUIETI AUGUSTAE MARIAE THERESIAE CLEMENTISSIMA DONATIONE CAROLUS PRIMUS SCEPUS. EPPUS DE SALBECK P. P. ANNO MDCCLXXX. („Výchove mladých kňazov, odpočinku starých, venoval na základe múdrej donácie vznešenej Márie Terézie Karol, prvý spišský biskup de Salbeck, roku 1780).

²⁹⁴ Jozef ŠPIRKO : Výchova kňazstva na území spišskej diecézy. Dejiny spišského seminára, in: *Spišský kňazský seminár v minulosti a v prítomnosti : Sborník z príležitosti nového oltára v seminárskej kaplnke*. Spišská Kapitula 1943, s. 98 a 115.

* Miestna kapláanka (*capellania localis*). Výraz označuje právny stav farnosti, ktorá nie je spravovaná farárom, či administrátorom, ale len kaplánom. Ten nemá všetky právomoci farára (pozn. autora).

1693 vzniká farnosť Ždiar (hoci vo vizitácii z roku 1712 je ešte stále uvádzaná ako filiálka Lendaku).²⁹⁵ V roku 1699 sa Rakúsy stávajú filiálkou Kežmarku.²⁹⁶ Roku 1724 vzniká gréckokatolícka farnosť Kojšov, pričom niekedy v tomto období vznikajú aj ďalšie gréckokatolícke farnosti na Spiši: Stotince – Ihľany a Torysky. Gréckokatolícka farnosť Závadka vznikla už niekedy medzi rokmi 1662 a 1701.²⁹⁷ Roku 1726 je ako farnosť opäť zriadená Kluknava, ktorá síce v stredoveku bola farnosťou, no počas reformácie a rekatolizácie sa stala filiálkou Richnavy.²⁹⁸ Podobne tomu bolo v prípade Chraste nad Hornádom, ktorá bola znovuerigovaná roku 1740.²⁹⁹ V roku 1748 vzniká farnosť Veľká Franková.³⁰⁰ V roku 1753 bola zriadená farnosť Vyšný Slavkov. Spišský Štiavnik, ktorý bol po potlačení reformácie filiálkou Hranovnice, bol roku 1768 zriadený ako miestna kaplánka.³⁰¹ O rok nato bola zriadená farnosť Tribš (dnes Tribš v Poľsku), pôvodne filiálka Fridmanu.³⁰² Roku 1775 sa stáva samostatnou farnosťou aj Majerka, pôvodne filiálka Ľubice.³⁰³

Po vzniku novej diecézy sa jej biskupi snažili v týchto intenciách pokračovať. Biskup Salbeck sa snažil čo najskôr vizitovať všetky farnosti novej diecézy a zistiť na mieste stav pastorácie Spišského biskupstva. Na jeho žiadosť cisárovná Mária Terézia 14. marca 1777 vydala patent, ktorým v zmysle vtedajšej náboženskej politiky prikázala katolíckym a tiež evanjelickým kňazom augsburského a helvétskeho vyznania v Spišskom biskupstve umožniť biskupovi Salbeckovi vizitáciu. Ten si medzitým situáciu premyslel a kvôli rozsiahlosti diecézy sa rozhodol vizitovať iba Spiš. 27. júna vydal obežník, v ktorom oznámil,

že vizitáciu začne katedrálou. Súčasne farárom poslal zoznam púntk, na ktoré si mali pripraviť odpovede. Vizitácia sa pretiahla až do roku 1781, kedy dokončil vizitovanie Štiavnického dekanátu.³⁰⁴

V priebehu svojho episkopátu biskup Salbeck v celej diecéze zriadil až 40 nových farností. Chcel tak zlepšiť možnosti pastorácie predovšetkým na Liptove a na Orave. Z uvedeného počtu vznikli na Spiši nasledujúce: hneď v roku 1776 Jurgov a Lesnica,³⁰⁵ roku 1787 kaplánky v Haligovciach a vo Vikartovciach,³⁰⁶ roku 1787 farnosti Dedinky, Mníšek nad Popradom a Harichovce.³⁰⁷ Kaplánky boli v tom istom roku zriadené aj v Brutovciach,³⁰⁸ Uloží,³⁰⁹ Reľove a Kolačkove.³¹⁰

Posledné z menovaných farností už nezakladal biskup Karol Salbeck. Zomrel náhle v Levoči počas inštalácie nového spišského župana Františka Sentivániho (Szentiványi), 15. júna 1785 na infarkt. Bol pochovaný 17. júna v krypte Katedrály svätého Martina. Zádušná omša sa konala 20. júna. Zaujímavosťou je, že počas nej odzneli dve kázne: latinskú predniesol kanonik Ján Krstiteľ Molnár a slovenskú dekan Dekanátu horného toku Hornádu, Leopold Hilko.³¹¹

Riešenie postavenia gréckokatolíkov na Spiši

Na čelo osirenej diecézy sa postavil vo funkcii kapitulného vikára kanonik Pavol Ordody. Po jeho smrti (12. júna 1786) sa kapitulným vikárom v čase pretrvávajúcej sedisvakancie stal kanonik Jozef Vitalis.³¹² Za jeho vikariátu bola štruktúra farskej siete a počet farností nového biskupstva

²⁹⁵ *Schematismus venerabilis cleri Almae Dioecesis Scepusiensis pro Anno a Christo nato 1822*. Leutschoviae 1822, s. 44.

²⁹⁶ *Schematismus almae Dioecesis Scepusiensis pro anno a Christo nato 1948*. Ružomberok 1948, s. 86.

²⁹⁷ Peter ŠOLTÉS : *Spiš v dejinách gréckokatolíckej cirkvi*, s. 624.

²⁹⁸ Josephus HRADSZKY (ed.) : *Additamenta*, s. 631.

²⁹⁹ *Schematismus venerabilis cleri Almae Dioecesis Scepusiensis pro Anno a Christo nato 1822*, s. 17.

³⁰⁰ *Schematismus almae Dioecesis Scepusiensis pro anno a Christo nato 1948*, s. 94.

³⁰¹ *Schematismus venerabilis cleri Almae Dioecesis Scepusiensis pro Anno a Christo nato 1822*, s. 21, 32.

³⁰² Josephus HRADSZKY (ed.) : *Additamenta*, s. 637.

³⁰³ *Schematismus venerabilis cleri Almae Dioecesis Scepusiensis pro Anno a Christo nato 1822*, s. 42.

³⁰⁴ Mária KYSELOVÁ : *Kanonické vizitácie na Spiši*, s. 120 – 121.

³⁰⁵ Josephus HRADSZKY (ed.) : *Additamenta*, s. 641, 642.

³⁰⁶ *Schematismus venerabilis cleri Almae Dioecesis Scepusiensis pro Anno a Christo nato 1822*, s. 46, 34.

³⁰⁷ Josephus HRADSZKY (ed.) : *Additamenta*, s. 673.

³⁰⁸ *Schematismus venerabilis cleri Almae Dioecesis Scepusiensis pro Anno a Christo nato 1822*, s. 17.

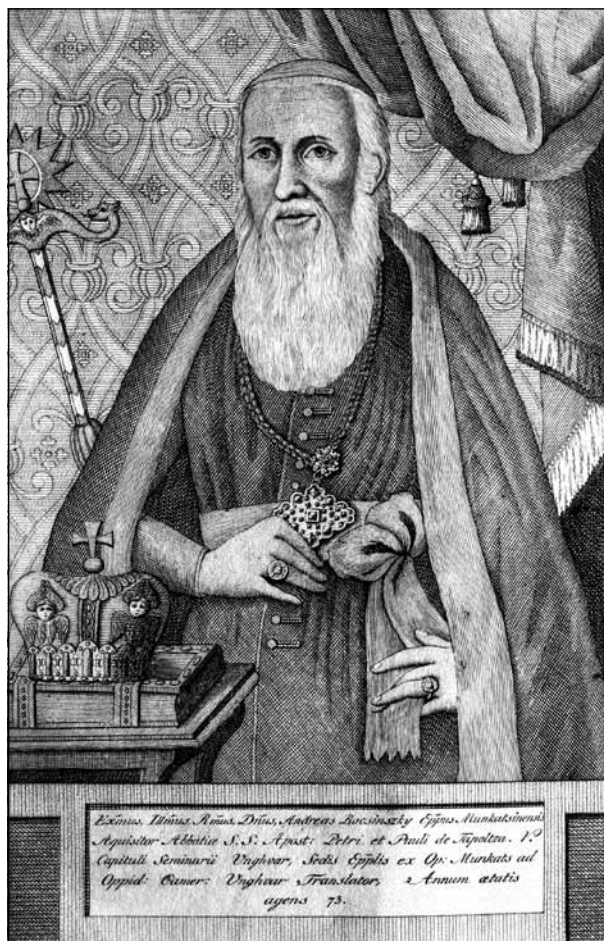
³⁰⁹ *Schematismus almae Dioecesis Scepusiensis pro anno a Christo nato 1948*, s. 61.

³¹⁰ *Schematismus venerabilis cleri Almae Dioecesis Scepusiensis pro Anno a Christo nato 1822*, s. 50, 53.

³¹¹ Josephus HRADSZKY (ed.) : *Initia*, s. 493, 494.

³¹² *Tamže*, s. 497.

znova upravené. Stalo sa tak z dôvodu jurisdikčných vzťahov jednak nad farnosťami na severe Spiša, jednak nad gréckokatolíkmi. Práve otázka príslušníkov tohto obradu na Spiši sa začala riešiť v roku 1786. Diskusiu medzi Viedňou a mukačevským biskupom Andrejom Bačinským otvorili nepodložené správy o prechode niektorých tunajších gréckokatolíckych obcí na arménsky obrad, neskôr ďalšie informácie o prechode k Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania. Mukačevský biskup Andrej Bačinský obvinenia z prechodu k Arménom vyvrátil a práve naopak, obrátil sa na miestodržiteľskú radu s ponosou, že latinskí farári i sama Spišská kapitula bráni gréckokatolíckym duchovným i veriacim vo vykonávaní svojho obradu a pokúša sa ich priviesť k obradu rímskemu, z čoho mali vzniknúť spory medzi ľuďmi a miešanie obradov. V ďalšom liste zo 14. novembra miestodržiteľskej rade navrhol zriadenie generálneho vikariátu pre gréckokatolíkov so sídlom v Prešove alebo v Košiciach, ktorý by podliehal jeho právomoci a ktorý by zlepšil pastoračné možnosti veriacich východného obradu na Spiši.³¹³ Na základe kráľovského intimátu z februára 1787 boli gréckokatolícke fary na Spiši odovzdané pod jurisdikciu Mukačevského biskupstva. Týkalo sa to farností Nižné Repaše, Helcmanovce, Stotince – Ihľany, Kojšov, Lipník, Oľšavica, Osturňa, Poráč, Slovinky, Torysky a Závadka. Keďže Spišské biskupstvo bolo stále vakantné, záležitosť bola zverená kapitulnému vikárovi, kanonikovi Jozefovi Vitalisovi, ktorý zvolal do svojej kanónie na 23. apríla 1787 konzistórium. Pozvaný bol aj mukačevský biskup Andrej Bačinský, ktorý vtedy ako riadny ordinár prevzal nad gréckokatolíkmi na Spiši plnú jurisdikciu.³¹⁴ 27. júla 1787 vznikol v Košiciach vikariát, pod jurisdikciu ktorého pripadli aj spišské gréckokatolícke farnosti. Po dlhotrvajúcich sporoch s mestom Košice a s Jágerským biskupstvom bolo roku 1806 sídlo vikariátu presunuté do Prešova. Tu bolo roku 1818 zriadené samostatné gréckokatolícke biskupstvo, čím aj gréckokatolíci na Spiši konečne získali cirkevnú autonómiu.³¹⁵

Obr. 45. Mukačevský biskup Andrej Bačinský.

Otázky okolo jurisdikcie Lubovnianskeho dekanátu

Ako sme uviedli na inom mieste, už od stredoveku vznikali problémy vyplývajúce zo súperenia spišských prepoštov ohľadom jurisdikcie nad farnosťami Lubovnianskeho dekanátu spočiatku s krakovskými, neskôr od roku 1783 s tarnowskými biskupmi. Situácia s týmito farnosťami bola po vzniku Spišského biskupstva veľmi komplikovaná: *De facto* si jurisdikciu nad nimi uzurpoval stále tarnowský biskup, *de iure* však patrili do novoevangelickej diecézy, čoho zosobnením bola funkcia vikára spišského biskupa pre toto územie. V roku 1777 bol do tejto funkcie vymenovaný spišský

³¹³ Peter ŠOLTĚS : *Spiš v dejinách gréckokatolíckej cirkvi*, s. 629.

³¹⁴ ŠA LE, SŽ, inv. č. 1752, kr. 841 – 42, č. 30, 50/1787. Peter ZUBKO : *Dejiny Spišského biskupstva (1776–)*, s. 601 a Josephus HRADSKÝ (ed.) : *Initia*, s. 502.

³¹⁵ Peter ŠOLTĚS : *Spiš v dejinách gréckokatolíckej cirkvi*, s. 630.

kanonik Jozef Vitalis.³¹⁶ Spišský biskup však reálne farnosti tohto dekanátu nespravoval. V marci 1786 sa situácia v tejto otázke vyhrotila a kapitulný vikár Jozef Vitalis predniesol svoj spor vo Viedni. Po súhlase cisára Jozefa II. bola v apríli prednesená požiadavka na scelenie diecézy aj v Ríme. Definitívne bola otázka vyriešená 3. januára 1787, keď prišiel vikár Jozef Vitalis do tohto dekanátu a oficiálne prevzal od tarnowského biskupa farnosti Podolíneč, Hniezdne, Nižné Ružbachy, Starú Lubovňu, Novú Lubovňu a Chmeľnicu. Dekrét tarnowského biskupa o odovzdaní farností Spišskej diecéze bol vydaný 17. marca 1787.³¹⁷

Spišský biskupi Michal Brigido a Ján Anton Révaj

Spišská diecéza sa dočkala nového biskupa ešte v tom istom roku. 21. augusta 1787 cisár Jozef II. vymenoval na tento post spišského kanonika, lipovského archidiakona a levočského farára Michala, baróna Brigida. Už o pár týždňov ho však vymenoval za arcibiskupa v Lubľane. Následne 21. novembra za spišského biskupa vymenoval nitrianskeho veľprepošta a kapitulného vikára v čase sedisvakancie, grófa Jána Antona Révaja (Révaj, spišský biskup 1787 – 1806). 7. apríla 1788 menovanie Révaja potvrdil pápež Pius VI. (1775 – 1799). Biskup Révaj bol intronizovaný v Katedrále svätého Martina 20. augusta toho istého roku. Situáciu na Spiši poznal, nakoľko už od roku 1774 bol tunajším kanonikom, v roku 1776 dekanom kapituly a od roku 1777 až do svojho odchodu do Nitry roku 1783 katedrálным archidiakonom. Hneď na začiatku svojho pôsobenia zreorganizoval diecéznu kúriu. Biskupovu kanceláriu tvoril jeden z kanonikov kapituly – *canonicus a latere** – a sekretár biskupského úradu. V roku 1803 pribudol kancelár a v roku 1805 bola diecézna kúria

rozšírená o archivára.³¹⁸ V ďalších obdobiach sa počet členov kúrie zvýšil o aktuára, kancelistu a pisára, takže v roku 1817 kúriu tvorilo spolu 7 úradníkov. Treba však povedať, že nie všetky uvedené posty boli obsadené nepretržite. Okrem pisára, ktorý bol zároveň sluhom kancelárie, boli všetci uvedení úradníci vysvätenými kňazmi. Ďalšou funkciou, ktorá pomáhala v spisovej a archívnej službe biskupstva, bol kapitulský notár, ktorého vydržiavala podľa dávnych zvyklostí kapitula. V roku 1788 bola pre vybavovanie pošty zavedená registratúra, vedená pomocou protokolov. Ďalšie nówum v kancelárskej a archívnej praxi biskupstva tvorili druhopisy matrik, ktoré za príslušný rok odovzdávala každá fara na biskupský úrad. Tento úzus bol rovnako zavedený roku 1788. Druhopisy matrik, uložené v biskupskom archíve, slúžia dodnes ako záloha v prípade zničenia originálu matriky na fare. Poslednou významnou udalosťou, týkajúcou sa archívnych pokladov Spišskej Kapituly bolo spracovanie dvoch vzácnych fondov: Hodnoverné miesto Spišská Kapitula (*Locus Credibilis*) a Súkromný archív Spišskej kapituly (*Archivum privatum Capituli Scepusiensis*). Oba fondy spracoval kapitulský notár Imrich Mercz a k obom vypracoval podrobné archívne pomôcky – elenchy – ktoré sa používajú dodnes: k hodnovernému miestu do roku 1789 a ku kapitulskému archívu do roku 1799.³¹⁹

Biskup Révaj nezanedbával ani svoje pastoračné povinnosti voči diecéze. Zmien sa dočkala farská sieť: V roku 1795 vznikla farnosť Vikartovce³²⁰ a v roku 1798 sa Betlanovce stali filiálkou Hrabušíc.³²¹ Okrem toho boli niekedy v tomto období (pred rokom 1803) zreorganizované aj dekanáty. Nové dekanáty už neboli nazývané podľa geografických daností či poriečia, ale podľa sídla konkrétneho dekana. Do Katedrálneho archidiakónátu tak patrili mimo dekanátneho usporiadania

³¹⁶ Josephus HRADSKÝ (ed.): *Additamenta*, s. 447.

³¹⁷ TENŽE (ed.): *Initia*, s. 501.

* Kanonik – pobočník (*canonicus a latere*). Termín označuje jedného z kolégia kapituly, ktorého si biskup vyberá ako svojho poradcu. Kanonik a latere pomáhal biskupovi v správe diecézy a v podstate plnil úlohy, ktoré podľa noriem súčasného kánonického práva zastáva riaditeľ diecéznej kancelárie (pozn. autora).

³¹⁸ *Schematismus cleri Dioecesis Scepusiensis pro Anno 1803*. Leutschoviae 1803, s. 14 a *Schematismus cleri Dioecesis Scepusiensis pro Anno 1805*. Leutschoviae 1805, s. 12.

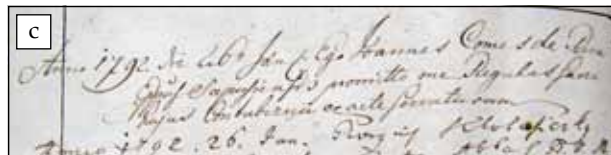
³¹⁹ Vladimír OLEJNÍK: *Písomné poklady Spišskej Kapituly*, in: *Acta Musaei Scepusiensis 2008*, ed.: Mária Novotná. Levoča 2008, s. 17.

³²⁰ Josephus HRADSKÝ (ed.): *Initia*, s. 675. *Schematismus venerabilis cleri Almae Dioecesis Scepusiensis pro Anno a Christo nato 1822*, s. 34.

³²¹ *Schematismus almae Dioecesis Scepusiensis pro anno a Christo nato 1948*, s. 63.

farnosti Spišská Kapitula a Spišské Podhradie aj ďalej nasledujúce dekanáty: Spišskovlašský dekanát (farnosti Chrasť nad Hornádom, Kluknava, Spišský Hrušov, Bijacovce, Spišské Vlchy, Polanovce, Vyšné Repaše, Vyšný Slavkov, Slatvina, Bystrany na Spiši, Žehra a lokálna kaplánka v Brutovciach); Levočský dekanát (farnosti Abrahámovce, Spišský Hrhov, Spišská Nová Ves, Štefanovce (Dedinky), Levoča, Markušovce, Odorín, Spišský Štvrtok, Smižany, Harichovce, Hnilčík, lokálne kapláanky Hnilec a Závada); Štiavnický dekanát (farnosti Batizovce, Hranovnica, Hrabušice, Spišské Bystré, Letanovce, Arnutovce, Lučivná, Spišská Teplica, Vydrník, Vikartovce a kaplánka Spišský Štiavnik); Veľkánsky dekanát (farnosti Poprad – Veľká, Gánovce, Huncovce, Matejovce, Spišská Sobota, Mlynica, Poprad, Stráže, Švábovce, Veľký Slavkov, Žakovce); Kežmarský dekanát (Spišská Belá, Bušovce, Holumnica, Kežmarok, Lendak, Lubica, Majerka, Vrbov, Ruskinovce, Slovenská Ves, Ždiar); Dunajecký dekanát (Veľká Franková, Fridman (PL), Spišské Hanušovce, Jurgov (PL), Kacvín (PL), Krempachy (PL), Vyšné a Nižné Lapše (PL), Lechnica, Lesnica, Matiašovce, Nedeca (PL), Spišská Stará Ves, Veľká Lesná,

Tribš (PL), Nová Belá (PL) a kapláanky Haligovce a Reľov); Staroľubovniansky dekanát (Hniezdne, Hozelec, Lomnička, Nová Ľubovňa, Stará Ľubovňa, Mníšek nad Popradom, Podolíneec, Ružbachy, Toporec, kaplánka Kolačkov a expozitúra na hrade Stará Ľubovňa). Oravský archidiakonát bol rozdelený na Hornooravský, Strednooravský a Dolnooravský dekanát, ktoré boli zverené pod správu vicearchidiakonov a Liptovský archidiakonát podobne na Hornoliptovský, Strednoliptovský a Dolnoliptovský dekanát, rovnako pod správou vicearchidiakonov.³²²

³²² *Schematismus cleri Dioecesis Scepusiensis pro Anno 1803, passim.*

Obr. 46. a) Biskup Ján Anton Révaja, b) maľovaný erb biskupa Révaja, c) podpis spišského biskupa Révaja, d) jeho slávnostná biskupská berla, e) úvodná strana kánonickej vizitácie farnosti Kacvín, ktorú biskup Révaja vykonal v roku 1799.

Situácia vo vzťahu medzi cirkvou a štátom po jozefínskych reformách si vyžadovala zistiť, v akom stave diecéza vlastne je. Biskup sa preto rozhodol svoje územie vizitovať. Najskôr v roku 1796 vizitoval Spišskú kapitulú a následne v priebehu rokov 1798 – 1804 prešiel celý Spiš, pričom postupoval podľa dekanátov: V roku 1798 prešiel Spiškoštiavnický, 1799 Dunajecký a do roku 1803 dokončil vizitáciu dekanátov Kežmarok a Veľká. Zvyšné dekanáty – Levoča, Spišská Nová Ves a Spišské Podhradie – vizitoval v roku 1804.³²³ Tieto návštevy farností boli často spojené s udeľovaním birmovania, prípadne posviackami či požehnaním nových alebo opravených kostolov, zvonov a ďalších predmetov.

Biskup Révaja sa podobne ako jeho predchodca veľmi rád zdržiaval v Kaštieli v Spišskom

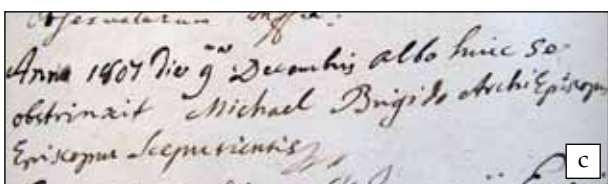
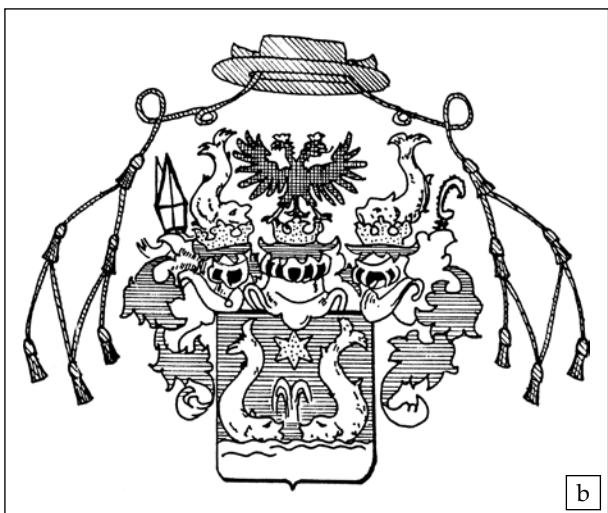
Štiavniku. Tu mal príležitosť vypomôcť okolitým farnostiam a obciam. Z vlastných prostriedkov dal obnoviť kostoly v Spišskej Teplici a Spišskom Štiavniku a úplne nový kostol dal postaviť vo Vydruníku. Kaplnku a novú kúpeľnú budovu dal postaviť v Eubovnianských kúpeľoch.³²⁴

Ďalším z plánov biskupa Révaja bolo dokončiť nedotiahnuté dielo svojho predchodcu – kňazský seminár na Spiši. Tejto myšlienke priali aj udalosti v monarchii. Po smrti Jozefa II. vyzvala 20. februára 1790 miestodržiteľská rada uhorský biskupský zbor, aby opäť otvoril diecézne semináre. V školskom roku 1790/1791 sa znovu otvoril Trnavský diecézny seminár (*Generale collegium*), ktorý však až do roku 1801 sídlil v Bratislave. Sem nastúpili aj bohoslovci z novovzniknutých diecéz, medzi nimi aj zo Spiša.³²⁵ Miestodržiteľská rada roku

³²³ Mária KYSELOVÁ : *Kanonické vizitácie na Spiši*, s. 121.

³²⁴ Peter ZUBKO a Marián ŠVÁRNY : *Spišskí biskupi*, s. 21.

³²⁵ Jozef ŠPIRKO : *Výchova kňazstva na území spišskej diecézy*, s. 102.

Obr. 47. a) Portrét biskupa Brigida, na ktorom sa symbolicky vzdáva arcibiskupstva v Lubľane a vyberá si Spišskú Kapitulú, b) erb Michala Brigida, c) jeho podpis.

1802 začala na biskupa Révaja priamo tlačiť, aby sa postaral o vznik vlastného seminára a aby si Spišská diecéza vychovávala kňazov sama. Prejavovala pritom ochotu poskytnúť na zariadenie seminára a výchovu kňazov pomoc. Z tohto dôvodu biskup zvolal na 24. októbra 1802 do Spišského Štiavniku poradu kňazov diecézy. Výsledkom bolo prijatie štatútu o povinnej zbierke všetkých beneficiátov diecézy, ktorých príspevky vytvorili takzvaný Révajovský fond na stavbu a udržiavanie seminára, vo výške 50 000 zlatých.³²⁶ Biskup Ján Révaj sa však dokončenia seminára nedožil. Zomrel 9. januára 1806 vo svojom obľúbenom sídle – v Kaštieli v Spišskom Štiavniku. Pochovaný bol v krypte Katedrály svätého Martina. Počas sedisvakancie spravoval diecézu kapitulný vikár, kanonik František Madočáni (Madocsányi).

Dňa 18. januára 1807 cisár František I. (rakúsky cisár 1804 – 1835) menoval za spišského biskupa opäť Michala, baróna Brigida (spišský biskup 1807 – 1816). Ten síce bol v tomto období arcibiskupom v Lubľane, no v spomínanom roku 1807 kvôli nepokojom odtiaľ odišiel a vrátil sa na Spiš.³²⁷ 13. marca Michala Brigida potvrdil pápež Pius VII. (1800 – 1823) a 18. mája 1807 bol biskup intronizovaný v Katedrále svätého Martina v Spišskej Kapitule. Keď na spišský biskupský stolec nastúpil Michal Brigido, situácia farskej siete bola viac-menej jasná. Oboznámil sa s ňou dôverne, nakoľko bol za spišského kanonika

³²⁶ Tamže s. 115 – 116.

³²⁷ Portrét biskupa Brigida, ktorý bol súčasťou inventára bývalého Diecézneho múzea v Spišskej Kapitule, vystihuje jeho postoj k celej situácii: Biskup stojí pri zlomenom dvojitom kríži – symbole arcibiskupa – a ukazuje na Katedrálu svätého Martina v pozadí. Nápis na hradbe pri katedrále hovorí: „Hic habitabo, quoniam elegi eam.“ („Tu budem bývať, pretože som si ju vyvolil.“). Barón Michal Brigido používal na Spiši titul „arcibiskup a biskup spišský“. Z toho sa dá usudzovať, že po cirkevnoprávnej stránke považoval arcibiskupský stolec v Lubľane za hatený. Vo výkone tejto funkcie mu totiž bránili nepokoje, spojené s napoleonskými vojnami.

Obr. 48. Odznaky Spišskej kapituly, ktorými odmenil panovník jej zásluhy o kráľovstvo.

inštalovaný 6. novembra 1776 a vývoj celej situácie nového biskupstva sledoval z bezprostrednej blízkosti. Od 2. mája 1777 bol liptovským archidiaconom a roku 1780 sa stal levočským farárom.³²⁸ Z vizitácií svojich predchodcov preto poznal situáciu natoľko, že sa mohol pustiť do úprav farskej siete na tých miestach, kde si to vývoj situácie vyžadoval. Zriadil niekoľko farností: Dňa 15. novembra 1808 vznikli 3 farnosti: Hnilec s filiálkou Gemerský Hnilec, ďalej Hnilčík s filiálkami Bindt, Jerohuta, Roztoky a v ten istý deň aj Brutovce s filiálkami Poproč a Oľšavica.³²⁹ 19. decembra 1809 boli zriadené farnosti: Haligovce, Kolačkov a Relov s filiálkou Hagy, ďalej Závada, ktorá bola už predtým od roku 1787 kaplánkou,³³⁰ Harichovce s filiálkou Kurimany³³¹ a Uloža.³³² V ten istý deň bola obnovená aj farnosť Spišský Štiavnik.³³³

V tomto období sa biskupovi Brigidovi podarilo dosiahnuť pre Spišskú sídelnú kapitolu u cisára udelenie odznakov, ktorými panovník odmeňoval aj u iných kapitúl stáročne služby týchto inštitúcií kráľovstvu. S iniciatívou prišiel už biskup Révaj roku 1802. Nepochybujúc o úspechu svojej žiadosti u panovníka, dal 22. mája vo Viedni na vlastné náklady vytvoriť desať odznakov za 1 500 zlatých. Žiadosť o udelenie odznakov Spišskej kapitule však bola zamietnutá, a tak biskup Révaj odznaky testamentárne zanechal priamo kapitule. Nový pokus urobil 15. augusta 1807 Michal Brigido. Jeho žiadosti bolo vyhovené a po malej úprave odznakov bola 19. februára 1808 vydaná privilegialna listina. Biskup Brigido kapitule slávnostne udelil odznaky 6. júna 1808.³³⁴ Až do nástupu komuniz-

³²⁸ Josephus HRADSKÝ (ed.): *Initia*, s. 496.

³²⁹ *Schematismus venerabilis cleri Almae Dioecesis Scepusiensis pro Anno a Christo nato 1822*, s. 17, 24.

³³⁰ *Tamže*, s. 29, 46, 50, 53.

³³¹ *Tamže*, s. 24.

³³² *Schematismus almae Dioecesis Scepusiensis pro anno a Christo nato 1948*, s. 61.

³³³ Josephus HRADSKÝ (ed.): *Initia*, s. 680.

³³⁴ Vladimír OLEJNÍK: Neznámy zlatník: Odznak Spišskej kapituly, kat. č. 2.2.12, in: *Terra Scepusiensis Terra Christiana 1209 – 2009*, s. 151 – 152.

Obr. 49. a) Detail na vedutu južného priečelia Kňazského seminára v Spišskej Kapitule, b) najstaršie pečatidlo seminára. Zobrazuje personifikácie Viery a Vedy so svojimi atribútmi - Viera s krížom a plameňom, Veda s knihou a žezlom, c) vlajka seminára s vyobrazeným patrónom - svätým Jánom Nepomuckým.

mu ich nosili riadni kanonici. Čestných kanonikov sa toto vyznamenanie netýkalo.

Medzi najvýraznejšie udalosti episkopátu Michala Brigida patrila dostavba a otvorenie kňazského seminára. Po nátlaku miestodržiteľskej rady a riešenia zlej finančnej situácie stavba začala pod vedením kanonika Juraja Paleša (Palles) v roku 1810. Dňa 1. júla 1815, napriek tomu, že seminár ešte dokončený nebol, vymenoval biskup Brigido za jeho prvého rektora Daniela Udránskeho (Udránszky), farára v Kacvíne a dekana Dunajeckého dekanátu, neskoršieho kanonika. Slávnostné otvorenie Spišského kňazského seminára sa konalo 12. novembra 1815. Do štúdia tu nastúpilo prvých 29 poslucháčov, ktorí prišli z Trnavského seminára.³³⁵ Na zložení predstavenstva a profesorského zboru novootvoreného seminára sa naplno prejavila náklonnosť Michala Brigida slovenským emancipačným snahám. Biskup rozširoval slovenské knihy a podporoval bernolákovcov. Z výberu spolupracovníkov, ktorými sa obklopoval, vidno, že podporoval práve ľudí naklonených slovenskej otázke. Za všetkých treba spomenúť aspoň staviteľa kňazského seminára, kanonika Juraja Paleša, ktorého slovenská tvorba sa naplno prejavila až po vzniku Učiteľského ústavu v Spišskej Kapitule, ďalej prvého rektora kňazského seminára Daniela Udránskeho, či profesora a špirituála kňazského seminára Jozefa Klinovského (Klinovszky), člena Slovenského učeného tovaríštvá. Kladná reakcia biskupa

b)

c)

³³⁵ Jozef ŠPIRKO : *Výchova kňazstva na území spišskej diecézy*, s. 117 – 119.

Obr. 50. Mauzóleum spišského kanonika Páleša.

Brigida na snahy Slovákov o vlastný jazyk a identitu bola výsledkom chápania etnických pomerov v diecéze. Tie sa naplno odrážali v národnostnom zložení bohoslovcov, ktorí nastúpili do novootvoreného seminára: Z 29 poslucháčov až 20 uviedlo ako svoj rodný jazyk slovenčinu (14 zo Spiša, 2 z Liptova a 4 z Oravy) a 9 nemčinu. Ako už bolo spomenuté, spišskí bohoslovci prišli z Trnavy, kde ich ako profesor viedol Juraj Palkovič a vo filozofickom kurze Ján Hollý. Mnohí si preto so sebou domov na Spiš priniesli najautentickejšie informácie o hnutí.³³⁶

Už od začiatku roka 1815 však bol biskup Brigido veľmi chorý. Dňa 15. mája 1815 bol preto za belehradského titulárneho biskupa vysvätený spišský kanonik Štefan Čech (Csech), ktorý bol *de facto* prvým spišským pomocným biskupom. Zastupoval Brigida, ktorý sa medzitým zo Štiavnického kaštieľa utiahol do rodného Terstu (Taliansko). Tam 23. júna 1816 zomrel. Štefan Čech pokračoval v správe diecézy aj v čase sedisvakancie. Roku 1821 sa stal košickým biskupom.³³⁷

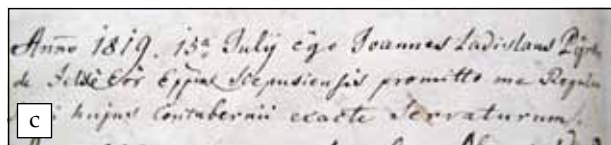
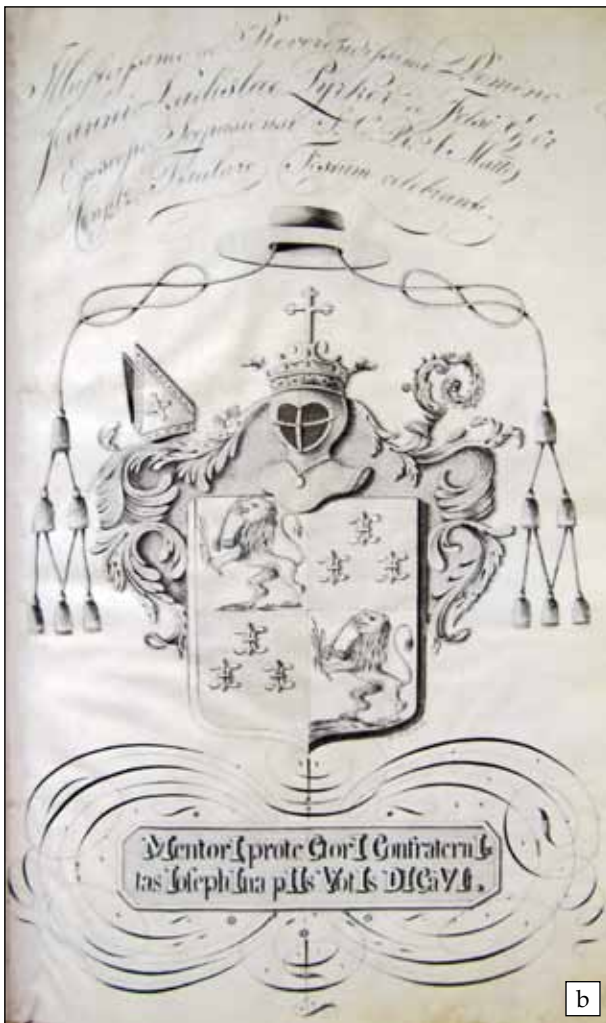
Episkopát Jána Ladislava Pyrkeru

Novým spišským biskupom sa stal opát cisterciánskeho kláštora v Lilienfelde (Rakúsko), Ján Ladislav Pyrker (spišský biskup 1819 – 1821). Išlo o veľmi sčítaného človeka, organizátora, osvietenského humanistu, básnika, literáta a nadaného jazykovedca s dobrodružnou povahou.³³⁸ Dňa 3. augusta 1818 ho na post spišského biskupa vymenoval cisár František I., 22. decembra potvrdil pápež Pius VII. Konsekrovaný bol 18. apríla 1819 vo Viedni a intronizovaný 12. mája 1819 v Katedrále svätého Martina v Spišskej Kapitule. Hneď po svojom príchode znovu vizitoval diecézu. Zaujal ho najmä stav školstva. Bol síce spokojný s úrovňou gymnázií, no stav vidieckych ľudových škôl, a najmä úroveň učiteľov v nich bola viac než neuspokojivá. Príčinu tohto stavu treba hľadať v celkovom stave úrovne prípravy učiteľov rurálnych škôl. Vzdelávali sa v takzvaných „normálnych“ školách, z ktorých najbližšia Spišu bola v Košiciach. Vzďialenosť a náklady na štúdium prakticky znemožňovali talentovaným mladíkom z chudobnejších vrstiev tieto školy navštevovať. V dôsledku toho na vidieckych školách vyučovali zväčša ľudia s minimálnym vzdelaním – ako napríklad vojenský veteráni – bez akejkoľvek prípravy na učiteľské povolanie. Podobná situácia vládla v celom Uhorskom kráľovstve. Ján Ladislav Pyrker sa situáciu rozhodol zvrátiť a začal na svojom aktuálnom pôsobisku – na Spiši. Chcel založiť *preparandiu* – pripravovňu – učiteľský ústav, ktorý by vychovával kvalitných pedagógov pre vidiecke školy. Spočiatku plánoval ústav otvoriť v Levoči. No po zvážení možností kvalitnejšej duchovnej prípravy kandidátov na učiteľstvo sa rozhodol nový ústav umiestniť v Spišskej Kapitule, kde už niekoľko rokov úspešne fungoval kňazský seminár. S výzvou na zhromaždenie základiny na zriadenie ústavu sa obrátil nielen na kapitolu, ale obežníkom z 28. augusta 1819 aj na diecézny klérus. Sám išiel príkladom a zložil sumu 2 000 zlatých. Zbierka mala veľký ohlas a na potreby ústavu venovali finančné prostriedky nielen kňazi, ale aj šľachtici a svetiskí hodnostári. Spolu sa vyzbierala základina

³³⁶ Jozef KÚTNIK-ŠMÁLOV : *Zástoj katolíckej hierarchie v slovenskom národnom a kultúrnom živote : Kultúrno-historická i literárno-historická štúdiá*. Ružomberok 1948, s. 60.

³³⁷ Peter ZUBKO : *Dejiny Spišského biskupstva*, s. 602.

³³⁸ Podrobný životopis L. Pyrkeru podal Roland DOBERSBERGER : *Johann Ladislaus Pyrker : Dichter und Kierchnfürst*. St. Pölten a Wien, 1997, *passim*.

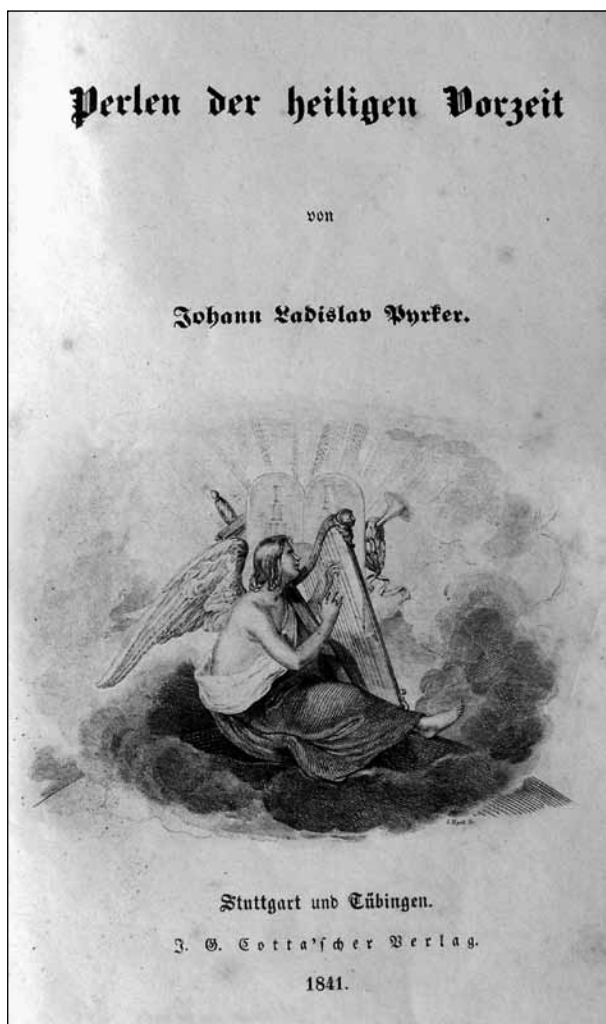
Obr. 51. a) Ján Pyrker ako jágerský arcibiskup a benátsky patriarcha, zobrazený so svojimi pôsobiskami – Lilienfeld, Spišská Kapitula a Benátky, b) erb biskupa Pyrkeru, c) jeho podpis.

v hodnote 19 000 zlatých v hotovosti.³³⁹ Panovník svojím prípisom z 2. novembra 1819 prisľúbil schválenie ústavu, len čo bude predložený jeho štatút. Biskup Pyrker poveril vypracovaním štatútu kanonika Juraja Paleša, ktorý vypracoval štatút a okrem toho aj domáci poriadok ústavu: *Planum Instituti Praeparandorum ad Ludi-Magisteria*. Biskup poslal štatút do Viedne a nečakajúc ani na schválenie, slávnostne otvoril Učiteľský ústav v Spišskej Kapitule. Vyučovanie začalo 19. novembra 1819. Do školy nastúpilo prvých 6 poslucháčov. Štúdium podľa pôvodných plánov trvalo 2 roky a poslucháčov vychovávali a vzdelávali 2

profesori: profesor – kňaz, ktorý sa staral o didaktické a pedagogické predmety a katedrálny regenschori, ktorý mal na starosti hudbu. Keď roku 1820 schválenie ústavu stále nebolo udelené, biskup Pyrker sa obrátil na miestodržiteľskú radu s novou žiadosťou o potvrdenie ústavu. Ďalej žiadal, aby dispozičné právo na budovu ústavu bolo prenesené výhradne na spišského biskupa a aby ústav administratívne podliehal iba miestodržiteľskej rade. Tá ústav schválila intimátom 20. februára 1821.³⁴⁰ Škola vychovávala učiteľov na vidieckych školách, ktorí boli zároveň pripravovaní ako dedinskí kantori a organisti. Štúdium

³³⁹ Edmund HLEBA : *Školy na Spiši*. Spišská Nová Ves 1994, s. 121.

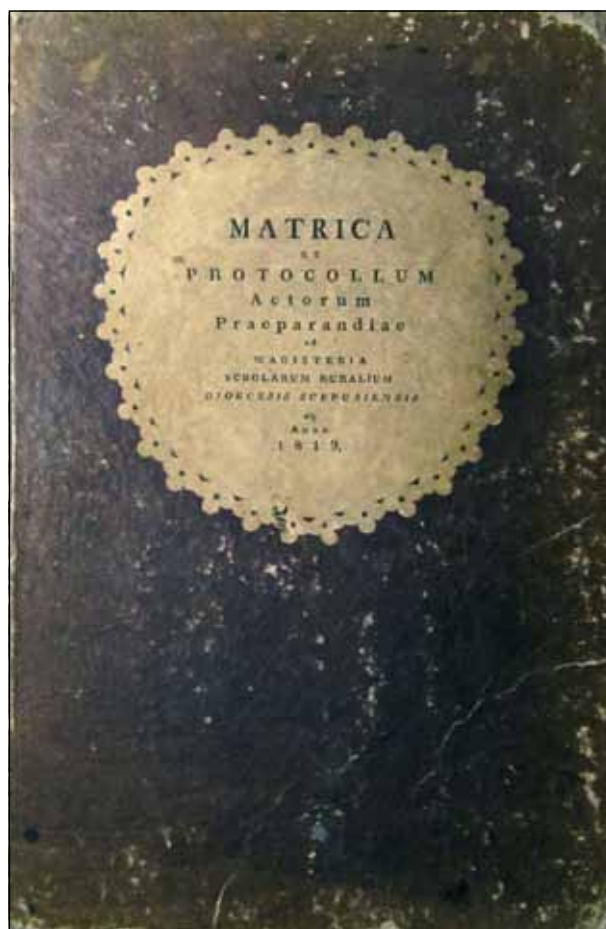
³⁴⁰ Vladimír OLEJNÍK : Učiteľský ústav v Spišskej Kapitule, in: Eduard Lukáč a Vladimír Michalička a kol. : *História najstarších učiteľských ústavov na Slovensku (1819 – 1945)*. Prešov 2007, s. 357 – 358. Tam aj ďalšia literatúra a podrobnejšie dejiny ústavu.

Obr. 53. Ukážka básnickej tvorby biskupa Pyrkerera, ktorá vyšla tlačou v roku 1841 v Stuttgarte: „Perly zo svätého dávmoveku“.

bolo väčšinu obdobia fungovania ústavu bezplatné, ba chudobní študenti dokonca dostávali štendium, čo umožnilo študovať aj najchudobnejším talentovaným žiakom. Škola si pritom kládla za cieľ pripravovať kandidátov nielen teoreticky, ale aj prakticky. Preto pri nej až do päťdesiatych rokov 19. storočia fungovala cvičná jednotriedna ľudová škola. Neskôr ako cvičná škola slúžila ľudová škola v Spišskom Podhradí.

Prvým riaditeľom ústavu sa stal kanonik Juraj Paleš, staviteľ kňazského seminára a autor štatútov učiteľského ústavu. Bol tiež autorom prvej slovenskej odbornej učebnice pedagogiky

Obr. 52. Najstaršia matrika Učiteľského ústavu v Spišskej Kapitule, ktorá obsahuje plány, štatúty a hodnotenia študentov.

a učebnice pre kantorov.³⁴¹ Okrem toho na nariadenie biskupa Pyrkerera vypracoval dva elaboráty o ústave, ktoré ho mali predstaviť v celom Uhorskom kráľovstve.³⁴² Ďalšie roky ukázali opodstatnenosť a úspech Pyrkerovho „pedagogického pokusu“ v Spišskej Kapitule. Hlásenia miestodržiteľskej rady a dekanové správy jasne hovorili o prínose absolventov učiteľského ústavu nielen pre vidiecke školy, ale pre celkové pozdvihnutie a kultúrny rozvoj vidieka. Počet nekvalifikovaných učiteľov na vidieckych školách bol však aj tak príliš vysoký na to, aby situáciu mohol zvrátiť samotný učiteľský ústav. Z tohto dôvodu svetská i cirkevná vrchnosť zhodne prišli s návrhom zavedenia takzvaných súkromných kandidátov, teda učiteľov, ktorí síce už pôsobili v praxi, no

³⁴¹ Georgius PALLES : *Paedagogia Slowenská pre Triviálské školi Biskúpstwa Spišského*. Lewoča 1820. TEN ISTÝ : *Ludimagister in ritibus et caerimoniis instructus*. Letschoviae 1820.

³⁴² Juraj Paleš je ako jeden z mála novovekých kanonikov pochovaný mimo kryptu v Katedrále svätého Martina, v samostatnom mauzóleu západne od katedrály, ktoré si dal postaviť ešte za svojho života.

nemali potrebné vzdelanie. Ministerstvo školstva preto 5. januára 1855 vydalo nariadenie, podľa ktorého sa všetci učitelia, pôsobiaci v školách bez skúšky, mali do 3 rokov dostaviť na preskúšanie do Učiteľského ústavu v Spišskej Kapitule. Kandidáti nielen z celej Spišskej diecézy, ale aj zo Šariša, ba dokonca učitelia židovských škôl chodievali na preskúšanie do Spišskej Kapituly až do roku 1919, keď boli externé skúšky zrušené.³⁴³ Učiteľský ústav v Spišskej Kapitule bol prvým svojho druhu v celom kráľovstve. Onedlho podľa tohto vzoru vznikli ďalšie dva ústavy. Jeden z nich roku 1828 založil v Jágri opäť Ján Ladislav Pyrker, vtedy už ako tamojší arcibiskup.³⁴⁴

Zo Spiša biskup Pyrker odišiel už roku 1820, po tom, čo bol 23. mája vymenovaný za benátskeho patriarchu.³⁴⁵ V čase sediskavancie Spišskú diecézu viedol vo funkcii kapitulného vikára vtedajší veľprepošť a titulárny biskup Skopje Anton Fridmanský (Fridmanszky).

Pontifikát Jozefa Bélika

V marci 1823 bol za spišského biskupa vymenovaný ThDr. Jozef Bélik (spišský biskup 1824 – 1847), kanonik Ostrihomskej kapituly, prepošť svätého Štefana na Ostrihomskom hrade a vikár uhorského prímasa, ostrihomskeho arcibiskupa Alexandra Rudnaja (Rudnay). 30. októbra sa prisťahoval do kaštieľa v Spišskom Štiavniku. Keďže nemal biskupské svätenie, prevzal od chorľavého Fridmanského funkciu kapitulného vikára, v ktorej spravoval diecézu vyše roka. Dňa 24. novembra 1823 jeho menovanie schválil pápež Lev XII. (1823 – 1829). Za biskupa bol vysvätený 2. mája 1824 v Univerzitnom kostole v Pešti a 6. mája intronizovaný v Katedrále svätého Martina v Spišskej Kapitule.

Na počiatku svojho pôsobenia sa rozhodol zistiť stav svojej diecézy. Pripravil a 10. januára 1825 vydal inštrukcie pre vykonanie kánonickej vizitácie. Hneď v tom istom roku vykonal lustráciu Liptovského archidiakonátu. V Katedrálnom archidiakonáte začal vizitáciu roku 1829 návštevou reholí. Zvizitoval kláštory minoritov v Levoči a Spišskom Štvrtku, piaristov v Podolínci, milosrdných bratov v Spišskom Podhradí a premonštrátov v Levoči, ktorí od roku 1811 spravovali tunajšie gymnázium.³⁴⁶ Vizitácia skončila 12. decembra 1829. Dňa 5. marca 1830 vydal nový obežník, v ktorom oznámil vizitáciu Katedrálného archidiakonátu. Inštruoval v ňom farárov, aby si pripravili odpovede na punktá podľa pôvodných inštrukcií o vizitácii z roku 1825. Spišská stolica ho požiadala, aby vizitáciu odložil kvôli inštalácii nového hlavného župana a kvôli zasadeniu snemu. Bélik žiadosti vyhovel a vizitovať začal až v roku 1831. Situácia sa však rapídne zmenila. V júni vypukla cholerozá epidémia, ktorá si vyžiadala množstvo ľudských životov. Partikulárne kongregácia Spišskej stolice preto 6. júla 1831 zakázala verejné trhy a aj uskutočnenie kánonickej vizitácie.³⁴⁷ V auguste 1831 začalo sedliacke povstanie, ktoré bolo vyvolané fámou, že úrady a šľachta sypú do studní prášky nie preto, aby zabránili epidémii, ale kvôli tomu, aby otrávil ľud. Vzbury nadobudli krvavú podobu na viacerých miestach východného Slovenska. Na Spiši rebélie prepukli v Richnave, Kluknave, Slovinkách, Domaňovciach, Odoríne, Danišovciach, Smižanoch, Bijacovciach, Spišskom Štvrtku, Korytnom, Markušovciach, Štefanovciach a v Poráči. K rozsiahlym nepokojom došlo aj v Spišskej Novej Vsi.³⁴⁸ Samotnej Spišskej Kapituly sa bezprostredne nedotkla ani nákaza cholery, ani

³⁴³ Vladimír OLEJNÍK : *Učiteľský ústav v Spišskej Kapitule*, s. 361.

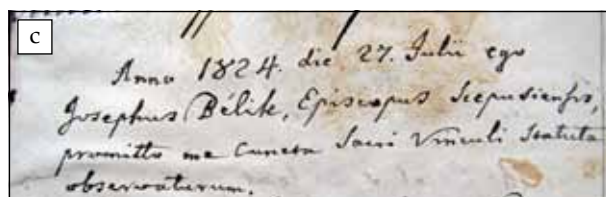
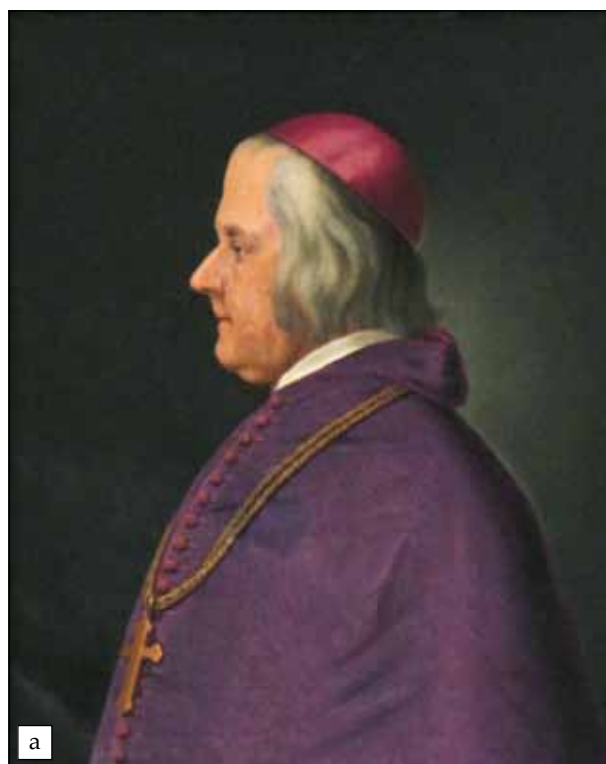
³⁴⁴ *Tamže*, s. 359 a 361.

³⁴⁵ Už v roku 1821 bol Pyrker menovaný za dalmátskeho prímasa a roku 1827 za jágerskeho arcibiskupa a župana Hevešskej stolice. V Jágri okrem učiteľského ústavu založil aj kresliarsku školu a postavil tamojšiu baziliku. Zomrel 2. decembra 1847 vo Viedni a bol pochovaný v Lilienfelde. Na jar jeho srdce pochovali v bazilike v Jágri. Zaujímavosťou je, že jeho matka, ktorá zomrela počas jeho pôsobenia v Spišskej Kapitule, je pochovaná v krypte Katedrály svätého Martina v Spišskej Kapitule. Peter ZUBKO a Marián ŠVÁRNÝ : *Spišskí biskupi*, s. 24.

³⁴⁶ Premonštráti z Jasova po svojom obnovení roku 1802 dostali za úlohu pedagogicky viesť 4 gymnáziá: v Rožnave, Veľkom Varadíne, v Levoči a Košiciach. V roku 1852 sa museli levočského gymnázia vzdať z dôvodu neschopnosti personálne zabezpečiť fungovanie osemročného gymnázia (reforma školského systému v Uhorsku roku 1851) a taktiež z dôvodu neschopnosti akceptovať nemčinu ako vyučovací jazyk. Lukáš DZURILLA : Slovenčina na katolíckom gymnáziu v Levoči v 50. rokoch 19. storočia, in: *Z minulosti Spiša XIV*. Levoča 2006, s. 114. Ivan CHALUPECKÝ : *Z dejín stredného školstva a jubilujúceho gymnázia v Levoči* : Prednáška, publikované online: <http://gymjfrle.edupage.org/text15/>.

³⁴⁷ Mária KYSELOVÁ : *Kánonické vizitácie na Spiši*, s. 122.

³⁴⁸ Michal SUCHÝ : *Dejiny Levoče 1*, s. 347.

Obr. 54. a) Spišský biskup Jozef Bélik, b) erb spišského biskupa Jozefa Bélika, c) jeho podpis.

povstanie. Tunajšie školy pokračovali vo vyučovaní bez prerušenia.³⁴⁹ Oveľa búrlivejšia bola však situácia v niektorých farnostiach vo vymenovaných obciach. Ako príklad uvedieme aspoň udalosti v Odoríne. Na prelome júla a augusta tu – podobne ako na iných miestach – zomreli veľké počty obyvateľstva (denne vo farnosti zomieralo 18 – 19 ľudí, spolu na cholera v Odoríne zomrelo 83 ľudí, vo filiálke Jamník 45 ľudí a v ďalšej filiálke Danišovce 10 ľudí). 10. augusta podľa vzoru

iných obcí vypukli nepokoje a vzbury voči vrchnosti. Aj tu sa totiž rozšírila klebta o otravovaní studní. Presnejšie udalosti v Odoríne o 100 rokov neskôr, roku 1931, priblížil na dekanátnej schôdzi dekan Spišskonovoveského okresu a historik Matúš Pajduššák:

„Dňa 12. augusta tohto roku si pripomíname otrasnú spomienku na onen hrozný deň, (...) keď šíalená zbesilosť odorínskeho ľudu v sedliackom povstaní zlostne zahubila svojho pastiera Jozefa Šoltésa (Soltész). Tento kňaz, spolu s učiteľom Pavlom Kolbajom (Kolbay), upadol do hnevu ľudu, keď sa im zdalo, že otravuje studne, prameňe, nápoje a potraviny. Medzi všetkými najdivokejšia bola Katarína Klimková, ktorá svojmu

³⁴⁹ Jozef ŠPIRKO : *Výchova kňazstva na území spišskej diecézy*, s. 139.

mužovi, zmoženému choleroou, nedovolila prijať svätú Eucharistiu, pretože tvrdila, že je tiež otrávená. Barbarský ľud trápil panstvo a žiadal si od farára najskôr vydať učiteľa, ktorého besniaci nepokoj našiel skrývajúceho sa na fare. Keď si ho žiadal zbytočne, hnev sa obrátil na farára. Zdivočený ľud natolko stratil rozum, že jeho zlosť nemohli utíšiť ani jeho láskavé príhovory, ba dokonca na farárovo upozornenia sa zúrivosť ľudu uchýlila k urážkam a nadávkam, potom sa pristúpilo k úderom, takže zbitý palicami padol pred davom na zem a napokon ho polomŕtveho dvakrát donútili jesť chlórové vápno, až kým medzi nimi mučený nevydýchol. Zbesilosť ani teraz neustúpila. Po zvonení mŕtveho vystavili hanobným pohľadom a z fary ukradli všetko cenné. Koľkých nevinných a akým spôsobom tu ľud mučil, zaznamenal podrobne sám učiteľ v liste, ktorým ľud ukázal v pravých farbách a zachytil všetky slová od každého človeka, ktoré boli proti farárovi vyslovené. Spomienku na tieto tristné dni vo svojich zápisoch zanechal – ako povedal – svojim deťom a ich potomkom ako trpkú pamiatku. Samotného učiteľa nezabili, pretože sa rozchýrilo, že do Spišského Podhradia prišlo vojsko, ktoré zatvára do väzenia v Levoči mnoho zajatcov, rozširujúcich fámy o sypaní otravy do studní. Kráľovský súd na smrť odsúdil nasledujúcich Odorínčanov: prvú Katarínu Klimkovú, Vojtecha Halčina, Mateja Hovanca, Mateja Klimka staršieho, Juraja Filipa a Juraja Bendžaka. Trest smrti bol zmenený len Jozefovi Rerkovi na 14 rokov ťažkého žalára.“³⁵⁰

Rok po smutných udalostiach roku 1831 biskup Bélik pokračoval vo vizitácii diecézy. V roku 1832 zvizitoval Spiš a v nasledujúcom roku Oravu. Jeho cesta mala – samozrejme ako všetky vizitácie – i pastoračný rozmer. No zvlášť teraz viac ako inokedy nabádal ľud predovšetkým k pokoji. Jeho kánonické vizitácie sú pritom vytvorené

s takou precíznosťou, že ich považujeme za najrozsiahlejší a najpodrobnejší archívny materiál tohto druhu.³⁵¹

Jozef Bélik bol nielen oduševneným pastierom svojej diecézy, ale aj podporovateľom slovenskej myšlienky. V roku 1836 objednal 500 kusov almanachu Zora, ktorý vydával Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej a v roku 1838 dal v Levoči vytlačiť spevník *Fijalka*.³⁵²

Spišskí biskupi Brigido, Pyrker a Bélik patria medzi vzácných prívržencov slovenskej veci na Spiši. Všetci traja počas svojho episkopátu podporovali rôznymi formami bernolákovcov, vydávanie slovenskej tlače a používanie slovenčiny – a to či už na školách, alebo aj v liturgii vo forme príhovorov a kázni. Je samozrejmé, že v týchto snahách neboli prví. Plynule nadviazali na predberňolákovské a jezuitské úsilie o využívanie slovenčiny, ktoré sme už naznačili v predchádzajúcom texte. Mohli sa oprieť nielen o jezuitské tradície, ale aj o odkaz takých osobností ako boli spišskí kanonici Juraj Šoóš (Soós, spišský kanonik 1640 – 1675), prekladateľ a úzky spolupracovník Benedikta Sološihu (Szölösi), prekladateľ Ján Alojz Robík (kanonik 1690), mecén a vydavateľ Tomáš Watter (kanonik 1743 – 1769), vydavateľ knihy *Prawda Wjry Krystoweg Katolickeg*, či historik, prekladateľ a literát Andrej Rabček (Rabcsek, spišský kanonik 1757 – 1768), autor viacerých historiografických rukopisov a prekladu *Rabby Samuele Žida Traktát, Prevakugicjy blud židowský w zachowáwanj Zákona Mogżissowého, a w očekáwanj Messyássowého*, vydaný v Trnave roku 1756.³⁵³

Biskupi Brigido, Pyrker a Bélik dokázali podobne podporiť proslovenskú aktivitu priamo v cirkevných kruhoch a obklopili sa ľuďmi, ktorí sa angažovali v emancipácii Slovákov. Niektorých z týchto angažovaných ľudí sme už spomenuli: Daniela Udránskeho, Jozefa Klinovského či Juraja Paleša. Pozornosť však treba venovať aj

³⁵⁰ Archív farského úradu Odorín, *Historia domus Odorin. Tom. II*, s. 26 – 29. Ako ďalej uvádza kronikár *Historie domus*, farár Jozef Šoltés zomrel 14. augusta 1831.

³⁵¹ ŠA LE, RKBÚ SK, KV. Mimo konvolútov vizitácií z rokov 1693 (v kópii) a 1731 sú vizitácie v tomto oddelení podelené podľa názvu farnosti – teda miesta konania vizitácie – a zoradené abecedne. Kánonická vizitácia z roku 1832 bola zároveň de facto poslednou kánonickou vizitáciou svojho druhu na Spiši. V takejto stredovekej forme sa vizitácie už viac nerobili. Vizitačné protokoly sa opäť objavujú až v tridsiatych rokoch 20. storočia (1931) a sú zredukované na predtlačené tabuľky, do ktorých farári či správcovia farností zapisovali odpovede na konkrétne otázky. Primárnou oblasťou, ktorej sa tieto takzvané dekanské vizitácie venovali, je už len ekonomický a účtovný stav farnosti (pozn. autora).

³⁵² JÁN VENCKO : *Dejiny Štiavnického opátstva na Spiši*, s. 137.

³⁵³ JOZEF KÚTNIK-ŠMÁLOV : *Záštoj katolíckej hierarchie*, s. 39 – 43.

Obr. 55. Rezidenciu spišských biskupov sa v 19. storočí stal kaštieľ v Spišskom Štiavniku. Obraz N. Rákosiho.

Obr. 56. Miesto posledného odpočinku biskupa Bélika v Jablonove.

Obr. 57. Pečatidlo Spišského biskupstva z roku 1827.

menám ako sú spišskí kňazi Jakub Mešťánek (Mestjanek), autor takzvaného Pyrkerovského katechizmu pre mládež *Kratke Učeňi Krestianskeg Katolickeg Wiri pre obecnu Mládež*,³⁵⁴ ktorý prepracoval Juraj Paleš a do tlače pripravil Jozef Klinovský, básnik Ján

Nálepka, autor dvoch chválospevov na biskupa Zabojského,³⁵⁵ alebo publicistu Eduarda Korpornaya, ktorý sa zasadzoval za kultúrne a sociálne pozdvihnutie Slovákov napriek tomu, že sám k tomuto etniku nepatril.³⁵⁶ Všetky tieto „pokojné“ či literárne a osvetové snaženia Slovákov o národnú emancipáciu viac-menej zahatala revolúcia v rokoch 1848 a 1849. Po nej v intenciách svojich predchodcov pokračoval spišský biskup Ladislav Zabojský, no ako bude reč neskôr, v už relatívne umiernennejšej podobe.

Podobne ako jeho predchodcovia, aj biskup Bélik rád prebýval v kaštieli v Spišskom Štiavniku. Do jeho episkopátu tu bola biskupská kaplnka, zasvätená svätému Jánovi Nepomuckému, provizórne zriadená vo východnej bašte kaštieľa. V roku 1834 navštívil Bélik ruiny Kláštora na Skale útočiska a rozhodol sa použiť tieto posvätené kamene na stavbu novej reprezentatívnej kaplnky. Dal preto zbúrať západnú časť pôvodnej Tököliho kaplnky pri kaštieli, loď predĺžil a postavil novú vežu. Pôvodnú severnú sakristiu dal

³⁵⁴ *Kratke Učeňi Krestianskeg Katolickeg Wiri pre obecnu Mládež*. W Lewoči 1859 tlačou Jana Wethmüllera a Sina.

³⁵⁵ *Sláwospew ke Provodnému Utwádzáníu Najoswiřenejšého a Najwelebnějšého Pána Ladislawa Zabojszkyho, SS. Bohomluwnosti Učiřela, a tohož Umeňá pri C. K. Wisokéj škole peřánskéj Spolku učitelow Úda, t. d'. na Stolicu, a Hodnost' Biskupa Spišského, k dowodu opravdívěj ucřiwosti, a k osohu Wiďecko-orawskéj nemocnici na swetlo widaní*. W Lewoči 1851 Literámi Jána Werthmüllera a Sina.

³⁵⁶ Jozef KÚTNIK-ŠMÁLOV : *Zástoj katolíckej hierarchie*, s. 64 – 82.

zbúrať a nová bola pristavaná k južnej časti svätyne. Kostol dostal aj nový oltár. Oltárny obraz v ňom vytvoril maliar Jozef Czauzik (Caucik). Vysviacka kostolíka sa konala 15. augusta 1836. Biskupský kaštieľ v tomto období zažíval svoj vrchol. Stal sa doslova centrom malej obce: Južne od kaštieľa bol majer s bytmi pre správcov a zamestnancov, maštalami a skladmi, východne liehovar a ďalšie dielne, severne od kaštieľa stával mlyn, dielne remeselníkov a dokonca škola pre deti zamestnancov majera. V parku boli situované ďalšie hospodárske budovy a dom záhradníka. Kaštieľ mal aj vlastný cintorín.³⁵⁷ Kostol v kaštieli v Spišskom Štiavniku však nebol jedinou stavbou, ktorú biskup Bélik uskutočnil. Nové kostoly postavil aj v neďalekých Kravanoch, ďalej v Lúčke, Spišskej Teplici, Štrbe a už roku 1827 v Jablonove.³⁵⁸ V Spišskom Štiavniku dal roku 1842 postaviť nový špitál a založil základinu na jeho udržiavanie.³⁵⁹ Od roku 1844 bol biskup Bélik už veľmi zdolaný starobou. Správa biskupských majetkov bola preto zverená kanonikovi – kustódovi, Dominikovi Bijacovskému (Biacovszky). Svoj šťastný a zároveň pohnutý episkopát ukončil biskup Bélik 5. mája 1847, keď zomrel v Spišskej Kapitule. Podľa vlastnej vôle bol pochovaný v kostole v Jablonove, ktorý sám nechal vybudovať.

Neľahké obdobie sedisvakancie a správy diecézy Dominikom Bijacovským. Prechodný pontifikát biskupa Vincenta Jekelfalušiho

V čase sedisvakancie diecézu spravoval až do svojej smrti 16. júla 1847 kapitulný vikár, titulárny biskup Vovadrei a dlhoročný kancelár biskupov Révaja a Brigida, Ján Andujár. Po ňom od 20. júla ďalší kapitulný vikár a bývalý správca biskupských majetkov, Dominik Bijacovský. Práve do jeho obdobia správy diecézy spadá zásah do financovania cirkvi, ktorého dôsledky nevyriešili

žiadne ďalšie úpravy v podstate až dodnes. 18. marca 1848 bol totiž prijatý Zákonný článok Uhorského snemu č. XIII/1848 o zrušení cirkevnej *dežmy*. Stalo sa tak síce so súhlasom cirkevnej hierarchie, ktorá uvedený desiatok – ako sa uvádzalo v samotnom článku – „obetovala na oltár vlasti“, no situácia pre drobné duchovenstvo sa od toho času stala povážlivou. V Spišskej diecéze len 54 zo 162 farností nestratili na svojich príjmoch nič, pretože nepoberali od veriacich naturálny desiatok. 88 farností, ktoré naturálne poberali, však stratilo takmer všetky svoje príjmy. Zostali im iba nízke príležitostné príjmy zo zbierok, omšových štól, fundačných omší a podobne, pričom nie každá fara všetky uvedené položky mala. Okrem toho išlo napospol o fary, situované predovšetkým na nábožensky zmiešaných územiach, ako je napríklad Liptov. K týmto 88 farnostiam treba prirátat 19 farností, ktoré dostávali menšiu podporu od arcibiskupstva. Ešte horšia situácia bola u kaplánov. Z 59 ich 22 stratilo akýkoľvek príjem, pretože boli pôvodne vydržiavani svojimi farármi z farského desiatku. Farári i kapláni sa teda vo veľkom obracali na vikára Bijacovského so žiadosťami o riešenie ich situácie. To bolo načrtnuté už v samotnom XIII. článku: V §2 bol zahrnutý záväzok, že veličenstvo predloží krajinským stavom návrh zákona vo veci náležitého zaopatrenia nižšieho duchovenstva. 29. augusta 1848 bola táto situácia vyriešená ministerským opatrením, na základe ktorého sa začala farárom vyplácať takzvaná *kongrua* 300 zlatých konvenčnej meny a kaplánom 190 zlatých. Takáto almužna by bola akousi istotou, keby nevypukla revolúcia v rokoch 1848 a 1849. V neľahkých vojnových časoch jej vyplácanie totiž nefungovalo a opäť sa začali množiť jednak žiadosti na kapitulného vikára, jednak na samotný dvor. Rozširovali sa aj ponosy na vikára, ktorý však so situáciou mohol urobiť iba pramálo.³⁶⁰ Okrem toho sa o spišskom kňazstve roznášalo, že na podporu cisárskych oddielov vynaložilo 20 000 zlatých konvenčnej meny. Samozrejme, že

³⁵⁷ Ján VENCKO : *Dejiny Štiavnického opátstva na Spiši*, s. 194 – 197.

³⁵⁸ Peter ZUBKO : *Dejiny Spišského biskupstva*, s. 602.

³⁵⁹ Ján VENCKO : *Dejiny Štiavnického opátstva na Spiši*, s. 208.

³⁶⁰ Josephus HRADSZKY (ed.) : *Initia*, s. 525 – 526. V zákonnom článku XIII/1848 treba hľadať počiatky „financovania cirkvi štátom“, ktoré na Slovensku nebolo uspokojivo vyriešené dodnes. Cirkevní predstavitelia s úmyslom uľaviť obyvateľstvu súhlasili so zrušením cirkevného desiatku. *De facto* sa ale zavedením *kongruí* stala cirkev už v tomto období rukojemníkom štátu a dodnes je terčom kritiky časti obyvateľstva, ktoré na jej financovanie musí prispievať zo svojich daní (pozn. autora).

Obr. 58. Dobový portrét spišského biskup Vincenta Jekelfalušiča zo starého spišského rodu pánov z Jakloviec. Dole erb biskupa Jekelfalušiča.

to vzhľadom na finančnú situáciu nebola pravda. Akíkoľvek podporovatelia Viedne však boli v očiach patrioticky naladených Spišiakov naklonených maďarskej veci, zradcami vlasti.³⁶¹

Ďalšiu neľahkú situáciu v správe biskupských majetkov spôsobilo zrušenie poddanstva roku 1848. Aj toto opatrenie bolo prijaté v rámci marcových zákonov na utíšenie situácie a uspokojenie ľudu. Ako však ukazuje príklad Spišského biskupstva, opak bol pravdou. Obyvatelia poddanských dedín totiž odmietali pracovať na majetkoch a v lesoch panstva, a to aj napriek ponúknutej mzde. Neprijali myšlienku možnosti zamestnať sa. Oslobodenie z poddanstva si vykladali tak, že majetky a lesy patria im a začali robiť škody. Vypaľovali celé oblasti, hlavne lesy pri Spišskej Teplici a Šuňave, zhorela aj píla na Bystrom.³⁶²

Prínosom do zmätočnej situácie mala byť národná synoda, plánovaná na september 1848, ktorej mali predchádzať miestne diecézne synody. S týmto návrhom prišla v júni 1848 na svojom zasadnutí Konferencia uhorských biskupov. Na prejednávanie na úrovni diecéznych synod bolo ustanovených 21 bodov. Tie obsahovali aktuálne otázky, ktoré potrebovala cirkev v Uhorskom kráľovstve riešiť. Uvedieme aspoň niektoré: 1. nezávislosť Katolíckej cirkvi – a to aj čo sa týka menovania prelátov, všetkých fundácií, aj tých, ktoré spravuje miestodržiteľská rada, ako aj nezávislosť cirkevného školstva; 2. potreba zavedenia nového rituálu, ktorý by bol podľa noriem Rímskeho rituálu a ktorý by obsahoval aj modlitby v jazykoch národností, a to vo všetkých latinských diecézách, ustálenie obradov prvého svätého prijímania detí; 4. dodržiavanie nedeľ, prikázaných sviatkov a pôstov; 5. ustálenie formuly modlitieb za kráľa, pápeža, cirkevnú a svetskú vrchnosť, za cirkev, za ľud a podobne, ktoré sa modlí ľud v nedele a sviatky pred alebo po omši; 6. zjednotenie popoludňajších obradov a pobožností, ako aj ustálenie princípov katechizácie v nedele a sviatky; 7. určenie popoludňajších pobožností na konci roka; 9. odstránenie zlých zvyklostí pri získavaní odpustkov; 11. stabilizácia cirkevnej tlače a periodík; 12. vyriešiť vo všeobecnosti otázku ako zvýšiť zbožnosť kňazov, rehoľníkov a laikov v krajine, akým spôsobom zaviesť pravidelné duchovné cvičenia kňazov; 13. obsadenie vakantných biskupských stolcov; 14. spôsob menovania vicearchidiakonov; 15. otázka *kongruy* farárov a kaplánov; 16. riešenie poplatkov za cestovné kňazov; 17. lepšie zabezpečenie nevládných

³⁶¹ Josephus HRADSKÝ (ed.): *Initia*, s. 527.

³⁶² Ján VENCKO : *Dejiny Štiavnického opátstva na Spiši*, s. 151 a 159.

kňazov; 18. úprava ohľadom farských pozemkov; 19. otázka patronátneho práva a s tým spojených povinností; 20. úprava ohľadom kostolných a farských pokladní a škôl; 21. zrušenie *Koloničovej dohody*,* aspoň čo sa týka biskupov a iných beneficiátnych prelátov. Ako vidno z uvedeného, synoda riešila veľmi aktuálne otázky, ktoré mohli cirkev v Uhorskom kráľovstve posunúť na úroveň živej modernej cirkvi. Niektoré z otázok nie sú vyriešené dodnes. Za Spišskú diecézu sa konferencie zúčastnil kapitulný vikár Bijacovský, ktorý týchto 21 bodov rozoslal 29. júna kňazom diecézy. Mali sa prejednávať najskôr na úrovni dekanátnych rozpráv. Samotná diecézna synoda bola zvolaná na 23. augusta. Všetky body boli prerokované a s malými úpravami schválené. Kňazi nechceli prijať iba jeden návrh, ktorý sa prejednával len na Spiši, a to zavedenie zvyku, aby kňaz po smrti zanechal svoju knižnicu farnosti. Výsledky diecéznej synody boli 1. septembra zaslané uhorskému prímasovi. Žiaľ, plánovaná národná synoda sa vo víre revolučných udalostí už neuskutočnila. Politické zmeny, ktoré priniesli roky 1848 – 1850, týkajúce sa aj cirkevných záležitostí, spôsobili, že prímás Scitovský zvolal na 25. augusta 1850 do Ostrihomu aspoň konferenciu biskupov.³⁶³ Načrtnutá synoda bola vlastne prvou diecéznou synodou, ktorá sa konala na Spiši.

Revolučné roky v Spišskom biskupstve

Revolučné meruôsme roky 1848/1849 v Spišskej Kapitule uvítali nového biskupa. Cisár Ferdinand I. (1835 – 1848) v júni 1848 vymenoval na

toto miesto almijského titulárneho biskupa, PhDr. Vincenta Jekelfalušiho (Jekelfalussy, spišský biskup 1848 – 1849), z domáceho šľachtického rodu pánov z Jakloviec a Margecian. Koncom toho istého roka prišiel do Spišskej Kapituly, no potvrdenie ešte nemal a nemohol byť preto ani konsekrovaný. Úradu sa ujal stále len ako menovaný biskup 5. januára 1849.³⁶⁴ Hoci sa dá zovšeobecniť, že v revolučnom ruchu stál na strane Maďarov, v Spišskej Kapitule prijímal tak maďarské, ako aj cisárske vojská. Okrem toho od maďarskej strany vymohol pre diecézny klérus podporu 5 000 zlatých v takzvaných košútovských bankovkách, ktoré ďalej farárom a kaplánom ako *kongruu* rozdeľoval postupne kapitulný vikár Dominik Bijacovský.³⁶⁵ Po bitke pri Spišskej Novej Vsi 3. februára 1849 sa však Jekelfaluši stiahol do rodinného sídla v Jaklovciach. Po príchode ruských vojsk na radu priateľov odišiel do Viedne udobriť si cisára, aby zabránil väčším škodám. Cestou do Viedne ho v Bratislave zatkli a postavili pred vojenský súd. Po zásahu cisára ho síce prepustili na slobodu, no Viedeň zároveň 10. júla odvolala jeho menovanie za spišského biskupa. Po týchto udalostiach sa z diania diecézy vytráca.³⁶⁶ Správu biskupstva *de facto* nikdy za dané obdobie z rúk nevypustil kapitulný vikár Dominik Bijacovský. Zo všetkých síl sa snažil upokojiť situáciu v diecéze. 21. marca 1848 poslal kňazom diecézy pastiersky list, v ktorom odporúčal, aby ľud vyzývali k mieru, pokoju a poslušnosti voči vrchnosti.³⁶⁷ 28. októbra 1848 vydal ďalší pastiersky list s podobným znením, v ktorom odporúčal mierniť nenávisť ľudí. Situácia počas revolučných rokov skutočne nebola

* Koloničova dohoda (*conventio Kollonichiana*). Išlo o dohodu medzi panovníkom Leopoldom I. (rímsko-nemecký cisár 1658 – 1705) a uhorským prímasom Leopoldom Koloničom (Kolonich, ostrihomský arcibiskup 1695 – 1707) z roku 1702, podľa ktorej pripadla kráľovskému fisku tretina majetkovej pozostalosti po zosnulých uhorských prelátoch, ktorí dostali svoje majetky od kráľovskej komory. Toto právne usporiadanie neplatilo, pokiaľ mal prelát privilegium disponovať so svojím majetkom testamentárne. Dohoda nadobudla roku 1715 platnosť zákona v Zákonnom článku XVI/1715. Antal CZIRÁKY : *Conspectus juris publici Regni Hungariae ad Annum 1848*. Vienna 1851, s. 410, §564.

³⁶³ Josephus HRADSKÝ (ed.) : *Initia*, s. 584 – 588.

³⁶⁴ Peter ZUBKO a Marián ŠVÁRNY : *Spišskí biskupi*, s. 27.

³⁶⁵ Josephus HRADSKÝ (ed.) : *Initia*, s. 538.

³⁶⁶ Vincent Jekelfaluši sa však nevytráca z dejín cirkvi. Dostal malú penziu a pohyboval sa na rôznych miestach v Hornom Rakúsku a vo Viedni. Až 14. septembra 1866 bol vymenovaný za bratislavského veľprepošta a 19. novembra 1866 za biskupa v Stoličnom Belehrade (Székesfehérvár, Maďarsko). Dňa 5. mája 1867 bol konsekrovaný a 8. mája intronizovaný. 21. novembra 1869 odišiel do Ríma na I. vatikánsky koncil a vrátil sa až 31. marca 1871. Po návrate publikoval koncilové dekréty (najmä dogmu o pápežskej neomylnosti), za čo bol prenasledovaný uhorskou vládou. Roku 1872 preto rezignoval na úrad biskupa. Roku 1874 sa uchýlil do Ríma, kde 28. mája 1875 zomrel. Biskup Jekelfaluši nebol spišským konsekrovaným biskupom a nikdy neprebehla ani jeho intronizácia. Až do roku 1874 dokonca nebol uvádzaný ani v zoznamoch biskupov v spišských schematizmoch. Stalo sa tak až po tom, čo si Maďari v celom Uhorskom kráľovstve, no najmä na Slovensku, upevnili svoje postavenie a v dávnych i nedávnych dejinách hľadali svoje tradície a svojej veci oddaných hrdinov. Peter ZUBKO : *Dejiny Spišského biskupstva*, s. 603.

³⁶⁷ Josephus HRADSKÝ (ed.) : *Initia*, s. 618.

ľahká. Jedna i druhá strana vydávali protichodné nariadenia, pričom hrozili za neuposlušnosť násilím. Typickým príkladom bolo vojenské cvičenie národnej gardy, na ktorom sa odmietali zúčastňovať kapitulskí kňazi. Veliteľ gardy, gróf Augustín Čáki, naliehal na vikára, aby kňazov k účasti donútil. Ten sa obrátil na ministerstvo so žiadosťou o odpustenie služby a prosil Čákyho o trpezlivosť, kým príde vyjadrenie ministerstva. Vyjadrenie na šťastie Kapituly neprišlo do konca vojny.³⁶⁸

Vo všeobecnosti sa dá usúdiť, že kňazi Spišskej diecézy boli, ako uvádza Hradský, „Schwarzgelb“, to znamená prívrženci Habsburgovcov. Stát striktné na jednej či druhej strane sa však ukázalo ako nebezpečné. Maďarské jednotky v januári 1849 odvliekli Juraja Bartoša (Bartos), farára v Liptovskom Mikuláši a Andreja Danka, farára v Liptovskom Michale. Na svoje farské benefíciá boli prepustení až v júli 1849.³⁶⁹ Ďalší, ktorých odvliekli maďarské voje v januári 1849, boli Imrich Broško (Brossko), farár v Námestove a Juraj Repaský (Repaszky), farár Ústí na Orave. Vrátili sa v auguste 1849. Cisárski vojaci zas začiatkom júla 1849 odvliekli farára v Hniezdom Andreja Šoltésa (Soltész), ktorého dlho držali najskôr na Lubovnianskom hrade, potom v Kroščenku v Haliči (dnes Krościenko v Poľsku). Cisárski odvliekli aj Antona Tizedyho, farára vo Vydrníku, ako aj gréckokatolíckeho farára v Jakubanoch Jána Bisteja (Bistey) a jeho kaplána. Prihodilo sa aj niekoľko opačných situácií: Farár vo Vyšných Lapšiach, Ján Samséj (Szamszély) sa s rozhodnutím diecéznej kúrie stal poľným kaplánom maďarského vojska. Po skončení vojny sa vrátil do Lapší. Dňa 9. decembra 1848 Spišská stolica požiadala, aby boli národnej garde ku Košiciam poslaní aspoň 2 kapláni ako poľní kuráti. Spišská Kapitula poskytla kanonika Romana Kežmarského (Késmárszky), profesora dogmatiky Ignáca Reindla, kaplána v Spišskom Podhradí Karola Pischea, farára v Bijacovciach Ladislava Liptaja (Liptay) a farára v Poľanovciach Jozefa Petrolaja (Petrolay). Vybraní duchovní dostali jurisdikcie, no nevedno,

ktorých a koľkých si stolica vybrala. Onedlho si poľného kaplána žiadal aj sám spišský župan Ladislav Čáki. K extrémnym prípadom patril farár v Markušovciach Tibor Mariáši, ktorý farské benefícium opustil svojvoľne a pridal sa na stranu revolucionárov. Po skončení vojny sa síce vrátil domov, no mal podliehať cirkevnému trestu, udelenému arcibiskupom – prímasom pre klerikov, ktorí sa zapojili do bojov v rokoch 1848/1849. Tomu sa Mariáši podriaďovať odmietol a žil v Markušovciach až do smrti súkromný život.³⁷⁰ Zaujímavou dohrou revolučných udalostí bol rok 1850, keď bolo na žiadosť cisárskeho dvora z archívu biskupstva vyžiadanych na likvidáciu spolu 32 dokumentov, týkajúcich sa rôznych dôležitých otázok v revolučných rokoch 1848/1849. Niektoré kauzy sme opísali vyššie. Obsah likvidovaných spisov našťastie zostal vo forme registov uchovaný v protokoloch fondu.³⁷¹

Vo vedení diecézy až do príchodu nového biskupa 22. júla 1851 pokračoval vikár Bijacovský. Napriek obratnému lavírovaniu vo vypätých situáciách revolúcie a všemožnému úsiliu o udržanie poriadku v diecéze sa mu od svetskej vrchnosti dostalo len nedôvery. V roku 1848 síce bol menovaný za veľprepošta Spišskej sídelnej kapituly, no schvaľovací dekrét dostal až roku 1862.³⁷²

Pontifikát Ladislava Zábojského

Dňa 2. apríla 1850 bol za spišského biskupa menovaný spišský titulárny kanonik a dekan v Spišskej Novej Vsi, ThDr. Ladislav Zábojský (Záboyský, spišský biskup 1850 – 1870). Dňa 30. septembra ho potvrdil pápež Pius IX. (1846 – 1878) 25. mája 1851 bol konsekrovaný v kapucínskom kostole vo Viedni. V Katedrále svätého Martina v Spišskej Kapitule bol intronizovaný 22. júla 1851. Pochádzal z Prešova a jeho menovanie, podobne ako menovania iných prelátov v uhorskej katolíckej cirkvi, možno považovať za istý ústupok, či dokonca odmenu zo strany Viedne pre Slovákov za ich lojalnú účasť v revolúcii na strane cisárskeho

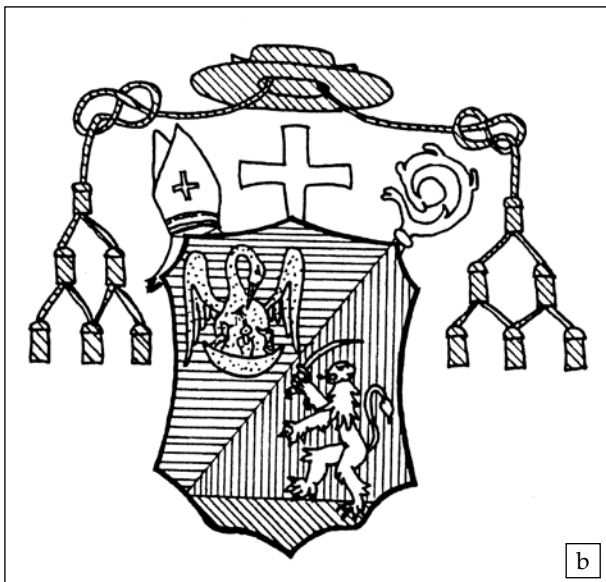
³⁶⁸ *Tamže*, s. 527 – 528.

³⁶⁹ Josephus HRADSKÝ (ed.): *Initia*, s. 527 a 617.

³⁷⁰ *Tamže*, s. 617 – 619.

³⁷¹ *Tamže*, s. 618 – 620.

³⁷² Josephus HRADSKÝ (ed.): *Initia*, s. 529. Dominik Bijacovský zomrel 8. apríla 1869 a je pochovaný v krypte Katedrály svätého Martina v Spišskej Kapitule.

Obr. 59. a) Portrét spišského biskupa Ladislava Zabojského, b) erb biskupa Zabojského, c) typárium jeho osobnej pečate.

dvora.³⁷³ Napriek tomu, že bol Slovákom a že aj sám publikoval pastierske listy a príhovory aj v slovenčine, nacionalizmus odmietal ako zlo. Od diecéznych kňazov však požadoval znalosť reči ľudu. V roku 1852 zaviedol v Učiteľskom ústave v Spišskej Kapitule ako vyučovacím jazykom pre Slovákov slovenčinu a pre Nemcov nemčinu. Bolo to dokonca o 10 rokov skôr ako na Slovenskom evanjelickom gymnáziu vo Veľkej Revúcej.³⁷⁴

Podporoval aj iné snahy Slovákov. Kladne sa postavil k memorandovým požiadavkám v roku 1861. Ako jediný z biskupov sa pridal k iniciatíve banskobystrického biskupa Štefana Moyzesa a v dňoch 5. – 12. júla 1863 usporiadal diecézne oslavy príchodu Cyrila a Metoda, ku ktorým vydal 18. júna 2 osobitné pastierske listy.³⁷⁵ Prvý list, v latinčine, bol adresovaný kléru diecézy a obsahoval predovšetkým inštrukcie k oslavám tisícročia. Najprv sa mali konať prípravné a 12. júla hlavné diecézne slávnosti. Druhý pastiersky list bol v slovenčine a bol adresovaný veriacim. Kňazi ho mali prečítať v kostoloch diecézy 3. júla. List obsahuje zaujímavé národné a náboženské vyznanie biskupa Zabojského voči Slovákom v diecéze.³⁷⁶ Okrem chvály veľkého činu oboch

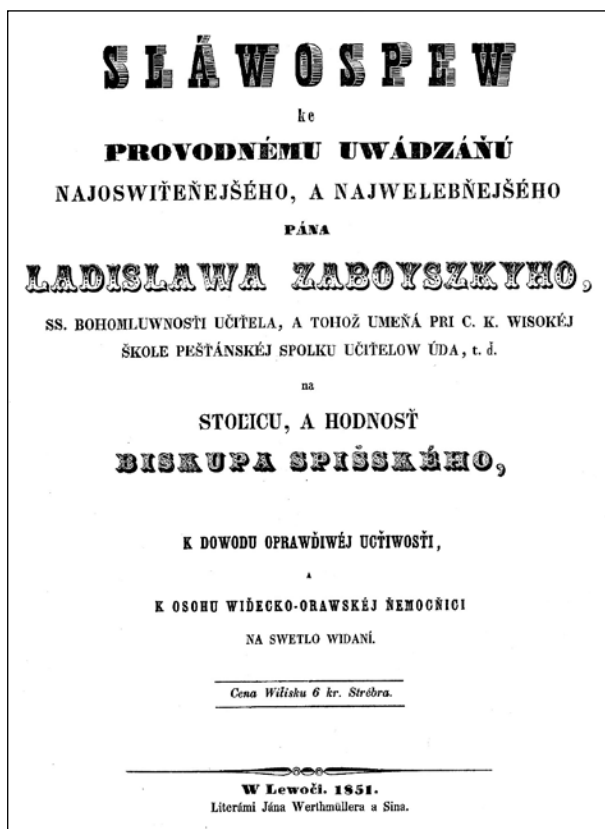
bratov, ako aj Rastislava a Svätopluka, vyznačuje Slovensko ako časť Veľkej Moravy a Slovákov ako jej priamych potomkov:

³⁷³ Ďalšími menovanými boli Štefan Moyzes do Banskej Bystrice, Jozef Kunszt do Košíc a Štefan Kollarcsik do Rožňavy. Peter Zubko : *Dejiny Spišského biskupstva*, s. 603.

³⁷⁴ Vladimír OLEJNÍK : *Učiteľský ústav v Spišskej Kapitule*, s. 359.

³⁷⁵ Viac k problematike, ako aj k životu L. Zabojského pozri Pavol PARENÍČKA a Marián TKÁČ a kol. : *Ladislav Zabojský a cyrilometodská tradícia*. Martin 2013, *passim*.

³⁷⁶ Alojz Miškovič : Život Ladislava Zabojského, in: *Kultúra*, roč. 7, 1935, č. 5, s. 207 – 208.

Obr. 60. Titulná strana zbierky slovenských oslavných básní, vydané v Levoči v roku 1851 pri príležitosti intronizácie biskupa Záborského.

„... Morava, záadáwna stred velikej slovanskej ríše, terajšeho času na veľmi uzke hranice obmedzená, bola divadlom oných duchovných pohybov, ktoré pred mnoho storokami zjaviš se dvoji, jak to behem času ukázalo, od Boha vyslaní, bozkú mocú vystrojení svatí mužové povzbudili. Ačkolvek od toho času tisíc rokov pomínulo, predca potomci oného národa žijú až podnes v úplném povedomi tej svatej nadšenosti, která jejich predkov za oného času, keď se jim spasení stalo, obživovala, a chystajú se tuto nadšenost jak prikladným, tak i radosti plným spůsobem pred obličejem sveta preukázat. (...) Tmy pohanstva rozplynuly sa nejprv nad l'udom slovenským vo Velkej Morave, a hned za tým nasledovala krajina česká a ostatné národy slovanske. (...) No mocné kráľovstva sa pomínuly, i Velko-moravské, lež ich dedictvo zostalo. Otcové naši zachovali až do dnes víru, ktorú sv. Cyril a Metod kázali. (...) Nejmilejší. Vy ne ste ani Moravane

ani Česi, však ale ste s nimi skrze víru spojení. Vy ste synové tej samej sv. Cirkve katolickej, jednotú víry a lásky v Cirkvi katolickej se nachádzajúcej na znamení toho, že ona je opravdivá Cirkev Kristová, v jednu velikú, a nerozdílnú rodinu božú spojení. Svatejšiho, uprimnejšiho svazku neni na zemi. Vy ste ale tiež i potomci toho jistého slovenského kmeňa, kterého ratolesti sú Moravane a Česi. Rodu a reči príbuznosť má tiež své práva, které v uctivosti mať slušno. (...) Medzitým, keď už biskupové, kterých verici k jinej národnosti se priznávají, za potrebné neuznali, verících svých pri tejto príležitosti vyzváním upozorniť na nastavajúcu slavnost jubilárnu u katolikov kmenu slovenského, nič menej z mej stránky sem chcel vrelému prání mojich temer docela slovenských verících predisť. (...) Čo mne k tomu predsevzati pohnulo, je okrem príkladu sv. Otca (...) ešte i tá obzvláštna příčina, že bez pochyby znamenitá částka mej arcipastierskej pečlivosti svereného lidu slovenského a pomocú učenníkov sv. Cyrilla a Methoda, kteří jak poslové sv. Evangelium do Vašich dolín a hór boli zavitali, víre Ježíše Krista získana je, a ponevác d'alej tvrdit možem, že ačkolvek krajina uherska, naša drahá vlast, sv. Štefana slavného kráľa uherského ctí jakožto prošého svého apoštola, a ctiť bude po všecké časy, dokud' len verní synové Cirkve katolickej v krajine žit' budú, že nič menej severnú část krajiny obyvoající Slováci, kteří pred příchodem Uhrov už boli kresťanmi, sv. Štefana v započatém díle obracení lidu svého na kresťanství mnohonásobne podporovali, kresťanské mravy rozširovali, a tak znamenité zásluhy jak o Cirkev, tak vůbec o krajinu uherskú si nadobyli, a až po dnešní deň povinnosti verných krajanov plnit' neprestávají.“³⁷⁷

Medzi ďalšie počiny Ladislava Záborského patria reštrukturalizácia Spišského kňazského seminára. Väčšina spišských klerikov končila 8. triedu a maturovala na Gymnáziu v Levoči. Časť poslucháčov sa však do seminára uchádzala zo 6. či 7. triedy gymnázia bez maturity. Pôvodným biskupovým úmyslom bolo založiť malý seminár. Táto myšlienka sa však stretávala s veľkými ťažkosťami. Z tohto dôvodu od školského roku 1857/1858 otvoril v seminári v Spišskej Kapitule dvojročný filozofický kurz pre tých chovancov, ktorí prišli

³⁷⁷ Ladislav ZÁBOJSKÝ : Pastiersky list z 18. júna 1863, Spišská Kapitula : Incip.: Ladislav z Milosrdenství Božího a Apoštolskej Stolice Milosti Biskup Spišsky všem svým v Kristu milovaným verícím pozdravení a apoštolské požeňnaní. Levoča 1863, *passim*.

do seminára z nižších tried gymnázia a nemali maturitu. Samozrejme, že sa tým naplnila kapacita seminárskej budovy. Nebolo naďalej možné, aby v nej boli ubytovaní aj starí a nevládni kňazi. Tých preto umiestnil na náklady diecézy do kláštora minoritov v Spišskom Štvrtku.³⁷⁸

Episkopát biskupa Zábojského prebiehal v pokojnom duchu. Biskup bol skutočným katolíckym kňazom pre všetkých. Upravil ľudové školstvo, v Levoči založil roku 1852 alumneum pre 70 chudobných študentov, v Košiciach a Spišskej Novej Vsi internáty pre výchovu dievčat. Proti maďarizácii, ktorá sa začala šíriť zdola, bol však osamelý a radšej presadzoval federalizmus Viedne.³⁷⁹

Zomrel v Kaštieli v Spišskom Štiavniku 11. septembra 1870. Je pochovaný v krypte Katedrály svätého Martina v Spišskej Kapitule. V čase sedisvakancie spravoval diecézu kapitulný vikár, kanonik – lektor Roman Kežmarský (Késmársky).

Pontifikát Jozefa Samašu

1. januára 1871 bol za spišského biskupa menovaný ThDr. Jozef Samaša (Samassa, spišský biskup 1871 – 1873). 26. januára ho schválil pápež Pius IX. 30. júla bol konsekrovaný v bazilike v Ostrihomi a 27. augusta 1871 intronizovaný v katedrále v Spišskej Kapitule. Jeho relatívne krátky episkopát na Spiši bol význačný dvomi udalosťami. Prvou z nich bolo založenie kňazského penzijného fondu, do ktorého skladali prostriedky aktívni kňazi na zaopatrenie starých a nevládných.³⁸⁰ Okrem toho zreštauroval Kaplnku Zápoľskovcov v Katedrále svätého Martina. Reštaurovanie exteriéru sa sústreďovalo na obnovu zvetraných pieskovcových architektonických článkov. V interiéri bola doplnená sochárska výzdoba a okná dostali nové vitráže, ktorých autorom bol Albert Neuhauser z Innsbrucku.³⁸¹ Kaplnka dostala aj nový Oltár piety. Reštaurovanie a inštalácia oltára bolo ukončené až v roku 1874, teda po odchode biskupa Samašu. Ten sa 18. júna 1873 stal jágerským arcibiskupom a 11. decembra 1905 ho pápež Pius X. (1903 – 1914) vymenoval za kardinála. Jozef Samaša zomrel v Jágri 20. augusta 1912. Po jeho odchode zo Spiša diecézu opäť spravoval vo

Obr. 61. Dobový portrét spišského biskupa Jozefa Samašu. Dole jeho erb.

³⁷⁸ Jozef ŠPIRKO : *Výchova kňazstva na území spišskej diecézy*, s. 141

³⁷⁹ Peter ZUBKO : *Dejiny Spišského biskupstva*, s. 603.

³⁸⁰ Ján VENCKO : *Dejiny Štiavnického opátstva na Spiši*, s. 138.

³⁸¹ Magdaléna JANOVSKÁ : *Katedrálny kostol svätého Martina v Spišskej Kapitule*, s. 64.

Obr. 62. Súčasťou reštaurátorských prác spišského biskupa Samašu na Kaplnke Zápoľskovcov bolo aj osadenie nových vitráží.

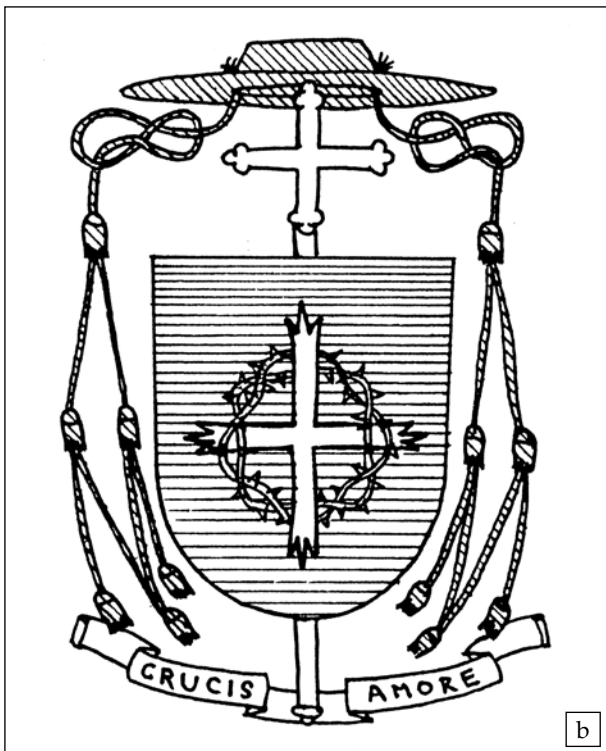
funkcii kapitulného vikára kanonik Roman Kežmarský, ktorý sa medzitým 8. septembra 1874 stal spišským veľprepoštom.

Pontifikát Juraja Čáska

Za nového biskupa na Spiši bol 28. februára 1874 menovaný ostrihomský kanonik Juraj Čáska (Császka, spišský biskup 1874 – 1891). Potvrdenie z Ríma od pápeža Pia IX. dostal 15. júna, konsekrovaný bol v Ostrihome 19. júla. Na Spiš prišiel 2. septembra 1874. Je zaujímavé, že bol bratrancom svojho predchodcu Jozefa Samašu, ktorý bol zároveň už ako jágerský arcibiskup jedným z jeho svätiacich biskupov. Juraj Čáska pochádzal zo slovenskej rodiny – jeho pôvodné meno po otcovi bolo Částka, ale keďže v maďarčine sa nedajú vysloviť dve spoluhlásky za sebou, vypustil zo svojho mena písmeno „t“. V šesťdesiatych rokoch 19. storočia sa však pridala na stranu promaďarsky orientovanej vysokej cirkevnej hierarchie, ktorá zastávala zväčša kladné stanovisko k pomadžarčovaniu.

Vidieť to aj na súdobých archívnych materiáloch biskupského archívu. Po stáročia udržiavaný univerzalizmus latinčiny ako cirkevného jazyka Rímskokatolíckej cirkvi bol v tomto období až nepochopiteľne vymieňaný za aktuálnu maďarčinu, a to aj v takých dôležitých dokumentoch, ako sú dekréty, pastierske listy ku kňazom, či matriky. Na druhej strane však treba povedať, že biskupovi Čáskovi vďačíme za zavedenie tradície uchovávanía biskupských obežníkov. Dňa 2. septembra 1874 bol biskupský obežník na Spiši po prvýkrát vydaný vo forme tlačoviny (neskôr nadobudol názov, ktorý pretrváva dodnes – *Acta Curiae Episcopalis Scepusiensis*). Biskup Čáska tak založil nový spôsob komunikácie s klérom. Každý kňaz v diecéze dostal vlastný výtlačok aktuálneho biskupského obežníka, pastierskeho listu či inej podobnej publikácie. Obežníky boli zalomené do podoby časopisu a vychádzali ako periodikum niekoľkokrát ročne. Farári a správcovia farností mali na konci roka všetky čísla obežníkov zhromaždiť, dať zviazať do formy knihy a uložiť vo farskom archíve.³⁸²

³⁸² *Circulares litterae dioeceseanae a 2-a Septembris – 31-am Decembris 1874 ad clerum Dioeceseos Scepusiensis dimissae ab episcopo Scepusiensi Georgio Császka. Budapestini 1875, s. 1.*

Obr. 63. a) Dobový portrét spišského biskupa Juraja Čásku, b) erb spišského biskupa Juraja Čásku, c) jeho typárium.

Maďarizačný tlak tohto obdobia sa čiastočne prejavil aj v kapitulských školách.³⁸³ V roku 1879 biskup Čásky zaviedol v Učiteľskom ústave v Spišskej Kapitule ako vyučovací jazyk maďarčinu, čo bolo pre Slovákov oproti predchádzajúcemu stavu výrazný krok späť. Slovenčina však zostala aspoň ako nepovinný predmet a praktické výstupy kandidátov učiteľstva v cvičnej škole boli tiež v slovenčine. Tento stav pretrval aj počas najväčších maďarizačných tlakov.³⁸⁴

Iná situácia bola v seminári. Tu sa ako vyučovací jazyk teologických predmetov trvalo udržiavala latinčina. Pomocné predmety (cirkevné umenie, zdravotveda, dejiny Uhorského kráľovstva) sa prednášali po maďarsky i po nemecky. Konverzačným jazykom bola nemčina, maďarčina, ale aj slovenčina. Slovenčina sa vyučovala 1 hodinu v týždni. Rovnako aj maďarčina. Bohoslovci

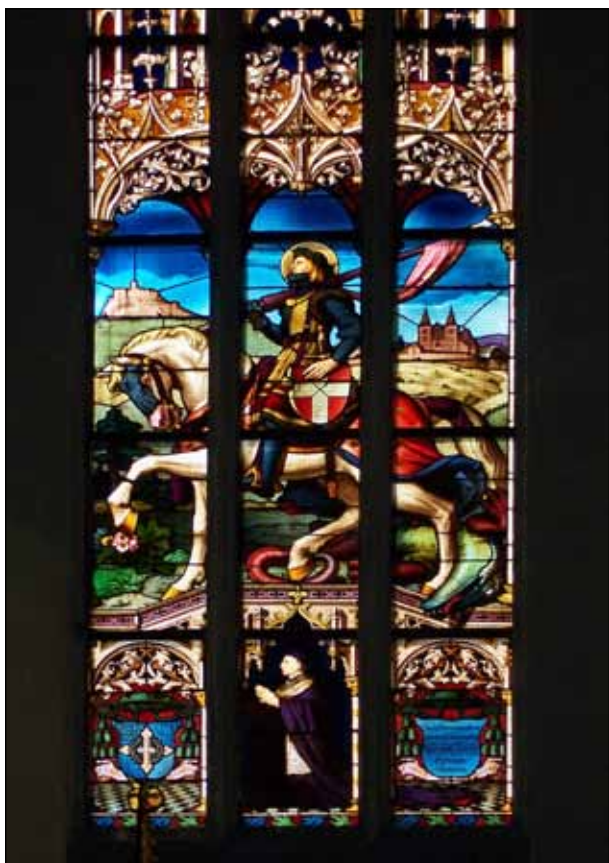

medzi sebou konverzovali v jazyku určenom predaný deň v týždni. Mali tak dni nemeckej, slovenskej, ale i maďarskej konverzácie.³⁸⁵

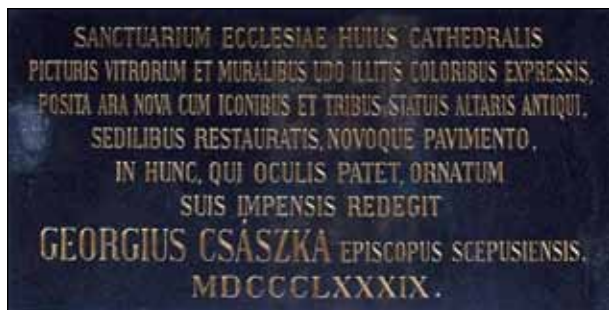
³⁸³ Už v roku 1841 miestodržiteľská rada zisťovala, ktoré predmety v seminári by sa dali vyučovať po maďarsky. Z tejto situácie vyklučkoval obšírnym listom vtedajší rektor seminára, Domink Bijacovský. Vysvetľoval, že na prednášanie teologických predmetov je najvhodnejšia latinčina. Dôvodil nezrelosťou a nestálosťou maďarčiny, jej nedostatočnou lexikou, ako aj tým, že z 28 poslucháčov iba 11 ovláda maďarčinu na patričnej úrovni. Jozef ŠPIRKO : *Výchova kňazstva na území spišskej diecézy*, s. 139.

³⁸⁴ Vladimír OLEJNÍK : *Učiteľský ústav v Spišskej Kapitule*, s. 359 – 360.

³⁸⁵ V Spišskom kňazskom seminári stále zostávala možnosť rozvíjať sa aj v slovenskom jazyku. Podľa vzoru iných seminárov bola aj tu založená Slovenská literárna spoločnosť. Jozef ŠPIRKO : *Výchova kňazstva na území spišskej diecézy*, s. 147.

Obr. 64. Svätýňa katedrály dostala do okien nové vitráže, na ktorých sa donátor Čáska dal zvečniť so svojim patrónom, svätým Jurajom.

Obr. 65. Pamiatkou na renováciu Katedrály svätého Martina je portál do severnej sakristie s pamätnou tabuľou z roku 1899.

Biskup Čáska v intenciách maďarizácie išiel ešte ďalej. Bol spoluzakladateľom a prvým predsedom Uhorsko-slovenského vzdelávacieho spolku (*Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület*),

založeného v roku 1886, ktorý mal v duchu maďarizácie výrazný podiel na odnárodňovaní Slovákov. Vo všeobecnosti ho však môžeme považovať najmä za obdivovateľa umenia a vied. Jedným slovom za mecéna. Bol zakladajúcim členom Spišského dejepisného spolku, podporoval aj mnohé iné menšie spolky, napríklad aj najvýznamnejší slovenský umelecko-vedecký spolok po zrušení Matice slovenskej v roku 1878, Spolok svätého Vojtecha, kde bol dokonca členom prvého predsedníctva.³⁸⁶ Vlastným nákladom vydal Schmaukovo *Supplementum Analectorum Terrae Scepusiensis, Monumenta Vaticana, Szepesi közlöny* a iné odborné publikácie.

Juraja Čásku si však netreba predstavovať ako maďarizátora s bičom v ruke. Bol láskavým dobrosrdečným človekom, obľúbeným nielen medzi ľuďmi, ale aj v najvyšších kruhoch. Do biskupského Kaštieľa v Spišskom Štiavniku si pozýval ostrihomského arcibiskupa, či členov panovníckej rodiny. Staral sa aj o rozkvet diecézy. Počas jeho účinkovania sa rehoľné sestry usadili v Spišských Vlachoch, Levoči, Ružomberku i v Tvrdošíne.³⁸⁷ V roku 1886 vznikla farnosť Čenčice, ktorá bola predtým filiálkou Spišského Štvrtku. Ako filiálku Čenčice dostali Machalovce.³⁸⁸

V posledných dvoch decéniách 19. storočia sa biskup Čáska rozhodol zreštaurovať celú Katedrálu svätého Martina. K severnému vstupu bola pristavaná predsieň, ktorá nahradila staršiu predsieň s barokovou strechou a ďalšia predsieň bola pristavaná aj k severnej sakristii. Vymenené boli románske architektonické prvky združených okien veží, doplnené boli aj parapety okien veží. Niektoré združené okná na vežiach boli čiastočne zamurované. Opravená bola celá vonkajšia fasáda. Zničené kamenné články boli nahradené, pričom pôvodný poškodený pieskovec z románskej etapy stavby už nebol nahradený pieskovcom, ale travertínom, čo výrazne zmenilo celkový výzor stavby. V roku 1888 sa pristúpilo k obnove interiéru. Výmaľbu podľa vzoru, ktorý urobil pre Katedrálu svätého Martina v Bratislave, mal na starosti Félix Daberto. Ten viedol aj celkovú puristickú úpravu mobiliáru katedrály.

³⁸⁶ Peter ZUBKO : *Dejiny Spišského biskupstva*, s. 604.

³⁸⁷ Ján VENCKO : *Dejiny Štiavnického opátstva na Spiši*, s. 139.

³⁸⁸ Josephus HRADSKÝ (ed.) : *Additamenta*, s. 685.

Súčasťou úprav interiéru bolo aj premiestnenie sepulkrálnych pamiatok. Boli zrušené sarkofágy Imricha a Štefana Zápoľskovcov a ich veká použité ako epitafy na stene Kaplnky Zápoľskovcov. Premiestnené, respektíve odstránené boli aj ďalšie náhrobky. Kostol dostal novú keramickú dlažbu. Menšie úpravy sa týkali aj severnej sakristie. Kostol dostal nové organy na obe empory a ďalší menší organ do svätyne.³⁸⁹ Katedrála svätého Martina sa tak za biskupa Čásku dostala do podoby ako ju poznáme dnes. Zároveň sa touto rekonštrukciou končia dejiny výrazných stavebných úprav celej Spišskej Kapituly, ktorá bola 1. januára 1876 uznaná ako samostatná obec.³⁹⁰ Jedinou ďalšou stavbou, uskutočnenou mimo časového horizontu nášho príspevku je stavba učiteľského ústavu a prestavba kňazského seminára v tridsiatych rokoch 20. storočia.

Dňa 27. októbra 1891 bol Juraj Čáska vymenovaný za kaločského arcibiskupa a zo Spiša odišiel.³⁹¹ Správu diecézy prevzal kapitulný vikár, novijší titulárny biskup a spišský veľprepoš František Liptaj (Liptaj).

Pontifikát Pavla Smrečániho

1. decembra toho istého roku bol za spišského biskupa menovaný jagerský kanonik Pavol Smrečáni (Szmrecsányi, spišský biskup 1892 – 1903). Menovanie 17. decembra potvrdil pápež Lev XIII. (1878 – 1903) a Smrečáni bol konsekrovaný v katedrále v Jágri 27. marca 1892. Intronizácia prebehla 15. mája v Katedrále svätého Martina v Spišskej Kapitule. Pavol Smrečáni bol chatrného zdravia, a tak sa najradšej zdržiaval v Kaštieli v Spišskom Štiavniku. Rád chodieval na vychádzky do hôr v okolí. V roku 1896 na Hranovnickom plese dokonca postavil vilu známu pod menom *Püspökháza* („Biskupov dom“), kam sa utiahol vždy v lete. Láska k prírode a susedstvo biskupských lesov s muránskym coburgovským panstvom ho spojila do dôverného priateľstva s kniežaťom a neskorším bulharským cárom Ferdinandom I. Coburgom

(bulharský cár 1908 – 1918). Tomu dokonca prenajal v lesoch na okraji Nízkyh Tatier poľovný revír. Cár si roku 1907 najprv prenajal aj vilu na Hranovnickom plese, luxusne ju zariadil a postavil pri nej kúpalisko. Neskôr, v roku 1909 si dokonca na Smrečinách pod Kráľovou Hoľou postavil poľovnícky zámoček ako svoje zázemie na Spiši.³⁹²

Napriek zdraviu a vzťahu k prírode sa biskup Smrečáni svojim povinnostiam nevyhýbal. Pokračoval v obnove Katedrály svätého Martina, staral sa aj o biskupské hospodárstvo. Bol predsedom komisie pre vysielanie katolíckych kňazov do USA. Miernej úpravy, či skôr doplnenia, sa dočkala aj štruktúra Spišskej sídelnej kapituly. V intenciách Tridentského koncilu bol v roku 1900 po prvýkrát vymenovaný kanonik – penitenciár. Nešlo o hodnosť, ale skôr o funkciu, úrad.³⁹³ Jeho úlohou bolo predovšetkým vysluhovať sviatosť zmierenia v katedrálnom kostole a zúčastňovať sa na činnosti kapituly. Mohol vypočuť spoveď, dať rozhrášenie bez osobitného povolenia ordinára a bol akoby farárom v rámci celej diecézy. Jeho právomoc však nesiahala na ľudí, rezervovaných pápežovi alebo biskupovi.³⁹⁴

Žiaľ, aj biskup Smrečáni, tak ako jeho dvaja predchodcovia, podliehal maďarizačnému trendu a zasadzoval sa za šírenie maďarčiny. Istý čas bol predsedom Spolku svätého Ladislava, ktorý horlil za maďarčinu – ale i za katolicizmus – v dnešnom Rumunsku i v USA. Slováci však tieto snahy vnímali len s malým nadšením. Myšlienky slovenskej inteligencie na Spiši zhrnul najlepšie 28. júla 1891 kňaz Štefan Mišík:

„My chceme a žiadame len, aby šialenou maďarizáciou nášho ľudu netrpelo škodu náboženstvo a dobré mravy Slovákov uhorských, ktorí majú právo očakávať od svojich biskupov, kňazov a učiteľov, aby im ukazovali cestu spasenia prostriedkom svojej slovenskej reči a šetrili ich národné zvláštnosti aspoň s takou nežnosťou, akou šetria ich katolícki misionári u domorodých obyvateľov Indie, Číny, Afriky atď.“³⁹⁵

³⁸⁹ Magdaléna JANOVSKÁ : *Katedrálnoy kostol svätého Martina v Spišskej Kapitule*, s. 64 – 65.

³⁹⁰ Josephus HRADSKÝ (ed.) : *Initia*, s. 6.

³⁹¹ Zomrel v Budapešti 4. augusta 1904. Peter ZUBKO a Marián ŠVÁRNY : *Spišskí biskupi*, s. 32.

³⁹² Roman HOLEC : *Coburgovci a Slovensko*. Bratislava 2010, s. 183 – 184.

³⁹³ Josephus HRADSKÝ (ed.) : *Initia*, s. 22.

³⁹⁴ Miroslav GLEJTEK : *Príspevok k výskumu organizačnej štruktúry Spišskej kapituly*, s. 51.

³⁹⁵ Štefan ŠMÁLIK : *Dvanásť spišskí biskupi : Rukopis*, s. 18.

Obr. 66. a) Dobový portrét spišského biskupa Pavla Smrečániho, b) erb spišského biskupa Pavla Smrečániho, c) jeho osobné typárium.

V roku 1895 bola v Kňazskom seminári v Spišskej Kapitule založená škola – krúžok – na pestovanie kazateľského rečníctva. Prípravné práce na jej

otvorenie uskutočňoval už biskup Čáska. Spočiatku tu nebolo cítiť maďarizačný vplyv, no v roku 1899 biskup Smrečáni pre krúžok vydal nové štatúty, ktoré umožňovali nasmerovať ho k pestovaniu maďarskej literatúry a vlastenectva. Oficiálne sa krúžok nazýval *A Szepeshelyi növendék – papság Magyar egyházszónoklati és irodalmi köre* („Maďarský cirkevnokazateľský a literárny krúžok spišskokapitulských bohoslovcov“). Krúžok v tejto podobe fungoval až do 1. apríla 1917, keď mal svoje posledné zasadnutie. Po vzniku prvej Česko-slovenskej republiky sa zmenila jeho náplň i názov. Stal sa z neho Spolok svätého Pavla.³⁹⁶

Dňa 10. mája 1903 bol Pavol Smrečáni menovaný za biskupa vo Veľkom Varadíne. Svoje obľúbené sídlo v Spišskom Štiavniku však opustil s ťažkým srdcom až začiatkom októbra.³⁹⁷ Správy diecézy sa do intronizácie nového biskupa ujal kapitulný vikár Ferdinand Ferček (Fertsek).

³⁹⁶ Jozef ŠPIRKO : *Výchova kňazstva na území spišskej diecézy*, s. 149.

³⁹⁷ Pavol Smrečáni zomrel 8. augusta 1908 v St. Moritz (Švajčiarsko). Na jeho pohrebe v rodných Šarišských Dravciach sa zúčastnil aj Ferdinand Coburg. Pozri Peter ZUBKO a Marián ŠVÁRNY : *Spišskí biskupi*, s. 35.

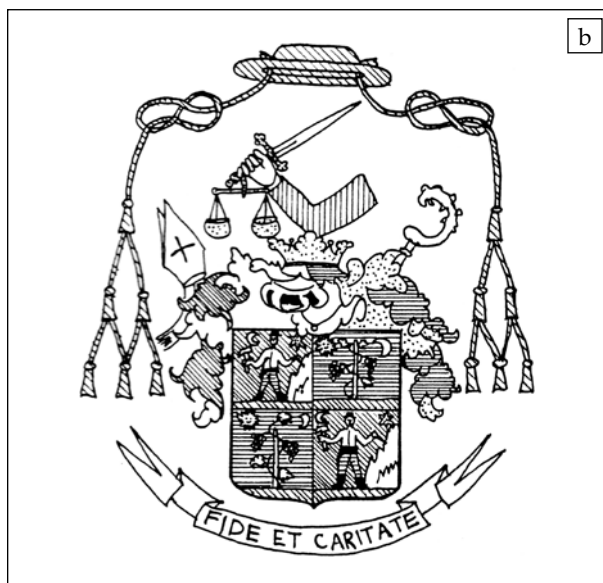
Pontifikát Alexandra Párvyho

ThDr. Alexander Párvy (spišský biskup 1904 – 1919) bol na spišský biskupský stolec vymenovaný 6. apríla 1904. Predtým figuroval ako jágerský pomocný biskup. Pápež Pius X. ho schválil 25. júna a slávnostná intronizácia v Katedrále svätého Martina sa konala 11. septembra 1904. V osobe biskupa Párvyho dostala Spišská diecéza do čela veľmi vzdelaného človeka a (po Ladislavovi Pyrkerovi ďalšieho) básnika. Tento šľachtic, rovnako ako jeho predchodcovia Samaša, Čáska a Smrečáni, však patril ku krídlu maďarsky orientovanej vysokej cirkevnej hierarchie. Absolútne nechápal požiadavky Slovákov na sebaurčenie. Napriek tomu sa po príchode na Spiš údajne naučil po slovensky.³⁹⁸

Situácia na Slovensku sa v predvečer svetovej vojny vyvinula celkom novým smerom. Slovenské duchovenstvo sa zapájalo do politiky už v tomto období.³⁹⁹ Laická inteligencia bola málopočetná a navyše často ovplyvnená pražským liberalizmom. To spôsobilo, že sa do politiky – najmä na katolíckej strane – museli zapojiť aj národne uvedomelí kňazi, najplastickejšie v tejto súvislosti vystupuje meno Andreja Hlinku. Aspoň náznakovo však musíme spomenúť aj mená takých kňazov, ako bol Ignác Grebáč – Orlov, Marián Blaha, Ján Richter, Anton Hromada, František Tománek, či budúci spišský diecézny biskup Ján Vojtaššák.⁴⁰⁰

Politickú aktivitu kňazov samozrejme nechceli pripustiť ich predstavení – biskupi. Takáto situácia bola aj na Spiši. Pre vzťah biskupa Párvyho so slovensky cítiacim katolíckym klérom sa stali typické 3 kauzy. V roku 1905 premiestnil do oravského Zuberca za údajný panslavizmus farára z Lúčiek Ladislava Moyša. Stalo sa tak za asistencie žandárstva, keďže obyvatelia Lúčiek odmietali prepustiť svojho farára. Na protest proti zásahu biskupa veriaci Lúčiek prestali (až do roku 1911!) chodiť do miestneho kostola.⁴⁰¹

Veľmi rozporuplný však bol aj vzťah biskupa Párvyho so slovenským katolíckym kňazom Štefanom Mišíkom, farárom v odľahlom Hnilčíku. Už samotné „odsúdenie“ významného slovenského

Obr. 67. a) Portrét spišského biskupa Alexandra Párvyho, b) jeho erb.

³⁹⁸ Peter ZUBKO : *Dejiny Spišského biskupstva*, s. 604.

³⁹⁹ Viac k problematike napríklad Ivan CHALUPECKÝ : *Katolicizmus na Slovensku do roku 1918*, in: *Viera a život*, roč. 7, 1997, s. 82 – 90.

⁴⁰⁰ Róbert LETZ : *Biskup Ján Vojtaššák a slovenská politika v medzivojnovom období*, in: *Spišský biskup Ján Vojtaššák : Zborník príspevkov z vedeckej konferencie*, ed.: Ivan Chalupický. Spišské Podhradie 2003, s. 33 et passim.

⁴⁰¹ Katarína BUŽBACHEROVÁ : *Národní dejatelia na Spiši v posledných decéniách Uhorského kráľovstva : Diplomová práca*. Trnava : Katedra histórie Filozofickej fakulty UCM v Trnave, 2014, s. 59 – 60.

Obr. 68. Budova učiteľskej preparandie za biskupa Alexandra Párvyho.

vzdelanca na takéto izolované pôsobisko je veľavravné. Na druhej strane však treba povedať, že spišský biskup Alexander Párvy práve Štefana Mišíka ustanovil v roku 1908 za člena vigilácie Spišskej diecézy a konzistoriálneho radcu. Taktiež ho požiadal o preklad jágerského *Malého katechizmu* do slovenčiny.⁴⁰² Celkom možné však je, že takéto ústretové gesto spišský biskup urobil až po tom, čo sa dostal do priameho stretu s Andrejom Hlinkom, vodcom slovenského katolíckeho hnutia na prelome storočí i v prvých desaťročiach 20. storočia.

Nepriamou konzekvenciou napätých vzťahov Párvyho a Hlinku boli tragické udalosti v Černovej. Andrej Hlinka, od roku 1905 farár v Ružomberku, sa rozhodol postaviť v rodnej Černovej, filiálke Ružomberka, nový kostol. Stavba sa realizovala v rokoch 1905 – 1907. V samotnom meste Hlinka dosiahol, že do zastupiteľstva boli zvolení noví členovia, ktorí mali väčšinou slovenské národné zmýšľanie. V roku 1906 však vyburcoval hnev vládných činiteľov, a to tým, že vo voľbách podporoval slovenského kandidáta proti vládnemu kandidátovi. Reakcia biskupa Párvyho nedala na seba dlho čakať. Hlinku suspendoval a o niekoľko dní nato bol Hlinka aj zatknutý a umiestnený vo väzbe v Ružomberku, kde ho Ružomerská

sedria odsúdila na 2 roky väzby, s tým, že výkon trestu mal nastúpiť 30. novembra 1907. Po súde bol z väzenia prepustený 6. decembra 1906. Hlinka sa obrátil na Vatikán a v konečnom dôsledku spor so svojim biskupom vyhral. Párvy musel 8. apríla 1909 suspenziu Hlinku odvolať.⁴⁰³ Medzitým v roku 1907 sa odohrali krvavé udalosti v Černovej. Stavba tunajšieho kostola bola už takmer hotová (chýbal už len organ) a bolo sa treba zamýšľať nad jeho posviackou. Tu sa však objavil najväčší

problém. Černovský rodák, ktorý sa najviac zaslúžil o stavbu kostola, bol suspenziou zbavený všetkých kňazských práv. Na vyriešenie tejto situácie sa čakať nedalo, pretože 30. novembra mal nastúpiť do väzenia. Väčšina obyvateľov pritom spájala vysviacku nového chrámu s jeho osobou. Černovčania sa preto na biskupa Párvyho obrátili s niekoľkými žiadosťami o vysviacku, o jeho zmierenie s Hlinkom, o oslobodenie Hlinku spod suspenzie. Biskup odpovedal len presúvaním termínu posviacky kostola, ktorá nakoniec pripadla na nedeľu 27. októbra. V napätom ovzduší sa v deň vysviacky zhromaždil dav obyvateľov Černovej a privítal kňazov – dekana Ružomerského dekanátu Martina Pazúrika, ružomerského administrátora Jozefa Fischera, ludrovského administrátora Františka Hanzéliho (Hanzélyi) a ružomerského katechéta Izidora Kaločaja (Kaločay), ktorých doprevádzali zástupcovia župy, organista, kostolník a ďalší. Kvôli nepokoju, ktorý v Černovej v predchádzajúcich dňoch rástol (výhražné anonymy na adresu biskupa Párvyho a dekana Pazúrika, otvorené slovné ataky na zástupcov župy i magistrátu, vykradnutie kostola a jeho zamknutie s úmyslom zamedziť vysviacke bez Hlinku), tu boli povolani žandári, ktorí dostali

⁴⁰² *Tamže*, s. 70.

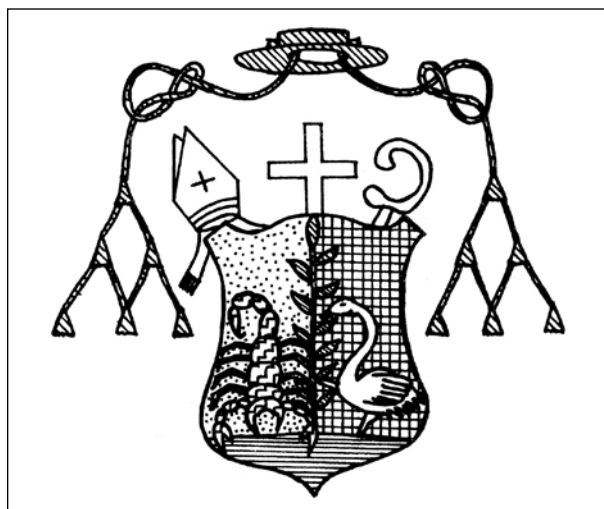
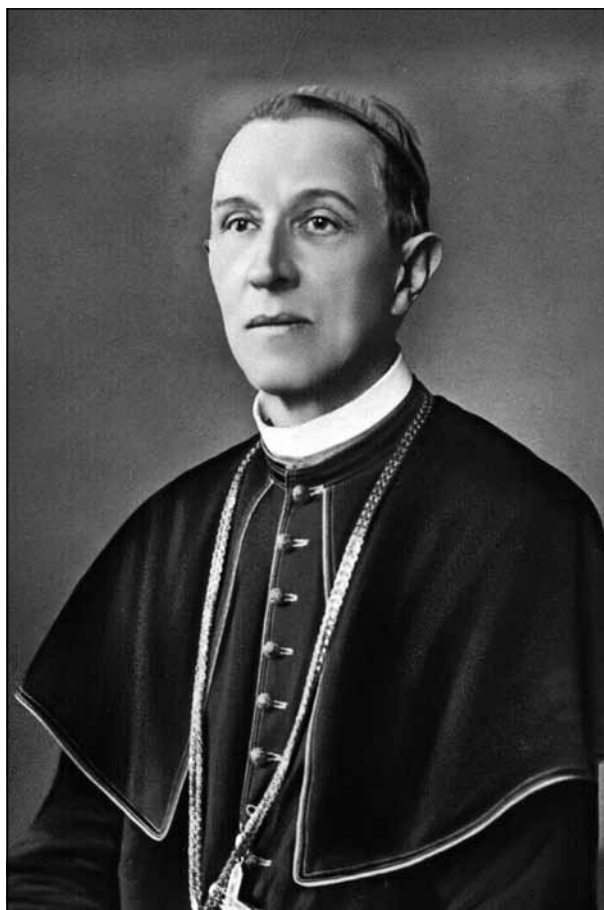
⁴⁰³ Viac o celom spore a procese Anton BAGIN : Spor kňaza Andreja Hlinku s biskupom Mons. Alexandrom Párvyom, in: *Andrej Hlinka a jeho miesto v slovenských dejinách*, ed.: František Bielik a Štefan Borovský. Bratislava 1991, s. 26 – 41.

v predvečer vysviacky posilu a ďalšiu skoro ráno. Tí teraz v kordóne pre prechádzajúce vozy razili cestu zhromaždeným davom. V zmätku, ktorý nastal, začali ľudia chytať uzdy koní, hajdúch ich atakoval palicou a veliteľ žandárov vydal povel k strelbe.⁴⁰⁴ Výsledkom bolo 15 mŕtvych a dohra v súdnom procese proti 59 osobám, ktoré boli obvinené z trestného činu násilia proti vrchnosti a násilia proti súkromným osobám.⁴⁰⁵

Tragédia v Černovej bola vrcholom pyramídy. Menšie národnostné perzekúcie, ako sme uviedli, sa diali v celej diecéze.⁴⁰⁶ Biskup Párvy takýto vývin situácie očividne nechápal, respektíve ju vnímal ako prejav odporu voči vlasti. Napriek všetkému sa snažil zastávať svoju funkciu biskupa podľa najlepších možností. Vidieť to napríklad na jeho snahách v súvislosti s učiteľským ústavom a seminárom v Spišskej Kapitule.

Učiteľský ústav do roku 1909 sídlil vo východnej časti priestorov kňazského seminára. Alexander Párvy už pri svojej prvej návšteve po intronizácii prisľúbil ústavu novú budovu. V priebehu rokov 1909 – 1910 dal prestavať budovu bývalého jezuitskeho gymnázia, ktorá so seminárom susedila a doteraz slúžila ako biskupská sýpka. Učiteľský ústav sa do nových priestorov presťahoval 26. novembra 1910. Cvičná škola bola presťahovaná do Spišského Podhradia, kde bola zriadená ako samostatná jednotriedna ľudová škola.⁴⁰⁷

Prvá svetová vojna sa bezprostredne územia Spiša nedotkla. Napriek tomu, že Kňazský seminár v Spišskej Kapitule bol pripravený poslúžiť ako poľná nemocnica a spišskí bohoslovci boli na výzvu biskupa Párvyho ochotní ako dobrovoľníci plniť funkcie ošetrovateľov, nestalo sa tak. Klerici, ktorí v čase vypuknutia vojny už mali maturitu za sebou, boli podľa uhorského branného zákona od vojenskej služby oslobodení a mohli pokračovať v teologických štúdiách. No klerici – gymnazisti, ktorí ešte nemali maturitu, ale mali už 18 rokov, museli narukovať. Nižšie ročníky preto zostávali postupne prázdne, takže v školskom roku 1917/1918 bolo v seminári už len 9 poslucháčov a v nasledujúcom roku už seminár nebol otvorený vôbec. Predstavení a profesori seminára zas

Obr. 69. Spišský pomocný biskup Martin Keberič. Dole jeho erb.

⁴⁰⁴ Roman HOLEC : *Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť*. Martin 1997, s. 111 – 118.

⁴⁰⁵ *Tamže*, s. 160.

⁴⁰⁶ Peter ZUBKO : *Dejiny Spišského biskupstva*, s. 604 – 605.

⁴⁰⁷ Vladimír OLEJNÍK : *Učiteľský ústav v Spišskej Kapitule*, s. 366.

Obr. 70. Spišská Kapitula pred prvou svetovou vojnou.

odchádzali na fary, takže v uvedenom poslednom vojnovom školskom roku sa v seminári nachádzal už len rektor, prefekt (ktorý bol zároveň špirituálom) a správca (ktorý bol zároveň vice-reaktorom). Učili iba 2 z nich.⁴⁰⁸

Vo vojnovom roku 1915 biskup Párvy vážne ochorel. Nevládal sa naplno venovať pastoračným povinnostiam biskupa a požiadal pápeža Benedikta XV. (1914 – 1922) o pomocného biskupa. Pápež 9. decembra 1915 vymenoval ThDr. Martina Keberiča (Kheberich, spišský pomocný biskup 1915 – 1919 – 1951) za titulárneho biskupa Sabraty. Jeho konsekrácia prebehla 20. februára 1916 v kaplnke centrálného seminára v Budapešti. Martin Keberič bol s problémami a osobitosťami diecézy oboznámený veľmi dobre. Už roku 1901 bol tajomníkom biskupa Smrečaniho, neskôr kanonikom a katedrálным archidiakonom. Pomáhať v správe diecézy teda mohol viac než zodpovedne. Biskup Párvy sa odišiel liečiť do Budapešti. Odtiaľ sa už nevrátil. Po vzniku prvej Česko-slovenskej republiky ho vláda neuznala a nedostal štátny súhlas.⁴⁰⁹ Dňa 8. septembra 1918 dostal pomocný biskup Martin Keberič od biskupa Párvyho poverenie spravovať diecézu ako generálny vikár so všetkými právomocami biskupa. V dekrétu biskup Párvy uvádza, že mu zveruje: 1. všetku právomoc ordinára s výnimkou prípadov, rezervovaných

ordinárovi, s tým, že špeciálne sebe vyhradil akékoľvek trvalo platné rozhodnutia v diecéze, všetky rozhodnutia, týkajúce sa diecézneho seminára, ďalej menovanie skúšajúcich pre prosynodálne skúšky a sudcov tribunálu, a napokon schvaľovanie kandidátov na cirkevné benefíciá, prezentovaných patrónmi. Rovnako si vyhradil udeľovanie pochvál, pôct a titulov zaslúžilým kňazom. 2. Zveril mu tiež jurisdikciu vo všetkom, na čo má jurisdikciu delegovanú od Apoštolského stolca a rovnako všetky kompetencie, ktoré ako spišský ordinár dostal od posvätných kongregácií.⁴¹⁰ Martin Keberič diecézu spravoval až do 11. marca 1919, keď ho česko-slovenská vláda donútila rezignovať.

chvál, pôct a titulov zaslúžilým kňazom. 2. Zveril mu tiež jurisdikciu vo všetkom, na čo má jurisdikciu delegovanú od Apoštolského stolca a rovnako všetky kompetencie, ktoré ako spišský ordinár dostal od posvätných kongregácií.⁴¹⁰ Martin Keberič diecézu spravoval až do 11. marca 1919, keď ho česko-slovenská vláda donútila rezignovať.

Koniec vojny a vznik prvej Česko-slovenskej republiky znamenal výrazné zmeny v celej cirkvi na Slovensku a samozrejme aj na Spiši. Diecéza zostala bez biskupa. Bolo sa treba vyrovať aj s viacerými ďalšími negatívami, ako bolo oklieštenie hospodárskej základne biskupstva, teritoriálne úpravy na severe diecézy, odchod niektorých kňazov do Maďarska či do Poľska, súperenie staršej generácie promaďarsky orientovaných kňazov s novým duchom mladého slovenského kléru a v neposlednom rade vnútorné pomery v novovzniknutej republike, ktoré neboli priaznivo naklonené katolicizmu. Všetky tieto negatíva vyvažovala myšlienka slobody, relatívnej samostatnosti a možnosti rozvoja. Prísľub dávala aj generácia mladej slovenskej inteligencie, ktorá až teraz získala svoj priestor na realizáciu. Spišské biskupstvo a cirkev na Spiši vôbec pomaly a postupne oslobodené od nánosov stredovekých zvyklostí, začala ďalšiu, úplne novú, odlišnú, často veľmi tragickú etapu svojich dejín.

⁴⁰⁸ Jozef ŠPIRKO : *Výchova kňazstva na území spišskej diecézy*, s. 151, 152.

⁴⁰⁹ Alexander Párvy zomrel 24. marca 1919 v Budapešti a bol pochovaný na mestskom cintoríne. 15. novembra 1977 boli jeho pozostatky prenesené do univerzitnej hrobky v Budapešti, medzi slávnych maďarských básnikov. Peter ZUBKO a Marián ŠVÁRNY : *Spišskí biskupi*, s. 35, 36.

⁴¹⁰ *Acta Curiae Episcopalis Scepusiensis*, roč. 12, 1918, s. 41 – 42.

K dejinám reformácie na Spiši

Jedným z vážnych pohybov 16. storočia, ktoré na ďalšie obdobie ovplyvnili dejiny celej Európy, bola túžba po zmenách v katolíckej cirkvi, známa pod termínom *reformácia*. Pod vplyvom tohto pohybu sa dovtedy jednotné západné kresťanstvo rozpadlo. Viedlo to, schématicky povedané, ku konštituovaniu dvoch blokov – katolíckeho a protestantského. Podobne ako v iných krajinách, aj v Uhorskom kráľovstve sa pod vplyvom reformačných myšlienok narušil duchovný monopol katolíckej cirkvi. V tomto období postupne vznikajú protestantské cirkvi aj na území Slovenska.

Reformačné myšlienky začali prenikať do Uhorského kráľovstva bezprostredne už po začiatku reformácie v roku 1517. Je známe, že už v roku 1520 farár z Lubice, Tomáš Preissner, ako prvý prečítal z kazateľnice *Luterove tézy*.¹ Jedným z prvých a tiež najvýznamnejších centier šírenia reformačných myšlienok sa stal budínsky kráľovský dvor. Zhodou okolností bol spojený s dvorom cisárskym, a to nielen v diplomatickom styku, ale aj v rodinnom, prostredníctvom uhorskej kráľovnej Márie Habsburskej, sestry cisára Karola V. a jeho brata, budúceho uhorského kráľa Ferdinanda I. Počas svojho pobytu vo Viedni a v Innsbrucku sa Mária zoznámila s názormi humanistu Erazma Rotterdamského. Je známe, že jej spovedníkom a dvorným kňazom bol Konrád Cordatus, prívrženec Martina Lutera (Luther) a neskôr aj Ján Henckel z Levoče.²

Prvým a dlho jediným stavom, ktorý sa stotožnil s reformačným učením v predmoháčskom období, bolo meštianstvo. Najmä patriciát kráľovských miest na strednom a východnom Slovensku. Veľkú úlohu pri šírení reformačných

myšlienok zohrali mestské rady, ktoré disponovali patronátnym právom, mestské školy, v ktorých sa šírili myšlienky humanizmu a okrem toho aj ďalšia literatúra namierená proti pápežstvu.³ Z roku 1521 existuje správa o zaslaní *Luterových spisov* do Banskej Štiavnice. Následne si v roku 1522 mestská rada Banskej Bystrice vyžiadala za kazateľa Šimona Bernhardta zo Sliezska. Kázal v reformačnom duchu. V Banskej Bystrici, Zvolene a Kremnici učenie Lutera šírili Konrád Cordatus a Ján Kresling. V Bardejove v tom čase pôsobil Wolfgang Schustel a Izaiáš Lang, v Košiciach magister Achacius.⁴

Ako je známe, radikálne negatívny postoj voči reformácii pôvodne zaujala uhorská šľachta. Dňa 24. apríla 1523 na sneme v Budíne žiadala kráľa, aby prívržencov reformačných myšlienok vyhlásil za verejných kacírov a nepriateľov Panny Márie, a aby boli potrestaní zhabaním majetku a smrťou. O rok na to bolo proti prívržencom reformačných myšlienok vydané kráľovské nariadenie, zvlášť voči ich spisom, a už v máji 1525 bola na rákošskom sneme vyslovená požiadavka uhorskej šľachty, aby boli z kráľovského dvora prepustení všetci Nemci. Taktiež bol prijatý zákon, podľa ktorého heretici mali byť väznení a vyhubení.⁵

Najdôležitejším medzníkom v šírení reformácie sa tak stala bitka pri Moháči, ktorá sa odohrala 29. augusta 1526. Uhorské vojsko utrpelo od Turkov zdruvujúcu porážku. Dôsledky boli katastrofálne. Začal sa zápas o uhorskú korunu. Usilovali sa o ňu dvaja kandidáti. V štyridsiatych rokoch 16. storočia prišlo k rozdeleniu Uhorského kráľovstva na 3 časti. Rozklad dovtedajšej náboženskej jednoty bol iba logickým dôsledkom.

¹ Daniel VESELÝ : *Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku*. Liptovský Mikuláš 2004, s. 30.

² Viac Peter KÓNYA : *Lutherská konfesionalizácia : Proces vieroučného, organizačného a cirkevnosprávneho zjednocovania evanjelickej cirkvi augsburského vierovyznania na území Slovenska*, in: *Konfesionalizácia na Slovensku v 16. – 18. storočí*, ed.: Peter Kónya a kol. Prešov 2010, s. 18 – 20.

³ Pozri Miloslava BODNÁROVÁ : *Vplyv mestských rád na cirkevný život miest v 16. storočí*, in: *Evanjeliá a evanjelická teológia na Slovensku*, ed.: David Paul Daniel. Bratislava 1999, s. 35 – 54.

⁴ Daniel VESELÝ : *Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku*, s. 83 – 85.

⁵ Ján KVAČALA : *Dejiny reformácie na Slovensku 1517 – 1711*. Liptovský Sv. Mikuláš 1935, s. 43 – 45.

a

b

c

Obr. 71. K historizujúcim konštrukciám o vzniku protestanského hnutia a luteranizmu v Uhorskom kráľovstve patrila legenda o ich predchodcoch v husitskom hnutí z 15. storočia: a) Titulná strana dejín evanjelickej cirkvi z roku 1710, b) upálenie Jána Husa v Kostneci, c) Ján Žižka ako predobraz bojovníka za rovnosť konfesii.

Samotná katolícka cirkev bola oslabená, pretože na bojisku zahynuli najvyšší uhorskí cirkevní predstavitelia, a to ostrihomský arcibiskup Ladislav Salka (Szalkai), kaločský arcibiskup Pavol Tomori, ďalší piati biskupi a viacero prelátov. Nedostatočný počet biskupov v kráľovstve zapríčinil, že diecézy neboli dostatočne riadené. Biskupi častokrát spravovali aj susedné diecézy. Spôsobovalo to, že katolícka cirkev nemohla čeliť reformáčnym myšlienkam s väčším rozkladným efektom. Ďalším veľkým problémom katolíckej cirkvi v tomto období bol aj nedostatočný počet kňazov. Dosvedčujú to aj kanonické vizitácie zo šesťdesiatych rokov 16. storočia. Mnohé z fár boli v tomto období jednoducho neobsadené, a to aj v dôsledku tureckého nebezpečenstva. Mnohí z kňazov nevedeli dokázať svoje svätenie. Niektorí z kňazov spontánne prechádzali na stranu reformácie.

Reformácia na Spiši

Reformácia šíriaca sa na území dnešného Slovenska nemala taký radikálny priebeh ako v nemeckých krajinách. Zasiahla aj územie Spiša. V prvej polovici 16. storočia sa začala i táto uhorská stolica postupne meniť na protestantskú. Dlho však nebolo nikomu jasné, ktorú formu reformácie si vlastne vyberie. Nakoniec sa však práve Spiš stal jednou z kolísk evanjelickej cirkvi augsburského vyznania, a to aj v reláciách celého kráľovstva.

Pôvodný odkaz Martina Lutera nachádzal prirodzený ohlas najskôr u mestského obyvateľstva, ktoré uprednostňovalo nemecký jazyk. Šlo zväčša o lepšie situované časti mešťanov na území dnešného Slovenska. Významnú úlohu teda v tomto procese zohrala jazyková príbuznosť, no zabudnúť nesmieme ani na významné obchodné styky tohto obyvateľstva so zahraničím. Zjednodušene povedané, starú právnu exkluzivitu v mestách spišských Sasi teraz umocňovali aj prijatím „národnej viery“. Ako už bolo spomenuté, po prvýkrát sa obyvateľstvo Spiša oboznámilo s Lutеровými tézami a jeho učením v roku 1520, keď Tomáš Preissner, farár v Ľubici, ako prvý prečítal z kazateľnice jeho 95 téz.⁶

Od roku 1520 sa do spišských miest tiež začali vracaf študenti, ktorí študovali v zahraničí, najmä v Krakove a v Nemecku. Niekoľko z nich študovalo priamo vo Wittenbergu a boli žiakmi samotného Martina Lutera a Filipa Melanchtona. Historici ako Jozef Hradský či Győző Bruckner uvádzajú, že vôbec prví obyvatelia Uhorského kráľovstva, ktorí prebrali reformačné učenie vo Wittenbergu priamo od Filipa Melanchtona, boli zo Spiša a volali sa Martin Cyriak (Sziriak) a Ján Siegler, obaja z Levoče.⁷

Reformačné myšlienky boli teda na Spiši už pred rokom 1526. Spočiatku boli obmedzené iba

na menšie, či užšie kruhy. V náboženskom živote nedochádzalo k iným, podstatnejším vonkajším zmenám. V tejto fáze reformačného úsilia si tak môžeme všimnúť predovšetkým získavanie stúpcov, menej rozsiahlejšie cirkevné reformy.

Zároveň si už v tomto predmoháčskom období môžeme všimnúť aktivity spišského prepošta Jána Horváta (Horváth), ktorý už 20. augusta 1524 vydal edikt, v ktorom sa stúpencom nových myšlienok vyhrážal exkomunikáciou a zhabaním majetku. Napriek tomu sa reformácia aj na Spiši presadzovala čoraz viditeľnejšie.⁸ Sám Ján Horvát sa mal stať jej horlivým prívržencom.

Ako sme povedali, po bitke pri Moháči 29. augusta 1526 bola situácia pre reformáciu ešte priaznivejšia, pretože obaja opoziční králi⁹ v snahe získať na svoju stranu šľachtu či mestá, boli v náboženskej otázke benevolentní. Okrem iného to spôsobilo i to, že aj na Spiši v tomto čase vystúpilo mnoho kazateľov. Ich činnosť a pôsobenie medzi obyvateľstvom vyústili do situácie, keď sa obyvateľstvo postupne prikláňalo k novým myšlienkam.

Niektorí historici za predzvesť reformácie na Spiši považujú činnosť už spomínaného Jána Henckela (1481 – 1534), humanistu, ktorý pochádzal z bohatej levočskej meštianskej rodiny a svoje vzdelanie nadobudol na univerzite vo Viedni a Krakove. Od roku 1513 pôsobil vo funkcii levočského farára a práve na jeho pozvanie prišiel v roku 1520¹⁰ do Levoče významný anglický humanista Leonard Cox,¹¹ s ktorým sú spojené počiatky humanistického vyučovania v levočskej mestskej škole (1520/1521). Zdá sa pravdepodobné, že práve v tomto období sa Henckel tiež bližšie oboznámil s učením Martina Lutera. Ján Henckel mal však vo svojom rodnom meste nielen priaznivcov, ale aj neprajníkov. V septembri 1522 preto nečakane prijal miesto farára v Košiciach. Odtiaľto sa už v roku 1525 dostal až na kráľovský

⁶ Daniel VESELÝ : *Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku*, s. 30.

⁷ Jozef HRADSKÝ : *Das Zipser Haus und dessen Umgebung*. Igló 1884, s. 127. Pozri tiež Győző BRUCKNER : *A reformáció és ellenreformáció története a Szepességen*. Budapest 1922, s. 54 – 55.

⁸ Győző BRUCKNER : *A reformáció és ellenreformáció*, s. 55.

⁹ V bitke pri Moháči zahynul uhorský kráľ Ľudovít II. Jagelovský. Vzhľadom na to, že nemal potomkov, začal zápas o uhorskú korunu medzi dvomi kandidátmi: Ferdinandom Habsburským a Jánom Zápoľským. Ich súperenie bolo ukončené podpísaním mierovej zmluvy vo Veľkom Varadíne v roku 1538, na základe ktorej si rozdelili Uhorské kráľovstvo na dve časti (pozn. autora).

¹⁰ Jeromos BAL; Jenő FÖRSTER a Aurél KAUFFMANN (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lócsei krónikája*. Lócse 1910, s. 19.

¹¹ Leonard Cox, anglický humanistický básnik a pedagóg. Štúdiá absolvoval v Cambridgi, Paríži, Tübingene, vo Wittenbergu a aj Krakove. Po odchode z Levoče pôsobil v rokoch 1521 – 1524 v Košiciach, v roku 1525 sa vrátil do Krakova a od roku 1541 pôsobil ako rektor školy v Readingu (pozn. autora).

Obr. 72. Tlač z 19. storočia vystihujúca protivníkov a priaznivcov učenia Martina Luthera.

dvor, kde sa stal dvorným kazateľom kráľovnej Márie Habsburskej. V tomto prostredí sa oboznámil s dielami Erazma Rotterdamského. Následne sa v roku 1526 vrátil do Košíc, kde vraj už kázal v reformačnom duchu. V roku 1528 bol znovu kazateľom kráľovnej Márie.¹² Aj napriek tomu, že ho v roku 1529 pozývala mestská rada z Košíc, ale aj levočská mestská rada, aby sa vrátil na svoje pôvodné pôsobisko, Henckel tieto ponuky

odmietol. Významnou udalosťou v jeho živote bolo pôsobenie na Augsburgskom sneme v rokoch 1528 – 1529. Sprewádzal tu kráľovnú Máriu. Osobne sa stretol s Filipom Melanchtonom, s ktorým viedol viacero rozhovorov. Okrem iného si stanovil za úlohu nájsť jednotu medzi reformáciou a kresťanským humanizmom. Aj napriek tomu bol Jánom Eckom obvinený z herézy. V rokoch 1531 – 1539 pôsobil ako kanonik vo Vroclave. Tu aj zomrel. Podľa názoru Miloslavy Bodnárovej je potrebné Jána Henckela vnímať skôr ako humanistu a človeka erazmovského typu, než ako predstaviteľa reformácie, pretože jeho reformačné účinkovanie nie je jednoznačne dokázané. Je však známe, že sympatizoval s ideami protestantizmu a uvedomoval si, že cirkev vo svojom vnútri potrebuje reformy.¹³ Na začiatku prenikania reformačných myšlienok sa ani nepredpokladalo, že ide o novú cirkev, ale o očistenie viery v rámci celej cirkvi. Po prijatí *Augsburského vierovyznania* v roku 1530 sa začal reformačný ruch vzťahovať aj v Spišskom prepoštvstve. Skôr sa tu začali prejavovať najmä jeho radikálnejšie prúdy.

Po odchode Jána Henckela sa novým levočským farárom stal jeho mladší brat Sebastián Henckel (1521 – 1529). Bol jasným odporcom reformačných myšlienok. Paradoxne práve počas jeho pôsobenia sa však nové idey v meste hojne rozšírili. Šlo o novokrstenectvo. Svojich zástancov si našlo aj v mestskej rade, dokonca aj v osobe samotného levočského richtára Gregora Milda, nazývaného aj Künast.¹⁴ V roku 1529 prišiel do Levoče novokrstenec kazateľ Andrej Fischer z Kremnice.¹⁵ Štúdium teológie pravdepodobne absolvoval¹⁶ v Krakove alebo v Nemecku. Jeho kázne sa vyznačovali vystupovaním proti dobovému

¹² Miloslava BODNÁROVÁ : Spišský rodák Ján Henckel, in: *Spiš v kontinuite času : Zips in der Kontinuität der Zeit*, ed.: Peter Švorc. Prešov; Bratislava a Wien 1995, s. 78 – 79.

¹³ *Tamže*, s. 80 – 82.

¹⁴ Miklós CZENTHE : Die Reformation in Oberungarn bei den Zipser Sachsen, in: *Konfessionsbildung und Konfessionskultur in Siebenbürgen*, ed.: Volker Leppin a Ulrich A. Wien. Stuttgart 2005, s. 158.

¹⁵ Michal SUCHÝ : *Dejiny Levoče*, vol. 1. Košice 1974, s. 149 – 152.

¹⁶ Andrej Fischer (1480 asi Kremnica – 1539/1540, Krásnohorské Podhradie).

usporiadaniu spoločnosti. V Levoči najskôr otvorene kázal len pred hradbami, neskôr aj v meste. Kvôli kritike katolíckej cirkvi bol na Veľkú noc toho istého roku vykázaný z mesta. Konrád Sperfogel o tom píše:

„A hoci hlásal slovo Božie, namiešal doň veľa jedu, ako: netreba poslúchať kňazov ani ostatnú vrchnosť a všetky kresťanské príkazy a obyčaje sú hriechy, protiivo sa Bohu a Matka cirkev je očividne domom neviestok. Neuznáva ani Pannu Máriu, ani všetkých Božích svätých. Také, aj iné nehoráznejšie veci vnášal do slova Božieho a jeho názory mali vyvolať vzburu a rozkol. Preto mu mestská rada prikázala odísť z mesta.“¹⁷

Andrej Fischer sa utiahol do prevažne banského mestečka Švedlár v doline Hnilca, kde pokračoval vo svojej činnosti. V máji 1529 však začal znovu tajne kázať v Levoči, a to v domoch novokrstencov. Pre tento radikálny reformačný prúd získal ďalších prívržencov.¹⁸ Katolícka väčšina mestskej rady sa preto spolu s levočským farárom Sebastíanom Henckelom obrátila s prosbou o pomoc na vojenskú moc Habsburgovcov zastúpenú Jánom Kaciánom (Katzianer).¹⁹ Tento vydal rozkaz zajať Fischera aj s manželkou, čo sa napokon aj stalo. Obaja boli uväznení na hrade Čičva. Kacián tiež vyhlásil, že levočského richtára Gregora Milda a členov mestskej rady, ktorí podporujú novokrstencov, dá upáliť.²⁰ Andrej Fischer bol v júli 1529 odsúdený na smrť obesením a jeho manželka na smrť utopením. Dobový levočský kronikár Konrád Sperfogel nás ďalej informuje:

„Potom (Fischerovu) ženu utopili a jeho obesili na hrade (Čičva). Údajne visel niekoľko hodín, potom padol a dostal sa z toho veľmi málo poranený. Opäť prišiel tajne do Levoče, jeho stúpenci ho nasledovali,

počúvali jeho kázne a našli u neho veľkú útechu. Uvádzať, že ak by nebol spravodlivý, nebol by mu Boh pomohol dostať sa (zo šibenice).“²¹

Z Levoče sa potom Fischer utiahol do Švedlára, kde pokrstil viac ako 80 ľudí a druhýkrát sa oženil s dcérou levočského meštana. Zo Švedlára však musel ujsť pred prenasledovaním do Sabínova. Neskôr sa cez Krakov dostal až na Moravu. Aj napriek tomu, že v roku 1530 richtár Mild zomrel, novokrstenectvo malo v Levoči naďalej svojich stúpencov a to nepochybne aj v mestskej rade, pretože v roku 1532 sa Andrej Fischer stal jedným z levočských kazateľov. Nemal však dobré vzťahy s Jánom Mollerom (Müllerom), nástupcom Sebastiana Henckela, ktorý sa v roku 1530 stal levočským farárom a následne aj seniorom Bratstva farárov 24 kráľovských miest.²² V *Hainovej kronike* je zaznamenaná Fischerova poznámka na adresu Levočanov, že sú hlupáci, kravy a svine, pretože dňa 11. augusta 1532 počas jeho kázne vybehli z kostola na hluk poplašných zvonov.²³ Za túto urážku bol z miesta kazateľa mestskou radou na Vianoce v roku 1532 odvolaný a mesto musel opustiť.

Neskôr Fischer vystupoval v Spišskej Novej Vsi a opäť v Švedlári. Následne sa pokúšal získať miesto kazateľa v Banskej Štiavnici, no po neúspechu odišiel na Moravu. Avšak v roku 1536 pôsobil už ako kazateľ vo Výbornej a to pod záštitou samotného Hieronyma Laského. Tu sa aj tretíkrát oženil. Sobášil ho ďalší významný spišský reformátor Juraj Leudischer (Lewdischer). Andrej Fischer zo svojej fary vo Výbornej podnikal návštevy novokrsteneckých skupín na Spiši. Vo Švedlári bol pravdepodobne niekedy v rokoch 1539 – 1540 chytený vojakmi Františka Bubeka a ten ho nechal zhoďiť z veže hradu Krásna Hôrka.²⁴

Najdôležitou osobnosťou luterskej podoby reformácie na Spiši bol Juraj Leudischer z Levoče.²⁵

¹⁷ Kronika Konráda Sperfogla, ed. a trans.: Július Sopko, in: *Kroniky stredovekého Slovenska : Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov*, (ed. a trans.): Tenže. Budmerice 1995, s. 272.

¹⁸ Peter RATKOŠ : Počiatky novokrstenectva na Slovensku, in: *Historický časopis* (ďalej HČ), roč. 5, 1957, s. 190 – 191.

¹⁹ Ján Kacián (1491 Begunje – 1539 Hrvatska Kostajnica), veliteľ habsburských vojsk, vyznamenal sa v mnohých bitkách proti Jánovi Zápoľskému, v roku 1529 sa podieľal na obrane Viedne proti Turkom. V roku 1530 sa stal kapitánom Uhorska.

²⁰ Jeremos BAL; Jenő FÖRSTER a Aurél KAUFFMANN (trans. a ed.): *Hain Gáspár Lócsei krónikája*, s. 40 – 41.

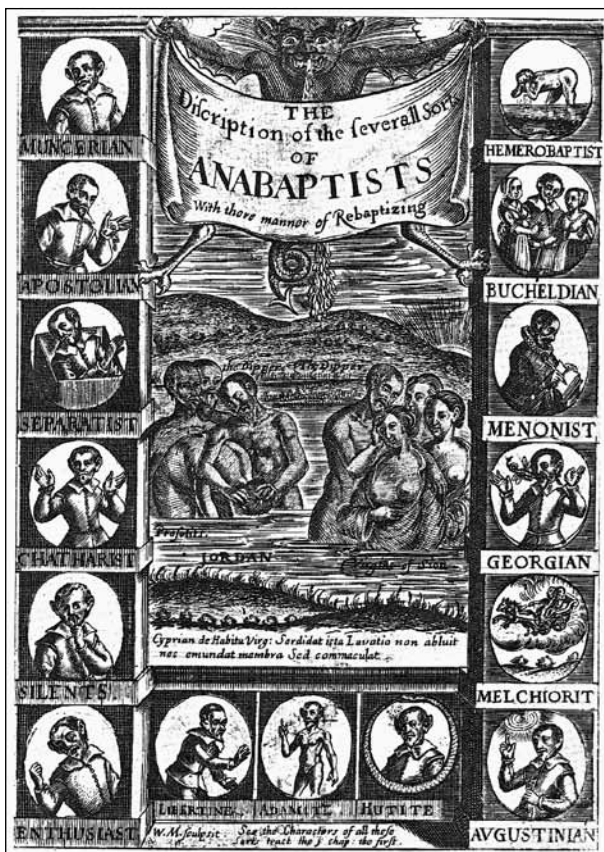
²¹ Kronika Konráda Sperfogla, (ed. a trans.): Július Sopko, s. 275.

²² Jeremos BAL; Jenő FÖRSTER a Aurél KAUFFMANN (trans. a ed.): *Hain Gáspár Lócsei krónikája*, s. 44.

²³ *Tamže*, s. 57.

²⁴ Peter RATKOŠ : Počiatky novokrstenectva na Slovensku, s. 199.

²⁵ Győző BRUCKNER : *A reformáció és ellenreformáció*, s. 36.

Obr. 73. Anabaptisti na dobovom plagáte podľa Daniel Featley's book.

Pochádzal z levočskej rodiny a bol v príbuzenskom vzťahu k rodine Henckelovcov. Študoval v Krakove a za kňaza bol v roku 1522 vysvätený v Budíne. Tu sa pravdepodobne oboznámil s myšlienkami reformácie a učením Martina Lutera. Potom sa vrátil naspäť do Levoče. V roku 1527 však mesto opustil kvôli láske k vydatej žene. Ďalej pôsobil v Strážach pod Tatrami. Ani tu sa dlho nezdržal a odišiel do Vroclavi, kde sa so spomínanou Levočankou oženil a stal sa obchodníkom. V roku 1529 sa vrátil do Levoče ako kupec, no tu ho spoznali. Bol zajatý generálom Kaciánom. S pomocou mestskej rady bol neskôr oslobodený. Po týchto udalostiach odišiel na bezpečnejšie miesto do Kežmarku, kde pôsobil priamo pod

záštitou Jána Zápoľského. V roku 1530 ho zvolili za farára v Kežmarku. Tu pôsobil ďalších 12 rokov.²⁶ Dňa 26. septembra 1531 Leudischer prebral inventár kežmarskej fary. Z tohto dôvodu je Kežmarok považovaný za prvé spišské mesto, ktoré prijalo evanjelickú vieru.

Leudischer hneď po svojom nástupe v Kežmarku prikrčil k zmenám typickým pre reformáciu. Predovšetkým zrušil pôsty, usnú spoveď, modlitby k svätým vyhlásil za zbytočné, opustil tradičné slávenie omše a vysluhoval prijímanie pod obojím spôsobom. Dôkazom jeho demonštratívneho prechodu k novej viere malo byť aj to, že sa oženil. V roku 1533 sa s podporou Jána Zápoľského dokonca stal spišským kanonikom. Vtedajší senior spišskej fraternity Juraj Moller však energicky zakročil voči osobe Leudischer a sťažoval sa u samotného spišského prepošta. Malo to za následok, že Leudischer po smrti Jána Zápoľského v roku 1542 opustil Kežmarok a odišiel do Toporca. Tu ďalej pôsobil pod ochranou rodiny Hrhovských (Görgey).²⁷ Z Toporca bol povolaný za farára do Lubic, no jeho účinkovaniu na tomto mieste zamedzil už spomínaný senior Bratstva farárov 24 kráľovských miest – levočský farár Moller, ku ktorému sa pridal aj spišský prepošt Ján Horvát. Spišský prepošt navyše v roku 1542 vydal ostrý obežník proti luteránom. V roku 1547 Leudischer prejavil záujem o miesto farára v Mlynici, ktoré nakoniec získal. Keďže Mlynica patrila do bratstva, zdá sa, že Leudischer mal na ostatných jej členov vplyv, čo nepriamo dokazuje aj to, že toto bratstvo malo svoje zasadnutie v roku 1547 práve v Mlynici. Leudischer je známy aj tým, že ako jeden z mála predstaviteľov Luterovej podoby reformácie novokrstencov nepovažoval za nepriateľov, čo dokázal aj tým, že zosobášil Andreja Fischera.

Za jeden z významných medzníkov reformácie na Spiši môžeme považovať rok 1544. Práve v tomto roku sa samotný spišský prepošt Ján Horvát z Lomnice²⁸ rozišiel s učením katolíckej cirkvi, prestúpil k protestantom a tým sám urýchlil príklon spišského obyvateľstva k luteranizmu.²⁹

²⁶ Daniel VESELÝ : Georg Leudischer – ein lutherischer Prediger in der Zips, in: *Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei*, ed.: Karl Schwarz a Peter Švorc. Wien 1996, s. 70 – 71.

²⁷ Miklós CZENTHE : *Die Reformation in Oberungarn*, s. 159.

²⁸ Ján Horvát (Horváth) z Lomnice, spišský prepošt v rokoch 1511 – 1544. Úrad prepošta mal zastávať z vôle kňažnej Hedvivy Tešínskej, matky Jána Zápoľského, svojej patrónky, už od 28. mája 1505, avšak nedosiahol dostatočný vek a nemal ani potrebné vzdelanie. Druhýkrát bol za prepošta menovaný 4. februára 1511 (pozn. autora).

²⁹ Vojtech BUČKO : *Reformné hnutie v arcibiskupstve ostrihomskom do roku 1564*. Bratislava 1939, s. 80.

Pritom je známe, že ešte v roku 1529 sa s pomocou vlastnej hotovosti a ďalších najatých vojakov postaral o chytenie Andreja Fischera. Následne sa však dopustil sprenevery cirkevných majetkov a benefícií. V roku 1536 dokonca vyzbieral 200 florénov od Bratstva farárov 24 kráľovských miest na opravu prepoštského paláca, no k plánovanej oprave nedošlo. 22. júla 1542 prepošť Horvát vydal edikt, ktorý bol namierený proti šíreniu reformačných myšlienok a vyzval ním spišských kňazov, aby spomedzi seba vylúčili stúpencom reformácie. No krátko po tejto udalosti, v roku 1543 sa Bratstvo farárov 24 kráľovských miest³⁰ obrátilo na samotného uhorského kráľa Ferdinanda I. a žiadalo ho o zákrok proti spišskému prepošťovi. Ten bol následne zbavený svojho úradu.³¹ Onedlho sa mu však znovu podarilo dostať do panovníkovej priazne a opäť sa stal spišským prepoštom. 16. decembra 1544 na tento úrad rezignoval, pretože v tom čase sa už oženil s dcérou levočského mešťana Juraja Czipsera.³² Týmto aktom verejne proklamoval svoje odpadnutie od katolíckej cirkvi.³³ Pri svojom odchode zo Spišskej Kapituly doslova „okradol“ Kolegiálny kostol svätého Martina a aj prepoštský palác. So sebou si odniesol nielen domáce zariadenie, ale nechal vytrhnúť aj všetky okná, dvere, šindle zo strechy, ba aj dosky z podláh paláca.³⁴

Rok 1544 však ukrýva ďalšiu významnú udalosť, ktorá by mohla byť medzníkom v šírení reformácie na Spiši. Práve v tomto roku odišiel z pozície seniora Bratstva farárov 24 kráľovských miest Juraj Moller, mestský farár z Levoče, ktorý si v tomto roku za jedného z levočských kazateľov povolal Bartolomeja Bognera z Brašova (Brašov) zo Sedmohradska, žiaka Johanna Hontersa.³⁵ Práve Bogner, stúpenec luterskej reformácie, sa zaslúžil o to, že v tomto roku bolo aj

v Levoči zavedené prijímanie pod obojím spôsobom. V roku 1546 bolo už Bratstvo farárov 24 kráľovských miest evanjelické a istým potvrdením tejto skutočnosti je aj to, že v roku 1547 sa zhromaždenie bratstva konalo v Mlynici, ktorej farárom v tomto čase bol Juraj Leudischer.

Postup reformácie v Spišskom prepošťstve

Pri šírení reformácie na Spiši si môžeme všimnúť viacero modelov jej prijatia. Buď sa obrátil miestny katolícky farár, ktorý svojou činnosťou presvedčil veriacich, aby prijali novú vieru. Ďalšou možnosťou bola mestská rada, ktorej členovia mohli sympatizovať s novou náukou a pri voľbe nového kňaza hlasovali za človeka, ktorý už novú (protestantskú) vieru vyznával. Tiež sme popísali prípad, že do obce prišiel kazateľ, ktorý hlásal novú náuku. Ďalšou z možností bolo, že zemepán, obyčajne patrón miestneho kostola, sympatizoval s reformáciou a na svoje majetky dosadil luterskeho kňaza, a to podľa zásady „čia vláda, toho náboženstvo“ (*cuius regio, eius religio*). Poddaní potom automaticky prešli na vieru svojho zemepána.

Reformácia v Spišskom prepošťstve postupovala rýchlym tempom, a to najmä v niektorých nemeckých mestách a obciach. Fara v Kežmarku a aj mestská škola boli katolíkom odobrané už v roku 1530.³⁶ Prvým kazateľom, ktorý tu pôsobil, bol už uvedený Juraj Leudischer. Pri bohoslužbách používal prirodzene nemčinu. V roku 1543 sa novým rektorom kežmarskej školy stal rodák Ján Sommer, Melanchtonov žiak. Ten sa zaslúžil o zavedenie systému, ktorým sa táto kežmarská mestská škola zmenila na gymnázium (lyceum). V krátkom čase sa stala jednou z najslávnejších krajinských evanjelických stredných škôl.

³⁰ Spišskí kňazi mali už od roku 1248 kňazský spolok „Sodalitas“ alebo „Fraternitas“, ktorý bol obnovený v roku 1298. Patrónom tohto spolku bol Duch Svätý a Panna Mária. Kňazi spolku sa mali schádzať dvakrát ročne a cieľom spolku bolo pestovanie vzájomnej lásky a pravej družnosti. Tejto fraternite boli priznávané rôzne duchovné výhody, odpustky. Kráľ Ladislav IV. povolil v roku 1274 spišským farárom voľnosť pri testamentoch a oslobodil ich od niektorých povinností. Vojtech BUCKO : *Reformné hnutie v arcibiskupstve ostrihomskom*, s. 80 – 81. Martin HOMZA : *Politické dejiny Spiša do začiatku 14. storočia*, in: *Historia Scepusii*, vol. 1 : *Dejiny Spiša do roku 1526*, ed.: Martin Homza a Stanisław A. Sroka. Bratislava a Kraków, 2009, s. 251.

³¹ Jozef ŠPIRKO : *Cirkevné dejiny*, vol. 2. Turčiansky Sv. Martin 1943, s. 201.

³² Jeremos BAL; Jenő FÖRSTER a Aurél KAUFFMANN (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lócsei krónikája*, s. 105.

³³ Kvôli tomuto kroku prepošta Jána Horváta stratili spišskí prepošti privilégia, získané od pápeža Leva X. z roku 1513.

³⁴ Josephus HRADZSKY : *Initia progressus ac praesens status Capituli Scepusiensis* (ďalej *Initia*). Szepesváralja 1901, s. 57.

³⁵ Miklós CZENTHE : *Die Reformation in Oberungarn*, s. 159.

³⁶ Győző BRUCKNER : *A reformáció és ellenreformáció*, s. 89.

V roku 1536 bol katolíkom odobraný Kostol svätej Uršule vo Výbornej a od tejto udalosti tu pôsobil kazateľ Andrej Kerl.³⁷ V roku 1538 prešli na luteranizmus Hrhovskí, ktorí následne odovzdali evanjelíkom kostol v Toporci. V roku 1544 prijalo reformáciu aj mesto Levoča. Ako sme spomenuli, práve na pôde tohto mesta pôsobil známy kazateľ Bartolomej Bogner z Brašova, ktorý urobil radikálne zmeny v liturgii a začal vysluhovať prijímanie pod obojím spôsobom. Na tomto mieste pôsobil až do roku 1556. Potom odišiel do Spišskej Novej Vsi, kde o rok na to zomrel.

Reformácia postupovala v tridsiatych a štyridsiatych rokoch 16. storočia aj v Provincii 13 spišských kráľovských miest. V roku 1545 získali evanjelici fary a aj školy v Spišskej Belej, Spišských Vlachoch a Vrbove. Dopomohol im k tomu aj krok spišského prepošta Jána Horváta, ktorý sa (ako už bolo spomenuté) oženil.

V roku 1545 po smrti Valentína z Bielice, posledného katolíckeho kňaza v Spišskej Belej, na jeho miesto nastúpil Vavrínek Serpilius Quendel, evanjelický kňaz a Melanchtonov žiak.³⁸ V roku 1530 sa Quendel osobne zúčastnil vyhlásenia augsburskej konfesie Filipom Melanchtonom. Študoval na univerzite v Krakove a dokonale poznal reformačnú literatúru. V rokoch 1545 – 1558 spravoval faru v Spišskej Belej a potom prebral úrad rektora a kazateľa v Levoči (1558 – 1564). Následne sa stal pastorom v Lubici (1564 – 1571). Seniorom Bratstva farárov 24 kráľovských miest bol od roku 1557 a v roku 1569 podpísal aj *Confessio Scepusiána*.³⁹ Evanjelickú vieru prijalo aj mesto Lubica, a to v roku 1546.⁴⁰ Úrad farára tu v rokoch 1545 – 1563 v tom čase spravoval Šalamún Regner, ktorý taktiež viedol Bratstvo farárov 24 kráľovských miest (1555 – 1557).⁴¹ V roku 1547 luteráni získali dokonca aj Spišské Podhradie

a Ruskinovce. V Spišskom Podhradí sa tak udiaľo vďaka doktorovi teológie Damiánovi Graffovi a taktiež aj vďaka pastorovi Matejovi, synovi Antona (1551). Zmena nastala aj v Spišských Vlachoch, kde bývalý katolícky farár Jakub, syn Blažejza zo Spišského Podhradia získal faru v roku 1548.⁴² Vo Vrbove zaviedol luteranizmus kňaz Vavrínek Buchwald, ktorý viedol Bratstvo farárov 24 kráľovských miest v rokoch 1549 – 1550.⁴³ V roku 1548 sa luteranizmus ujal v Spišskej Novej Vsi, kde bol prvým pastorom Juraj Leutscher, ale nové vyznanie upevnil až od roku 1555 teológ a kazateľ Bartolomej Bogner, sedmohradský Sas, predtým pôsobiaci v Levoči. V tom istom roku (1548) luteráni získali faru v Poprade. Evanjelickú vieru tu šíril bývalý katolícky farár Anton Toperczer, senior Bratstva farárov 24 kráľovských miest v rokoch 1545 – 1546.⁴⁴

V nasledujúcich päťdesiatych rokoch 16. storočia luteráni postupne získali fary v mestečkách stredného Spiša – v roku 1551 v Matejovciach, v roku 1552 v Spišskej Sobote a vo Veľkej a v roku 1556 aj v Tvarožnej. V týchto rokoch sa uskutočnila aj luteránska konverzia v Strážach pri Poprade. V Spišskej Sobote novú vieru upevnil prvý pastor Anton Philadelphus. Školu tu luteráni získali v roku 1559. Vo Veľkej to bol zasa kazateľ Gregor Filker. Najneskôr prijala luteránsku vieru Tvarožná. O konverziu sa tu pričínili farár Tomáš Lemmel v roku 1556 alebo 1557.⁴⁵ V roku 1565 v Spišskom Štvrtku hlásal reformačné myšlienky Cyprián a po ňom František Kelner.⁴⁶ V tom istom roku evanjelici získali faru vo Veľkej Lomnici a v roku 1568 aj v Majerke.⁴⁷

Reformačné učenie sa ujalo aj v mestečkách zaniknutej Provincie 11 spišských miest. V Žakovciach sa s prvým reformačným kazateľom stretávame v rokoch 1549 – 1553 a bol ním Šimon

³⁷ Samuel WEBER : *Zipser Geschichts und Zeitbilder*. Leutschau 1880, s. 148.

³⁸ *Tamže*, s. 133.

³⁹ Tadeusz M. TRAJDOS : Reformacja i kontrareformacja na Spiszu, in: *Terra Scepusiensis : Stav bádania o dejinách Spiša*, ed.: Ryszard Gładkiewicz a Martin Homza. Levoča a Wrocław 2003, s. 472 – 473.

⁴⁰ Josephus HRADZSKY : *Initia*, s. 517.

⁴¹ Győző BRUCKNER : *A reformáció és ellenreformáció*, s. 79.

⁴² Samuel WEBER : *Zipser Geschichts und Zeitbilder*, s. 133.

⁴³ Josephus HRADZSKY : *A XXIV királyi plébános testvérülete (XXIV regalium plebanorum fraternitas) és a reformáció a Szepességen*. Miskolcz 1898, s. 159.

⁴⁴ *Tamže*, s. 158.

⁴⁵ Győző BRUCKNER : *A reformáció és ellenreformáció*, s. 85.

⁴⁶ *Tamže*, s. 88.

⁴⁷ Josephus HRADZSKY : *Additamenta ad Initia, progressus ac praesens status Capituli Scepusiensis* (ďalej *Additamenta*). Szepesváralja 1903 – 1904, s. 517.

Maritius. Pochádzal zo sliezskeho mesta Bytom. Neskôr pôsobil v Spišskej Sobote. Vo Veľkom Slavkove v roku 1550 pôsobil Juraj Frölich.⁴⁸ V Odoríne bol prvým evanjelickým duchovným Šimon Herkó, a to od roku 1557.⁴⁹ V Spišskom Štvrtku sa objavuje prvý reformačný kazateľ v roku 1565 a bol ním istý Cyprián, neskôr sa spomína František Kelner. V Hrabušiciach sa prvý kazateľ spomína už v roku 1557 a bol ním dobšinský kňaz Bálint Gnieser. V Harichovciach v tom istom roku pôsobil niekdajší duchovný z Vrbova Jakub Clemens, v rokoch 1570 – 1572 neskorší senior Bratstva farárov 24 kráľovských miest. V Iliášovciach a jej filiálke Kurimanoch sa prvý reformačný kazateľ objavil už v roku 1553 a bol ním Egídius. Približne od roku 1570 tu pôsobil Krištof Fabry. V Bystranoch od roku 1574 pôsobil Ján Rosner a taktiež kazatelia z blízkych Spišských Vlách.⁵⁰

Reformácia sa samozrejme šírila aj v oblasti Spišskej Magury, kde jej šíreniu napomohol odchod kartuziánov z Červeného Kláštora v roku 1563 a aj ďalšia skutočnosť, a to odkúpenie Nedeckého panstva roku 1589 Jurajom Horvátom-Paločayom (Horváth-Palochay), ktorý bol horlivým šíriteľom reformácie.⁵¹ Je známe, že Paločayovci mali na svojom panstve kazateľa, ktorý bol aj pastorom v Nedeci (Niedzica) a taktiež seniorom Dunajeckého panstva. Nové myšlienky boli v tejto oblasti preberané s istým oneskorením až koncom 16. storočia a začiatkom 17. storočia.

S postupujúcou reformáciou začali na Spiši upadať aj rehoľné spoločenstvá. Z Levoče odišli františkáni (minoriti) a z Gelnice dominikáni.

V roku 1555 upadol kláštor antonitov v Dravciach. V druhej štvrtine 16. storočia podľahol likvidácii aj kláštor augustiniánov v Spišskom Podhradí. V roku 1543 bol zničený kláštor kartuziánov na Skale útočišťa.⁵² Kláštor kartuziánov v Červenom Kláštore vydržal do roku 1563.⁵³ Likvidácia kláštorov ako tradičných miestnych cirkevných autorít reformácii uvoľnila cestu k efektívnejšiemu šíreniu. Obyvateľstvo takto ku katolicizmu už nemal prakticky kto nábožensky viesť.

Konfesionálny obraz Spiša sa preto postupne menil. Obyvateľstvo prijímalo novú vieru a už koncom 16. a začiatkom 17. storočia mali protestanti na celom Spiši väčšinu a tým aj vedúcu úlohu.

Spišské vyznanie viery (*Confessio Scepusiana*)

Jedným z prvých spišských prepoštov, ktorý sa už od svojho príchodu na Spiš snažil zvrátiť nepriaznivý stav svojho prepoštstva, bol Stanislav Váraji (Várallyi).⁵⁴ Hoci ostal katolíkom, voči protestantom bol tolerantný. Vo svojich aktivitách sa snažil o prinavrátenie obyvateľstva do tábora katolíkov a tento cieľ chcel dosiahnuť formou synody, ktorej úlohou mala byť náprava mravov kňazstva a zavedenie prostriedkov proti šíreniu protestantizmu. Synoda sa začala dňa 14. júna 1545 v Kostole svätého Martina v Spišskej Kapitule. Prepošt však svoje dielo nedokončil, pretože v roku 1548 zomrel.⁵⁵

Ďalší z prepoštov, Blažej z Petrovaradína (Petrovaradínsky/Péterváradi),⁵⁶ sa taktiež snažil

⁴⁸ Győző BRUCKNER : *A reformáció és ellenreformáció*, s. 84.

⁴⁹ *Tamže*, s. 84.

⁵⁰ *Tamže*, s. 88.

⁵¹ Eduard PAVLÍK : Reformácia a protireformácia v Spišskej Magure, in: *Z minulosti Spiša*, roč. 12, ed.: Ivan Chalupecký. Levoča 2004, s. 45.

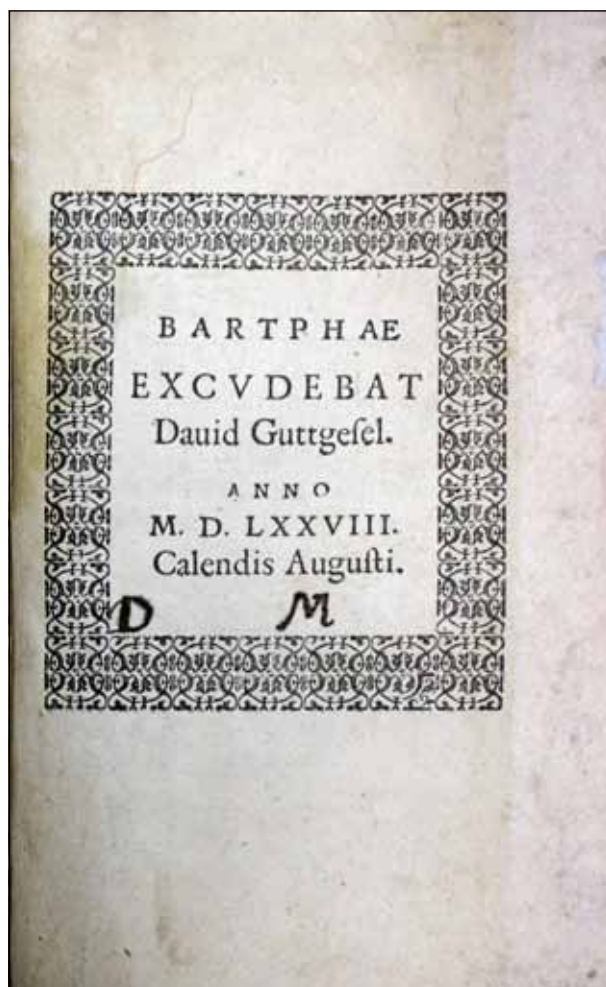
⁵² Kláštoru na Skale útočišťa patrilo niekoľko majetkov. Šlo o dediny Arnutovce, Tomášovce a Klčov a taktiež aj kúria v Levoči, ktorá prináležala ku Kostolu svätého Jána Krstiteľa. Majetky po odchode kartuziánov zo Skaly útočišťa v roku 1549 pripadli uhorskému kráľovi. Ferdinand I. ich hneď v tom istom roku daroval Spišskej kapitule. V roku 1563 bolo ich vlastníctvo potvrdené spišskému prepoštovi Gregorovi Bornemisovi s tým, že mali byť využité na chod kapitulskej školy. Neskôr spišský prepošt Bornemisa tieto majetky previedol na mesto Levoča. 2. júla 1590 sa prepoštovi Martinovi Pethemu podarilo tieto majetky získať a 21. septembra 1604 ich daroval Spoločnosti Ježišovej a mali byť využité na chod budúceho gymnázia. Pozri *Analecta Scepusii sacri et profani* (ďalej *Analecta Scepusii*), vol. 1 – 4, ed.: Carolus Wagner. Viennae, Possoniae et Cassoviae 1771 – 1778 (tu vol. 1, s. 436).

⁵³ Červený Kláštor a jeho majetky uhorský kráľ Ferdinand I. prepustil spišskému prepoštovi Jurajovi Bornemisovi a Spišskej kapitule. Pozri *Analecta Scepusii* 1, s. 435 – 436. V roku 1568 sa kláštor aj s majetkami dostal prostredníctvom kráľa Maximiliána II. do zálohu šľachticovi Gašparovi Magóczyemu. Od roku 1577 Andrejovi Magóczyemu a od roku 1588 Žigmundovi Rákocimu (Rákoczy). Pozri *Analecta Scepusii* 3, s. 194.

⁵⁴ Stanislav Váraji zo Sabinova, spišský prepošt v rokoch 1545 – 1548, od roku 1541 aj päťkostolský biskup (pozn. autora).

⁵⁵ Carolus PÉTERFFY : *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-catholicae in Regno Hungariae celebrata*, pars 1. Posenii 1742, s. 299.

⁵⁶ Blažej z Petrovaradína, spišský prepošt v rokoch 1549 – 1560.

Obr. 74. Praktický návod ako písať kázne od Leonarda Stöckela.

o stabilizáciu pomerov v prepoštvstve. Keďže chcel mať Bratstvo farárov 24 kráľovských miest pod dohľadom, určil ako miesto konania jeho kongregácií faru v Spišskej Kapitule. Týmto chcel bratstvo uchrániť od reformačných myšlienok. Takáto kongregácia sa tu aj skutočne konala, a to dňa 12. mája 1555. O rok na to sa však už členovia fraternity proti prepoštovmu príkazu ohradili.⁵⁷ V druhej polovici 16. storočia bola reformácia na Spiši už udomáčená. Ďalším spišským prepoštom, ktorý chcel obnoviť cirkevnú správu na Spiši, bol veľkvaradínsky biskup Gregor Bornemisa.⁵⁸ Už v roku 1567 hrozil farárom, že ich privedie k poslušnosti pomocou svetskej moci.⁵⁹ Celú situáciu sa nakoniec spišský prepošt rozhodol riešiť

formou synody, ktorú chcel zvolať do Spišskej Kapituly na nedeľu Jubilate 1569. Už dňa 30. novembra 1568 zavolať seniora Bratstva farárov 24 kráľovských miest Vavrince Serpilia na poradu do Spišskej Kapituly, kde ho o tom informoval.

Senior bratstva Serpilius chcel však získať čas, a preto poprosil prepošta o odklad tejto synody. Prepošt Bornemisa s tým súhlasil. Dňa 14. decembra 1568 Serpilius zvolal spišských farárov na poradu do Hrabušíc, kde spišskonovoveský farár Valentín Megander-Grossmann a spišskopodhradský konsenior Cyriak Obsopoeus-Koch získali poverenie, aby zostavili *Vyznanie Bratstva farárov 24 kráľovských miest na Spiši* na dôkaz toho, že dodržiavajú *Sväté Písmo* a že nešíria bludy.⁶⁰

⁵⁷ Josephus HRADZSKÝ : *Imitia*, s. 81 – 82.

⁵⁸ Gregor Bornemisa, spišský prepošt v rokoch 1561 – 1584. Vymenovaný za prepošta bol 26. júna 1561 panovníkom Ferdinandom I. a následne bol potvrdený aj ostrihómskym arcibiskupom Mikulášom Oláhom.

⁵⁹ Daniel VESELÝ : *Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku*, s. 110.

⁶⁰ Győző BRUCKNER : *A reformáció és ellenreformáció*, s. 117.

Bratstvo toto vierovyznanie schválilo dňa 26. októbra 1569.⁶¹ *Confessio Scepusiana* („Spišské vyznanie viery“) malo svoju predlohu v dvoch predchádzajúcich vierovyznaniach⁶² – v *Confessio Pentapolitana*⁶³ a *Confessio Heptapolitana*.⁶⁴ Svojím rozsahom je toto vierovyznanie zhodné s vierovyznaním banských miest, teda obe sú dvakrát rozsiahlejšie ako vierovyznanie Pentapolitany. Prebraté boli celé formulácie z Pentapolitany, no autori zároveň citujú aj cirkevných otcov – svätého Augustína, Ambróza, Ireneja, Jána Zlatoústeho, Hilária.⁶⁵ Toto vierovyznanie však synode predložené nebolo. V roku 1573 ho schválil aj samotný ostrihomský arcibiskup Anton Verančič, ktorý sa v tom čase nachádzal v Prešove. Až 8. novembra 1590 ho senior bratstva Anton Plattner na seniorálnej schôdzi v Žakovciach dal podpísať farárom bratstva so záväzkom, že ho budú dodržiavať a aj podľa neho žiť.⁶⁶

Význam tohto vierovyznania je skvelo vystihnutý v slovách historika Viktora Brucknera:

„...oni ešte nepomýšľali na konečné odtrhnutie sa od rímskej cirkvi a považovali sa za dobrých katolíkov.“⁶⁷

Spišskopodhradská synoda 1614

Ďalším z významných medzníkov vývoja evanjelickej cirkevnej správy na Slovensku bola synoda, ktorá sa konala v Žiline v roku 1610 na podnet palatína Juraja Turzu (Thurzo). Jej veľký význam spočíval vo vytvorení samosprávnych orgánov evanjelickej cirkvi a práve túto skutočnosť môžeme považovať za završenie luterskej reformácie na Slovensku. Právnym podkladom k vytvoreniu evanjelickej cirkevnej správy bol takzvaný predkorunovačný snem v roku 1608, ktorý prijal prvý článok *O náboženských záležitostiach*:

„Čo sa týka prvého článku Viedenského mieru, je rozhodnuté o stave a poriadku presláveného Uhorského kráľovstva: § 1. Aby náboženskú prax

⁶¹ Tamže s. 117.

⁶² Reformácia v Uhorsku sa odlišovala od reformácie v Nemecku. Zákony namierené proti protestantom sa v 16. storočí uplatňovali najmä proti anabaptistom a kalvínom. Evanjelici augsburského vierovyznania sa stále usilovali dokázať, že sú pravovernými katolíkmi, preto boli v polovici 16. storočia vypracúvané rozličné vyznania jednotlivých miest. Všetky boli predložené ostrihomskému arcibiskupovi na schválenie a po jeho schválení ich prijal aj panovník. Viac Viliam JUDÁK: Náboženská situácia na Slovensku v 17. storočí z pohľadu vatikánskych dokumentov, in: *Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredoeurópskeho kontextu*, ed.: Ján Doruľa. Bratislava 1998, s. 10.

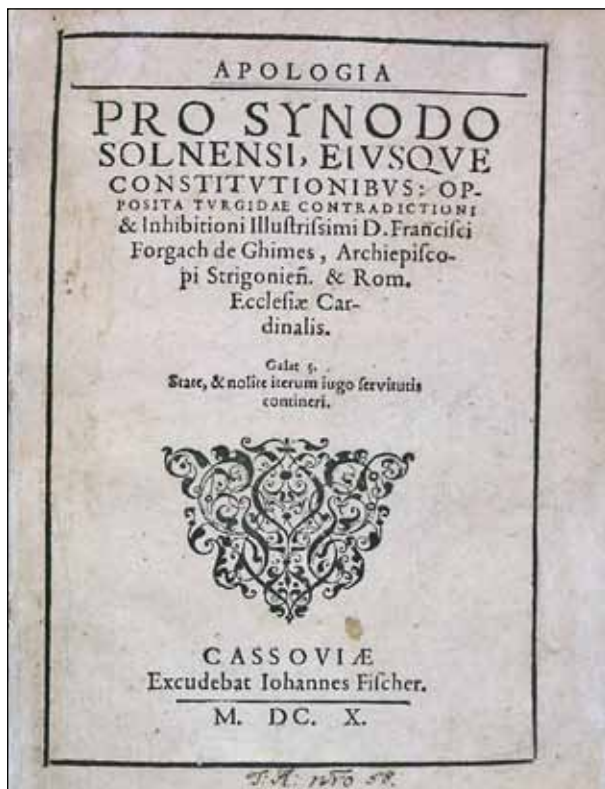
⁶³ *Confessio Pentapolitana* vzniklo ako ohlas na ustanovenia uhorského snemu z roku 1548, ktorý vydal prísny zákon proti novokrstencom (anabaptistom) a kalvínom (sakramentárom), na základe ktorého mali byť z Uhorska vyhnaní a aj samotný uhorský kráľ Ferdinand I. nariadil skontrolovať vizitovaním jeho uplatnenie. Mestá Prešov a Bardejov, ku ktorým sa neskôr pripojili Sabinov, Košice a Levoča sa najprv chceli len odvolať na *Augsburské vierovyznanie*. Avšak predstavitelia miest sa zľakli, aby to komisári nepovažovali len za krycí manéver ako zachrániť kalvínov a anabaptistov. Preto sa 5 východoslovenských kráľovských miest rozhodlo, že zostaví vlastné vierovyznanie. Vypracovaním tohto vierovyznania bol v roku 1549 poverený rektor bardejovskej školy Leonard Stöckel. Jeho základom bolo *Augsburské vierovyznanie* z roku 1530 a Melancthonova *Apológia*. Snažil sa poukázať na rovnaké veci v evanjelickom a katolíckom náboženstve. Celkovo má 20 článkov, je miernejšie a neodsudzuje anabaptistov. V roku 1558 bolo schválené uhorským kráľom Ferdinandom I. a neskôr svoj súhlas pripojil aj jágerský biskup Anton Verančič. Viac Daniel VESELÝ: *Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku*, s. 102 – 103 a Ján KVAČALA: *Dejiny reformácie na Slovensku 1517 – 1711*, s. 69 – 70.

⁶⁴ Keď sa ostrihomský arcibiskup Mikuláš Oláh oboznámil so situáciou v stredoslovenských banských mestách, zavolať farárov banských miest na stretnutie do Trnavy dňa 1. októbra 1557, kam mali priniesť dokument o svojom vysvätení za kňaza a o riadnom držaní svojho benefícia. Farári sa však nedostavili. Po viacerých pokusoch povolať ich na synody do Trnavy a Bratislavy začiatkom novembra 1559 Mikuláš Oláh prikázal stredoslovenským banským mestám: Kremnici, Banskej Bystrici, Banskej Štiavnici, Lubietovej, Pukancu, Banskej Belej a Novej Bani, aby prepustili všetkých „heretických“ kňazov. Zároveň vydal rozkaz zničiť všetky ich knihy a spisy. A tak sa farári banských miest 6. decembra 1559 stretli v Banskej Štiavnici, kde sa rozhodli zostaviť vierovyznanie, ktoré by dokazovalo, že nie sú bludármi a že sa držia *Svätého Pisma*. Zostavením tohto vierovyznania bol poverený banskoštiavnický farár Ulrich Cubicularius (Kammerknecht). Za prameň prevzal *Confessio Pentapolitana*, teda zachováva ho ako predlohu, ale je dvakrát také rozsiahle a v niektorých článkoch ostrejšie. Toto vierovyznanie začiatkom roku 1560 predložili kráľovi a aj ostrihomskému arcibiskupovi na schválenie. No uhorský kráľ už 1. februára 1560 nariadil všetkým banským mestám, aby arcibiskupa a jeho vizitátorov prísne poslúchali a svojich kazateľov bez meškania prepustili. Daniel VESELÝ: *Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku*, s. 107 – 108 a Ján KVAČALA: *Dejiny reformácie na Slovensku 1517 – 1711*, s. 71 – 72.

⁶⁵ Daniel VESELÝ: *Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku*, s. 111.

⁶⁶ Győző BRUCKNER: *A reformáció és ellenreformáció*, s. 118.

⁶⁷ Viac: *tamže*, s. 117 – 120.

Obr. 75. Žilinská synoda sa stala prelomom v organizácii uhorskej cirkvi a viedla k vzniku proej inštitúcií s pôsobnosťou na území dnešného Slovenska.

aj baróni, magnáti, šľachtici, ako aj slobodné mestá a všetky stavby a poriadky kráľovstva na svojich a kráľovských majetkoch, v hraniciach Uhorského kráľovstva, aj uhorskí vojaci a aj zemepanské mestá a dediny, každý svoje náboženstvo a vyznanie dobrovoľné a slobodne mohli prijať, hocikde sa slobodne zdržiavajú. A nikto nikomu v jeho slobodnom užívaní a vyznávaní nemá brániť. §2. Ba dokonca, aby sa zabránilo nejakej nenávisťi a nezhodám medzi stavmi a poriadkami, je ustanovené, nech hociktoré náboženstvo pre svoje vyznanie má superiorov alebo superintendentov.“⁶⁸

Táto synoda bola zvolaná palatínom Jurajom Thurzom a konala sa 28. – 30. marca 1610 v Žiline. Zúčastnili sa na nej zástupcovia evanjelických zborov z 10 pred dunajských stolíc (stredné

a západné Slovensko). Sformovala sa na nej samostatná cirkevná organizácia evanjelikov. Vznikli 3 superintendencie: Bytčianska (stolice Liptov, Orava, Trenčín) so superintendentom Eliášom Lánim, Breznianska (stolice Turiec, Novohrad, Zvolen, Hont) so superintendentom Samuelom Melíkom a Bojnická (stolice Tekov, Nitra, Bratislava) so superintendentom Izákom Abrahamidesom. Táto synoda mala veľký význam pre reformáciu na Slovensku. Predovšetkým šlo o osamostatnenie evanjelikov spod právomoci katolíckej cirkvi. Bol položený základ vlastnej legislatívy a právneho poriadku na najvyššom stupni cirkevnej správy.

Avšak spomínaná žilinská synoda z roku 1610 neriešila situáciu evanjelikov na území Spiša a Šariša, čo viedlo k zvolaniu ďalšej synody o 4 roky neskôr, a to do Spišského Podhradia.

⁶⁸ Corpus Iuris Hungarici, vol. 1. [s.l.], [s.a.], s. 652: „Quantum itaque ad primum Constitutionis Viennensis articulum attinet; deliberatum est per Status et Ordines Inlyti Regni Ungariae: § 1. Ut Religionis exercitium, tam Baronibus, Magnatibus et Nobilibus, quam etiam Liberis Civitatibus, ac universis Statibus, et Ordinibus Regni, in suis ac Fiscis bonis; item in Consiniis quoque Regni Ungariae, militibus Ungaris, sua cujusque religio, et Consessio: Nec non Oppidis, et Villis eam sponte, ac libere acceptare volentibus, ubique liberum relinquatur: Nec quisquam omnium in libero ejusdem usu, ac exercitio, a quoquam impediatur. § 2. Quinimo ad praecavenda inter Status, et Ordines aliqua odia, et dissensiones; ut quaelibet religio, suae Prosessionis Superiores, seu Superintendentes habeat; statutum est.“

Jednou z hlavných postáv tejto synody bol spišskopodhradský farár Štefan Xylander, ktorý zvolal viacero zhromaždení a synod, na ktorých sa mala otázka organizácie evanjelickej cirkvi na území Spiša a Šariša riešiť. Avšak ani na synode v Levoči v roku 1610 a ani v Prešove v roku 1611 sa nedospelo k žiadnym záverom. Prelomom v tejto záležitosti sa však stala udalosť zo dňa 2. marca 1613, keď spišský a šarišský župan Krištof Turzo, príbuzný palatína Juraja Turzu, odpadol od katolíckej viery, na ktorú prestúpil ešte v roku 1604 z dôvodu sobáša so Zuzanou Erdödyovou, ktorá bola katolíčkou. Významnou mierou k tomuto kroku Krištofa Turzu prispel aj samotný spišskopodhradský farár Štefan Xylander. Podľa názoru Valentína Kalinaya: „práve tento Turzov krok bol začiatkom k právnemu postaveniu protestantizmu na Spiši.“⁶⁹ Po tomto Turzovom kroku bolo jednou z dôležitých záležitostí zvolať synodu, na ktorej by sa legálne (zákonne) konstitovalo a stabilizovalo postavenie augsburskej konfesie a na ktorej by bola vytvorená Spiško-šarišská superintendencia.⁷⁰ Na tejto úlohe začal pracovať Štefan Xylander. Na 28. júla 1613 zvolal poradu do Sabinova. Vyslovil tu myšlienku potreby vytvorenia cirkevnej správy na území Spiša a Šariša. Jednou z nevýhod tejto porady bola neúčast kňazov Provincie 13 spišských miest, ktoré boli v poľskom zálohu už od roku 1412. Účasť im zakázal Stanislav Lubomírsky. Táto otázka však bola vyriešená tak, že kňazi sa synody nezúčastnili, no v budúcnosti sa mali jej ustanoveniam podriaďiť.⁷¹

Ďalšia porada sa uskutočnila 4. júla 1613 v Tvarožnej. Peter Zabler a Joachim Goltz tu navrhovali, aby titul superintendenta získal senior bratstva Pentapolitany. Tak by sa vyhlo prípadným problémom z poľskej strany. No s týmto návrhom Xylander nesúhlasil, pretože podľa neho nadradenosť jednej fraternity nad druhou by mohla v budúcnosti spôsobiť značné problémy.⁷² V krátkom čase však Xylander zvolal kňazov na ďalšiu poradu do Spišskej Soboty, kde bol prijatý návrh aj s podmienkami, ktoré boli odsúhlasené Bratstvom slobodných kráľovských miest v Sabinove. Smeli si ponechať staré vierovyznanie,

Obr. 76. Významným nemeckým kazateľom v Levoči bol aj Krištof Bohm.

Bratstvo farárov 24 kráľovských miest malo mať osobitného superintendenta, volebné právo farára malo byť ponechané a nemali byť porušované žiadne doterajšie výsady.⁷³

Avšak v tejto dobe konal aj palatín Juraj Turzo (brat Krištofa Turza). Ešte 12. mája 1613 vydal výnos, v ktorom povolil Provincii 13 spišských miest usporiadať synodu. Čas a miesto mal určiť Krištof

⁶⁹ Valentín KALINAY : *Zur Geschichte des Jesuitenordens in der Grafschaft Spiš*. Dizertačná práca. Innsbruck, 1934, s. 16 – 17.

⁷⁰ Josephus HRADZSKY : *Das Zipser Haus und dessen Umgebung*. Igló 1884, s. 139.

⁷¹ Ján KVAČALA : *Dejiny reformácie na Slovensku 1517 – 1711*, s. 161.

⁷² Győző BRUCKNER : *A reformáció és ellenreformáció*, s. 213 – 214.

⁷³ *Tamže*, s. 214.

Turzo. Proti zámeru usporiadať synodu bol však Stanislav Lubomírsky, kapitán Provincie 13 spišských miest, ktorý 12. júla 1613 poslal Krištofovi Turzovi list, v ktorom vyjadril svoj protest.⁷⁴ Aj napriek tomuto protestu Krištof Turzo dňa 12. januára 1614 určil, že synoda sa bude konať 22. januára toho istého roku. Miestom jej konania sa malo stať Spišské Podhradie. Pozval na ňu šarišské a spišské duchovenstvo, duchovenstvo 5 hornouhorských slobodných kráľovských miest, Bratstvo farárov 24 kráľovských miest, Provinciu 13 spišských miest a mnoho ďalších významných reprezentantov.⁷⁵ Synoda sa konala podľa návrhu 22. januára 1614 na mestskej radnici v Spišskom Podhradí a otvorená bola slávnostnými bohoslužbami. Proti jej otvoreniu priamo na mieste protestovali 2 spišskí kanonici Štefan a Dionýz. Na ďalší deň sa pristúpilo k voľbe superintendenta a zo 4 kandidátov (Štefan Xylander zo Spišského Podhradia, Juraj Zaar zo Spišskej Teplice, Juraj Kutkovič (Kutkowitz) z Plavča, Matej Zarevutz z Brezovice) bol za superintendenta Spiša a Šariša jednomyselne zvolený Štefan Xylander zo Spišského Podhradia. Taktiež bol zvolený superintendent pre 5 hornouhorských slobodných kráľovských miest, ktorým sa stal levočský farár Peter Zabler. Po týchto voľbách župan Krištof Turzo pozval všetkých účastníkov synody na Spišský hrad a pre superintendenta zaobstaral záprah so 4 bielymi koňmi. V hradnej kaplnke boli odslúžené slávnostné bohoslužby, na ktorých sa zúčastnil a prehovoril aj bojnický superintendent Izák Abrahamides a aj nový spišsko-šarišský superintendent Štefan Xylander.⁷⁶ Zápisnica zo synody bola vyhotovená v 2 exemplároch a podpísala ju 69 účastníkov, ktorí týmto schválili 16 kánonov, ktoré sa zväčša zhodujú s kánonmi žilinskej synody.⁷⁷ Jednotlivé kánony sa zaoberajú postavením superintendentov a ich povinnosťou každoročne vykonávať vizitáciu cirkevných zborov osobne alebo prostredníctvom seniorov; mali sa starať o cirkevný majetok, o pozemky, mlyny a pastviny a dôchodky fár a škôl; ich úlohou bolo ochraňovať farárov a učiteľov; boli im aj udelené

súdne právomoci nad ich podriadenými. Spišsko-podhradská synoda tiež určila pevný príjem superintendenta vo výške 200 zlatých ročne.

Peter Zabler funkciu superintendenta s istými komplikáciami vykonával až do svojej smrti v roku 1648. Do Spišsko-šarišskej superintendencie totiž patrili aj zálohované spišské mestá, vrátane Spišského Podhradia, v ktorých poľský kráľ nariadil zakročiť proti evanjelikom. Malo to svoje dôsledky aj pre samotného superintendenta Štefana Xylandera. Po smrti jeho ochrancu Krištofa Turzu 7. apríla 1614 toto prenasledovanie zosilnelo. Samotný Xylander preto dospel k rozhodnutiu vzdať sa svojho úradu. Palatín Juraj Turzo jeho abdikáciu prijal.

Situácia evanjelikov na Spiši do Tolerančného patentu

Po vytvorení 2 superintendencií v roku 1614 na území Spiša a Šariša a taktiež v teritóriu 5 hornouhorských slobodných kráľovských miest situácia protestantov nebola ľahká. Okrem toho od roku 1619 bol na čele týchto dvoch superintendencií iba 1 superintendent, keďže všetky právomoci za správu zborov v Spišsko-šarišskej superintendencii prešli na superintendenta 5 hornouhorských slobodných kráľovských miest, ktorým bol Peter Zabler.⁷⁸

Aj napriek tomu, že v danej dobe platil Viedenský mier, ktorým bolo v roku 1606 ukončené prvé protihabsburské povstanie, povstanie Štefana Bočkaja (Bocskay) a ktorým mala byť zabezpečená sloboda vyznania, situácia v nasledujúcom období bola iná. Dňa 12. októbra 1616 bol z Hniezdneho vyhnaný kazateľ Václav Spisko aj s učiteľom Martinom Klinschom a to isté sa zopakovalo aj v Ružbachoch a Hozelci.⁷⁹

Podmienky Viedenského mieru boli znovu potvrdené aj po povstaní Gabriela Betlena (Bethlen) mierom v Mikulove v roku 1621 a taktiež po povstaní Juraja I. Rákociho (Rákóczi) mierom v Linzi (1645).

⁷⁴ Josephus HRADZSKÝ : *Das Zipser Haus*, s. 139.

⁷⁵ *Tamže*, s. 139 – 140.

⁷⁶ Alexander SZONTAGH : *Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde A.C. zu Szepesváralja von 1548 – 1908*. Lócse 1908, s. 26 – 27.

⁷⁷ Győző BRUCKNER : *A reformáció és ellenreformáció*, s. 216 – 217.

⁷⁸ Miloslava BODNÁROVÁ : *Od Žilinskej synody po Satmársky mier 1610 – 1711*, in : *Historický atlas Evanjelickej cirkvi a.v. na Slovensku*, ed.: Dagmar Kusendová et al. Liptovský Mikuláš 2011, s. 29.

⁷⁹ Samuel WEBER : *Zipser Geschichts- und Zeitbilder*, s. 136.

Obr. 77. Evanjelici si smeli budovať svoje kostoly za istých podmienok za hradbami mesta. Šípka znázorňuje miesto zaniknutého evanjelického kostola v Levoči. Dole súčasný stav evanjelického artikulárneho kostola v Kežmarku.

Aj napriek potešujúcim záverom jednotlivých mierov sa situácia pre evanjelikov nezlepšila. Najskôr boli evanjelickí farári vyhánaní z dedín a jednotlivých panstiev. Gróf Štefan Čáki na základe pravidla *cuius regio, eius religio* už v roku 1638 pristúpil k prvým krokom, keď v Bijacovciach, Hrabušiciach, Domaňovciach a Spišskom Štvrtku boli evanjelikom odobrané kostoly. V ďalšom roku 1639 na naliehanie spišského prepošta Hozutótiho na katolícku vieru prestúpili obaja Horváthovci z Palocse (Pavloviec nad Uhom), Štefan a Ondrej. Okrem toho zo svojich dedín: Magury, Fridmanu, Haligoviec, Kacvínu, Krempách, Labše, Lechnice, Nedece a Novej Belej vyhnaní evanjelických kazateľov a stali sa čisto katolíckymi farnosťami.⁸⁰

V roku 1667 pristúpil Štefan Čáki ako vlastník niekdajšej Provincie 11 spišských miest k niekoľkým krokom. Z Bystrian nechal vyhnať evanjelického kňaza Pavla Hanzelyho a evanjelické obyvateľstvo bolo pod hrozbou palicovania nútené zúčastniť sa katolíckej omše.⁸¹

V zálohovaných mestách vydala poľská štátna moc na návrh spišského prepošta Juraja Báršoňa (Bársony) ustanovenia, na základe ktorých

museli evanjelici odovzdať kaplnky a kostoly katolíkom. Okrem toho od roku 1670 začali v Spišskom Podhradí a v Spišských Vlachoch pôsobiť piaristi z Podolíncu.

Ďalšie kroky proti evanjelikom podnikol spišský prepošt Juraj Báršoň aj s vytvorenou komisiou, keď evanjelikom v máji 1671 odobral kláštor v Levoči. Onedlho na to, dňa 18. mája im bol odobraný kostol v Huncovciach a ich farár Šimon Bielek vyhnaný. Posledné zvyšky evanjelikov v Spišskom Štvrtku konvertovali 14. júna 1671. V podobnej situácii sa niesol aj august 1671, keď boli evanjelickí farári vypudení z Odorína,

⁸⁰ Tamže, s. 138.

⁸¹ Alexander SZONTAGH : *Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde A. C. zu Szepesváralja*, s. 28.

Jamníka a Hrabušíc, kde od roku 1638 pôsobil evanjelický kazateľ Ondrej Günther, no v tejto situácii musel utiecť.⁸²

Podobná situácia nastala aj v spišských banských mestách. V Smolníku, Švedlári, Gelnici, Mníšku nad Hnilcom a v Štóse sa s prvými protireformačnými zásahmi začalo 17. októbra 1671. Jedine v Nálepke ostal kostol v rukách evanjelikov.⁸³

Aj v roku 1672 viaceré evanjelické cirkevné zbory stratili kostoly a evanjelickí kňazi boli nútení opustiť fary. Častokrát sa uchýlili v slobodných kráľovských mestách, či v Provincii 13 spišských miest. Tejto situácii však zamedzil starosta Provincie 13 spišských miest Lubomírsky. Ten vydal nariadenie, podľa ktorého všetci kazatelia, ktorí sa uchýlili do Provincie 13 spišských miest, mali tento priestor opustiť do 2 týždňov.

V roku 1674 boli všetky kostoly a školy na území stolice a v slobodných kráľovských mestách prevzaté do rúk katolíckej cirkvi, hlavne vďaka zásahom spišského prepošta Juraja Báršoňa. Okrem toho kazatelia, ktorí pôsobili na území Provincie 13 spišských miest zálohovaných Poľsku, boli 30. apríla 1674 predvedení pred uhorsko-poľský súd do Spišského Podhradia, kde boli obvinení z mnohých vecí, podobne ako protestantskí kňazi na bratislavských (prešporských) súdoch.⁸⁴ Celkovo sa tu zišli v počte 41 a medzi nimi boli aj takí, ktorí predtým ušli z územia stolice, či Provincie 13 spišských miest.⁸⁵

Účastníkmi spomínaného súdu boli kráľovský komisár Dávid Bellevári, stoličný prisažný Gabriel Berthóczy, prokurátor Peter Mraz, poľskí zástupcovia Krištof Suchodolski, Lazinski a Tomáš Abrahamovitz. Predsedníctvo na tomto súde prebral spišský prepošt Juraj Báršoň.⁸⁶

Bez nejakého veľkého výsluchu bol 2. mája vynesený rozsudok a títo kazatelia augsburského a helvétskeho vyznania (kalvíni) boli obvinení zo

zločinu rebélie a kvôli ich neposlušnosti boli vykázaní z územia Uhorského kráľovstva a jemu prislúchajúcich území. Zachrániť sa mohli jedine zrieknutím sa svojej viery, čo však neurobil ani jeden z predvolaných kňazov.⁸⁷ Po vyhlásení rozsudku nastalo rabovanie ich fár a ničenie kníh. Aj levočský kronikár Gašpar Hain píše o tejto situácii. 18. júna 1674 bol evanjelickým duchovným v Provincii 13 spišských miest zabavený majetok a boli nútení odísť do exilu.⁸⁸

Ako spomína Jozef Hradský, 10. júla 1674 niektorí z odsúdených kňazov opustili Spiš a cez územie Poľska odišli do Nemecka. Kostoly, ktoré boli prevzaté ešte začiatkom mája katolíkmi, však nemali katolíckych kňazov, a tak bohoslužby v nich vykonávali evanjelickí učitelia. Keď im však v decembri 1674 nariadili, aby do pobožností zahrnuli aj mariánske modlitby, tak to evanjelickí učitelia odmietli (v Spišskej Sobote, Strážach a Veľkej) a od 25. decembra museli kostoly opustiť. Postupne boli nahradení podolíneckými piaristami a minoritmi.⁸⁹

Počas jednotlivých stavovských povstaní sa však stávalo, že mnohé kostoly získali evanjelici naspäť, po potlačení povstania pripadli zasa do rúk katolíkov a takto častokrát aj niekoľko ráz menili svojich majiteľov. Evanjelici na svoje bohoslužby využívali často súkromné domy. Istú zmenu mal priniesť šopronský snem, ktorý sa konal v roku 1681 počas Tököliho povstania. Boli na ňom vydané osobitné zákonné články č. 25 *O slobodnom praktizovaní náboženstva* a č. 26 *O určení kostolov a miest na ich postavenie*, ktoré mali riešiť náboženskú otázku v Uhorskom kráľovstve. Podľa článku 25 mala byť zabezpečená sloboda vyznania pre obyvateľov ešte podľa predkorunovačného snemu z roku 1608, no s ponechaním práv zemepánov a taktiež sa do krajiny mohli vrátiť kňazi odsúdení ešte na bratislavských súdoch. Podľa článku 26 sa nariadilo:

⁸² Samuel WEBER : *Zipser Geschichts- und Zeitbilder*, s. 139.

⁸³ Jeremos BAL; Jenő FÖRSTER a Aurél KAUFFMANN (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lócsei krónikája*, s. 401.

⁸⁴ Eva KOWALSKÁ : Základné črty protireformácie a vzťah evanjelickej a.v. cirkvi k štátnej moci do prelomu 17. – 18. storočia, in: *Konfesionalizácia na Slovensku*, s. 78 – 99.

⁸⁵ Alexander SZONTAGH : *Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde A. C. zu Szepesváralja*, s. 29 – 30.

⁸⁶ József HRADSKÝ : *A XXIV plébános testvérülete (XXIV regalium plebanorum fraternitas) és a reformáció a Szepeségen*. Miskolcz 1895, s. 289.

⁸⁷ Győző BRUCKNER : *Reformáció és ellenreformáció*, s. 339.

⁸⁸ Jeremos BAL; Jenő FÖRSTER a Aurél KAUFFMANN (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lócsei krónikája*, s. 429.

⁸⁹ József HRADSKÝ : *A XXIV plébános testvérülete*, s. 290 – 291.

„aby kostoly postavené stúpcami augsburského alebo helvétskeho vyznania a ešte nevysvätené podľa katolíckeho obradu, im určení komisári odovzdali; no na iných miestach, podľa dobrotvého rozhodnutia Jeho Výsosti, pozemky na stavbu kostolov a zhotovenie škôl a fár, pre potreby veriacich tohto augsburského a helvétskeho vyznania, tí istí komisári v doleuvedenom poriadku vyznačili.“⁹⁰

Podľa § 11 tohto článku: *na Spiši: v Hrhove a Toporci, alebo Batizovciach*. Nakoniec však artikulárnymi miestami na Spiši boli Batizovce,⁹¹ Toporec a kráľovské mestá Levoča a Kežmarok, kde si evanjelici mohli postaviť svoje kostoly. Šopronské články však nakoniec odmietli samotní kuruci a aj katolícka cirkev, náboženskú slobodu garantovali iba v obmedzenej miere.

Iná situácia bola v mestách Provincie 13 spišských miest, ktoré patrili pod poľskú správu. Uznesenia šopronského snemu sa na evanjelikov žijúcich v týchto mestách nevzťahovali, no našli pochopenie u starostu Stanislava Heraklia Lubomirského, ktorý v roku 1694 poveril F. Markovského, aby evanjelikom v jednotlivých mestách provincie určil miesto na postavenie kostolov. Preto po roku 1694 si vo týchto mestách evanjelici postavili drevené kostoly.⁹² No aj napriek tejto situácii sa stávalo, že evanjelický farár nemohol bývať v meste. Napríklad ešte v roku 1695 bolo poľským komisárom Podolskim zakázané evanjelickým farárom v Spišskej Novej Vsi bývať v meste. Za porušenie im hrozila pokuta 1 000 zlatých.⁹³

V roku 1707 sa v Ružomberku konala ďalšia evanjelická synoda, ktorá mala viacero cieľov a jedným z nich bola aj prestavba správy evanjelickej cirkvi, teda vytvorenie nového územnosprávneho členenia cirkvi. Následne boli vytvorené 4 dištrikty (superintendencie). Územie

Spišskej stolice prináležalo do prvého alebo východného (potiského) dištriktu.⁹⁴

Platnosť šopronských článkov bola potvrdená aj patentom panovníka Karola III. v roku 1731, známym pod názvom *Resolutio Carolina*, ktorý mal upraviť náboženský život evanjelikov a reformovaných v období 18. storočia, no zároveň posilniť postavenie katolíckej cirkvi.⁹⁵

Jedným z predpokladov pre rozvoj života evanjelikov v Uhorsku, a teda aj na Spiši bol *Tolerančný patent* vydaný cisárom Jozefom II. v roku 1781, podľa ktorého mali zaručenú náboženskú slobodu aj evanjelici augsburského vyznania:

„Každému nekatolíkovi, rovnako helvétskeho, ako aj augsburského vyznania, a tiež nezjednotenému kresťanovi gréckeho rítu, vo všetkých obciach, v ktorých im na základe krajinských zákonov alebo milostivo vydaných privilégii a pred týmto patentom vydaných všeobecne platných kráľovských rozhodnutí verejná náboženská prax nebola priznaná, ako sme už vyššie spomenuli, milostivo povoľujeme súkromnú náboženskú prax – bez ohľadu na to, či už bola v danom mieste niekedy obvyklá alebo nie.“⁹⁶

Okrem tohto prvého bodu *Tolerančného patentu* je dôležitý aj bod 13:

„Ako sme už rozhodli vo vyššom, všeobecnom bode o upevnení kresťanskej tolerancie, že všetky doteraz vydané zákony, privilégia a kráľovské rozhodnutia v prospech nekatolíkov ostávajú v platnosti, takisto a samozrejme rozumie, že tých z nich, čo vlastnia kostoly, treba nerušene ponechať v ich užívaní, ďalej: nijako im nemožno brániť ani v bohoslužbách, ani vo vyznávaní ich náboženstva; keby však tieto kostoly boli

⁹⁰ Peter KÓNYA : Šopronské články, Resolutio Carolina a Tolerančný patent – tri zákonné normy pre existenciu protestantov v Uhorsku v 17. a 18. storočí, in: *Historia Ecclesiastica*, roč. 3, 2012, č. 1, s. 168.

⁹¹ Batizovce sa stali artikulárnym miestom po zrušení artikulárneho zboru v Spišskom Hrhove, keďže hrhovskí zemepáni prestúpili na katolícku vieru.

⁹² Ivan CHALUPECKÝ : Poprad do roku 1918. V poľskom zálohu 1412 – 1772, in : *Dejiny Popradu*, ed.: Ivan Chalupecký. Košice 1998, s. 87.

⁹³ Ivan CHALUPECKÝ : Medzi porážkou uhorského vojska pri Moháči a zánikom zálohu (1526 – 1772), in : *Dejiny mesta Spišská Nová Ves*, ed.: Ivan Chalupecký. Spišská Nová Ves 2014, s. 184 – 185.

⁹⁴ Peter KÓNYA : Lutherská konfesionalizácia. Proces vieroučného, organizačného a cirkevnosprávneho zjednocovania evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na území Slovenska, in : *Konfesionalizácia na Slovensku*, s. 70 – 71.

⁹⁵ TENŽE : Medzi Viedňou a Istanbulom, in : Peter KÓNYA a kol.: *Dejiny Uhorska*. Prešov 2013, s. 411.

⁹⁶ TENŽE : Šopronské články, s. 172.

v dôsledku požiaru alebo rozrúbenia zničené, nech je im v budúcnosti dovolené namiesto toho postaviť nové z dreva alebo z kameňa, potom ako na to dostali od Vašich Verností povolenie.⁹⁷

Tento bod *Tolerančného patentu* bol dôležitý z hľadiska stavieb jednotlivých evanjelických kostolov, i keď niektoré kostoly na Spiši boli postavené ešte pred jeho vydaním. Najstarším evanjelickým kostolom bol kostol v Kežmarku postavený v roku 1717 výlučne iba z dreva. V Toporci existoval evanjelický kostol už od roku 1538. Po šopronskom sneme sa toto miesto stalo artikulárnym a základný kameň nového kostola bol položený v roku 1768, dokončený bol v roku 1770.⁹⁸

V Spišskej Sobote bol evanjelický kostol postavený so súhlasom Márie Terézie, nakoľko im ich drevená modlitebňa, ktorú tu so súhlasom Stanislava Lubomirského mali, zhorela v roku 1775. Podobne aj v Tvarožnej, kde im v roku 1775 zhorela modlitebňa, Mária Terézia povolila výstavbu kostola z kameňa, ktorý bol dokončený v roku 1778.⁹⁹ Ďalšie kostoly boli postavené v potolerančnom období. V Spišských Vlachoch bol kostol postavený v roku 1783 a renovovaný v roku 1875, po tom ako v roku 1865 vyhorel. V roku 1784 bolo postavených viacero kostolov: vo Vrbove, Gelnici, Švedlári a Strážach. V nasledujúcom roku 1785 pribudli evanjelické kostoly v Nálepkove, Štóse a Smolníku.¹⁰⁰

Vo Veľkej Lomnici Barbora Horvátová-Stančíčová (Horváth-Stansith) de Gradecz, vdova po Alexandrovi Berzevicim (Berzeviczy) darovala tamojším evanjelikom pôdu, na ktorej si mohli postaviť školu, faru a kostol. Problém však nastal s nedostatočným počtom rodín (iba 85). Pre stavbu chrámu bolo potrebných 100 rodín. No keď sa ukázalo, že kostol má slúžiť aj pre veriacich z Huncoviec a Starej Lesnej, súhlas na stavbu chrámu bol daný v roku 1783. Stavba bola

započatá v roku 1784 a dokončená v roku 1785. V roku 1788 však kostol a aj faru postihol požiar a museli byť nanovo vystavané.¹⁰¹

Evanjelická cirkevná obec v Lubici už v roku 1778 urobila rozhodnutie na výstavbu nového kostola. V roku 1783 sa začalo so stavebnou činnosťou a v roku 1786 bol kostol dokončený. S výstavbou veže sa začalo až v roku 1858, dokončená bola v roku 1860 a boli na ňu umiestnené 3 zvonny.¹⁰² Ešte v roku 1694 bolo evanjelikom v Matejovciach umožnené postaviť si drevenú modlitebňu pri Rotbachu (Červenom potoku) a po vydaní tolerančného patentu Jozefa II. v roku 1781 došlo k stavbe evanjelického kostola. Jeho základný kameň bol položený 29. mája 1786. Kostol bol dostavaný o 16 mesiacov a vysvätený 4. októbra 1787.¹⁰³ Aj obyvatelia Spišskej Belej začali v roku 1784 so stavbou nového evanjelického kostola, ktorý bol dokončený už v roku 1786. V nasledujúcom roku 1787 boli postavený kostol v Krompachoch. V roku 1786 sa začalo so stavbou kostola vo Veľkom Slavkove a dokončili ho za 2 roky, v roku 1788 aj spolu s farou a školou. V roku 1789 pribudol evanjelický kostol v Nálepkove.¹⁰⁴

V Batizovciach bol evanjelický kostol postavený v roku 1690 pod patronátom rodiny Mariášiovcov. V roku 1764 sa František Mariáš a Anna Mária Horvátová-Stančíčová de Gradec obrátili s prosbou na panovníčku Máriu Teréziu a prosili o povolenie postaviť nový kostol. Povolenie k stavbe sa však podarilo dosiahnuť až Andrejovi Mariášimu počas vlády Jozefa II. a kostol bol postavený v rokoch 1784 – 1791. Kostol mal slúžiť aj pre filiálky Batizoviec: pre Gerlachov, Mengusovce, Štôlu, Lučivnú, Spišskú Teplicu, Hranovnicu, Hozelec, Švábovce, Kišovce, Primovce, Miklušovce, Betlanovce, Spišský Štiavnik, Hôrku a Svätý Ondrej. V roku 1797 bola na ňom vybudovaná aj vežička.¹⁰⁵

V roku 1792 bol evanjelický kostol postavený v Žakovciach a takisto aj v Novej Lesnej v roku

⁹⁷ Tamže, s. 176 – 177.

⁹⁸ József HRADSKÝ : *A XXIV plébános testvérülete*, s. 319.

⁹⁹ Samuel WEBER : *Zipser Geschichts- und Zeitbilder*, s. 144.

¹⁰⁰ József HRADSKÝ : *A XXIV plébános testvérülete*, s. 320.

¹⁰¹ František ŽIFČÁK : Veľká Lomnica v dobe neskorého feudalizmu, in: *Dejiny Veľkej Lomnice*, ed.: Vladimír Labuda a Michal Šmálik. Veľká Lomnica 2008, s. 99.

¹⁰² Samuel WEBER : *Zipser Geschichts- und Zeitbilder*, s. 145.

¹⁰³ Viliam SOLÁRIK : Dejiny evanjelickej cirkvi v Matejovciach, in: Marián Soják a kol. *Kapitoly z dejín Matejoviec*. Poprad a Matejovce 2001, s. 45.

¹⁰⁴ Samuel WEBER : *Zipser Geschichts- und Zeitbilder*, s. 145.

¹⁰⁵ Zuzana KOLLÁROVÁ : Batizovce v prameňoch (1264 – 1914), in: *Batizovce v zrkadle dejín*, ed.: Marián Soják a kol. Batizovce 2004, s. 125.

1792 spoločne so školou. Na tento rok 1803 pribudli aj zvony. No po požiari z roku 1854 bol novolesniansky kostol obnovený až v roku 1859.¹⁰⁶ Aj v Spišskej Novej Vsi došlo k rozhodnutiu nahradiť starý drevený schátralý kostol novým a to už v roku 1790. Nový evanjelický kostol bol postavený podľa plánov Bartela v klasicistickom slohu a slávnostne vysvätený v roku 1796.¹⁰⁷ V roku 1797 pribudol kostol evanjelikom v Rakúšach, v roku 1800 v Gerlachove, v 1801 v Ruskinovciach, v 1802 aj v Stráňach pod Tatrami a v roku 1806 aj v Švábovciach.¹⁰⁸

Obr. 78. Evanjelický kostol v Poprade z roku 1835.

V Spišskom Podhradí ešte v roku 1794 zhorela drevená modlitebňa a základný kameň pre nový kamenný kostol bol položený až v roku 1799. Stavba tejto budovy trvala 9 rokov a slávnostne vysvätený bol 16. októbra

1808. Veža na ňom bola postavená o čosi neskôr, v rokoch 1819 – 1820.¹⁰⁹ Vo výstavbe kostolov pokračovali evanjelici aj v iných miestach: v Lučivnej (1815), vo Veľkej (1817), Podhoranoch (1819), Starej Lesnej (1820), Výbornej (1833).¹¹⁰ V roku 1835 pribudol nový evanjelický kostol aj v Poprade.¹¹¹

Po kanonickej vizitácii v roku 1825 základný kameň ku stavbe evanjelického kostola v Levoči položil superintendent Pavol Jozef-
fy. Avšak počas stavby sa vyskytli mnohé problémy, ktoré spôsobili to, že kostol bol vysvätený až 17. septembra 1837.¹¹²

Následne v 19.

storočí pribudli kostoly ešte v Mengusovciach (1839), Huncovciach (1853), Slovenskej Vsi (1861), Jurskom (1865), Krížovej Vsi (1867), Štôle (1870), Bušovciach (1878) a v roku 1893 v Mlynkoch.¹¹³

¹⁰⁶ József HRADSKÝ : *A XXIV plébános testvérülete*, s. 320.

¹⁰⁷ Nina PALKOVÁ : Na prahu modernej spoločnosti (1772 – 1848), in: *Dejiny mesta Spišská Nová Ves*, s. 226.

¹⁰⁸ Samuel WEBER : *Zipser Geschichts- und Zeitbilder*, s. 147.

¹⁰⁹ Alexander SZONTAGH : *Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde A. C. zu Szepesváralja*, s. 46 – 49.

¹¹⁰ József HRADSKÝ : *A XXIV plébános testvérülete*, s. 320.

¹¹¹ František ŽIFČÁK : Na prahu modernej spoločnosti (1772 – 1848), in: *Dejiny Popradu*, s. 132.

¹¹² *A Lőcsei evangélikus egyházközség története*. Lőcse 1917, s. 33 – 34.

¹¹³ József HRADSKÝ : *A XXIV plébános testvérülete*, s. 320.

Rehoľné komunity na Spiši

SpoloĽnosť Ježišova (Jezuiti)

Poslanie SpoloĽnosti Ježišovej, ktorá bola potvrdená pápežom v roku 1540, bolo znaĽne široké. Jednou z jej Ľinností bola aj rekatolizaĽná Ľinnosť, ku ktorej ju istým spôsobom zaväzoval štvrtý sľub jej Ľlenov – osobitný sľub poslušnosti pápežovi. Podľa neho sa Ľlenovia SpoloĽnosti bez akéhokoľvek zaváhania alebo výhovorky podujmú na všetko, Ľo im rozkazuje Jeho svätosť pre pokrok duši a šírenie viery: Sľub sa týkal ich misie medzi Turkami, do Nového sveta alebo medzi luteránov alebo ku komukoľvek – neveriacim alebo katolíkom.¹¹⁴ Tak sa postupne jezuiti dostali takmer do celej Európy, ktorá v danom období prijímala nové reformaĽné myšlienky.

Jezuiti proti šíreniu reformácie zakročili hlavne svojou školskou a výchovnou Ľinnosťou. Vytvorili dômyselný systém školstva a metódy vyuĽovania, ktoré na svojich školách uplatňovali. Ich školy neboli spoplatnené, Ľo spôsobilo, že boli vyhľadávané nielen katolíkmi, ale študovali na nich aj deti protestantov, ktoré takto Ľastokrát prestúpili na katolícku vieru. Práve v tom spoĽívala rekatolizaĽná Ľinnosť rádu. Okrem toho sa venovali aj bohatej kazateľskej a pastoraĽnej Ľinnosti.

Tento nový rehoľný rád sa dostal na územie Slovenska v roku 1561, keď bolo v Trnave založené kolégium. Zároveň šlo o prvé kolégium jezuitov v celom Uhorsku. Situácia v Kráľovskom Uhorsku, to jest aj na území dnešného Slovenska, bola však poznaĽená mnohými nepokojmi, ktoré vyplývali zo šírenia reformácie a následných pokusov o rekatolizáciu. Tieto a iné, najmä

stavovské požiadavky, smerujúce proti centralizácii štátu v podobe absolutistickej monarchie vyústili do nepokojov v 17. a 18. storoĽí známých ako protihabsburské stavovské povstania.

Takáto situácia prenikla samozrejme aj na územie Spiša, kde sa reformaĽné myšlienky šíрили už od roku 1520. V 16. storoĽí sa Spiš konfesiónálne zmenil na protestantský a ešte aj v roku 1700 podľa *Žigrajovej* (Sigrai) vizitácie¹¹⁵ bolo približne 57,53 % obyvateľstva nekatolíckeho a iba 36,41 % obyvateľov malo rímskokatolícke vierovyznanie. Podobný výsledok nám vykazuje aj ďalšia *Žigrajova vizitácia* z roku 1712,¹¹⁶ podľa ktorej približne 48,55 % obyvateľov bolo luteránov a približne 39,85 % obyvateľstva katolíkov. Ľalšia z kanońických vizitácií, *Peltzova vizitácia*¹¹⁷ z roku 1731, podáva už výsledky, podľa ktorých malo mať na Spiši 43,32 % obyvateľstva luteránske vierovyznanie a 42,13 % obyvateľstva vierovyznanie rímskokatolícke. Z tohto všetkého vyplývali aj snahy spišských prepoštov prinavrútiť obyvateľstvo ku katolíckej viere, Ľo nakoniec vyústilo aj do povolania SpoloĽnosti Ježišovej na Spiš.

Prvým známym spišským prepoštom, ktorý sa zasadzoval o rekatolizáciu na Spiši, bol kaloĽský arcibiskup Martin Pethe de Hethes.¹¹⁸ Spišským prepoštom sa stal 13. augusta 1587 a v Uhorsku zastával viacero cirkevných funkcií. Uhorským kráľom Rudolfom II. mu bolo udelené poverenie vykonať vizitáciu Spišského prepoštvstva a poľským kráľom Žigmundom zasa vykonať vizitáciu Provincie 13 spišských miest zálohovaných Poľsku, odkiaľ mal vyhnať protestantských kazateľov a uvoľnené miesta obsadiť katolíckymi

¹¹⁴ Emil KRAPKA a Vojtech MIKULA : *Dejiny SpoloĽnosti Ježišovej na Slovensku*. Cambridge (Ontario) 1990, s. 24.

¹¹⁵ Josephus HRADSKZY : *Addimenta*, s. 115 – 273.

¹¹⁶ Štátny archív LevoĽa (ďalej ŠA LE), Rímskokatolícky biskupský úrad v Spišskej Kapitule (ďalej RKBÚ SK), archívny fond Spišské biskupstvo (ďalej SpB), oddelenie Kanonické vizitácie (ďalej KV), Sigraiova vizitácia 1712.

¹¹⁷ ŠA LE, RKBÚ SK, SpB, KV, Peltzova vizitácia 1731.

¹¹⁸ Martin Pethe de Hethes (1554 – 1605) zastával funkciu kaloĽského arcibiskupa, jaurinského, sriemskeho, vacovského a veľkvaradínskeho biskupa. Okrem toho bol prepoštom v Jasove a spišským prepoštom bol v rokoch 1587 – 1605. Na Spišskej Kapitule je známy svojou stavebnou Ľinnosťou, keď nechal v roku 1598 obhnať Chrám svätého Martina múrom. V roku 1602 po smrti ostrihomského arcibiskupa Jána Kutassiho sa stal najvyšším uhorským kancelárom. PoĽas svojho pôsobenia sa snažil rekatolizovať jemu zverené územie. Zomrel 30. októbra 1605 vo Viedni. Jeho telesné pozostatky boli prenesené do Bratislavy, kde je aj pochovaný. Pozri *Analecta Scepusii* 3, s. 93 – 100 a Samuel WEBER : *Zipser Geschichts und Zeitbilder*, s. 124.

¹¹⁹ Josef HRADSKZY : *Das Zipser Haus*, s. 133.

kňazmi.¹¹⁹ Dňa 3. januára 1604 Rudolf II. na Pražskom hrade adresoval list spišskému prepoštovi Martinovi Petemu de Hetes (Pethe de Hethes) a v ňom mu prikázal vymeniť vo všetkých mestách a dedinách na Spiši evanjelické duchovenstvo za katolícke a postarať sa o „prinavrátanie“ cirkevného majetku. Ešte v ten istý deň Rudolf II. napísal aj mandát mestu Levoča, v ktorom prikázal odovzdať katolíckej cirkvi všetky kostoly, kláštory, faru i cirkevný majetok.¹²⁰

Vizitáciu začal spišský prepošť v Spišskom Podhradí 5. septembra 1604. Bola však neúspešná, nakoľko ho obyvatelia mesta odmietli a vyhnaní. Z tohto neúspechu obvinil sčasti aj správcu Provincie 13 spišských miest, Sebastiana Lubomirského. Spišský prepošť sa preto sťažoval u poľského kráľa Žigmunda a chcel si vymôcť nové povolenie, čo sa mu však nepodarilo. Po tejto skúsenosti sa v Spišskom Podhradí teda svojho úsilia vykonať vizitáciu zriekol.¹²¹

Následne sa Martin Pete pokúsil o vykonanie ďalšej vizitácie, a to v Spišských Vlachoch dňa 2. októbra 1604. Tu však svoj odpor prejavili samotní obyvatelia mesta, ktorí sa vyzbrojili rôznymi zbraňami, chránili svoj kostol a obsadili všetky jeho vchody. Prepoštovi a jeho sprievodu nezostalo nič iné ako mesto opustiť a vizitáciu nevykonať.¹²²

Významná udalosť pre účinkovanie Spoločnosti Ježišovej na Spiši sa udiala dňa 21. septembra 1604. Práve v tento deň spišský prepošť Martin Pete vystavil listinu, podľa ktorej dediny Klčov, Tomášovce a Arnutovce spolu s kúriou v Levoči, ktoré kedysi patrili Kostolu svätého Jána Krstiteľa a kartuziánskemu kláštoru na Skale útočišťa, daroval jezuitom. Týmto činom sa Martin Pete ako prvý zo spišských prepoštov pokúsil usadiť Spoločnosť Ježišovú v Levoči, kde by sa mohla vo väčšej miere venovať svojej činnosti.¹²³

Martin Pethe prišiel do Levoče 8. októbra 1604 spolu so spišským županom Krištofom Turzom a priniesol so sebou už spomínaný cisársky

mandát, podľa ktorého mu mali evanjelici odovzdať všetky kostoly, školy, starý a nový kláštor, cirkevné majetky a vyprázdniť faru. Avšak richtár, mestská rada a tribúni nechceli o veci rozhodovať sami, a preto v nasledujúci deň, 9. októbra 1604 bolo zvolané zhromaždenie.¹²⁴ Na ňom boli obyvatelia mesta oboznámení s obsahom cisárskeho mandátu a s celkovou situáciou. So svojím príhovorom vystúpil aj levočský farár Peter Zabler, ktorý vyzval mešťanov, aby nezradili svoju vieru. Mešťania k danej situácii zaujali dvojaké stanovisko. Prvá časť bola ochotná kláštor vrátiť a navrhovala splniť aspoň niektoré požiadavky. Druhá časť však bola proti, a tak sa richtár, mestská rada a mešťanstvo verejnou prisahou zaviazali ostať verní augsburskému vierovyznaniu a dané podmienky nesplniť.¹²⁵

O tom, že dané podmienky nemienia splniť, zároveň že nevyženú evanjelických kňazov a že neprestúpia na katolícku vieru, upovedomila spišského prepošta Peteho delegácia, ktorú viedol levočský richtár, členovia mestskej rady, tribúni a niekoľkí mešťania.¹²⁶ Rokovanie mestskej delegácie s prepoštom Petem vyústilo do celkovej nespokojnosti a napätia u zhromaždeného obyvateľstva a došlo k útoku na arcibiskupov sprievod. Martin Pete mesto opustil a situácia sa upokojila.¹²⁷

No na druhý deň, 10. októbra 1604, sa Pethe do Levoče vrátil a nechal zatvoriť všetky kostoly a školy a vydal zákaz konania bohoslužieb. Znovu vyzval Levočanov, aby splnili cisárov príkaz. Avšak Levočania sa nechceli vzdať svojho stanoviska a prepošť musel z Levoče znovu odísť bez úspechu.

Celá táto udalosť je zachytená aj v *Synopse dejín spišskej rezidencie Spoločnosti Ježišovej od jej príchodu na Spiš*, kde je zaznamenané, že Martin Pete:

„...po návrate z vizitácie sa preto hneď ako bolo možné obrátil s prosbou na cisára Rudolfa a vymohol, aby boli našej Spoločnosti odovzdané majetky

¹²⁰ Michal SUCHÝ : *Dejiny Levoče* 1, s. 167.

¹²¹ Valentín KALINAY : *Zur Geschichte des Jesuitenordens*, s. 11 – 12.

¹²² Alexander SZONTAGH : *Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde*, s. 21.

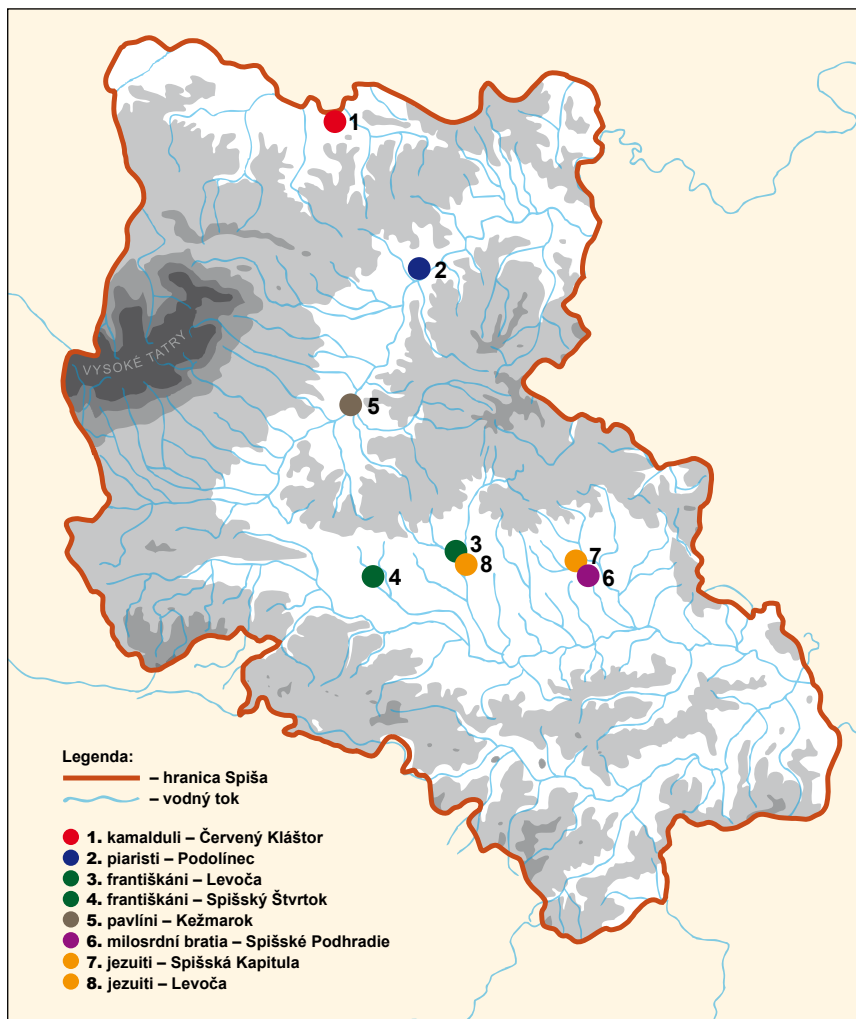
¹²³ ŠA LE, fond Archív Dr. Valentína Kalinaya, inv. č. 5, Synopsis Historiae Residentiae Scepusiensis Societatis Jesu ab ejus in Scepusium adventu (ďalej SHRSSJ), s. 1. Pozri tiež Valentín KALINAY : *Zur Geschichte des Jesuitenordens*, s. 13.

¹²⁴ Győző BRUCKNER : *A reformáció és ellenreformáció*, s. 194.

¹²⁵ Michal SUCHÝ : *Dejiny Levoče* 1, s. 173.

¹²⁶ Jeremos BAL; Jenő FÖRSTER a Aurél KAUFFMANN (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lócsei krónikája*, s. 132.

¹²⁷ Győző BRUCKNER : *A reformáció és ellenreformáció*, s. 195.

Mapa 3. Rekatolizačné kláštory na Spiši v 17. – 19. storočí.

jedného opusteného kartuziánskeho Kláštora svätého Jána Krstiteľa, menom Skala útočiska. Zakrátko prijal dvoch z nás, pátra Jána Labe a pátra Mikuláša Sanecia a ponáhlal sa do Levoče. Chcel tam do bývalej budovy kartúzy zo Skaly útočiska uviesť našu Spoločnosť a previesť na nás majetky tejto kartúzy. Avšak kým sa usiloval uviesť a ustanoviť nás, nechýbalo veľa, a rozzúrení obyvatelia Levoče, ktorí boli proti tomuto zámeru, by boli pátrov i samotného

zemky a oboznámila sa s úspechmi jezuitských pátrov, obrátila sa s prosbou na provinciála Rakúskej provincie Spoločnosti Ježišovej, aby smela prijať niekoľkých jej členov.¹³⁰ Veď aj v samotnej jezuitskej kronike je napísané:

„Privolala si našich pátrov, ktorí jej mali byť duchovnou oporou a učili by kresťanskej viere tých, čo žili na Spišskom hrade, i okolitý ľud.“¹³¹

arcibiskupa zasypali kameňmi. Preto musel z mesta oddaného Luterovi uniknúť bez uskutočnenia svojho úmyslu.“¹²⁸

V danom čase však proti Habsburgovcom vystúpilo sedmohradské knieža Štefan Bočkaj (Bocskay), ktoré dňa 15. októbra 1604 zvíťazilo nad cisárskym generálom Barbianom Belgiojosom. Keď sa o tejto udalosti dozvedel spišský prepoš Martin Pete, ušiel zo Spiša a odišiel hľadať bezpečnejšie miesto, pretože pre zástancov katolíckej viery sa situácia zhoršila. Dostal sa až do Viedne, kde 30. októbra 1605 zomrel.¹²⁹

Nová možnosť pre pôsobenie Spoločnosti Ježišovej na Spiši sa naskytila po smrti Krištofa Turzu, ktorý zomrel 7. apríla 1614. Vdova po ňom, Zuzana Erdödyová bola stále vernou katolíčkou aj napriek tomu, že jej manžel ešte roku 1613 prešiel na luteránsku vieru. Keď grófka Zuzana Erdödyová nadobudla vdovské práva na Spišský hrad a po-

¹²⁸ ŠA LE, fond Archív Dr. Valentína Kalinaya, inv. č. 5, SHRSSJ, s. 1. Preklad Vladimír OLEJNÍK : Synopsa dejín spišskej rezidencie Spoločnosti Ježišovej od jej príchodu na Spiš, in: *Acta Musei Scepusiensis 2007*, ed.: Mária Novotná. Levoča 2007, s. 121, 123.

¹²⁹ Josef HRADSKÝ : *Das Zipser Haus*, s. 133.

¹³⁰ Valentín KALINAY : *Zur Geschichte des Jesuitenordens*, s. 17.

¹³¹ ŠA LE, fond Archív Dr. Valentína Kalinaya, inv. č. 5, SHRSSJ, s. 2. Preklad Vladimír OLEJNÍK : Synopsa dejín spišskej rezidencie Spoločnosti Ježišovej, s. 123.

A tak v roku 1622 jezuiti svoju činnosť na Spiši obnovili a začala tu pôsobiť takzvaná „spišská misia“, ktorú tvoril páter Martin Kaldi¹³² a páter Daniel Sednik.¹³³

No ešte pred príchodom jezuitov sa „opusteneho“ obyvateľstva ujali kanonici zo Spišskej Kapituly. Tí v nedele a na sviatky navštevovali dediny vo svojom okolí (Spišský Hrhov, Domaňovce, Jamník, Markušovce, Chrasť nad Hornádom, Spišský Hrušov, Bystrany, Spišské Vlasy, Krompachy, Slatviná, Žehra, Dúbrava, Korytné, Poľanovce, Pongrácovce a Bijacovce). Tu v súkromných domoch slúžili bohoslužby a oboznamovali ľud s vieroukou. Podľa *Synopsy* významnú činnosť vyvinul najmä Ján Szölösi,¹³⁴ ktorý tiež navštevoval okolité dediny. Dosiahol to, že niekoľko z nich – Žehra, Bijacovce, Dúbrava, Poľanovce a Domaňovce – sa vrátili naspäť do katolíckej cirkvi.¹³⁵

Keďže po svojom príchode na Spiš bývali jezuiti na Spišskom hrade, začal páter Martin Kaldi hľadať vhodnejšie miesto v okolí, kde by sa mohla ich misia usadiť natrvalo. Takéto miesto aj našiel, a to opustený kláštor v Spišskom Podhradí. Preto sa s prosbou obrátil na poľského kráľa Žigmunda, ktorý s touto myšlienkou súhlasil a požiadaval ostrihomského arcibiskupa Petra Pázmaňa (Pázmany), aby toto určené miesto Spoločnosti Ježišovej na Spiši udelil. Všetka snaha stroskotala, pretože proti ich uvedeniu bola Provincia 13 spišských miest.

Páter Kaldi naďalej pôsobil na Spišskom hrade, kde však 28. augusta 1632 zomrel. O necelý rok na to, 5. augusta 1633 zomrela aj grófká Zuzana Erdödyová.¹³⁶ Po jej smrti boli jezuiti odvolaní

do Trnavy a spišská misia bola na niekoľko rokov prerušená.¹³⁷

Po smrti grófký Zuzany Erdödyovej jej majetky pripadli dedičom, lenže po smrti posledného legitímneho dediča Michala Turzu v roku 1636 tento rod vymrel po meči.

Nárok na dedičstvo si robil Štefan Čáki, ktorý sa ešte v roku 1625 oženil s Evou Forgáčovou (Forgách), dcérou Zuzany Turzovej a vnučkou Alexia Turza. Aj samotný Michal Turzo zanechal závet, na základe ktorého malo panstvo Spišského hradu pripadnúť Eve Forgáčovej. Na prebratie dedičstva bola však potrebná kráľovská donačná listina, na ktorú Štefan Čáki ale nečakal a ešte v roku 1636 Spišský hrad obsadil. Koncom roka 1636 bol už Spišský hrad vojensky obsadený a až dňa 25. marca 1638 získal od kráľa Ferdinanda III. donačnú listinu. Hradné panstvo mu úradne pripadlo až 11. januára 1639.¹³⁸

Práve osoba Štefana Čákiho bola pre pokračovanie činnosti Spoločnosti Ježišovej na Spiši veľmi dôležitá. Keďže bol katolíkom, katolíci v ňom získali na Spiši silnú oporu. Preto sa rozhodol povolať jezuitov na Spiš. V *Synopse* sa o tejto udalosti píše:

„Len čo sa Čáki ujal panstva, povolal našich pátrov. Jednak bol sám zbožný, no i preto, že chcel, aby sme sa ujali duchovnej správy dvora na Spišskom hrade. Na túto úlohu boli vyslaní dvaja, páter Žigmund Katai a páter Pavol Šuhaj (Szuhai).“¹³⁹

O tom, že Štefan Čáki bol presvedčeným katolíkom, nám svedčí udalosť, ktorá sa odohrala pri

¹³² Martin Kaldi (Káldy) sa narodil 5. novembra 1568 v Trnave a pochádzal z katolíckej rodiny. Do SJ vstúpil 18. augusta 1586 v Brne. Po štúdiách v Olomouci, Štajerskom Hradci (Graz) a Českom Krumlove pôsobil ako profesor v Štajerskom Hradci a neskôr aj Kluži (Rumunsko). V rokoch 1603 – 1604 pôsobil ako superior v Alba Julií (Sedmohradsko), neskôr aj ako superior v Záhrebe. Od roku 1618 pôsobil v Humennom a od roku 1621 vo Viedni. Od roku 1623 pôsobil v misii na Spiši, kde 28. augusta 1632 zomrel. Pozri Ladislav LUKÁCS : *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I.*, vol. 1. : (1551 – 1600). Romae 1978, s. 703.

¹³³ Daniel Sednik sa narodil v decembri 1592 v Pruskom. Do SJ vstúpil 9. októbra 1616 v Leobene, kde strávil obdobie noviciátu. Štúdium absolvoval v Klagenfurte a Ebendorfe. V rokoch 1623 – 1627 pôsobil v spišskej misii. Neskôr ešte v Trnave, Humennom, Košiciach a Bratislave. Zomrel 20. októbra 1645 v Skalici. Pozri Ladislav LUKÁCS : *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I.*, vol. 2 : (1601 – 1640). Romae 1982, s. 750.

¹³⁴ Pomocníkom Martina Kaldiho bol Ján Szölösi (Rybnický), ktorý sa narodil roku 1576 v Rybníku. Do SJ vstúpil v Brne v roku 1603. Tu strávil aj obdobie noviciátu. V rokoch 1613 – 1619 pôsobil v Humennom. Neskôr v okolí Užhorodu, v košickej misii a od roku 1623, podobne ako Martin Kaldi na Spiši. Zomrel 8. júla 1638 v Humennom. Pozri Ladislav LUKÁCS : *Catalogi personarum et officiorum 2*, s. 766.

¹³⁵ ŠA LE, fond Archív Dr. Valentína Kalinaya, inv. č. 5, SHRSSJ, s. 3.

¹³⁶ Jeremos BAL : *Szepesvára története*. Lőcse 1914, s. 64. Valentín KALINAY : *Zur Geschichte des Jesuitenordens*, s. 32.

¹³⁷ Emil KRAPKA a Vojtech MIKULA : *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku*, s. 155.

¹³⁸ Valentín KALINAY : *Zur Geschichte des Jesuitenordens*, s. 22.

¹³⁹ ŠA LE, fond Archív Dr. Valentína Kalinaya, inv. č. 5, SHRSSJ, s. 4. Preklad Vladimír OLEJNÍK : *Synopsa dejín spišskej rezidencie Spoločnosti Ježišovej*, s. 127.

skladaní prísahy spišského župana v Levoči. Po predčítaní prísahy, z ktorej župný notár vynechal Blahoslavenú Pannu a vypustil mená niektorých svätcov, gróf Čáki odmietol túto prísahu opakovať. Až keď notár predčítal prísahu celú, Štefan Čáki ju zopakoval. Pri tejto udalosti bol prítomný aj samotný páter Žigmund Katai.

V tomto období pôsobili na Spiši pátri Žigmund Katai¹⁴⁰ a Pavol Šuhaj, no iba krátko – do smrti manželky Štefana Čákiho, Evy Forgáčovej, ktorá zomrela 24. apríla 1639. Po jej smrti prišli iní pátri – Štefan Gosztoni¹⁴¹ a Daniel Berlič (Berlich).¹⁴² Avšak Daniel Berlič krátko po príchode na Spiš zomrel.

Ešte v roku 1639 pristúpil Štefan Čáki k vážnemu rekatolizačnému kroku. V Spišskom štvrtku odobral evanjelikom takzvanú kaplnku Zápoľských, v ktorej sa začali slúžiť katolíckeho bohoslužby. Okrem toho 10. novembra 1641 chcel v Hrabušiciach, kde sa jeho rodina často zdržievala, vrátiť kostol katolíkom, no nemohol to uskutočniť, a tak bola katolíkom priznaná iba časť kostola s hlavným oltárom.¹⁴³

V danom čase pôsobili jezuitskí pátri na Spišskom hrade, kde v hradnej kaplnke v nedele a na sviatky pre obyvateľov hradu slúžili bohoslužby a kázali v troch jazykoch (nemecky, maďarsky a slovensky). Konali aj cesty do okolitých dedín a šľachtických kúrií. Preto sa páter Štefan Gosztoni, podobne ako už páter Martin Kaldi pred ním, pokúsil získať pre jezuitov tú istú budovu kláštora v Spišskom Podhradí, ktorú sa im predtým získať nepodarilo. Tentoraz táto snaha stroskotala vďaka odporu krakovského kapitána

Stanislava Lubomirského, starostu Provincie 13 spišských miest.

Medzitým v roku 1644 vypuklo ďalšie protihabsburské povstanie, povstanie Juraja I. Rákociho (Rákoczi), ktorý 2. februára vtrhol so svojimi oddielmi na východné Slovensko. Spišský prepošt Ladislav II. Hosutóty (Hoszúthóty) opustil Spišskú Kapitulú a 12. februára 1644 utiekol zo Spišského hradu aj samotný spišský župan Štefan Čáki, ktorý sa uchýlil k panovníkovi do Viedne. Odtiaľto ho panovník Ferdinand III. poslal k poľskému kráľovi, aby získal pomoc proti prívržencom Rákociho. Odišiel s ním aj páter Štefan Gosztoni. Na Spišskom hrade však župan nechal posádku na čele s kastelánom Gabrielom Vadászom. Ako duchovná posila ostal na hrade páter Ján Magala.¹⁴⁴ Ten tu spolu s posádkou podľa jezuitskej kroniky strávil až dva roky.¹⁴⁵

Po skončení Rákociho povstania sa župan Čáki predsa len rozhodol, že jezuitom udelí majetky. Pripadla im tak usadlosť, ktorá patrila k panstvu Spišského hradu a ležala na úpätí vrchu pri Spišskom Podhradí. Stalo sa tak 17. septembra 1646. Kráľ toto darovanie potvrdil 5. decembra 1646 a opakovane 25. novembra 1654. Jezuiti tak získali usadlosť nazývanú Braxatórium (hradný pivovar). Prináležali k nej pozemky, mlyn, niekoľko budov, vodovod, drevená hala, záhrada a sad.¹⁴⁶ Len čo túto usadlosť jezuiti prebrali, pustili sa ihneď do jej opráv, aj keď si tu neplánovali vybudovať stále sídlo. Miesto sa im nezdalo byť vhodné pre budúce kolégium.

Napriek tomu, že táto usadlosť nebola majetkom mesta, ale majetkom hradného panstva,

¹⁴⁰ Žigmund Katai (Kátay) sa narodil 19. marca 1609, do SJ vstúpil 27. augusta 1626 v Leobene, kde pôsobil dva roky ako novic. V rokoch 1629 – 1636 študoval rétoriku a teológiu v Štajerskom Hradci a vo Viedni. V roku 1638 pôsobil v Trnave a na Spiši bol v roku 1639. Neskôr ešte vo Viedni, Trnave a v Humennom. Zomrel 20. septembra 1645. Pozri Ladislav Lukács : *Catalogi personarum et officiorum* 2, s. 635.

¹⁴¹ Štefan Gosztoni sa narodil 22. decembra 1605 v Trnave a do SJ vstúpil 13. septembra 1624 v Leobene. Štúdiá absolvoval v Leobene, v Štajerskom Hradci a v Bratislave. Za kňaza bol konsekrovaný 15. apríla 1634 v Štajerskom Hradci. Na Spiši pôsobil celkovo trikrát, a to v rokoch 1641 – 1645, 1647 – 1652 a nakoniec v rokoch 1656 – 1660. Na Spiši 10. februára 1660 zomrel. Pozri Ladislav Lukács : *Catalogi personarum et officiorum* 2, s. 604.

¹⁴² Daniel Berlič sa narodil v apríli 1592 v Šašinovci (Chorvátsko) a do SJ vstúpil 22. apríla 1613 v Brne. Štúdiá absolvoval v Brne a Štajerskom Hradci. Pôsobil v Humennom, Leopoldove, Toruni, aj ako misionár na tureckom území. Na Spiši pôsobil iba krátko v roku 1639. Tu 10. decembra 1639 zomrel. Pozri Ladislav Lukács : *Catalogi personarum et officiorum* 2, s. 548.

¹⁴³ Győző BRUCKNER : *A reformáció és ellenreformáció*, s. 244.

¹⁴⁴ Ján Magala (Magala) sa narodil 11. februára 1605 v Jasliciach (Chorvátsko). Do SJ vstúpil 13. júna 1627 v Leobene, kde strávil obdobie noviciátu. Štúdiá absolvoval vo Viedni. Neskôr pôsobil v Humennom, Užhorode a v Košiciach. Na Spiši pôsobil celkovo dvakrát, a to v rokoch 1642 – 1645 a 1647 – 1652. Zomrel 15. júna 1668 v Trnave. Pozri Ladislav Lukács : *Catalogi personarum et officiorum* 2, s. 665.

¹⁴⁵ ŠA LE, fond Archív Dr. Valentína Kalinaya, inv. č. 5, SHRSSJ, s. 6.

¹⁴⁶ Valentín KALINAY : *Zur Geschichte des Jesuitenordens*, s. 28.

reakcia okolitého obyvateľstva na túto udalosť nenechala na seba dlho čakať. Ako kronikár píše:

*„Obyvatelia Spišského Podhradia, zaťati here-
tici, usídlení priamo na úpäti vrchu, na ktorom
je Spišský hrad, ktorí tvoria jedno z 13 poľských
miest, totiž oznámili krakovskému kapitánovi
Stanislavovi Lubomirskému, vtedajšiemu pánovi
spomínaných 13 miest, že jezuiti sa vplichtili na
pozemok mesta a že tam na veľké náklady zriaďujú
kolégium a školy.“¹⁴⁷*

Stanislav Lubomirský bol podporovateľom katolíckeho náboženstva a dokonca v roku 1642 založil kolégium pre piaristov v Podolínci. Pravdepodobne z obavy, že by sa činnosť piaristov pôsobením jezuitov na Spiši mohla oslabiť, súhlasil s tým, aby boli jezuiti z danej usadlosti, vystahovaní. O reakcii obyvateľov Spišského Podhradia, ktorá začala 16. novembra 1646, píše jezuiti vo svojej kronike:

„Napadli nás s ohromnou bezuzdnou zúrivosťou, ktorú ešte vystupňoval aj kapitánov príkaz. A keby sme vďaka Božej prozreteľnosti odtiaľ neunikli, bez lútosti by nás dobyli. Dom naozaj zbúrali, celý mlyn zničili, kamene a ruiny odviezli do mesta, ovocné stromy vyrúbali, ploty strhli a hodili na oheň. Napokon nezostalo nič iba holá zem. Celé tri dni a tri noci boli obyvatelia mesta zabraní do tejto skazy.“¹⁴⁸

Hradná posádka však proti obyvateľom Spišského Podhradia nezakročila.

Aj napriek tomu, že sa páter Štefan Gosztioni osobne sťažoval u kapitána Lubomirského, nezískal touto sťažnosťou veľa, dokonca ani len vrátenie predchádzajúceho majetku. Dosiahol však jednu vec: Lubomirský prikázal obyvateľom Provincie 13 spišských miest, aby jezuitov všade bez problémov prijali.

Po predošlých neúspešných pokusoch jezuitov získať na Spiši nejaké pevné miesto, bod, z ktorého by mohli bez výraznejších problémov pôsobiť, sa tentoraz pokúsili získať benefícium kaplnky Kristovho Tela na Spišskej Kapitule, Kaplnky

Božieho Tela, kaplnky Zápoľských. Bola pre nich atraktívna hlavne kvôli tomu, že neďaleko nej stála budova nazývaná Kodria (Codria), ktorá k nej patrila ako fundácia. Práve tu chcela Spoločnosť Ježišova založiť svoju rezidenciu.

Kaplnke Božieho Tela túto budovu ako fundáciu darovala ešte v roku 1510 Hedviga Zápoľská. Mala slúžiť na ubytovanie rektora kaplnky a 5 kaplánov,¹⁴⁹ no po bitke pri Moháči v roku 1526 toto benefícium získali svetskí predstavitelia. Spišskému prepoštvu bolo navrátené až po tom, ako sa dostalo do rúk ostrihomského arcibiskupa Petra Pázmaňa. Podľa Jozefa Hradského sa to uskutočnilo v roku 1635. Valentín Kalinay uvádza presný dátum vrátenia tohto benefícia, a to 18. september 1636.¹⁵⁰ Okrem toho však Pázmaň už dlhšiu dobu

¹⁴⁷ ŠA LE, fond Archív Dr. Valentína Kalinaya, inv. č. 5, SHRSSJ, s. 7. Preklad Vladimír OLEJNÍK : Synopsa dejín spišskej rezidencie Spoločnosti Ježišovej, s. 133.

¹⁴⁸ ŠA LE, fond Archív Dr. Valentína Kalinaya, inv. č. 5, SHRSSJ, s. 8. Preklad Vladimír OLEJNÍK : Synopsa dejín spišskej rezidencie Spoločnosti Ježišovej, s. 135.

¹⁴⁹ Josephus HRADSKÝ : *Initia*, s. 84.

¹⁵⁰ Valentín KALINAY : *Zur Geschichte des Jesuitenordens*, s. 35.

b

c

b

Obr. 79. V roku 1647 získali jezuiti budovu Kodrie na Spišskej kapitule, z ktorej vytvorili svoju trovalú rezidenciu na Spiši. Zúročilo sa tak spoločné úsilie: a) kardinála Petra Pázmaňa, b) ostrihorského arcibiskupa Lipaja a c) spišského prepošta Hosutótyho.

uvažoval o ďalšom jezuitskom kolégiu na území dnešného Slovenska a práve podľa neho malo benefícium poslúžiť na tento školský účel.

Páter Štefan Gosztoni sa preto v roku 1647 obrátil s prosbou na vtedajšieho spišského prepošta Ladislava Hosutótyho, aby ich (pátrov) prijal

a udelil Spoločnosti Ježišovej toto benefícium za účelom založenia kolégia v budúcnosti. Prepošt bol tejto myšlienke veľmi málo naklonený a nebol jej naklonený dokonca ani vtedy, keď samotný uhorský kráľ Ferdinand III. poslal zástupcov (spišskej komory) a aj pátra Františka Paczota, aby Spoločnosti darovali Kaplnku Božieho Tela a jej majetky. Na prepošta dokonca začal naliehať aj samotný ostrihorský arcibiskup Juraj Lipaj (Lippay).

Až po tomto naliehaní sa spišský prepošt rozhodol a rakúskemu provinciálovi Spoločnosti Ježišovej napísal pozývaciú listinu, v ktorej uznal, že toto miesto je vhodné na založenie nového kolégia. Taktiež pripojil sľub, že toto kolégium bude podporovať až dovtedy, kým samo nezíska vhodné prostriedky na svoje vydržiavanie.

Jezuiti následne prebrali kaplnku, v ktorej začali slúžiť bohoslužby a aj spomínanú budovu Kodrie. Okrem toho im spišský prepošt Hosutóty udelil tzv. *domus parochialis*, teda dom, ktorý bol kedysi určený na ubytovanie miestneho farára a ktorý sa nachádzal medzi kanóniou, ktorá patrila kanonikovi – lektorovi a Codriou, a odtiaľ patrila Spoločnosti Ježišovej.¹⁵¹ Tento *domus parochialis* mal podľa prepošta slúžiť na školské účely. Spomínané budovy jezuiti prebrali 24. apríla 1647.¹⁵²

Pátri Štefan Gosztoni a Jozef Magala medzitým bývali na Spišskom hrade, odkiaľ denne

¹⁵¹ Josephus HRADSKÝ : *Initia*, s. 84.

¹⁵² Valentin KALINAY : *Zur Geschichte des Jesuitenordens*, s. 37.

dochádzali na Spišskú Kapitulú. V budove Kodrie sa zatiaľ neusadili, pretože bola zanedbaná a neopravená.¹⁵³ Len páter Pavol Šuhaj¹⁵⁴ býval u kánovníka Jeremiáša Trínku.

Na oprave Kodrie sa pracovalo a už 28. septembra 1648 ako sa v kronike píše:

„navštívil spišskú rezidenciu najdôstojnejší pán provinciál Ján Bucelleni. Sprevádzal ho páter František Paczoth. Provinciál 2. októbra 1648 vyhlásil za superiora spišskej rezidencie pátra Štefana Gosztoniho.“¹⁵⁵

Do opravenej Kodrie sa jezuiti nasťahovali na Vianoce 1649. Do toho času sa im tu podarilo opraviť niekoľko spální a aj refektár s kuchyňou.

V nasledujúcom roku sa pod vedením ostrihomského arcibiskupa Juraja Lipaja v Ostrihome konala synoda, na ktorú bol pozvaný aj spišský superior. Sprevádzali ho aj synodálni teológovia, páter Martin Palkovič a páter Zachariáš Trínkelius. A práve na tejto národnej synode bolo potvrdené, že Spoločnosť Ježišova je súčasťou katolíckej cirkvi v Uhorsku.

Zakrátko po tejto udalosti v roku 1651 vypukol ďalší spor jezuitov s obyvateľmi Spišského Podhradia. Podhradčania boli proti zriadenej rezidencii a kolégiu na Spišskej Kapitulke. V kronike jezuitov sa píše: *„Vyhrážali sa, že zaútočia, ak my vystrčíme mimo múrov čo len dlhý klínce a rozkázali zbúrať plot.“¹⁵⁶* V tejto situácii začalo rokovanie medzi predstaviteľmi jezuitov a zástupcami obyvateľov Spišského Podhradia. Superior získal niekoľkých svedkov, kapitulský notár spísal svedecké výpovede. Výsledkom tohto všetkého bolo odvolanie sa superiora k poľskému kráľovi, ktorý už predtým rozhodol o tomto spornom pozemku a následné predvolanie obyvateľov Spišského Podhradia ku kráľovi. Keď sa Podhradčania

dozvedeli, že superior sa pripravuje na cestu do Varšavy a že predvolal Podhradčanov pred kráľa, vystrašilo ich to a začali sa k jezuitom chovať miernejšie. Tak sa nakoniec v roku 1651 dospelo k dohode, že Kodria patrí jezuitom.

Dňa 3. októbra 1651 sa novým superiorom stal páter Ján Klobušický (Klobusiczki).¹⁵⁷ Okrem iného prevzal i napoly dokončenú stavbu rezidencie. Vďaka nemu boli opravené ďalšie miestnosti na bývanie. V roku 1652 mala rezidencia 10 členov. Jej superiorom bol Ján Klobušický. Jeho zástupcom otec Ján Magala. Funkciu katechéty zastával páter Ladislav Lelenský (Lelenski), ktorý pôsobil aj ako konverzátor. Ďalším bol páter Andrej Banko, ktorý učil na gymnáziu a neskôr pôsobil aj ako misionár na Spišskom hrade. Ďalej tu pôsobili ako učitelia: Anton Haller, Ján Vasarhelyi, Ján Ujfaluši. Služobným prácam sa venovali Krištof Valesič (Valesich) a Michal Ostermayr. Veľkým úspechom v roku 1652 bolo aj zriadenie knižnice. Stalo sa tak aj vďaka Jánovi Bogatfalvaimu, ktorý prispel k nákupu kníh.

Veľmi významná udalosť pre rezidenciu jezuitov sa udiala 10. januára 1653. Spišský prepoš Matej Tarnóci (Tarnóczy) potvrdil jezuitom benefícium kaplnky Božieho Tela a aj Codrie, ktorá k tomuto benefíciu patrila. To isté potvrdil aj uhorský kráľ Ferdinand III. dňa 25. novembra 1654.¹⁵⁸ To umožnilo jezuitom vykonávať svoje poslanie s väčšou istotou než doteraz.

V roku 1655 mala rezidencia 10 rehoľníkov. Superiorom bol stále Ján Klobušický. V tomto roku sa prehĺbilo úsilie jezuitských pátrov vybudovať okolo majetku Spoločnosti múry na ochranu. Časy boli stále nepokojné a aj napriek ochrane Štefana Čákiho rávali jezuiti so všelijakými možnými následkami. Preto bol postavený múr, ktorý spájal budovu školy so stĺporadím pred bránou. Aj v nasledujúcich rokoch sa pokračovalo vo

¹⁵³ ŠA LE, fond Archív Dr. Valentína Kalinaya, inv. č. 5, SHRSSJ, s. 14.

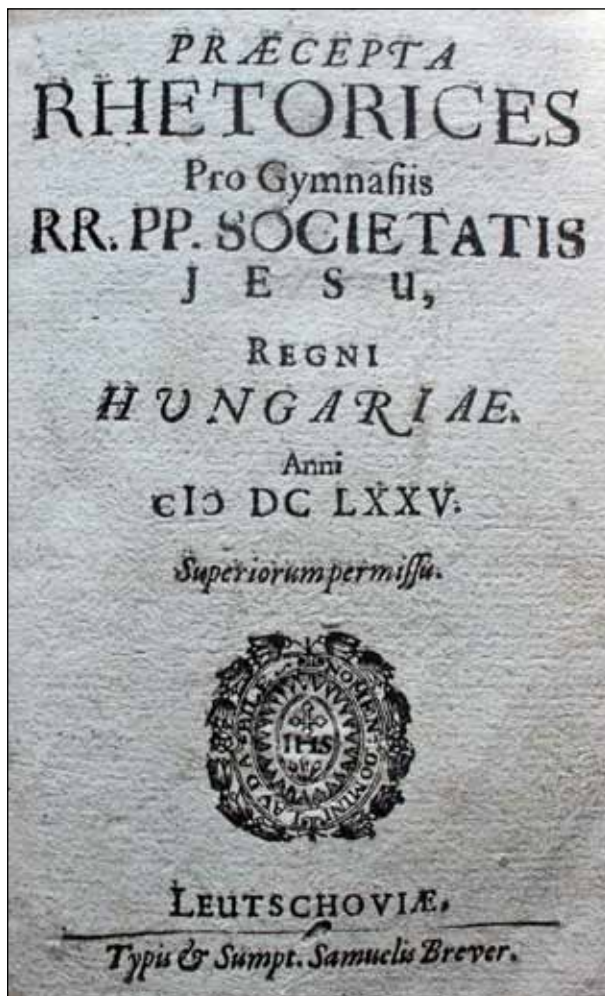
¹⁵⁴ Pavol Šuhaj sa narodil v januári 1607 v Szuhe (Maďarsko). Do SJ vstúpil 25. októbra 1632 vo Viedni. Tu strávil obdobie noviciátu. Neskôr pôsobil v Bratislave, v Rábe (Győr), Štajerskom Hradci, Trnave, Leobene, Košiciach, Prešove, Trenčíne a Šoproni. Na Spiši pôsobil niekoľkokrát, a to rokoch 1639, 1648 – 1650, 1653 – 1658, 1661 – 1667. Zomrel 18. decembra 1676 v Trenčíne. Pozri Ladislaus LUKÁCS : *Catalogi personarum et officiorum 2*, s. 766.

¹⁵⁵ ŠA LE, fond Archív Dr. Valentína Kalinaya, inv. č. 5, SHRSSJ, s. 17. Preklad Vladimír OLEJNÍK : Synopsa dejín spišskej rezidencie Spoločnosti Ježišovej, s. 249.

¹⁵⁶ ŠA LE, fond Archív Dr. Valentína Kalinaya, inv. č. 5, SHRSSJ, s. 19. Preklad Vladimír OLEJNÍK : Synopsa dejín spišskej rezidencie Spoločnosti Ježišovej, s. 253.

¹⁵⁷ Ján Klobušický (Klobusiczki) sa narodil v roku 1613 v Klobušiciach. Do SJ vstúpil 19. októbra 1652 vo Viedni. Tu strávil obdobie noviciátu. Štúdium teológie absolvoval v Pasove a Štajerskom Hradci. Pôsobil v Trnave, Šoproni, Užhorode a v Ríme. Na Spiši pôsobil dvakrát: v rokoch 1648 – 1650 a 1652 – 1656. Zomrel 8. marca 1693 v Ríme. Pozri Ladislaus LUKÁCS : *Catalogi personarum et officiorum 2*, s. 643.

¹⁵⁸ Josephus HRADSKÝ : *Initia*, s. 85.

Obr. 80. Jezuiti okamžite po svojom osadení sa na Spiši začali s rozsiahlym vydávaním kníh. Tlač z Levoče z roku 1675 so znakom spoločnosti.

zveľaďovaní rezidencie. V roku 1660 boli vykopané 3 nové pivnice, ktoré boli na západnej strane chránené malou strechou a v tejto časti bolo uskladnené víno, aby sa uchránilo pred slnkom.¹⁵⁹

V nasledujúci rok 1661 bola zriadená jedáleň a 4 izby. Zároveň neďaleko Codrie bolo voľné miesto, ktoré chceli pátri využiť ako záhradu,¹⁶⁰ ktorá bola pre nich veľmi potrebná. Avšak už v roku 1651 obyvatelia Spišského Podhradia zakázali jezuitom vysádzať akékoľvek stromy na pozemku vedľa Kodrie, ktorý požadovali pre seba a protestovali proti tomu aj v roku 1660. Túto záhradu pátri ohradili plotom a v roku 1668 tu vybudovali múr. Aj napriek tomu, že Spoločnosť mala kaplnku Božieho Tela, v rezidencii si zriadila ďalšiu kaplnku, pre ktorú v roku 1656 nechala zhotoviť Oltár svätého Jána Krstiteľa.

Keď bolo v roku 1673 gymnázium prenesené do Levoče, rezidencia na Spišskej Kapitule pôsobila ďalej pastoračne a viedla základnú školu. Prefektom školy bol 1 z pátrov a vypomáhal mu svetský učiteľ. Roku 1717 sa na Spišskej Kapitule zdržiavali 2 pátri, roku 1730 3 a od roku 1740 až do zrušenia bývali v rezidencii 5 – 6 otcovia. Ich činnosť bola rôznorodá – kázali v katedrále, 2 vyučovali v škole, venovali sa pastoračnej a spisovateľskej činnosti.¹⁶¹

Je všeobecne známe, že jezuiti rozvíjali najmä školskú a výchovnú činnosť, a tak tomu bolo aj na Spišskej Kapitule. S vyučovaním sa začalo už v roku 1648 v budove Kodrie, ktorá bola upravená pre potreby školy. Triedy boli otvorené až po syntax, teda gymnázium malo prvé 4 triedy: *parva, principia, gramatica* a *syntax*.¹⁶² Prefektom celej školy a profesorom u štvrtákov bol páter Pavol Šuhaj. V kronike sa spomína, že na začiatku tu pôsobili 3 svetskí učitelia – filozofi, a to Ignác Petricius, Juraj Bohemus a Václav Koszolius.¹⁶³ Od svojich začiatkov malo gymnázium svojho konkurenta, piaristické kolégium v Podolínci, založené v roku 1642 Stanislavom Lubomirským.

¹⁵⁹ ŠA LE, fond Archív Dr. Valentína Kalinaya, inv. č. 5, SHRSSJ, s. 48.

¹⁶⁰ *Tamže*, s. 67.

¹⁶¹ Emil KRAPKA a Vojtech MIKULA : *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku*, s. 79.

¹⁶² Podľa *Ratia studiorum* malo mať jezuitské gymnázium 5 tried, ku ktorým však bola predradená ešte 1 trieda – elementárna. Teda triedy boli nasledovné: 1. trieda: elementárna (*Parva*), 2. trieda: *infima classis grammaticae (Principia)*, 3. trieda: *media classis grammaticae (Grammatica)*, 4. trieda: *suprema classis grammaticae (Syntaxis)*, 5. trieda: *Humanista (Poetica)*, 6. trieda: *Rhetorica*. Veľký dôraz pri vyučovaní bol kladený hlavne na jazykové vzdelávanie, a to hlavne na latinčinu a neskôr aj gréčtinu, no jej znalosti boli častokrát slabšie než v latinčine. Počas prvých rokov museli študenti zvládnuť slovnú zásobu, morfológiu a samozrejme gramatiku. Po skončení štvrtého ročníka mali mať študenti už výborne zvládnutú gramatiku a v ďalších dvoch triedach si cibrili svoje rečnícke umenie na základe čítania diel Aristotela, Senecu, Cicera, Vergília, či Horatia. Študent mal nadobudnúť také rečnícke schopnosti, aby vedel okamžite vystúpiť s príhovorom pri akejkoľvek príležitosti. Pozri John W. O' MALLEY : How the First Jesuits became involved in education, in: *The Jesuit Ratio Studiorum. 400th anniversary perspectives*, ed.: Vincent J. Duminuco. New York 2000, s. 70 – 72.

¹⁶³ ŠA LE, fond Archív Dr. Valentína Kalinaya, inv. č. 5, SHRSSJ, s. 14.

Stávali sa aj prípady, že študenti piaristov prechádzali k jezuitom. To sa nepáčilo Stanislavovi Lubomirskému. Kronikár jezuitov to zachytil takto:

„Svojim poddaným dokonca prisne zakázal posielat' k nám svojich synov. Tých, čo už u nás boli, mali násilím vziať späť a ich rodičia mali byť potrestaní, čo sa uskutočnilo na Lubovnianskom hrade. Tam niektorých uvrhli do okov, iných paličovali a bili rôznymi inými spôsobmi.“¹⁶⁴

Už po otvorení gymnázia zápasili jezuiti aj s otázkou ubytovania študentov. Aj jezuitská kronika spomína, že na Spišskej Kapitule v ich budove bývali 3 učители s chudobnými študentmi seminaristami, ktorých bolo asi 20 a ktorých živili zo zbožných almužien. Ďalší študenti boli ubytovaní v susedných dedinách Studenec, Jablonov a inde, pretože obyvatelia Spišského Podhradia odmietali študentom ponúkať ubytovanie.¹⁶⁵

Stavba kolégia pokračovala aj v roku 1649. K vyučovaciemu procesu bolo pripravených aspoň niekoľko spální a refektár s kuchyňou. V tom istom roku v novembri predniesol reč na začiatok štúdia magister Ladislav Martonfalvai a to za prítomnosti prepošta i členov kapituly.

Najvýznamnejšou udalosťou roku 1649 bolo, že samotný spišský gróf Štefan Čáki poslal do jezuitského kolégia oboch svojich synov, Štefana a Ladislava. Ubytovatí boli v rezidencii spišského prepošta Mateja Tarnóciho. Ten vo svojej rezidencii ubytoval aj ďalších 12 šľachtických synov. Boli medzi nimi predovšetkým protestanti. Študoval tu aj Ladislav, druhorodený syn hornouhorského kapitána (lat. *supremus capitaneus partium regni Hungariae superiorum*) Františka Vešeléniho (Weselényiho) z Hadadu. Aj on bol ubytovaný v rezidencii spišského prepošta.

V tom istom roku sa začalo s výučbou morálnej teológie, ktorú prednášal Ján Klobušický. Usporadúval tiež verejné dišputy. V procese vzdelávania veľký význam mali aj divadelné predstavenia. Hrávali v nich študenti. Uvádzané boli na väčšie sviatky.

V roku 1651 síce odišlo niekoľko študentov do Košíc, kde mali jezuiti ďalšie gymnázium (aby sa naučili po maďarsky), ale na kvalite gymnázia na

¹⁶⁴ Tamže, s. 15. Preklad Vladimír OLEJNÍK : Synopsa dejín spišskej rezidencie Spoločnosti Ježišovej, s. 245.

¹⁶⁵ ŠA LE, fond Archív Dr. Valentína Kalinaya, inv. č. 5, SHRSSJ, s. 14.

Obr. 81. Jezuiti pri svojom rekatolizačnom úsilí radi využívali najmodernejšie média. Medzi ne nepochybne patrilo aj tieňové divadlo. Nález pochádza z Kapitulskej knižnice a je z roku 2008.

Spišskej Kapitule sa nič nezmenilo. Stále bol oň veľký záujem aj u protestantských šľachtických rodín. Okrem toho v tomto roku odmenil najúspešnejších študentov samotný spišský prepoš Matej Tarnóci. Aj napriek odchodu študentov do Košíc v roku 1651 malo gymnázium v roku 1652 zasa približne 100 študentov. V tomto roku tu pôsobilo niekoľko otcov, ktorí viedli nasledujúce ročníky: prvý a druhý ročník páter Ján Ujfalusi, tretí Ján Vasarhelyi, štvrtý Andrej Banko, piaty a šiesty Anton Haller. V roku 1653 sa kolégium presťahovalo do novej budovy, ktorú nechal

postaviť na svoje náklady spišský prepoš Matej Tarnóci. Bola k nej pripojená aj kuchyňa a boli dokončené aj niektoré spálne.

V jezuitskej kronike sa k roku 1654 píše:

„Čo sa týka počtu študentov, spočiatku bol tento rok hojný. Potom sa značne rozšírila morová nákaza, no vyučovanie si zachovalo svoj priebeh. Kvôli nebezpečenstvu nákazy ho bolo treba posunúť o jeden mesiac.“¹⁶⁶

Po skončení tohto obdobia bolo vyučovanie obnovené.

V rokoch 1655 a 1656 sa vyučovalo aj vo vyšších triedach a obdobie bolo celkovo pokojné. Kronikár spomína aj činnosť študentov nielen vyšších ročníkov, ale aj nižších, ktorí sa zapojili do niekoľkých filozofických dišpút a do 3 verejných dišpút. Jedna z nich sa konala na konci školského roka a ďalšie 2 sa konali v slovenskom jazyku – jedna na Veľký piatok (13. apríla) a druhá na sviatok Kristovho Tela (14. júna).

I keď sa počet študentov v roku 1657 znížil, nasledujúci rok 1658 priniesol zlepšenie. Počty študentov sa vyrovnali s minulým rokom. Zaujímavá situácia nastala v roku 1660, keď nebol otvorený piaty a šiesty ročník (vraj kvôli prísnosti jedného z magistrôv). Študenti odišli na iné gymnázia a tak boli v školskom roku 1660/1661 otvorené ročníky iba po syntax.¹⁶⁷

Ďalší školský rok 1661/1662 sa začal až 7. novembra 1662. Okrem toho sa vrátili aj študenti piateho a šiesteho ročníka. Výučba prebiehala podľa programu, no len do augusta 1662, pretože ešte v júni 1662 vypukla ďalšia morová nákaza. Škola bola 12. augusta 1662 zatvorená a tento stav trval až do 8. februára 1663. Po tejto epidémii počet študentov znovu klesol. Vyučovanie bolo obnovené iba v prvých 4 ročníkoch.

V roku 1664 sa znovu rozšírila morová nákaza. Aj kvôli tomu školský rok začal až 1. decembra 1664. Obsadené boli všetky triedy. V roku 1665 počet študentov vzrástol. V Užhorode bolo totiž gymnázium kvôli moru zatvorené a študenti boli prijatí na Spišskú Kapitulú.¹⁶⁸

V nasledujúcich rokoch prebiehalo vyučovanie bez prerušenia, až na rok 1670, ktorý bol

¹⁶⁶ Tamže, s. 31. Preklad Vladimír OLEJNÍK : Synopsa dejín spišskej rezidencie Spoločnosti Ježišovej, s. 277.

¹⁶⁷ ŠA LE, fond Archív Dr. Valentína Kalinaya, inv. č. 5, SHRSSJ, s. 49.

¹⁶⁸ Tamže, s. 56 a 58.

Obr. 83. Nové budovy jezuitského gymnázia v Levoči vyrástli: a) pri bývalom františkánskom kostole, b) pri bývalom kláštore kartuziánov.

kostol a kláštor a dosiahnuť tak ciele, ktoré kráľ s týmto kláštorom sledoval. Preto kráľ aj so súhlasom prelátov a miestneho ordinára odovzdal kláštor jezuitom. Dokument zároveň jezuitom nariadil, aby kostol a kláštor zreštaurovali a zväčšili, premenili rezidenciu a umiestnili tu aj školu – gymnázium.¹⁶⁹ Kráľovský mandát bol vydaný 18. februára 1673.¹⁷⁰

16. januára 1674 jezuiti dostali tiež aj majetky, ktoré predtým patrili minoritom, a to dediny

Dlhé Stráže, Hradisko, Dvorce a k nim patriace lúky, lesy a mlyny. 18. januára 1674 prebrali jezuiti kostol aj s cintorínom a aj obce Torysky, Závadu, Uložu a Jamník. Minoritov odškodnili tým, že dostali kostol pri Košickej bráne spolu s príľahlým chudobincom, záhradou a všetkými potrebnými vecami.¹⁷¹

Po prebratí budovy kostola a kláštora začali jezuiti s opravnými prácami, pretože budovy boli v spustnutom stave. V roku 1671 začali s prestavbou kostola. Odstránili gotickú klenbu lodí, keďže hrozilo jej zrútenie a lode mali dočasne rovný strop.¹⁷² Nad predsieňou kostola vybudovali malú vežičku, na ktorú už 26. septembra 1671 vytiahli zvony, ktoré 22. októbra vyzváňali na prvom katolíckom pohrebe.¹⁷³ Okrem toho začali so stavbou budovy školy gymnázia, ktorú dokončili v júli 1672. Na jeseň toho istého roku sa tu už začalo vyučovať. Zároveň jezuiti začali opravovať budovu kláštora so zámerom rozšíriť ho. Urobili to prostredníctvom prestavby gotického poschodia, kde namiesto pôvodného postavili terajšie barokové. Gotická krížová chodba i goticky zaklenuté miestnosti na prízemí boli zachované. Veľmi dôležitým obdobím bol pre jezuitov na Spiši rok 1674, keď získali aj ostatné majetky minoritov, ktoré im zabezpečili ďalšie finančné prostriedky potrebné na chod školy i kláštora. Zároveň mohli rýchlejšie a lepšie napredovať v prestavbách a opravách im zverených budov.

Pastoračnej činnosti jezuitov v tomto období prispela aj celková situácia v Levoči. 13. apríla 1674 muselo mesto katolíkom odovzdať špitálsky kostol, Malý kláštor a farský Kostol svätého Jakuba aj s farou. Spoločnosť Ježišovej bol zverený farský kostol s farou. Za levočského katolíckeho farára bol menovaný jezuita Melchior Pauerfeindt.¹⁷⁴ Evanjelickí kňazi boli vykázani z mesta.¹⁷⁵

Zaujímavá udalosť, v ktorej bola prejavená nespokojnosť voči jezuitom, sa odohrala v roku 1680 počas Tökölyho povstania, keď bolo mesto

¹⁶⁹ Jozef ŠPIRKO : Starý kláštor minoritov v Levoči, in: *Dejiny a umenie očami historika*, ed.: Július Pašteka. Bratislava 2001, s. 336.

¹⁷⁰ Josephus HRADSKÝ : *Initia*, s. 89 – 90.

¹⁷¹ Jozef ŠPIRKO : Starý kláštor minoritov v Levoči, s. 338.

¹⁷² Emil KRAPKA a Vojtech MIKULA : *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku*, s. 131.

¹⁷³ Michal SUCHÝ : *Dejiny Levoče 1*, s. 205.

¹⁷⁴ Melchior Pauerfeindt (Paurnefeindt) sa narodil 5. januára 1640 v Eisenstadte a do SJ vstúpil 23. októbra 1657 v Štajerskom Hradci. Noviciát prežil vo Viedni a štúdiá absolvoval v Leobene, Štajerskom Hradci a vo Viedni. Neskôr pôsobil v Banskej Bystrici, Linci a Šoproni a v rokoch 1674 – 1679 pôsobil v Levoči ako farár, školský prefekt, konzultor a svedník. Zomrel v Levoči dňa 17. júna 1679. Pozri Ladislaus LUKÁCS : *Catalogi personarum et officiorum 2*, s. 1166.

¹⁷⁵ Michal SUCHÝ : *Dejiny Levoče 1*, s. 212.

obliehané povstalcami. V tom istom roku v auguste zatkla nemecká posádka sklenára Martina Karicha, ktorý na námestí prehlásil, že Tököly dá mestu náboženskú slobodu. Spolu s ním zatkli aj ďalších 6 ľudí. Viaceré ženy vtedy vyhlásili, že komandanta Carla ukameňujú. Okrem toho bol zatknutý stolár Hankotzy, ktorého chceli popraviť. Na námestí sa tak zbehlo množstvo ľudí. Prepukla vzbura. Nespokojnosť prejavovali najmä osoby nežného pohlavia. Za pôvodcu všetkého zla v meste bol označený správca fary jezuita Pauferfeindt, ktorého chceli prepadnúť. Zároveň bola vyslovená požiadavka, aby boli jezuiti vyhnaní z mesta a aby sa vrátili evanjelickí kňazi. Medzitým vyšli z fary jezuiti, páter Leo a páter Kusman, ktorí údajne vo väzení presviedčali Martina Karicha, aby prestúpil na katolícku vieru. Ženy ich obkľúčili a pri ich úteku hádzali za nimi kamene.¹⁷⁶

Život v rezidencii a v škole však pokračoval ako obvykle, ale len do 3. septembra 1682, keď sa mesto pridalo na Tökölyho stranu. V tento deň evanjelici odňali katolíkom všetky kostoly, faru, kláštory a školu. Všetci katolícki kňazi a mnísi museli opustiť mesto.¹⁷⁷ Jezuiti sa pravdepodobne uchýlili na Spišskú Kapitulu, na svoju prvú rezidenciu.

Situácia sa zmenila v decembri 1683. Levoča musela pred cisárskym vojskom kapitulovať. V roku 1684 sa do mesta vrátili minoriti, ktorí dostali špitálsky kostol. Jezuiti sa vrátili až 14. marca 1686. Superior zo Spišskej Kapituly otec Ján Radeczy spolu so spišskými kanonikmi Andrejom Berzevicim a Danielom Szentmáriaym v ten deň dostali od mestskej rady kľúče od rezidencie a kostola.¹⁷⁸

Jezuiti sa pustili opätovne do opravy budov a od 15. júla 1686 sa začalo znovu vyučovať. V roku 1689 zadovážili zo Spišskej Soboty sochu Panny Márie, ktorú postavili pred rezidenciu (dnes pred kostolom).¹⁷⁹ Jezuiti tak postupne obnovili mariánsku úctu. Najmä organizovaním veľkých pútí na Mariánsku horu, ktorá sa konala 2. júla toho istého roku.

Obr. 84. Titulná strana Jezuitskej kroniky zo Spišskej Kapituly.

Kuriózna udalosť sa odohrala dňa 23. apríla 1692, keď vypukol požiar, a to vďaka neopatrnosti jedného z jezuitov – brata Melchiora, fajčiara. V ten istý rok, 9. júna udrel blesk do kostolnej veže, ale oheň sa podarilo uhasiť.¹⁸⁰

Jezuiti mali v Levoči od prevzatia kláštora a kostola v roku 1671 iba svoju rezidenciu. Tá však bola 23. novembra 1689 povýšená generálnym predstaveným rehole Tirsom Gonzalesom de Santallom na kolégium.¹⁸¹ Jeho prvým rektorom bol otec Jakub Markievicz.¹⁸² Aj v tomto období ešte jezuiti pracovali na zveľadení budov a kostola,

¹⁷⁶ Jeremos BAL; Jenő FÖRSTER a Aurél KAUFFMANN (trans. a ed.): *Hain Gáspár Lócsei krónikája*, s. 476 – 477.

¹⁷⁷ *Tamže*, s. 494.

¹⁷⁸ Emil KRAPKA a Vojtech MIKULA: *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku*, s. 132.

¹⁷⁹ Jozef ŠPIRKO: *Starý kláštor minoritov v Levoči*, s. 338.

¹⁸⁰ *Tamže*, s. 341.

¹⁸¹ MOL Budapest, R 302 Egyházi, R. sz. 9., S.2, Diarium Residentiae Societatis Jesu Leuchoviensis, fol. 214b a Österreichische Nationalbibliothek, Sammlung von Handschriften und alten Drucken, *Litterae Annuae provinciae Austriae Societatis Jesu*, sign. 12086/1689, s. 52.

¹⁸² Jakub Markievicz sa narodil v poľskom Krosne 1. mája 1643. Do SJ vstúpil 18. novembra 1661 v Trnave a noviciát prežil v Trenčíne. Štúdiá absolvoval v Klagenfurte a Košiciach. Neskôr pôsobil v Gyöngyösi. V rokoch 1678 – 1681 na Spiši, v roku 1682 ako superior v Levoči, neskôr v Leopoldove, Trenčíne a v Trnave. V rokoch 1690 – 1693 zastával funkciu rektora v Levoči. Zomrel 29. októbra 1706 v Jágri (Eger). Pozri Ladislaus LUKÁCS: *Catalogi personarum et officiorum* 2, s. 946.

ktorý dostal v roku 1694 novú barokovú klenbu a v rokoch 1695 – 1697 aj barokový interiér.¹⁸³

Kolégium malo približne 20 členov, z ktorých sa zväčša 5 venovali vyučovaniu na gymnáziu. Na čele gymnázia stál rektor. Štúdium trvalo 6 rokov v 6 zvyčajných triedach (ročníkoch). Stávalo sa však aj to, že v niektoré roky neboli otvorené všetky triedy (najčastejšie chýbala trieda *parva* alebo *principia*). Študenti obyčajne pochádzali z okolitých, ale aj vzdialenejších dedín a mestečiek. Bolo to zapríčinené aj tým, že v meste pôsobilo evanjelické lýceum, ktoré navštevovali deti z meštianskych rodín. Počet študentov jezuitského gymnázia však prevyšoval počet študentov lýcea. Veľkým problémom bolo ubytovanie študentov. Levočania im totiž nechceli poskytnúť ubytovanie. Vyriešil sa v roku 1694, keď v Levoči vznikla ďalšia inštitúcia, ktorú spravovala Spoločnosť Ježišova – jezuitský konvikt.

Dňa 5. februára 1694 ostrihomský arcibiskup Juraj Sečení (Szechény) základinou 80 000 zlatých založil 2 konvikty, a to v Trenčíne a v Levoči. Finančný obnos bol rozdelený na 2 polovice a mal byť získaný z arcibiskupských majetkov na Orave.¹⁸⁴ Po získaní tejto základiny 17. júla 1696 kúpil Henrich Berzevici, rektor kolégia v Levoči budovy bývalého kartuziánskeho kláštora s Kostolom svätého Vavrinca.¹⁸⁵ V nasledujúcich rokoch jezuiti pracovali na oprave a prestavbe týchto budov, keďže boli značne poškodené. Ich úsilie však bolo prerušené ďalším zo stavovských povstaní, povstaním Františka II. Rákociho. Opäť sa k nemu pridala aj Levoča.

Už v roku 1706 boli kostoly, kostolné zariadenie, knižnice a iný cirkevný majetok rozdelené medzi katolíkov a evanjelikov. No s týmto rozdelením neboli spokojní ani katolíci, ani evanjelici.¹⁸⁶ Celková situácia v meste prinútila jezuitov odísť. Levoču opustili 23. januára 1707. V kláštore ostal len otec Štefan Pethö, ktorý bol v tom čase ťažko chorý. 23. februára 1707 tu aj zomrel.¹⁸⁷ Návrat bol možný až po kapitulácii Levoče 13. februára 1710.

Po tomto dátume sa jezuiti zasa dali do práce na oprave budov budúceho konviktu. Ten bol slávnostne otvorený dňa 13. októbra 1711.¹⁸⁸ Zmyslom obnovy celého areálu bolo vyučovať a vychovávať mladíkov, a to najmä zo šľachtických rodín. Chudobnejší z chovancov žili z fundácie. Časť z nich, ktorá pochádzala zo šľachtického prostredia, si však pobyt hradila sama. Na čele konviktu stál rektor kolégia. O hospodárske záležitosti sa staral správca konviktu (*regens*).

Už v roku 1712 bolo v konvikte ubytovaných 19 študentov, z ktorých 3 navštevovali *parvu*, 2 *principiu*, 4 *gramaticu*, 5 *syntax*, 4 *poeticu* a 1 *rhetoricu*. Rektorom kolégia v tom istom roku bol páter Alexander Szöreni a správcom konviktu otec Ján Ladislavski.¹⁸⁹ V roku 1714 stúpol počet ubytovaných v konvikte na 20.¹⁹⁰ Aj v dvadsiatych rokoch 18. storočia počet ubytovaných rástol. Najvyšší počet dosiahol v roku 1726, keď v ňom bolo ubytovaných až 38 chovancov.¹⁹¹ V nasledujúcich rokoch počet študujúcich kolísal, ale zväčša vždy sa udržal nad hodnotou 20. Vysoký počet chovancov mal konvikt v šesťdesiatych rokoch 18. storočia.

Z mien študentov sa dá usúdiť, že väčšina pochádzala zo šľachtických rodín. Vyskytujú sa tu mená študentov z rodín ako Berzevici, Dežófi (Dessewffy), Hrhovský (Görgey), Kubíni (Kubinyi), Mariáši (Mariássy), Pongrác (Pongrácz), Smrečáni (Smrecsányi). Vyplýva z toho, že chovanci neboli iba zo Spišskej, ale aj z Liptovskej, Oravskej, Šarišskej, Biharskej, Hontianskej a Bratislavskej stolice.

Jezuitom sa vo výchove týchto študentov darilo. Mnohí z nich, ktorí pochádzali z protestantského prostredia, konvertovali na katolícku vieru. Okrem toho študenti hrávali aj divadelné predstavenia, zúčastňovali sa púti na Mariánsku horu a zároveň boli združení v kongregácii Nanebovzatej Panny Márie, ktorá bola založená ešte v roku 1649 na Spišskej Kapitule. Všetka činnosť jezuitov však bola zastavená v roku 1773.

Dňa 21. júla 1773 vydal pápež Klement XIV. *breve*, ktorým zrušil Spoločnosť Ježišovu, a to

¹⁸³ Pozri text Kataríny Chmelinovej na s. 838 a nasl. (pozn. redakcie).

¹⁸⁴ MOL Budapest, E 152 Acta Jesuitica, Irregistrata, d. 207 – t. 3a, Collegium Leutschoviense, Historia et Diarium Convictus Leutschoviensis, s. 426.

¹⁸⁵ *Tamže*, s. 425.

¹⁸⁶ Michal SUCHÝ : *Dejiny Levoče* 1, s. 226.

¹⁸⁷ MOL Budapest, E 152 Acta Jesuitica, Irregistrata, d. 207 – t. 3a, Collegium Leutschoviense, Historia et Diarium Convictus Leutschoviensis, s. 425.

¹⁸⁸ *Tamže*, s. 424.

¹⁸⁹ *Tamže*.

¹⁹⁰ *Tamže*, s. 423.

¹⁹¹ *Tamže*, s. 417.

hlavne na naliehanie portugalského a španielskeho kráľovského dvora. Dané *breve* rozoberalo v stručnosti dejiny Spoločnosti Ježišovej, jej cieľ a užitočnosť pre cirkev, ale zároveň poukázalo aj na negatívne činy Spoločnosti. V *breve* sa píše:

„...po zrelej úvahe a s bezpečným poznaním a z plnosti apoštolskej moci mnoho razy menovanú Spoločnosť rušíme a rozpúšťame; rušíme a odvolávame jej všetky i jednotlivé práce, služby, spravovanie, domy, školy, kolégiá, špitály, majetky a akékoľvek miesta nachádzajúce sa v ktorejkoľvek krajine, kráľovstve a države a akýmkoľvek spôsobom jej patriace; jej štatúty, obyčaje, zvyklosti, dekréty, stanov, a to aj prisážené, apoštolským potvrdením alebo inak upevnené;...“¹⁹²

Vydaním tohto pápežského *breve* stratilo oprávnenosť svojho účinkovania aj levočské jezuitské kolégium. Podľa kráľovského nariadenia mali byť na verejnej licitácii odpredané role, hospodárske budovy a vinice. Dom kolégia so školarmi sa dostal do štátnej správy.

Aj napriek zrušeniu rádu bývalí jezuiti pokračovali vo vyučovaní na levočskom gymnáziu pod vedením bývalého jezuitu Štefana Lipkaja a to až do roku 1776. Stalo sa tak na žiadosť Márie Terézie. Dovoľovalo im to aj pápežské *breve*, na základe ktorého sa mohli stať svetskými kňazmi.¹⁹³ V roku 1777 však bolo vydané *Ratio educationis*, na základe ktorého sa toto gymnázium dostalo pod štátnu moc. Vyučovaním na ňom boli poverení minoriti. Aj napriek tomu správcom konviktu a gymnázia ostal bývalý jezuita Pavol Očkaj (Ocskai).¹⁹⁴ Až v roku 1787 bol vedením gymnázia poverený civil – Ján Bárdoši (Bárdossy), spišský historik. Gymnázium v tejto podobe potom existovalo až do roku 1851.

Piaristi v Podolínci

Rehoľu piaristov môžeme zaradiť do skupiny rehoľných rádov, ktoré vznikli v období

potridentskej obnovy cirkvi. Sú zároveň posledným rehoľným rádom, ktorému bol priznaný takýto status.¹⁹⁵ Zakladateľom tejto rehole je Jozef Kalazanský, ktorý sa pri svojom pôsobení v Ríme začal zaujímať o výchovu chudobnej mládeže, ktorá vyrastala v hmotnej, duchovnej a mravnej biede. V roku 1597 založil pri Kostole svätej Doroty v Trastevere prvú bezplatnú školu s názvom Zbožné školy.¹⁹⁶ Postupne sa k nemu začali pridávať kňazi a učители, v prvopočiatkoch 12 učiteľov vzdelávalo až 700 chlapcov. Jozef Kalazanský uvažoval nad vytvorením pevnejšieho spoločenstva, no na základe ustanovení IV. lateránskeho koncilu bolo zakázané vytvárať nové rehole či kongregácie. Pápež Pavol V. bol však činnosti Kalazanského naklonený a 6. marca 1617 svojím *breve Ad ea per quae* zriadil novú kongregáciu Chudobných Matky Božej Zbožných škôl a rozhodol, aby jej členovia skladali 3 jednoduché sľuby – chudoby, poslušnosti a čistoty. Úlohou tejto novej kongregácie malo byť poskytovať chudobným študentom základné bezplatné vzdelanie v oblasti gramatiky, matematiky a vierouky a zároveň im vznikol záväzok dodržiavať chudobu a nenadobúdať žiadny súkromný majetok.¹⁹⁷ V nasledujúcom období Jozef Kalazanský pracoval na konštitúciách s tým zámerom, aby bola kongregácia povýšená na rehoľu. Dokončil ich 17. februára 1621. Po preskúmaní zostavených konštitúcií Kongregáciou pre rehoľníkov bolo 8. augusta 1621 vydané odporúčanie pre pozdvihnutie kongregácie na rehoľu.¹⁹⁸ Kalazanského kongregácia bola slávnostne povýšená na rád s večnými sľubmi dňa 18. novembra 1621 pápežom Gregorom XV., ktorý vydal *breve In supremo apostolatus*. Oficiálny názov rádu znel Rád chudobných rehoľných klerikov Matky Božej zbožných škôl (*Ordo Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum*). Skrátené Rád zbožných škôl.¹⁹⁹ Kým v domácom prostredí plnili piaristi funkciu školského rádu, v krajinách strednej Európy im k tejto činnosti pribudla ďalšia – činnosť rekatolizačná,

¹⁹² Emil KRAPKA a Vojtech MIKULA : *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku*, s. 278 – 279.

¹⁹³ Jozef ŠPIRKO : *Starý kláštor minoritov v Levoči*, s. 341.

¹⁹⁴ MOL Budapest, E 152 Acta Jesuitica, Irregestrata, d. 207 – t. 3a, Collegium Leutschoviense, Historia et Diarium Convictus Leutschoviensis, s. 373.

¹⁹⁵ Monika BIZOŇOVÁ : *Katolícka cirkev na území Slovenska v 16. a 17. storočí*, in: *Konfesionalizácia na Slovensku*, s. 165.

¹⁹⁶ Otto BIBA : *Der Piaristenorden in Österreich : Seine Bedeutung für bildende Kunst, Musik und Theater im 17. und 18. Jahrhundert*. Eisenstadt 1975, s. 30 a Rajmund ONDRUŠ : *Blízki Bohu i ľuďom : Životopisy svätých*. Bratislava 1991, s. 427.

¹⁹⁷ *Svätý Jozef Kalazanský : jeho životopis s dodatkom o slovenskej piaristickej provincii*. Nitra 1932, s. 18.

¹⁹⁸ FRANCESCO GIORDANO : *Sv. Jozef Kalazanský : životopis*. Svätý Jur 1994, s.103 – 105.

¹⁹⁹ Metoděj ZEMEK : *Piaristé v Čechách , na Moravě a ve Slezku 1631 – 1950*. Prievidza 1992, s. 3 – 4.

Obr. 85. Kostol a kláštor piaristov v Podolínci.

Obr. 86. Znak rehole piaristov.

Obr. 87. Erb kniežat Lubomírskych, protektorov piaristického gymnázia v Podolínci.

pretože fundátori ich kolégií od nich očakávali nielen poskytovanie vzdelania pre chudobných či meštianskych chlapcov, ale aj pomoc pri zvrátení výsledkov reformácie na svojich panstvách.

Pri vzniku piaristického kolégia v Podolínci hlavnú úlohu zohrali dve osoby: provinciál moravských piaristov Onufrius Conti a poľské knieža Stanislav Lubomírsky, starosta (kapitán) Provincie 13 spišských miest, ktoré boli od roku 1412 v poľskom zálohu.

Práve Stanislav Lubomírsky si ako pravý katolík zaumienil, že vo svojom panstve bude šíriť katolícku vieru. O rád piaristov sa začal živo zaujímať aj kvôli tomu, že jezuiti, ktorých pozval na svoje panstvo už skôr, jeho ponuku odmietli a prijali radšej ponuku spišského župana Štefana Čákiho (Csáky).

Po rozhovoroch Contiho a Lubomírského²⁰⁰ Stanislav Lubomírsky prisľúbil, že nechá v Podolínci vybudovať kláštor pre 16 členov piaristickej rehole. Okrem toho prisľúbil zložiť základinu (ročný úrok 8 000 florénov) a aj vybavenie domu

²⁰⁰ Piarista Rend Magyar Tartomány a Központi Levéltára Budapest, Acta Domus Podoliniensis 1642 – 1923, dob. 1, Lib. 5, in: *Archivi Domus nostrae Podoliniensis Liber I. in quo origo, fundatio, accessio, et progressus, imminutio, mutationes, insigniores casus, et alia his similia ad statum domus pertinentia, memoria digna, iuxta annorum, quibus aliquid contignit, seriem continentur inscripta. Coeptus hic liber renovari, et in ordinem redigi Anno Domini 1681 Mense Nov., f. 6 – 7* (ďalej ako Piarista Rend Magyar Tartomány Központi Levéltára Budapest, Acta Domus Podoliniensis 1642 – 1923, dob. 1, Lib. 5, Archivi Domus nostrae Podoliniensis Liber 1).

so všetkým zariadením. Počas tejto výstavby mali byť piaristi ubytovaní na Podolíneckom mestskom hrade a pre stavbu budúceho kolégia bol vybraný pozemok, ktorý sa nachádzal na ľavej strane rieky Poprad.²⁰¹ Medzitým sa Conti stretol s 9 piaristami, ktorí odišli z Lipníka a zdržiavali sa v Novom Jičíne. Práve oni mali v budúcnosti tvoriť základ piaristov na Spiši, a teda aj základné osadenstvo ich kláštora v Podolínci.²⁰²

Dňa 20. novembra 1642 došlo k významnej udalosti. Onufrius Conti priviedol z Lipníka a Mikulova do provizórneho kláštora v Podolínci prvých členov piaristickej rehole. Bolo ich celkovo 18: 3 vysvätení kňazi, 5 bratov a 10 novicov. Kňazmi boli Ján Dominik od Svätého Kríža, Augustín od svätého Karola, Ján František od svätej Márie Magdalény; bratia (frátri): Glycerius od Všetkých svätých, Pavol od Narodenia Najsvätejšej Panny Márie, Štefan od svätého Michala Archanjela, Lukáš od svätého Ludovíta, Gregor od svätého Jána; novici: Václav od Najsvätejšej Sviatosti, Stanislav od Narodenia Pána, Karol od Panny Márie, Martin od Matky Božej, Jozef od Narodenia Najsvätejšej Panny Márie, Jakub od svätej Barbory, Ignác od Zvestovania Panny Márie, Vincent od svätého Bernarda, Bernard od svätej Hedvigy, Filip od svätého Onufria.²⁰³ Vedením kláštora bol poverený Ján Franko (Franco),²⁰⁴ ktorého úlohou bolo aj starať sa o novicov, teda prináležala mu úloha magistra novicov.

Oficiálna inaugurácia piaristického kolégia sa konala 10. decembra 1642 za účasti predstaviteľov Krakovského biskupstva a kapituly, keďže v danom čase (od roku 1616) časť severného Spiša (Lubovniansky dekanát, do ktorého spadala aj Podolínec) podliehala pod cirkevnú jurisdikciu Krakova. Príznačne pre status spišských miest v poľskom zálohu však ani tu nesmel chýbať spišský prepošt. Bol ním Ladislav Hosutóty. Svetiskú vrchnosť zastupoval patrón fundácie a tým aj

Obr. 88. a) Portál s patrónom kostola svätým krakovským biskupom Stanislavom, b) oltár zasvätený svätému Stanislavovi a c) zbytky pôvodného barokového inventáru piaristického gymnázia.

²⁰¹ Ján HAVRAN: Dejiny piaristického kolégia v Podolínci, in: *Návrat k prameňom : Podolínec 1642 – 1992 : Zborník štúdií k 350. výročiu príchodu piaristov na Slovensko*, ed.: Pavol Kollár. Prievidza 1992, s. 52.

²⁰² Václav BARTUŠEK : Působení piaristů za Alpami, od sklonku třicetileté války po rok 1669, in: *Návrat k prameňom. Podolínec*, s. 42.

²⁰³ Pozri Piarista Rend Magyar Tartomány Kőzponti Levéltára Budapest, *Acta Domus Podolinensis 1642 – 1923*, dob. 1., Lib. 5, *Archivi Domus nostrae Podoliniensis Liber 1*, fol. 15.

²⁰⁴ P. Ján Dominik Franchi (Franko/Franco) od Svätého Kríža sa narodil asi v roku 1596 v Ríme. Do rádu piaristov vstúpil v roku 1624 v Janove. Neskôr pôsobil v Ríme, Messine, Neapole a Palerme. Od roku 1641 v Lipníku nad Bečvou na Morave, odkiaľ však musel s ostatnými piaristami ujsť pred švédskymi vojskami do Podolínci, kde sa stal prvým rektorom kláštora. Od roku 1659 bol provinciálom spoločnej Nemecko-poľskej provincie a od roku 1662 prvým provinciálom samostatnej Poľskej provincie. Zomrel v Podolínci dňa 27. júla 1662. Pozri František ČELOVSKÝ : Členovia rehole Zbožných škôl, ktorí majú najväčší význam pre dejiny Slovenska, in: *Návrat k prameňom*, s. 22.

kláštora Stanislav Lubomirský. Počas omše, ktorú celebroval Ján Franko, bola prečítaná fundaçná listina. Po omši krakovský kanonik Sapelius posvätil základný kameň budúceho kolégia a postavil naň drevený kríž. Budúci kostol mal byť zasvätený svätému Stanislavovi, patrónovi Poľska, poľskému biskupovi a mučeníkovi.²⁰⁵

V nasledujúci rok, 18. júna 1643, otvorili piaristi v priestoroch Podolíneckého mestského hradu, kde bývali, aj školu. No vzhľadom na to, že v tejto dobre prebiehala stavba nového kolégia, otvorili piaristi iba prvé dve triedy, a to *scholu legendi* a *scholu grammaticae*. V prvej bol vyučovacím poverený fráter Lukáš od svätého Ľudovíta (František Lucas) a v druhej vyučoval páter Augustín od svätého Karola (Augustín Strinboch).²⁰⁶ V prvom roku do nej nastúpilo až 189 žiakov a jej presný názov znel: *Latinské triedy, čiže principia a gramatika (Scholae Latinae scilicet Principiorum et Grammaticae)*.²⁰⁷ Triedy boli otvorené aj v nasledujúci rok, no v rokoch 1645 – 1646 epidémia spôsobila polročnú prestávku vo vyučovaní a niektorí študenti taktiež odišli do Spišskej Kapituly, kde svoje gymnázium otvorila Spoločnosť Ježišova. Okrem tohto všetkého sa však skomplikovala samotná situácia piaristov, keď v roku 1646 pápež Inocent X. zdegradoval rád na kongregáciu. Poľský kráľ Vladislav IV. Vasa (Vaasa) však chránil piaristické kláštory na území svojho kráľovstva.²⁰⁸ Nezostalo to bez vplyvu na rozvoj kláštora v Podolínci. V roku 1646 sa podarilo otvoriť triedu syntax a jej prvým profesorom sa stal Glycerius od Všetkých svätých (Glycerius Neumann). V roku 1648 bola otvorená ďalšia trieda: trieda poetiky, ktorej profesorom bol Václav Opatowski. Najvyššia trieda rétoriky, ktorej profesorom bol František Martinus, bola otvorená v roku 1651. Okrem toho sa v roku 1648 podarilo otvoriť

aj filozofické štúdiá.²⁰⁹ Piaristickú školu navštevovali väčšinou chudobní študenti, ktorí získali podporu od Stanislava Lubomirského a neskôr aj od jeho potomkov. Je známe, že keď sa v roku 1646 Stanislav Lubomirský vracal z kúpeľov vo Vyšných Ružbachoch a videl biedne postavenie niektorých z nich, rozhodol sa ich podporiť a venoval im 800 poľských forintov.²¹⁰

Čo sa týka samotnej stavby nového kolégia, práce postupovali v tomto roku dosť rýchlo. Už koncom júla 1643 sa podarilo postaviť základy kostola, kláštora a školy. Na stavbe pracovalo niekoľko majstrov a približne 40 pomocníkov. Avšak situácia sa zhoršila v roku 1645, keď sa v Podolínci a v jeho okolí začala šíriť už spomínaná epidémia. Práce na stavbe zoslabli a hrozilo ich úplné prerušenie, no už v nasledujúcom roku 1647 sa naplno oživilo a v roku 1648 boli práce na škole, kláštore a hospodárskych budovách ukončené. Dňa 28. júna 1648 sa konalo slávnostné otvorenie nového kolégia a 12. júla aj novej školy.²¹¹

V septembri 1648 bol otvorený ročník filozofie, ktorú prednášal krakovský profesor Kazimír Pietraskiewicz a druhým profesorom bol Václav Opatovský (Opatowski). Toto štúdium trvalo 2 roky a bolo spojené s dvojročným noviciátom. Prihlásiť sa naň mohli iba študenti, ktorí ukončili triedu rétoriky a mali výborné výsledky svojho doterajšieho štúdia. Toto štúdium, tzv. *studia suprema* ich predurčovala na ďalšie štúdium teológie. Tieto filozofické štúdiá boli však určené aj pre svetské osoby.²¹²

V päťdesiatych rokoch 17. storočia malo gymnázium už kompletne triedy. Boli to triedy: parva, principia, gramatika, syntax, rétorika a poetika.²¹³ Okrem týchto tried existovala aj trieda nemecká, ktorá bola vytvorená hlavne preto, aby boli do nej prijímaní nemeckí študenti, ktorí zväčša

²⁰⁵ Piarista Rend Magyar Tartomány Központi Levéltára Budapest, Acta Domus Podolinensis 1642 – 1923, dob. 1, Lib. 5, Archivi Domus nostrae Podoliniensis Liber 1, fol. 16 – 17.

²⁰⁶ *Tamže*, fol. 20.

²⁰⁷ János GULYÁS : *A podolini piarista kollégium története (1642 – 1710)*. Budapest, 1933, s. 8 – 9.

²⁰⁸ Mieczysław Jerzy ADAMCZYK : *Szkoły pijarskie w Podolinie i ich związki z Polska 1643 – 1848*. Wrocław 1995, s. 32.

²⁰⁹ János GULYÁS : *A podolini piarista kollégium története*, s. 9 – 10.

²¹⁰ Piarista Rend Magyar Tartomány Központi Levéltára Budapest, Acta Domus Podolinensis 1642 – 1923, dob. 1, Lib. 5, Archivi Domus nostrae Podoliniensis Liber 1, fol. 22.

²¹¹ *Tamže*, fol. 23.

²¹² Ján HAVRAN : *Dejiny piaristického kolégia v Podolínci*, s. 53.

²¹³ Čo sa týka organizácie piaristického školstva, piaristi zachovávali podobný systém školských tried ako jezuiti a spočiatku používali aj podobné metódy vyučovania ako jezuitskí pátri. Na piaristickom gymnázium bol zachovaný tradičný systém gymnaziálnych tried, teda štyri nižšie (parva, principia, gramatika, syntax) a dvoch vyšších tried, tzv. humaniora (poetika a rétorika).

pochádzali z protestantských rodín na Spiši a tým sa mala dosiahnuť ich konverzia na katolícku vieru. Táto trieda pretrvala až do rokov 1673 – 1674.²¹⁴

V roku 1651 došlo k ďalšej významnej udalosti – k dokončeniu stavby Kostola svätého Stanislava. Dňa 20. mája 1651 bol kostol vysvätený krakovským biskupom Petrom Gembickým.²¹⁵ Tým sa zlepšila aj pastoračná činnosť piaristov. Až od tejto doby totiž mali k dispozícii kostol, v ktorom mohli slúžiť omše, kázať a zároveň aj sponedať. Piaristi podobne ako jezuiti z pastoračných dôvodov rešpektovali reč ľudu, a teda používali jazyk, ktorým hovorili aj ich veriaci.²¹⁶

V roku 1662 postihlo kolégium ďalšie veľké nešťastie. Ako sa píše v piaristickej kronike, 6. augusta 1662 sa v dopoludňajších hodinách rieka Poprad aj so svojimi prítokmi vyliala a zatopila väčšinu mesta. Kláštor stál neďaleko rieky a tak sa ukázalo, že výber miesta pre kláštor nebol z dôvodu možných povodní vhodný.²¹⁷

Ďalšou pohromou, no nielen pre piaristov, ale aj pre obyvateľstvo, bol mor, ktorý sa začal šíriť koncom augusta 1664. Padlo mu za obeť vyše 1500 obyvateľov. Keď podolíneckému mešťanovi Krištofovi Gallusovi zomrela na mor celá rodina, rozhodol sa darovať svoj majetok piaristom. To im v tomto ťažkom období veľmi pomohlo.²¹⁸ V roku 1668 bola kolégiu poskytnutá pomoc od kežmarského mešťana Ondreja Tomasovského, ktorý založil základinu pre piaristických študentov, keď z vložených 1 000 uhorských forintov mali piaristi získať úrok 70 forintov.²¹⁹ V roku 1670 túto základinu ešte znásobil spišský kanonik Juraj Lenčovič (Lenczowics)²²⁰ a túto podporu dostávali piaristi až do roku 1681.²²¹

Dňa 28. februára 1669 postihol celý kláštor ničivý požiar, ktorý sa začal šíriť okolo 6. hodiny

večer. Ako sa uvádza v piaristickej kronike, chrám bol od ohňa uchránený, aj časť kláštora a podarilo sa zachrániť aj knihy, ktoré boli prenesené do bezpečnejšieho priestoru.²²²

V roku 1671 sa v kolégiu odohrali dve významné udalosti. Prvá sa konala 7. júna, v tretiu nedeľu po Zoslaní Ducha Svätého, keď došlo k benedikácii kostola, teda k jeho slávnostnému vysväteniu. Cirkevný obrad vykonal krakovský biskup Mikuláš Obowski. Okrem kostola boli vysvätené aj 4 nové oltáre: prvý bol zasvätený svätému Stanislavovi, biskupovi a mučeníkovi, druhý Svätému Krížu, tretí bol zasvätený Navštíveniu Panny Márie a posledný, ktorý bol umiestnený v kaplnke, bol zasvätený svätému Filipovi Neri.²²³ Ďalšou dôležitou udalosťou tohto roku bolo odovzdanie fary v Spišskej Belej do rúk piaristov. To malo, podľa názoru Stanislava Lubomirského, napomôcť k rekatolizácii územia, ktoré patrilo pod jeho správu. Za farára bol vymenovaný páter Glycerus Neumann, ktorého však tentokrát nevymenoval krakovský biskup, ale biskup ostrihomský prostredníctvom spišského prepošta Juraja Báršoňa. V tomto čase však piaristi kontrolovali už fary v Hniezdnom a aj v samotnom Podolínci.²²⁴

Okrem týchto dvoch významných usadlostí Spiša získali piaristi ďalšie pôsobiská svojho účinkovania. V roku 1671 prišlo k zosilnenej rekatolizácii aj v Spišskom prepoštvstve. Stalo sa tak práve zásluhou spišského prepošta Juraja Báršoňa, ktorý násilím začal zaberáť kostoly protestantom z Provincie 13 spišských miest zálohovaných Poľsku. Mestá síce spravovali kniežatá z rodu Lubomirských, ale stále podliehali z veľkej časti cirkevnej jurisdikcii Spišského prepoštvstva. Prvým takýmto príkladom boli Spišské Vlchy. Pôsobil tu páter František od svätého Václava (Ján Alexander

²¹⁴ Mieczysław Jerzy ADAMCZYK : *Szkoły pijarskie w Podolinie*, s. 32 – 33.

²¹⁵ *Piarista Rend Magyar Tartomány Központi Levéltára Budapest, Acta Domus Podolinensis 1642 – 1923, dob. 1, Lib. 5, Archivi Domus nostrae Podoliniensis Liber 1, fol. 26.*

²¹⁶ Augustín Alois NEUMAN : *Piaristé a český barok*. Olomouc 1933, s. 55.

²¹⁷ *Tamže*, fol. 34.

²¹⁸ *Tamže*, fol. 36.

²¹⁹ János VISEGRÁDI : *A podolini piarista rendház története (1642 – 1702)*. Budapest 1909, s. 19.

²²⁰ *Piarista Rend Magyar Tartomány Központi Levéltára Budapest, Acta Domus Podolinensis 1642 – 1923, dob. 1, Lib. 5 a Archivi Domus nostrae Podoliniensis Liber 1, fol. 42.*

²²¹ János GULYÁS : *A podolini piarista kollégium története*, s. 16.

²²² *Piarista Rend Magyar Tartomány Központi Levéltára Budapest, Acta Domus Podolinensis 1642 – 1923, dob. 1, Lib. 5, Archivi Domus nostrae Podoliniensis Liber 1, fol. 40.*

²²³ *Tamže*, fol. 43.

²²⁴ János VISEGRÁDI : *A podolini piarista rendház története*, s. 19 – 20.

Hanák/Hanácius).²²⁵ Dôvodom bolo to, že podľa piaristickej kroniky naňho zaútočili „heretici“ kameňmi. Okrem neho v Spišských Vlachoch pôsobil ešte Šimon od svätého Františka a Ján od Svätého Kríža. Piaristická misia pracovala aj v Spišskej Novej Vsi, kde pôsobil páter Alexius od svätého Jozefa²²⁶ a aj páter Ján od Svätého Kríža. Podobná misia pôsobila aj v Lubici, kde najskôr pôsobil páter Šimon od svätého Františka²²⁷ s pátrom Jánom od Svätého Kríža²²⁸ a po nich tu pôsobil ešte páter Ján Martin od Narodenia Pána, ďalej páter Dominik od Svätého Kríža a páter Edmund od Ježiša. So súhlasom spišského prepošta Báršona piaristi pôsobili aj v Toporci a Krigove. Mali tu vplývať hlavne na obyvateľstvo, ktoré rozprávalo po poľsky a slovensky. Na týchto miestach pôsobil páter Tomáš od svätého Štefana.²²⁹

Dňa 10. októbra 1684 postihlo mesto Podolínec ďalšie veľké nešťastie – požiar, ktorý zničil celé kolégium a aj kostol. Ako píše kronikár: „ostali len holé kamenné múry“. Z tohto dôvodu boli piaristi nútení na istý čas opustiť Podolínec. Pravdepodobne sa uchýlili do svojich poľských domov, keďže ich domy v Prievidzi a Brezne neboli bezpečné z dôsledku povstania Imricha Tökölyho. Kolégium sa vzmohlo hlavne vďaka podpore mnohých osôb, ktoré jej v nasledujúcom roku darovali priame finančné príspevky alebo poskytli pomoc vo forme naturálií. Patrila medzi nich grófká Keglevičová (Keglevicho), ďalej Ondrej Moszenski, Ondej Berzevici (Berzeviczy) – vikár ostrihomského arcibiskupa a aj farári zo Spišskej

Soboty a Hniezdneho.²³⁰ Organ bol zreštaurovaný až v roku 1692 a opravy na kolégiu pokračovali ešte v roku 1695. Na západnej strane bolo postavené poschodie, ktoré malo v budúcnosti slúžiť pre potreby noviciátu.²³¹

Jedným z najdôležitejších špecifík piaristického kolégia bola jeho poloha v Podolínci. V noviciáte sa na svoje povolanie pripravovali piaristi hlavne poľskej národnosti, no nechýbali však ani početní Moravia a Slováci. Táto skutočnosť a zároveň aj poloha kolégia napomohli tomu, že sa piaristi z Podolíncu rozširovali do iných častí Poľského kráľovstva, ale aj do slovensky hovoriacich oblastí samotného Uhorského kráľovstva, v danom čase skôr Kráľovského Uhorska, ktoré bolo z veľkej miery totožné s hranicami dnešného Slovenska. Vracali sa tiež na vlastnú Moravu. Napríklad v roku 1658 odišli novici z Podolíncu do Rzeszova. Tu založili nové kolégium. Podobná situácia sa opakovala aj v roku 1664, keď niekoľko novicov odišlo do Krakova, kde takisto bolo založené nové kolégium.²³² Už v roku 1643 sa ostrihomský arcibiskup Juraj Lipaj snažil zriadiť na mieste staršieho premonštrátskeho kostola piaristické kolégium v Jasove. No tento jeho pokus ostal neúspešný. Piaristické kolégium sa na území dnešného Slovenska podarilo zriadiť až v roku 1666 v Prievidzi. Jeho fundátorkou bola grófká Františka Kheun Pállfyová. Za týmto účelom zložila fundáciu vo výške 25 000 florénov. Základný kameň bol položený 25. augusta 1666 a už 8. novembra tu boli otvorené prvé 4 triedy gymnázia.²³³

²²⁵ Páter Ján Alexander Hanácius, rehoľným menom František od svätého Václava sa narodil 11. mája 1637 v Kelči na Morave. Do rádu piaristov vstúpil 4. októbra 1657 v Lipníku, kde strávil časť noviciátu. Druhú časť noviciátu prežil v Podolínci. Postupne sa stal magistrom parvy, princípia, ďalej gramatiky a syntaxe. Za kňaza bol vysvätený 4. novembra 1668 v Jasove. V roku 1671 pôsobil v Spišských Vlachoch a v roku 1672 v Spišskom Podhradí ako misionár. V nasledujúcich rokoch 1673 – 1674 pôsobil ako misionár na celom Spiši, v rokoch 1680 – 1682 ako misionár v Uhorsku a Poľsku. V rokoch 1683 – 1686 ako misionár v Uhorsku a Poľsku so sídlom v Podolínci. Neskôr pôsobil ešte v Nitre a Prievidzi, kde 1. júna 1710 zomrel. Pozri István LÉN : *Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum*. Budapešť 1998, s. 140.

²²⁶ Ján František Pawlarski, rehoľným menom Alexius od svätého Jozefa sa narodil v roku 1636. Do rádu piaristov vstúpil v Podolínci v roku 1659. Tu prežil obdobie noviciátu. V roku 1673 pôsobil v Prievidzi, no okrem toho aj ako misionár na Spiši. Zomrel 8. septembra 1697 v Dobrej.

²²⁷ Šimon Hájek (Hagek/Hayek), rehoľným menom Šimon od svätého Františka, sa narodil v roku 1637 na Morave. Do rádu piaristov vstúpil v roku 1661. Od roku 1667 pôsobil v Muráni a od roku 1670 v Podolínci ako misionár pre oblasť Spiša. V roku 1671 odišiel do Prievidze, no už v rokoch 1672 – 1677 pôsobí znovu ako misionár na Spiši v Lubici a Spišských Vlachoch. Zomrel 3. mája 1680 v Lipníku nad Bečvou na Morave. Pozri *tamže*, s. 137.

²²⁸ Frederik Ferdinand Binner, rehoľným menom Ján od Svätého Kríža sa narodil v roku 1635 v Opolí (Opole) v Sliezske. Do rádu piaristov vstúpil v roku 1657. V rokoch 1660 – 1666 pôsobil v Muráni a od roku 1670 do roku 1676 v Podolínci, kde 20. januára 1676 zomrel. Pozri *tamže*, s. 60.

²²⁹ Piarista Rend Magyar Tartomány Kőzponti Levéltára Budapest, Acta Domus Podolinensis 1642 – 1923, dob. 1, Lib. 5, Archivi Domus nostrae Podoliniensis Liber 1, fol. 44 – 45.

²³⁰ *Tamže*, fol. 50.

²³¹ *Tamže*, fol. 55.

²³² Mieczysław Jerzy ADAMCZYK : *Szkoły pijarskie w Podolinie*, 1995, s. 30.

²³³ Václav BARTUŠEK : *Působení piaristů za Alpami*, s. 44.

Rád piaristov sa dá považovať za jeden z najdôležitejších školských rádoŕ, ktorého prvotnou úlohou bolo venovať sa školskej činnosti a výchove mládeže. Podobne tomu bolo aj v Podolínci. Piaristi sa tu venovali tejto činnosti od svojho príchodu. Ako sme povedali, už 18. júna 1643 otvorili svoju školu. Kým jezuiti sa zameriavali na vyučovanie vo vyšších ročníkoch, piaristi svoju pozornosť upriamovali na základné alebo tiež elementárne vzdelávanie, ktoré malo byť prístupné najmä chudobnejším študentom.

Od roku 1651 v Podolínci nachádzame tieto triedy: nižšia trieda, parva, principia, gramatika, poetika, rétorika (*classis infirmista, parvista, principista, grammaticista, poeta, rhetorica*) a aj jednoročná aritmetika. Po absolvovaní týchto štúdií mohli študenti pokračovať na vyššom stupni štúdia, ktorým bolo trojročné štúdium filozofie a ďalej teológia. Vyučovacím jazykom bola samozrejme latinčina.

Nasledujúca tabuľka nám predkladá počet študentov na piaristickej škole v Podolínci:

Tab 1. Počet študentov v rokoch 1643 – 1780²³⁴

Rok	Počet študentov	Rok	Počet študentov	Rok	Počet študentov
1643	189	1706/1707	269	1742/43	173
1644	96	1707/1708	26?	1743/44	187
1645	87	1708/1709	136	1744/45	189
1646	151	1709/1710	149	1746/47	168
1647	59	1710/1711	82	1747/48	234
1648	113	1711/1712	212	1748/49	229
1649	141	1712/1713	219	1749/1750	212
1650	137	1713/1714	192	1750/1751	244
1651	138	1714/1715	107	1751/1752	246
1652	141	1715/1716	179	1752/1753	267
1653	96	1716/1717	176	1753/1754	272
1657	102	1717/1718	211	1754/1755	259
1658	44	1718/1719	220	1755/1756	250
1659	83	1719/1720	204	1756/1757	214
1660	127	1720/1721	211	1757/1758	239
1662	153	1721/1722	190	1758/1759	295
1663	113	1722/1723	191	1759/60	324
1664	144	1723/1724	164	1760/61	234
1665	33	1724/1725	177	1761/62	290
1666	124	1725/1726	158	1762/63	236
1667	26	1726/1727	159	1763/64	278
1668	115	1727/1728	199	1764/65	241
1670	89	1728/1729	136	1765/66	259
1672/1673	183	1729/1730	202	1766/1767	289
1682/1683	236	1730/1731	194	1767/1768	322
1692/93	255	1731/1732	248	1768/1769	370
1696/97	239	1732/1733	237	1769/1770	377
1697/98	233	1733/1734	170	1771/1772	276
1698/1699	343	1734/1735	162	1772/1773	366
1699/1700	341	1735/1736	196	1773/1774	394
1700/1701	365	1736/1737	169	1774/1775	399
1701/1702	352	1737/1738	187	1775/1776	386
1702/1703	346	1738/1739	134	1776/1777	322
1703/1704	260	1739/1740	135	1777/1778	270
1704/1705	265	1740/1741	145	1778/1779	295
1705/1706	246	1741/1742	158	1779/1780	320

²³⁴ Predložená tabuľka je vypracovaná na základe zoznamov študentov, ktoré sa nachádzajú v Piarista Rend Magyar Tartomány Kőzponti Levéltára Budapest, Acta Domus Podolinensis 1642 – 1923, dob. 7, Lib. 23, Nomina discipulorum Podolinii Scholas Pias apud R. Patres Pauperes frequentantium 1643 – 1670; Lib. 24, Catalogus studiosorum Scholas Pias Clericorum Regularium, Pauperum Matris Dei Podolinii olim & nunc frequentantium ab Anno Domini 1683 (ad annum 1722) a Lib. 25, Nomina studiosorum scholarum nostrarum 1696 – 1786.

Na základe uvedenej tabuľky si môžeme všimnúť stúpajúcu tendenciu v počte študentov na piaristickej škole v rokoch 1643 – 1779/1780. Počet 101 – 200 žiakov sa objavuje počas 43 rokov, 201 – 300 žiakov počas 38 rokov a počet vyše 300 žiakov si škola zachovávala počas 15 rokov. Menej ako 100 žiakov môžeme konštatovať počas obdobia 11 rokov.

V prvých tridsiatich rokoch existencie piaristického kolégia a jeho školy si môžeme všimnúť žiakov, ktorí pochádzali z historických českých, či aj nemeckých a rakúskych krajín, ale aj z Bavorska. Prítomnosť českých, moravských a nemeckých študentov bola zapríčinená celkovou situáciou na Morave počas trvania tridsaťročnej vojny, keď boli piaristi nútení toto územie opustiť kvôli svojej bezpečnosti. V danom čase boli ich sídla nefunkčné v Lipníku nad Bečvou a v Mikulove. V osemdesiatych rokoch 17. storočia sa situácia zmenila. Väčšina žiakov pochádzala z Uhorského kráľovstva. Takýto stav trval približne do roku 1711. Od tohto roku na škole začínajú prevládať študenti z Poľského kráľovstva.²³⁵ Túto situáciu pravdepodobne spôsobila aj situácia v Kráľovskom Uhorsku, v Chorvátsku a v Sedmohradsku, kde v tomto období existovalo už viacero jezuitských kolégií. Uhorská mládež vo všetkých svojich národnostiach (hlavne slovenskej, maďarskej, chorvátskej a rumunskej), preto uprednostňovala štúdium na domácich školách. Napríklad už v roku 1700 z 365 žiakov bolo až 85% z Poľského kráľovstva (prevažne Poliakov). Ešte vyšší počet študentov z Poľska je zaznamenaný aj v rokoch 1654 – 1656 a to v dôsledku švédsko-poľskej vojny.²³⁶ Pokiaľ ide o bližšie určenie miesta pôvodu študentov z Poľského kráľovstva, treba povedať, že väčšina z nich pochádzala z blízkeho okolia. Najmä z územia Krakovského biskupstva, Malopoľska, z oblasti Haličska. Nechýbali však ani študenti zo vzdialenejších území Poľského kráľovstva. Podobne študenti hlásiaci sa k uhorskej nácii pochádzali najmä z okolia Podolínce a z ostatného územia Spiša, ale aj z oblasti západného Šariša. Ku koncu 17. storočia sa objavuje viacero žiakov z Liptova. Vzhľadom na etnické a sociálne zloženie Podolíneckého kolégia, ako

aj jeho misijné a rekatolizačné úlohy na území Kráľovského Uhorska možno predpokladať, že to boli prevažne Slováci. Okrem katolíkov sa medzi študujúcimi objavuje aj niekoľko protestantov. Neskôr zväčša konvertovali na katolícku vieru.²³⁷

Na základe informácií uvedených v predošlej časti môžeme konštatovať, že piaristi rozvinuli bohatú školskú činnosť a značné vzdelanie poskytli na svoju dobu naozaj veľkému počtu študentov. Pozitívne obdobie rozvoja piaristického školstva sa narušilo počas vlády Márie Terézie vydaním *Ratio educationis* v roku 1777. Mária Terézia týmto ediktom totiž vytvorila jednotnú školskú sústavu v Uhorskom kráľovstve.

Ďalšou významnou súčasťou piaristického kolégia bol noviciát, ktorý tu bol založený hneď po príchode piaristov a v ktorom sa pripravovali budúci rehoľníci. Títo boli odtiaľto vysielaní do iných kolégií.

Tab 2. Prehľad počtu novicov v rokoch 1726 – 1782²³⁸

Rok	Počet novicov	Rok	Počet novicov
1726	12	1749	9
1727	12	1750	9
1728	7	1751	9
1729	9	1752	9
1730	9	1753	6
1731	9	1754	5
1732	11	1755	6
1733	8	1756	6
1734	14	1757	6
1735	12	1758	6
1736	10	1764	11
1737	7	1767	9
1738	7	1768	12
1739	13	1769	10
1740	11	1770	11
1741	10	1771	11
1742	10	1772	11
1743	9	1776	12
1744	8	1779	8
1745	7	1780	7
1746	9	1781	8
1747	11	1782	7
1748	9		

²³⁵ Mieczysław Jerzy ADAMCZYK : *Szkoły pijarskie w Podolinie*, s. 71 – 72.

²³⁶ Ján HAVRAN : *Dejiny piaristického kolégia v Podolínci*, s. 54.

²³⁷ Mieczysław Jerzy ADAMCZYK : *Szkoły pijarskie w Podolinie*, s. 72.

²³⁸ Tabuľka vypracovaná na základe *Piarista Rend Magyar Tartomány Kőzponti Levéltára Budapest, Acta Domus Podolinensis 1642 – 1923*, dob. 6, Lib. 21: *Liber in quo spontaneae vocationis testimonia a novitiis conscripta et ante professionem solemnem comprobata, continentur 1755 – 1772*. Pozri tiež Mieczysław Jerzy ADAMCZYK : *Szkoły pijarskie w Podolinie*, s. 138.

Tab 3. Prísahy novicov v rokoch 1740 – 1745, pôvod a jazyk ich prísahy²³⁹

Meno novica	Skutočné meno	Dátum prísahy	Natione Patria	Diecéza	Jazyk prísahy
Bernard od svätého Antona	Anton Mierzenski	17. apríl 1740	Polonus Juraszow	Krakovská	latinský
Pavol od svätého Štefana	František Lenartowicz	28. júl 1740	Polonus Lipnik	Krakovská	latinský
Remigius od svätej Trojice	Matúš Chocholowski	26. júl 1740	Polonus	Krakovská	latinský
František od svätej Anny	Anton De Ponte	21. august 1740	Polonus Varšava	Poznanská	latinský
Ján Andrej od Bož.Srdca	Andrej Arabski	25. október 1740	Polonus Kobienice	Krakovská	latinský
Hyacint od B.M.V.	Pavol Podozki	9. január 1741	Polonus Dobrociecz	Krakovská	latinský
Šimon od svätého Jozefa	?	30. december 1740	zo Sliezka	?	poľský
Martin od svätého Jána	Ján Morawczyk	8. január 1741	Polonus	?	poľský
Šimon od B.V.M.	Šimon Boydecki	25. marec 1741	Polonus Lacensis	Premyšská	latinský
Pantaleon od svätého Jána	Ján Plantarytz	12. máj 1741	Polonus	?	poľský
Ján Nepomuk od svätého Kajetána	Kajetán Baranowski	26. október 1741	Polonus Makuniów – oblasť Evov	?	latinský
Nikodémus Onufrius od Bolest.Matky	Fabián Karwowski	1741	Polonus Zwiahel	Lutská (Ukrajina)	latinský
Fabián Jozafát od svätého Jozefa	Anton Szarnianski	1741	Polonus	Krakovská	latinský
Krištof Demeter od svätého Vavrinca	Krištof Zademrecht	1741	Polonus	Krakovská	latinský
Glycerius Anton od svätého Bernarda	Jizef Vojtech Baxter	1741	Polonus Lowicz	Hnezdnenská	latinský
Rochus od svätého Hyacinta	František Rozanski	1741	? Kierzliny	Varmijská	latinský
Samuel Maurícius	Maurícius Romer	25. júl 1741	? Poľsko	Krakovská	latinský
Ludovít Onufrius	Stanislav Gorski	25. júl 1741	Polonus Poľsko	?	latinský
Kornel od svätého Michala	Michal Kruszynski	10. október 1741	Polonus Pogvizdow	Krakovská	latinský
Vitalis od svätého Karola	Ján Troniana	1. november 1741	Scepusiensis Wárallya (Spišské Podhradie)	Comitatus Scepusiensis	latinský
Andrej od svätého Gregora	Anton Gregor Brudnogorski	25. október 1741	?	?	poľský

²³⁹ Spracované na základe: ŠA LE, fond Kolégium piaristov v Podolínci (1608) 1643 – 1879, Kr. 2, Archivi Liber III, in: quo continentur Examina Iuramenta Novitiorum, 173 f.

Meno novica	Skutočné meno	Dátum prísahy	Natione Patria	Diecéza	Jazyk prísahy
Rudolf od svätého Šebastiána	Šebastián Kirchner	1742	Moravus ?	Olomoucká	latinský
Viliam od svätého Ondreja	Ondrej Schincke	1742	Silesius Leisnizium	Olomoucká	latinský
Alfonz od svätého Vojtecha	Vojtech	1742	?	?	poľský
Maurícius od svätého Kazimíra	Juraj Wolff	4. marec 1742	Moravus	Olomoucká	latinský
Hypolit od svätého Jozefa	Jozef Schwarzenberg	4. marec 1742	Moravus	Olomoucká	latinský
Vojtech od svätého Kríža	Jasicki	3. mája 1742	?	?	poľský
Tomáš od svätého Vojtecha	Kajetán Wisniewski	25. máj 1742	Polonus Varšava	Poznanská	latinský
Daniel od svätého Antona	Ján Anton Szmit	9. jún 1742	?	?	poľský
Vladislav od svätého Václava	Dominik Bogdanski	1742	Polonus Markowce	Premyšská	latinský
Norbert od svätého Hieronyma	Ondrej Podlowski	5. august 1742	Polonus	?	latinský
Valent od svätého Antona	Jakub Dwornicki	1742	?	?	poľský
Arnulf od B.V.M.	Gabriel Waderski	1742	Polonus Krakov	Krakovská	latinský
Bohuslav od svätého Jána	Jozef Horoch	1742	Polonus	Chelmská	latinský
Stanislav Vojtech od svätej Anny	Vojtech Brzezinski	10. august 1742	Polonus	Krakovská	latinský
Kornel od svätého Jozefa	Alexander Arciszewski	2. september 1742	Polonus Długa Wola	Krakovská	latinský
Emanuel od svätého Ignáca	Mikuláš Szternberg	1742	Polonus Ianowiec	Krakovská	latinský
Tadeáš od svätého Františka	Ján Mikulicz	26. september 1742	Polonus Daniczow	Lutská	latinský
Šimon od svätého Vojtecha	Vojtech Cetkowski	1742	Limanowá	Krakovská	poľský
Pavol od svätého Václava	Anton Laskowski	1743	Polonus Sandomiersz	?	poľský
Bruno od svätého Petra	?	23. marec 1744	Polonus Varšava ?	?	latinský
Hieronym Václav od svätého Mateja	Ján Sierakowski	1744	Polonus Siekierzyna	Krakovská	latinský
Anton od svätého Ignáca	Romuald Ignác Swieczewski	1744	Polonus	Chelmská	latinský
Pavol od svätého Ondreja	Tomáš Ján Hyacint Bystronowski	27. september 1744	Polonus Cichobuz	Bielskobialská	latinský
Alexander od svätého Antona	Jozef Gorecki	27. september 1744	Polonus Zawada	Krakovská	latinský
Juraj od svätého Jacka (Hyacint Poľský)	Ondrej Deninger	17. október 1744	Polonus	Varmijská	poľský

Meno novica	Skutočné meno	Dátum prísahy	Natione Patria	Diecéza	Jazyk prísahy
Eliáš od svätého Jozefa	František Sztyrmarowicz	9. apríl 1745	Polonus Leopolis	Leopoliensis	latinský
Ján od svätého Petra	Bartolomej Ilnicki	1745	Z Pod Miedzyrzecza Litewskiego	?	poľský
Peter od svätej Anny	Ján Stanisewski	24. jún 1745	Polonus Ianowiec	Krakovská	latinský
Jacek od svätej Márie Magdalény	Jacek Pietnyniec	15. august 1745	Polak Krakov	Krakovská	poľský
Ján Stanislav od svätého Jozefa	Jozef Rzewuski	1745	Polonus Wodynie	Krakovská	latinský
Karol Jozef od svätého Františka Saleského	Jozef Locei	1745	Polonus Wiskitki	Varšavská	latinský
Samuel od svätého Jána Nepomuckého	Gašpar Jozef Chrozciechowski	15. august 1745	Polonus	Chelmská	latinský
Klement od svätého Jána Nepomuckého	František Gorski	15. august 1745	Polonus Varšava	Poznanská	latinský
Daniel od svätého Antona	Ján Jaroszewski	15. august 1745	Polonus Varšava	Poznanská	latinský
Romuald od B.V.M.	Teodor Gabriel Hulewicz	15. august 1745	Polonus	Krakovská	latinský
Inocent od B.V.M.	Ondrej Kolwicki	15. august 1745	Polonus Varšava	Poznanská	latinský
Kazián od svätého Františka	Andrej Rembielinski	26. august 1745	Polonus Krakov	Krakovská	latinský
Dominik Juraj od svätého Alexandra	Gabriel Szybinski	30. august 1745	Polonus Kolowerta	Lutská	latinský
Vladislav od svätého Ignáca	Ignác Miller	24. október 1745	Hungarus Banská Štiavnica	Hontianska (nesprávne)	latinský

Predložené tabuľky boli vypracované na základe primárnych archívnych prameňov a poskytujú nám prehľad jednotlivých novicov prijatých do kolégia v Podolínci v rokoch 1740 – 1745. V tomto období zložilo prísahu 60 novicov, pri ktorých sme si všimli najpodstatnejšie informácie, teda ich rehoľné meno, skutočné meno, dátum prísahy, pôvod (národnosť) a bydlisko, diecézu, z ktorej pochádzali a aj jazyk, v ktorom prísahu skladali. Na základe získaných informácií môžeme konštatovať, že drvivá časť novicov pochádzala z územia Poľského kráľovstva. Najpočetnejšia časť z nich práve z Krakovskej diecézy. Avšak objavujú sa tu aj novici z iných diecéz: z Poznanskej, Premyšskej, Varšavskej, Bielskobialskej, Chelmskej a Varmijskej, teda aj zo vzdialenejších častí územia Poľska. V 14 prípadoch však diecéza novica nie je určená a zväčša sa to týka novicov, ktorí prísahu zložili v poľskom jazyku.

Okrem poľských diecéz nachádzame v knihe prísah novicov aj z Olomouckej diecézy, a to v 4 prípadoch. Taktiež v 3 prípadoch pochádzali novici z územia Luckej diecézy (územie dnešnej Ukrajiny) a 2 novici pochádzali z územia dnešného Slovenska (zo Spišského Podhradia a Banskej Štiavnice).

Pri určení tzv. *natione* si vo väčšine prípadov novici udávali *Polonus*. V jednom prípade dokonca *Polak*. Pri novicoch pochádzajúcich z územia Olomouckej diecézy to bolo *Moravus* a *Silesius* a z územia Uhorského kráľovstva *zasa Hungarus*.

Z daných výsledkov nám teda vyplýva, že v sledovanom čase medzi rokmi 1740 – 1745 kolégium piaristov v Podolínci svojim významom ďaleko prerastalo regionálny charakter a preslávilo sa aj v vzdialenejších častiach Poľska, na území dnešnej Ukrajiny, na Morave, v Sliezsku a aj

v Uhorskom kráľovstve, spravidla však práve na území dnešného Slovenska.

Ďalšou zaujímavosťou je jazyk prisáh jednotlivých novicov. V 13 prípadoch bola v sledovanom období prisaha zložená v poľskom jazyku. Ostatné prisahy boli v latinčine.

Príklad prisahy v poľštine:

„Ja Marcin od S. Jana Klerykow Regularnych Szkol Pobożnych w Kollegium Podoliniecki Nowicyusz nazwany na świecie Joannes Bap. rodem Morawczyk osobliwym Ducha S. instynktem wzbudzony dobrze wprzod zwazywszy prosilem abym mogł bydz przjisty do tego Zakonu w Podolencu y przywołany vylem do examinu przydzwoitego dnia 30 grudnia 1740 od Przewielebneho ojca Bernarda od S. Antoniego Rektora Domu, od

Przew: Ojca Hilarego od S. Franciszka, Vicerektora, Ojca Atanazego, Ojca Jakoba od Ojca Hieronima od Wniebozwiecia N.P., Magistra Nowicywszow y od Ojca Antonina. Od tych tedy prawnie slusnie examinowany wedlug Ustaw y konstytucji apostolskich, y Zakonu naszego, zeznałem pod przysiegou, y prawdziwie wypowiedzałem iakom zadnym o ktore pytany byłem niepodległy przeszkodom, dla ktorych bym mogł bydz sodzony w przyeciui tego stawu Zakonu S. co teraz y na zawsze pod summieniem powtarzam, twierdze y nieomylnie zeznien y nieomylnie twierdz. Przyięty potom do Zgromadzenia, habit Zakonny przyiałem dnia 8 stycznia 1741 z rok Wieleb. Ojca Bernarda od S. Antoniego Rektora, sukniu zas y rzezy z swiata z soba przywiesone w pospolitym westyjarzu zlozone wiernie specyfikniy.“²⁴⁰

Mapa 4. Martin Bolla, mapa Uhorskej provincie piaristov.

²⁴⁰ ŠA LE, fond Kolégium piaristov v Podolínci (1608) 1643 – 1879, Kr. 2, Archivi Liber III, in: quo continentur Examina Iuramenta Novitiorum, fol. 9b.

²⁴¹ Spracované na základe ŠA LE, fond Kolégium piaristov v Podolínci (1608) 1643 – 1879, Kr. 3, Liber Secundus, Archivi Oratorii Majoris In que Album Officialium Ab Anno 1698 ad Anno 1738 reperitur, 89 f.

Obr. 91. História rádu piaristov v Podolínci je zachytená v niekoľkých knihách dokumentov.

bolo zatvorenie podolíneckého gymnázia. Svoju činnosť obnovilo až v školskom roku 1866/1867.²⁴⁶

V deväťdesiatych rokoch 19. storočia nastali zásadné zmeny vo vyučovacom jazyku, keďže na základe zákona z 20. júla 1890 sa do škôl zaviedla maďarčina. Táto snaha sa ešte viac upevnila v roku 1907 vydaním Apponyho zákonov. Slovenčina na gymnáziu bola tolerovaná už len ako viac-menej nepovinný vyučovací jazyk.²⁴⁷

V školskom roku 1903/1904 študovalo na gymnáziu celkovo 60 študentov. Podľa štatistiky²⁴⁸ z nich bolo 49 rímskokatolíkov, 1 gréckokatolík, 1 reformovaný, 6 boli evanjelici augsburského vyznania a 3 židia. Maďarčinu ako svoju materinskú reč uviedlo 15 študentov, nemčinu 23 študentov a slovenčinu 22 študentov. V neskorších rokoch počet študentov znovu stúpala a v školskom roku

1909/1910 tu študovalo až 79 študentov. Z nich bolo 61 rímskokatolíkov, 4 gréckokatolíci, 2 reformovaní, 4 evanjelici a 8 židia. K maďarčine ako materinskému jazyku sa hlásilo 47 študentov, k nemčine 20 študentov a k slovenčine už iba 12 študentov.²⁴⁹

Počas prvej svetovej vojny sa piaristické gymnázium pre nižší počet študentov stalo nižším gymnáziom. Po vzniku prvej Česko-slovenskej republiky však nastali badateľné zmeny, nakoľko česko-slovenská vláda mala záujem obmedziť vplyv cirkvi poštátnením katolíckych škôl. Väčšina piaristov bola tak nútená odísť do Maďarska. Podobne to bolo aj s podolíneckými piaristami, ktorí odišli v auguste 1919. V kláštore ostal jediný piarista Felix Szepesi, rodák z Hniezdneho, ktorý však už v roku 1923 pôsobil ako profesor na gymnáziu vo Vácove (Vác).²⁵⁰

²⁴⁶ František ČELOVSKÝ : Periodizácia dejín rehole piaristov na Slovensku, in: *Návrat k prameňom*, s. 17 – 18.

²⁴⁷ 220. výročie založenia piaristického gymnázia v Trenčíne. Trenčín 1996, s. 10.

²⁴⁸ Ede SZÁRNOVSZKY : *Podolini róm. kath. algimnázium Értesítője 1903 – 1904*. Késmark 1904, s. 21.

²⁴⁹ Pál MONDIK : *Podolini róm. kath. algimnázium Értesítője 1909 – 1910*. Ólubló 1910, s. 24.

²⁵⁰ István LÉH : *Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum*, s. 370.

Františkáni

Prvým prejavom apoštolského povolania svätého Františka bolo kázanie, jednoduché a spontánne, ktorého hlavnou zásadou bolo hlásanie *Evanjelia* k pokojnému a lepšiemu životu človeka. S kázaním boli spojené aj spovede. Prvá pápežská bula, ktorá dovoľuje františkánom právo spovede je z roku 1237, i keď františkáni prakticky spovedali aj predtým. Od roku 1492 podľa *Konštitúcií rehole* mali spovedníci vykonať aprobáciu u svojho provinciála a skúšku z morálnej teológie.²⁵¹ V prijatej *Regule menších bratov (Regula bullata)* z roku 1223 bol ustanovený misijný charakter františkánskeho spoločenstva, ktoré malo byť určené najmä k pôsobeniu medzi obyvateľstvom miest. Františkáni tak mali byť oslobodení od príslušnosti k jednému kláštora. Mali žiť v mestských konventoch na spôsob mestskej chudoby a pôsobiť hlavne medzi chudobnými.²⁵² Františkáni mali veľmi veľký vplyv na náboženský život obyvateľstva v mestách. Okrem iného i v starostlivosti a ošetrovaní chorých. Po svojom príchode častokrát založili nemocnicu. V období epidémií neopúšťali obyvateľstvo, ale ostávali s nakazenými a poskytovali im aj svoje kňazské služby.²⁵³ Rehoľa františkánov prišla na Spiš pravdepodobne už niekedy v druhej polovici 13. storočia. Podľa najnovších výskumov je dokázané, že najmenej od sedemdesiatych rokov 13. storočia v Levoči existoval františkánsky kláštor.²⁵⁴ V roku 1308 sa spomína fundácia na stavbu kláštora a kostola v Levoči. Je spojená s menom Ladislava Danko.²⁵⁵ Bohužiaľ tento jediný údaj sa nachádza až v neskoršej *Lányiho kronike* z 19. storočia. Lány túto informáciu našiel v dovtedy neznámom rukopise.

Údaj sa viaže na stavbu kláštora, čo znamená, že františkáni sa v Levoči pravdepodobne nachádzali už skôr. Aj na základe súpisu kláštorov, ktorý bol urobený ešte za generála rádu svätého Bonaventúra v roku 1272, sa dá vysloviť predpoklad o skoršom príchode františkánov do Levoče. Podľa tohto spisu mala Uhorská provincia 8 kustódií

Obr. 92. Súčasný pohľad na kláštor minoritov v Levoči.

Obr. 93. Znak uhorských františkánov.

Obr. 94. Pečať minoritov z Levoče.

²⁵¹ LÁZARO IRIARTE : *Historia franciszkanizmu*. Kraków 1998, s. 149 – 150.

²⁵² Marián R. ZEMENE : Vývojové tendencie františkánskej rehoľnej rodiny od stredoveku do súčasnosti, in: *Rehole a kláštory v stredoveku*, ed.: Rastislav Koziak a Vincent Múcska. Banská Bystrica a Bratislava 2002, s. 172.

²⁵³ *500 Jahre Franziskaner der Österreichische Ordensprovinz*. Wien 1950, s. 41 – 42.

²⁵⁴ Viac Martin HOMZA : Počiatky kresťanstva na Spiši, in: *Historia Scepusii* 1, s. 264.

²⁵⁵ Jozef ŠPIRKO : Starý kláštor minoritov v Levoči, s. 328.

a z nich Jágerská kustódia mala viacero kláštorov, medzi ktorými boli aj dva kláštory na Spiši.²⁵⁶

Levočskí františkáni patrili k skupine miernejších františkánov, teda ku konventuálom, neskôr nazývaných aj minoritmi. Okrem rehoľného domu smeli vlastniť aj iné nehnuteľnosti. Na základe archeologických výskumov v Levoči z roku 1978 František Javorský predpokladal, že prvým sídlom minoritov bol už dnes zaniknutý Kostol svätého Mikuláša, pretože tento kostol mal typ svätyně, ktorá bola charakteristická pre mendikantskú sakrálnu architektúru.²⁵⁷

Stavba nového kostola a kláštora, ktorú začali pravdepodobne po roku 1308, bola dokončená niekedy v druhej polovici 14. storočia. Možno už v osemdesiatych rokoch. Tieto stavby sú priam charakteristické pre prostredie žobravých rehoľí, o čom svedčí napríklad situovanie kláštora v rámci mestského urbanizmu. Kláštor bol postavený v okrajovej časti mesta. Ďalším z charakteristických znakov typických pre mendikantské prostredie je architektonická dispozícia kostola, ktorý je delený na časť pre laikov a členov rádu a taktiež aj celková kláštorňá schéma s ústredným rajským dvorom, no s redukciami hospodárskeho zázemia.²⁵⁸

Prvým patrónom novopostaveného kostola a kláštora bol svätý Ladislav, uhorský kráľ. V roku 1442 sa patrón kostola i kláštora zmenil na Pannu Máriu Anjelskú, keďže františkáni hojne podporovali mariánsky kult. Levočský kláštor prináležal v tomto období do Jágerskej kustódie, ktorá bola súčasťou Uhorskej provincie s názvom *Provincia Sanctae Mariae Hungariae*.²⁵⁹ O účinkovaní levočských františkánov v stredoveku sa nezachovalo veľa písomných dokumentov. Jedným zo svedectiev o ich duchovnej činnosti je zachovaný kostol s kláštorom pri hradbách. Stavba kostola nasvedčuje, že táto ich činnosť mohla byť rozsiahla, keďže kostol disponuje veľkými a dlhými loďami, teda

pravdepodobne bol dosť hojne navštevovaný a aj samotné sanktuárium sa svojou veľkosťou vyrovná sanktuáriám rakúskych kláštorňých kostolov.²⁶⁰

Apoštolská stolica udelila Uhorskej provincii a jej kláštorom a kostolom právo na konanie bohoslužieb v nedele a sviatky, udeľovanie sviatostí a hlásanie Božieho slova. Františkáni taktiež získali povolenie na svedenie obyvateľstva, čo im bolo potvrdené bulou pápeža Jána XXII. dňa 25. júla 1321 a toto právo im potvrdil aj pápež Bonifác IX. dňa 23. júna 1396.²⁶¹ Okrem toho kláštor v Levoči využíval právo azylu a podľa Jozefa Špirka sa levočskí františkáni zaoberali pastoračiou veriacich slovenského pôvodu, čo podľa neho vysvitá z toho, že keď kostol v 16. storočí prebrali protestanti, mávali tu bohoslužby práve slovenskí protestanti.²⁶²

Františkáni kláštor a aj kostol opustili v roku 1544. V tomto roku mesto Levoča povolalo za mestského farára Bartolomeja Bognera, ktorý už kázal v reformačnom duchu a keďže obyvateľstvo hromadne prestúpilo na novú vieru,²⁶³ pobyt minoritov v Levoči bol nežiaduci a taktiež bola ohrozená ich bezpečnosť. Preto kláštor opustili a pravdepodobne sa utiahli do Poľska alebo do niektorého z kláštorov na území Rakúska. Uhorská provincia postupne strácala svoje kláštory a v roku 1565 nedisponovala už ani jedným.²⁶⁴

Počiatky rekatolizácie na Spiši v 17. storočí sú spojené s menom spišského prepošta Martina Peteho, ktorý bol poverený samotným uhorským kráľom Rudolfom II. a aj poľským kráľom Žigmundom vykonať vizitáciu uhorskej a poľskej časti Spiša a zároveň aj vymeniť protestantských kňazov za katolíckych. Pri realizácii týchto nariadení prepošt narazil na nemalý odpor.

Obdobie intenzívnej rekatolizácie nastupuje s vládou uhorského kráľa Leopolda I., ktorý už 3. marca 1671 vydal mandát obyvateľom Levoče, aby vrátili katolíkom ich pôvodné majetky,

²⁵⁶ Leszek RZEŚNIEWIECKI : *Dzieje kościoła i klasztoru OO. Franciszkanów w Lewoczy (1671 – 1918)*. Kraków 1997, s. 46 – 47.

²⁵⁷ Viac František JAVORSKÝ : Záchraný výskum románskeho kostola pri Levoči, in: *AVANS*, roč. 19, 1981, s. 104.

²⁵⁸ Bibiana POMFVOVÁ : Starý kostol a kláštor minoritov v Levoči – reprezentatívny príklad stredoeurópskej mendikantskej architektúry, in: *Acta Musaei Scepusiensis 2009*, ed.: Mária Novotná. Levoča 2009, s. 33 – 39.

²⁵⁹ Leszek RZEŚNIEWIECKI : *Dzieje kościoła i klasztoru OO. Franciszkanów w Lewoczy*, s. 51.

²⁶⁰ Jozef ŠPIRKO : Starý kláštor minoritov v Levoči, s. 330 – 331.

²⁶¹ Leszek RZEŚNIEWIECKI : *Dzieje kościoła i klasztoru OO. Franciszkanów w Lewoczy*, s. 52.

²⁶² Jozef ŠPIRKO : Starý kláštor minoritov v Levoči, s. 331.

²⁶³ Jeremos BAL; Jenő FÖRSTER a Aurél KAUFFMANN (trans. a ed.) : *Hajn Gáspár Lócsei krónikája*, s. 92.

²⁶⁴ Ferenc HERVAY : Franciszkanie na Węgrzech w średnowieczu, in: *Zakony franciszkańskie w Polsce*, vol. 1, ed.: Jerzy Kłoczowski. Lublin 1983, s. 227 – 235.

kostoly a kláštor. Tento mandát mal byť vykonaný prostredníctvom spišského prepošta Juraja Báršoňa. Ďalšou poverenou osobou zo strany Spišskej komory bol Žigmund Hollo.²⁶⁵ Dňa 26. apríla 1671 vyzvali Levočanov, aby splnili tento mandát a aby vrátili františkánsky kostol aj s kláštorom katolíkom. Levočania sa však odvolali na neprítomnosť minoritov v Levoči, ktorí odišli pred 126 rokmi a podľa nich odišli z mesta dobrovoľne.²⁶⁶

I napriek odporu Levočanov bol františkánom dňa 5. mája 1671 odňatý ich kostol aj kláštor, a to násilím. Už 2. júla 1671 sa v tomto kostole konalo zhromaždenie veľkého počtu katolíkov, ktorí sa odtiaľto podľa tradičného zvyku vybrali s procesiou na Mariánsku horu. Po omši na tomto vrchu sa veriaci vrátili naspäť do Kostola Panny Márie Anjelskej a tak ukončili slávnosť Navštívenia Panny Márie.²⁶⁷

Obr. 95. Rytina Kostola svätého Ladislava a Kaplnky Svätého Ducha z roku 1868. V uvedenom čase patrila františkánom.

Obr. 96. Barokový interiér Kostola svätého Ladislava. Bočné oltáre s františkánskou tematikou.

Sklamaním pre františkánov bol 12. júl 1671.²⁶⁸ V tento deň totiž spišský prepošt Juraj Báršoň odovzdal kostol s kláštorom jezuitom, a nie jeho pôvodným majiteľom františkánom. Vzhľadom na to, že sa z tohto obdobia nezachovali

žiadne písomné dokumenty, nevieme, aký postoj k vzniknutej situácii zaujali františkáni. Pravdepodobne však je, že sa chceli pokúsiť o svoj návrat na pôvodné pôsobisko. Od roku 1666 totiž pôsobili aj v neďalekom Spišskom Štvrtku.²⁶⁹

²⁶⁵ János KARÁCSNYI : *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. Budapest 1922 – 1924, s. 434.

²⁶⁶ Jeromos BAL; Jenő FÖRSTER a Aurél KAUFFMANN (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lócsei krónikája*, s. 394.

²⁶⁷ Rudolf JURÍK : *Mariánska Hora v Levoči*. Levoča 1948, s. 17.

²⁶⁸ ŠA LE, fond Archív Dr. Valentína Kalinaya, inv. č. 5, *Synopsis Historiae...*, s. 62.

²⁶⁹ László KÖRTVÉLESSY : *A 700 éves minorita rend története*. Szeged 1943, s. 76.

Obr. 97. Kláštor minoritov v Spišskom Štvrtku na prelome 19. a 20. storočia.

Obr. 98. Portál k chodbe spájajúcej Kostol svätého Ladislava a kláštor minoritov v Spišskom Štvrtku.

Leopold I. vysvetlil tento krok vo svojom mandáte z dňa 18. februára 1673.²⁷⁰ Františkánom nepridelil tieto majetky z dôvodu, že boli iba žobrávym rádom, ktorý by nebol schopný tieto budovy

opraviť a ďalej zveľaďovať. Leopold I. mal vôbec užší vzťah k jezuitom, než františkánom.

Kedy sa františkáni vrátili do Levoče nie je známe, ale je pravdepodobné, že sa usadili v špitáli pre chudobných pri Kostole Svätého Ducha, situovanom pri Košickej mestskej bráne, ktorý spravovali už dávnejšie v 15. storočí.²⁷¹ V roku 1674 katolíci získali aj ostatné kostoly v Levoči. Od tohto času slúžili františkáni omše v Kostole Svätého Ducha, ktorý bol súčasťou špitála pre chudobných.²⁷² Oficiálne minoriti získali tento kostol 16. januára 1679, keď im mestská rada odovzdala od neho kľúče. Okrem kostola získali aj budovu, ktorá stála vedľa kostola s príslušnou záhradou.²⁷³ Ešte pred odovzdaním týchto budov sa Spišská komora oboznámila s ich stavom a zároveň aj s tým, či minoritom postačujú.²⁷⁴ V tejto dobe minoriti už obnovovali kostol a špitál, ktorý slúžil chudobným a starším ľuďom, o ktorých sa starali.²⁷⁵

Nevieme presne, kedy sa minoriti vrátili do Levoče. Všeobecne akceptovaným medzníkom sa však zdá byť práve rok 1674. Tento rok je nepriamo potvrdený aj tým, že keď v roku 1675 bolo františkánom – observantom navrhnuté, aby sa usadili v Levoči, oni túto ponuku odmietli s tým, že tam pôsobia už minoriti.²⁷⁶ Budovy, ktoré minoriti dostali, boli postupne obnovované a v *Hainovej kronike* sa píše, že 6. februára 1678 boli na vežu špitálskeho kostola vyťahované dva zvony a že kostol bol znovu vysvätený.²⁷⁷

Počas povstania Imricha Tököliho v roku 1682 na jeho stranu prešla aj samotná Levoča. Znamenalo to radikálnu zmenu situácie pre katolíkov v tomto meste. Už 3. septembra 1682 boli katolíkom v meste odobrané všetky kostoly, kláštory a cirkevný majetok a všetci katolícki kňazi a rehoľníci boli prinútení mesto opustiť. Mesto samozrejme opustili aj minoriti.²⁷⁸ Situácia sa zmenila, keď 11. decembra 1683²⁷⁹ Levoča kapitulovala. Podplukovník Granniani odovzdal 4. januára 1684 Kostol Svätého Ducha minoritom aj

²⁷⁰ Josephus HRADSKÝ : *Initia*, s. 89 – 90.

²⁷¹ Leszek RZEŚNIEWIECKI a Tomáš LESŇÁK : Z dejín „nového“ kláštora minoritov v Levoči, in: *Acta Musei Scepusiensis* 2009, ed.: Mária Novotná. Levoča 2009, s. 17.

²⁷² Jeremos BAL; Jenő FÖRSTER a Aurél KAUFFMANN (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lócsei krónikája*, s. 424 – 430.

²⁷³ János KARÁCSONYI : *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*, s. 434.

²⁷⁴ Jeremos BAL; Jenő FÖRSTER a Aurél KAUFFMANN (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lócsei krónikája*, s. 444.

²⁷⁵ Leszek RZEŚNIEWIECKI a Tomáš LESŇÁK : Z dejín „nového“ kláštora minoritov v Levoči, s. 18.

²⁷⁶ Leszek RZEŚNIEWIECKI : *Dzieje kościoła i klasztoru OO. Franciszkanów w Lewoczy*, s. 60.

²⁷⁷ Jeremos BAL; Jenő FÖRSTER a Aurél KAUFFMANN (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lócsei krónikája*, s. 455.

²⁷⁸ SUCHÝ : *Dejiny Levoče* 1, s. 221.

²⁷⁹ Jeremos BAL; Jenő FÖRSTER a Aurél KAUFFMANN (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lócsei krónikája*, s. 507 – 508.

s budovou ich rezidencie a špitálom. Nasťahovali sa doň chudobní a chorí ľudia, o ktorých sa minoriti ďalej starali.²⁸⁰

Jedna z významnejších udalostí dejín minoritov v Levoči sa odohrala v roku 1686. V meste sa stretla provinčná rada a uzniesla sa na tom, že františkánska rezidencia bude povýšená na kláštor. Zároveň bol vymenovaný aj nový gvardián kláštora. Stal sa ním otec Valentín Raslavič (Raslaviczy).²⁸¹ Toto povýšenie znamenalo, že v Levoči sa nachádzalo aspoň 12 rehoľníkov. Inak by tento akt nebolo možné uskutočniť.

V tejto dobe sa minoriti venovali rozsiahlej katechetickej činnosti, ktorá nebola zameraná iba na prostredie mesta, ale bola vykonávaná aj v širokom okolí formou ľudových misií a kázania Božieho slova. Minoriti tieto misie konali dokonca aj na Orave či vzdialenejšom území Spiša, no stále boli súčasťou konventu v Levoči, ktorý bol centrom týchto ľudových misií až do polovice 19. storočia.²⁸²

Okrem toho levočský kláštor plnil od roku 1727²⁸³ aj ďalšiu významnú úlohu. Podobne ako kláštor piaristov v Podolínci, aj minoritský kláštor slúžil ako formačný dom, teda práve tu kandidáti na rehoľný život strávili prvý rok noviciátu, po ktorom skladali rehoľné sľuby. Túto úlohu zastával kláštor do roku 1783, keď bolo Jozefom II. upravené prijímanie nových členov do rehole.

Kláštor v rámci celej provincie patril k tým najchudobnejším. Minoriti nevedli farnosť. Z tohto dôvodu im neprináležali štolárne poplatky, ktoré boli takpovediac pravidelným príjmom. Svedčí o tom aj to, že nový Kostol Ducha Svätého nebol dokončený v pôvodnom pláne. Nový chrám bol vystavaný po ničivom požiari mesta v roku 1747 na mieste staršieho stredovekého chrámu spojeného s nemocnicou z roku 1412. Po tom, ako v roku 1748 bol za prítomnosti spišského prepošta Alexandra Mariášiho položený základný kameň, stavba trvala 3 roky.²⁸⁴

Obr. 99. Znak minoritov zo Spišského Štortku na náhrobnej doske Alfonza Cmittera.

Minoriti tento kostol budovali hlavne z príjmov omšových obligácií a milodarov, ktoré im darovali zväčša duchovné osoby z územia Spiša a najmä z Oravy. Najvýnosnejšie boli takzvané večné fundácie, medzi ktoré patrila fundácia spišského kanonika Žigmunda Haška. Tento napríklad ešte v roku 1742, teda pred požiarom kostola, daroval minoritom 2 000 uhorských zlatých. Podobne fundácia Rozálie Pethöovej, ktorá v roku 1750 darovala 1 000 uhorských zlatých na odslúženie 200 omší.²⁸⁵

Keď bola v roku 1751 dokončená hrubá stavba kostola, je pravdepodobné, že zariadenie interiéru muselo byť v päťdesiatych rokoch 18. storočia ešte skromné. Finančné prostriedky boli investované do nevyhnutných úprav, teda do výmalby chrámu, hlavného oltára a monštrancie od Jána Silášeho (Szilassy). Až v polovici šesťdesiatych rokov boli doplnené ďalšie fresky. Kostol v tomto období tiež získal aj organ, lavice a v roku 1769 aj sochu Panny Márie Loretánskej, ktorá bola umiestnená do kaplnky. Vznik štvorice bočných oltárov²⁸⁶

²⁸⁰ Tamže, s. 509.

²⁸¹ Leszek RZEŚNIEWIECKI a Tomáš LESŇÁK : Z dejín „nového“ kláštora minoritov v Levoči, s. 20.

²⁸² *Schematizmus Almae Dioecesis Scepusiensis pro Anno 1864*, s. 110.

²⁸³ Leszek RZEŚNIEWIECKI a Tomáš LESŇÁK : Z dejín „nového“ kláštora minoritov v Levoči, s. 23.

²⁸⁴ ŠA LE, SpB, Konvent malých františkánov, poodd. Levoča minoriti, *Visitatio canonica Conventus Leutschoviensis Ord. Min. S. Francisci Conventualium, Die 17a Septembris Anno 1832 per Illustrissimum ac reverendissimum Dominum Josephum Bélik Episcopum Scepusiensis peracta*, fol. 2a.

²⁸⁵ Leszek RZEŚNIEWIECKI : *Dzieje kościoła i klasztoru OO. Franciszkanów w Lewoczy*, s. 71 – 72.

²⁸⁶ Na severnej strane kostola ide o oltáre svätej Anny, svätého Jána Nepomuckého, svätého Jozefa a Svätého Kríža, ktorý je niekedy označovaný ako Oltár svätej Márie Magdalény.

Obr. 100. Ukážka slovenskej kázne na Nedeľu Umučenia Pána z Levoče (koniec 18. storočia).

a kazateľnice možno datovať do konca šesťdesiatych rokov a priebehu sedemdesiatych rokov 18. storočia. Presnejšie datovanie existuje pre oltáre svätého Františka a svätého Antona Paduánskeho. Dokončené boli v roku 1780. Tým sa tiež završili neskororokokové úpravy kostola.²⁸⁷

Aj keď minoriti od svojho príchodu nezaložili školu, po zrušení Spoločnosti Ježišovej v roku 1773 boli poverení vyučovaním na bývalom jezuitskom gymnáziu v Levoči. Z tohto dôvodu bolo v kláštore vždy približne 5 rehoľníkov, ktorí sa venovali vyučovaniu. Túto činnosť vykonávali aj po roku 1789²⁸⁸ a práve táto služba im zabezpečila, že minoriti v Levoči prežili zásahy Jozefa II. Tento panovník totiž v osemdesiatych rokoch 18. storočia nariadil rušiť kláštory žobravých reholí či obmedziť ich fungovanie.²⁸⁹ Napríklad v roku 1787 bol zrušený aj jeden z najvýznamnejších

minoritských kláštorov v Uhorsku, a to v Prešove. Je dosť pravdepodobné, že časť prešovských minoritov našla svoje útočisko práve v Levoči.

V prvej polovici 19. storočia sa počet rehoľníkov pohyboval od 6 do 10 osôb. Podľa Bélikovej vizitácie z roku 1832 sa v kláštore v tomto roku zdržiavalo 8 osôb, z ktorých 6 boli kňazi a 2 bratia – laici. Z kňazov bol 1 gvardiánom, ďalší 2 sa venovali misiám na Orave a ostatní pastorácii v meste a blízkom okolí. Aj laici mali svoje zameranie: jeden z nich bol kostolníkom a druhý kolektorom. Vizitácia udáva aj ich mená: gvardiánom bol Rainer Zubrický (Zubriczky); misionármi Peregrín Haraba (Harabay) a Serafín Schmutz; Wolfgang Valkovič (Valkovics), Samuel Krešinský (Kressinszky) a Gothard Ručinský (Rucsinszky). Kostolníkom bol Peter Zvolenský (Zvolenszky), kolektorom Fidelius Spišák

²⁸⁷ Viac Katarína CHMELINOVÁ: K interiérovému vybaveniu kostola Ducha Svätého v Levoči, in: *Acta Musaei Scepusiensis* 2009, s. 77 – 92.

²⁸⁸ László HALÁSZ: *A Lócsei királyi katholicus főgymnasium története*. Lócse 1896, s. 66 – 69.

²⁸⁹ Na základe dekrétu z roku 1781 Jozef II. obmedzil počet členov v kláštorech a zakázal prijímať novicov. Cirkevnú jurisdikciu získali do svojich rúk biskupi, ktorí získali právo vizitovať jednotlivé kláštory.

(Spisák).²⁹⁰ Po roku 1860 počet rehoľníkov v Levoči začal klesať a až do roku 1918 v kláštore bývali zväčša iba 2 až 4 bratia. Dokonca v rokoch 1894 – 1904 tu bol iba 1 rehoľník.²⁹¹

Podobne tomu bolo aj v rokoch 1912 – 1913, keď sa tu zdržiaval takisto iba 1 rehoľník Irenej Hermann, ktorý bol zároveň aj učiteľom v škole.²⁹² V roku 1912 minoriti v kláštore otvorili internát pre chlapcov z chudobných pomerov, ktorí študovali v meste na stredných školách a ktorý bol podporovaný hlavne z minoritskej pokladne a milodarov. Tento internát prežil aj útrapy prvej svetovej vojny a fungoval aj počas existencie Česko-slovenskej republiky.²⁹³ Počas prvej svetovej vojny tu pôsobil len už vyššie spomenutý Irenej Hermann.²⁹⁴

Pôsobenie minoritov v Spišskom Štvrtku je spojené s rodinou Čákiovcov. Ako sme uviedli, v roku 1636 vymrel rod Turzovcov po meči. V roku 1638 ich majetky so Spišským hradom a aj s funkciou hlavných županov Spiša prebrali Čákiovci v osobe spišského župana Štefana Čákiho.

Aj v jezuitskej synopse je Štefan Čáki charakterizovaný ako zbožný človek a verný katolík.²⁹⁵ Táto jeho vernosť katolíckej cirkvi sa preukázala povolaním jezuitov na Spiš, no zároveň aj rôznymi rekatolizačnými zámierkami na jeho majetkoch. Už v roku 1639 odobral evanjelikom Kaplnku Nanebovzatia Panny Márie, ktorá bola súčasťou kostola v Spišskom Štvrtku a začali sa v nej konať katolícke bohoslužby. Podobne chcel zakročiť aj v Hrabušiciach, kde 10. novembra 1641 narazil na odpor evanjelikov. Pre katolíkov sa mu podarilo získať iba časť kostola s hlavným oltárom.²⁹⁶ Podľa kanonickej vizitácie z roku 1655 bolo v Spišskom Štvrtku v tomto období málo katolíkov a v kaplnke bohoslužby viedol letanovský farár Václav Kissely. Vo vizitácii sa taktiež konštatuje,

že Kaplnku Nanebovzatia Panny Márie navštevovali katolíci z okolia.²⁹⁷ Je otázne, prečo sem Čáki nedosadil priamo katolíckeho farára. Mohlo to byť zapríčinené celkovým nedostatkom katolíckych kňazov v tomto období.

V roku 1662 Štefan Čáki zomrel a funkciu spišského župana prebral jeho syn František. A práve František v roku 1666 zveril spomínanú kaplnku reholi minoritov. Taktiež založil fundáciu pre vznik kláštora, čo dňa 14. apríla 1666 potvrdil aj samotný ostrihomský arcibiskup Juraj Selepčeni (Szelepcsényi).²⁹⁸

Keďže vznikol spor medzi minoritmi a letanovským farárom, ktorý prišiel o príjmy, František Čáki nechal 1. februára 1668 svoju zakladaciu listinu úradne potvrdiť Spišskou kapitulou. Dozvedáme sa z nej, že založil 2 fundácie: prvú vlastnícku, keď vymedzil pozemok medzi cintorinom a domom jedného poddaného, kde mali minoriti vybudovať svoj kláštor a druhú fundáciu – nájomnú, z ktorej mali získavať financie na svoje fungovanie. Okrem toho nariadil, že na stavbu budov sa má použiť vhodné drevo z jeho lesov a že minoriti sú oprávnení ako ostatní poddaní v Spišskom Štvrtku využívať spoločné lúky, pasťviny, vodné toky a pod. Taktiež sú v tejto listine vymedzené podmienky, ktoré museli dodržiavať aj samotní minoriti: denne boli povinní slúžiť omšu za svojho fundátora, na Spišský hrad mali posielat' jedného pátra, ktorý tu mal slúžiť omšu a taktiež mali vydržiavať na tomto mieste najmenej 6 kňazov.²⁹⁹ Založenie kláštora potvrdil dokonca aj sám panovník Leopold I. svojou listinou zo dňa 10. marca 1668.³⁰⁰

Prvým gvardiánom sa stal Ján Krstiteľ Reggiani de Felice, ktorý bol asistentom teológie rímskeho kardinála Karola Caraffu. Jeho brat, uhorský generál Anton Caraffa, ho zoznámil s uhorskou

²⁹⁰ ŠA LE, SpB, KV, poodd. Rehole, Levoča – minoriti, fol. 3b.

²⁹¹ Viac pozri *Schematismus Almae Dioecesis Scepusiensis* 1894 – 1904.

²⁹² *A Magyar konventuális minoritarend névtára az 1912 – 1913 iskolai évre*. Arad 1913, s. 31.

²⁹³ Leszek RZEŚNIEWIECKI a Tomáš LESŇÁK : Z dejín „nového“ kláštora minoritov v Levoči, s. 23 – 24.

²⁹⁴ *Schematismus Almae Dioecesis Scepusiensis* 1916. Igló 1916, s. 106.

²⁹⁵ ŠA LE, fond Archív Dr. Valentína Kalinaya, inv. č. 5, Synopsis Historiae..., s. 4.

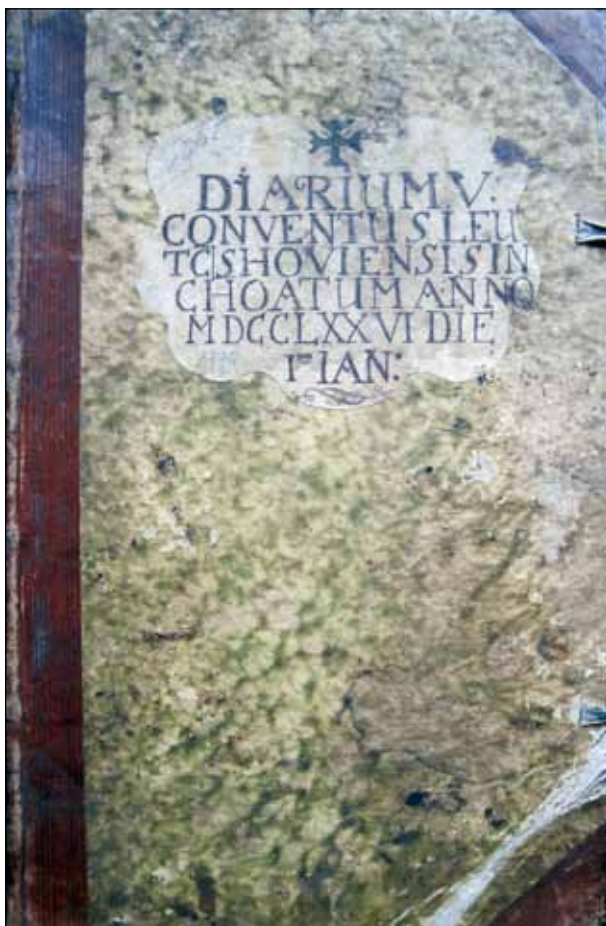
²⁹⁶ Győző BRUCKNER : *A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben*. Budapest 1922, s. 244.

²⁹⁷ ŠA LE, RKBÚ SK, SpB, KV, Pálfalvayova vizitácia 1655/1656, fol. 9.

²⁹⁸ Ivan CHALUPECKÝ : Minoriti v Spišskom Štvrtku, in: *Acta Musaei Scepusiensis* 2009, s. 94.

²⁹⁹ Archív menších bratov konventuálov – minoritov v Levoči, fond Minoriti Spišský Štvrtok, kr. 6, inv. č. 806.

³⁰⁰ *Tamže*, a *Magyarországi Minorita – rend névtára 1878 – dik évre*. Eger 1878, s. 25.

Obr. 101. Denník minoritov z Levoče z roku 1776 a jeho prvá strana z januára tohto roku.

kráľovnou a tá ho predstavila Leopoldovi I. To aj napomohlo usadzovaniu tejto rehole v Uhorsku. Reggiani de Felice bol zároveň aj provinciálom celej Uhorskej provincie do roku 1692.³⁰¹

Po čase sa minoritské majetky rozmnožili. Hlavne po smrti Františka Čákiho v roku 1670, ktorý na nich nezabudol ani vo svojom testamente. Neskôr minoriti získali vinice v Tapolci, Csermóke, Csattosi, Bodokó a v okolí Miškovca (Miškolc/Miskolc). Ďalšie majetky a právo na desiatok nadobudli po prevzatí fary v Spišskom Štvrtku. Táto fara síce bola odňatá evanjelikom už 14. júla 1671, ale zverená bola letanovskému farárovi. Ich uvedenie do farnosti sa konalo až 2. februára 1673 a odvtedy boli farármi v Spišskom Štvrtku len s krátkym prerušením. K farnosti prináležali aj

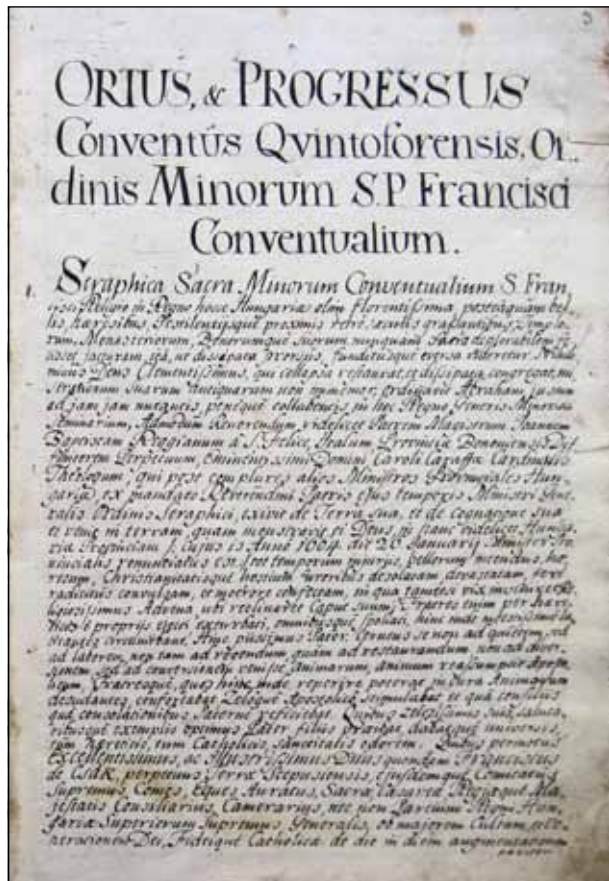
filiálky, napríklad Dravce a neskôr aj Čenčice a Vlakovce.³⁰² Od roku 1691 spravovali aj faru v Hrabušiciach. Počas povstania Imricha Tökölyho sa kostol v roku 1684 dostal do evanjelickej správy, no 20. februára 1687 bol už v rukách minoritov.³⁰³

Minoriti však okrem spravovania farnosti a farskej školy podnikali aj ďalšie činnosti, ktoré im vyplývali z ich františkánskej príslušnosti. Jednou z týchto činností bolo konanie misií a Spišský Štvrtok sa naozaj stal jedným z centier katolíckej misijnej činnosti. Rozsah týchto misií nebol viazaný iba na územie Spiša. Vzhľadom na nedostatok katolíckych kňazov v období sedemdesiatych rokov 17. storočia pomáhali pri pastorácii, slúžili omše, krstili, spovedali, sobášili, pochovávali a venovali sa kazateľskej činnosti.

³⁰¹ Leszek RZEŚNIEWIECKI : *Dzieje kościoła i klasztoru OO. Franciszkanów w Lewoczy*, s. 60 – 61.

³⁰² Josephus HRADSKÝ : *Addimenta*, s. 206 – 208.

³⁰³ Viac Ivan CHALUPECKÝ : *Minoriti v Spišskom Štvrtku*, s. 95.

Obr. 102. Kniha protokolov a testamentov minoritov zo Spišského Štvrtku a jej prvá strana.

Okrem toho sa minoriti postarali aj o kostol. Po prevzatí farnosti obnovili oltáre, ktoré boli počas reformácie zničené: Oltár svätého Ladislava, ktorý zasvätili svätej Barbore, Oltár svätého Františka Assiského a aj Oltár svätého Antona Paduánskeho.³⁰⁴ V roku 1704 sa postarali o vytvorenie dnešného Oltára svätého Ladislava a v roku 1721 zabezpečili pre kostol novú kazateľnicu.³⁰⁵

Počas pôsobenia minoritov si môžeme všimnúť aj zmenu konfesionalnej štruktúry v Spišskom Štvrtku. Kým podľa kanonickej vizitácie z roku 1700 bolo v Spišskom Štvrtku 107 katolíkov a 194 evanjelikov,³⁰⁶ tak v roku 1731 to bolo 80 katolíkov a 103 evanjelikov.³⁰⁷ V kanonickej vizitácii z roku 1752³⁰⁸ nachádzame údaj o konfesionalnej štruktúre obyvateľstva takýto: 244 katolíkov a 78

nekatolíkov. Z toho vyplýva, že Spišský Štvrtok zmenil svoju konfesionalnú štruktúru v prospech katolíkov.

Okrem predošlých informácií sa v posledne citovanej kanonickej vizitácii nachádza aj informácia, že po prestavbe kostola z roku 1735, dňa 1. októbra 1747 tento kostol vysvätil spišský prepošť Alexander Mariáši a v tejto dobe bola aj zhotovená dvojité krypta pre pochovávanie rehoľníkov, ale aj dobrodincov samotného kláštora.³⁰⁹

Druhá polovica 18. storočia svedčí o aktivite minoritov v Spišskom Štvrtku. V roku 1770 ich bolo v konvente celkovo 27: 16 kňazov, 2 laici, 4 novici a 5 kandidátov. Jeden z kňazov bol kaplánom v Spišskej Novej Vsi, jeden v Hrabušiciach a jeden v Dubovej. V deväťdesiatych

³⁰⁴ Josephus HRADSKÝ : *Addimenta*, s. 207.

³⁰⁵ František JAVORSKÝ : *Kostol sv. Ladislava, kaplnka Zápoľských a kláštor minoritov v Spišskom Štvrtku*. Spišská Nová Ves 1998, s. 41.

³⁰⁶ Josephus HRADSKÝ : *Addimenta*, s. 207.

³⁰⁷ ŠA LE, SpB, KV, Peltzova vizitácia 1731, fol. 130 – 132.

³⁰⁸ ŠA LE, SpB, KV, kr. č. 8, Spišský Štvrtok 1752, fol. 2a.

³⁰⁹ *Tamže*, fol. 2a – 2b.

Mapa 5. Uhorská františkánska provincia s vyznačením najdôležitejších kláštorov od Matthäusa Seuttera, 1740 – 1770.

rokoch 18. storočia sme svedkami mohutnej stavebnej aktivity, vďaka ktorej bol prebudovaný a nadbudovaný samotný kláštor. Zároveň bola vymenená asi štvrtina strechy. Okolo kláštora bolo vybudované oplotenie a nové oplotenie dostal aj cintorín. Zmena nastala aj na kostolnej veži, ktorá dostala novú červenú krytinu.³¹⁰

V 19. storočí sa v kláštore zdržiavali zväčša 4 až 5 rehoľníci. V roku 1892 to boli až 6 rehoľníci, z ktorých 4 boli kňazi a 2 bratia – laici. Gvardiánom v tomto roku bol Pankrác Papp, ktorý bol zároveň aj riaditeľom školy a aj učiteľom a taktiež aj miestnym farárom. Ďalší z kňazov bol špirituál a ostatní 2 boli kaplánmi vo farnosti Spišský Štvrtok. Bratia – laici zastávali

post kostolníka a hospodárskeho správcu.³¹¹

V rokoch 1906 – 1907 tu pôsobili iba 2 rehoľníci: gvardián a správca farnosti Kornel Belčák (Belcsék) a Pankrác Papp, ktorý bol kaplánom, katechetom a učiteľom v základnej škole.³¹² V rokoch 1912 – 1913 sa v Spišskom Štvrtku zdržiavali 4 rehoľníci. Gvardián Gustáv Somogyi, ktorý bol zároveň aj miestnym farárom a učiteľom v miestnej škole. Vo farnosti Spišský Štvrtok, ku ktorej prináležali filiálky Dlhé Stráže a Dravce, v danej dobe žilo 1 381 obyvateľov, z čoho bolo 1 345 katolíkov.³¹³

Počas prvej svetovej vojny v roku 1916 tu pôsobili 2 minoriti: gvardián Velimír Berčeni (Bercsenyi) a emeritný gvardián Kornel Belčák (Belcsék).³¹⁴

³¹⁰ Ivan CHALUPECKÝ : Minoriti v Spišskom Štvrtku, s. 97.

³¹¹ Schematismus Ordinis Minorum S. Francisci Conventualium Provinciae S. Elisabeth. Arad 1892, s. 26.

³¹² Schematismus Provinciae Hungariae Minorum Conventualium 1906 – 1907. Marosvásárhely 1906, s. 31.

³¹³ A Magyar konventuális minoritarend névtára az 1912 – 1913 iskolai évre. Arad 1913, s. 31 a 44.

³¹⁴ Schematismus Almae Dioecesis Scepusiensis 1916. Igló 1916, s. 106.

Paulíni*

Rád pavlínov (*Ordo Sancti Pauli Primi Eremitae*) sa síce na Spiši objavuje až v 17. storočí, no v tomto období už mal vyše štyristoročnú tradíciu. Zakladateľom rádu bol ostrihomský kanonik, blahoslavený Eusébius († 1270 Pilišský Svätý Kríž/Pilis Szent Kereszt). Zriekol sa kanonického stavu a odobral sa do samoty v Pilišských vrchoch. Časom sa k nemu pridali nasledovníci, ktorí s ním trávili čas v modlitbách a pôstoch. Okolo roku 1250 si vybudovali pustovňu a kostolík. Ako vzor si zvolili pustovníka svätého Pavla z Téb († 341). Eusébius neskôr predložil svoje návrhy na zriadenie rádu v Ríme. Nasledovala vizitácia rehoľníkov, ktorú na pápežov príkaz vykonal vesprímsky biskup Pavol. Na základe jeho dobrých odporúčaní dostali Eusébiovi nasledovníci roku 1308 od pápežského legáta Gentilisa augustiánsku regulu. Od čias uhorského kráľa Ľudovíta Veľkého bol rád úzko prepojený s uhorskou kráľovskou dynastiou. Úzke väzby s rádom mal aj rod Zápoľskovcov.

Na území dnešného Slovenska sa paulíni usadili postupne roku 1369 v Horných Lefantovciach, v roku 1371 v Slanci a v roku 1377 v Marianke. Niekedy v 15. storočí v Tornali, od roku 1430 v Beckove, okolo roku 1512 vo Veľkých Lovciach, 1502 v Trebišove, 1505 v Močaranoch, 1652 v Trnave, 1672 vo Vranove nad Topľou a v Skalici, v roku 1674 v Trstenej a v Krupine a roku 1733 v Šaštíne.³¹⁵

Na Spiši sa paulíni usadili vďaka spišskému prepoštovi Jurajovi Báršoňovi v Kežmarku. V roku 1670 im daroval oratórium neďaleko hradu a ďalší dom na bývanie.³¹⁶ Ide o chrám, ktorý vznikol prestavbou jedného z troch domov, ktoré mesto darovalo panovníkovi z vďaky za oslobodenie spod nadvlády Štefana Tököliho. Kostol sa spomína ako oratórium vo vizitácii z roku 1655. Rehoľníci sa hneď pustili do pastoračnej činnosti – ujali sa najprv kostola, ktorý dostali od prepošta Báršoňa. Ako už bolo uvedené, 14. alebo 24. septembra im prepošt Báršoň odovzdal aj farský Kostol Svätého Kríža v Kežmarku. Paulíni úspešne

Obr. 103. Erb rádu paulínov.

Obr. 104. Kostol pulínov v Kežmarku, bývalý Slovenský, alebo tiež Biely kostol.

* Časť venovanú pavlínom a milosrdným bratom napísal Vladimír Olejník (pozn. redakcie).

³¹⁵ Citované podľa internetu (<https://sites.google.com/site/pavlini700rokov/pavl%C3%ADnskekl%C3%A1%C5%A1torynaslovensku>).

³¹⁶ *Analecta* 3, s. 112 – 113.

aurumque nomine orientatis gentis unitatum, uocanda Matri sanctissime consecravit.

In superiori Hungaria novam fixit Ordinis coloniam IV. Reverendissimus P. Generalis. Dum enim partes illas pro muneri sui debito visiteret, Illustrissimum Dominum Georgium Bárlosy Episcopum Varadinensem, & Praepositum Scepusiensem officiosè salutaturus convenit. Ubi factò colloquio de Késmarkienf missione, loco illi perquam necessaria, ad extirpandum hereticæ pravitatis altè succretens

M lolum,

90

Annalium Ordinis S. Pauli

Iohann, de Ordine suo zelosus obtulit operarios. Nec miram traxit propagandæ Fidei studio flagrantissimus Praefectus, sed tanto celerius cum suo Venerabili Capitulo, Késmarkienf domicilium candido Ordini cessit, ac resignavit. Atque maturando introductionem Patrum, Ecclesiam quandam Slavonicam, cum domo appartenente eis in possessionem tradidit; & installatò in Parochiam missionarium Patre Adriano Seftrak, Patris Generalis Collegi minore (cui paulò postmodum pro socio adjunctus fuit P. Dominicus Kofz) predicandi verbi Divini, dilatandæque Fidei Catholice omnis eis commendavit. Insuper in sustentamentum corruidentium Patrum, de suis proventibus centum Imperialium annuam provisionem adiecit.

V. Sic fundati Patres felici progressu Missionis sine offi-

Obr. 105. a) Veľkým podporovateľom rádu paulínov bol ostrihomský arcibiskup Imrich Esterházy, b) informácia o založení rádu paulínov v Kežmarku v Paulínskych análoch.

suplovali nedostatok svetských kňazov aj v okolí. Od roku 1672 spravovali napríklad faru v Huncovciach, ku ktorej patrili ako filiálky Veľká Lomnica a Žakovce.³¹⁷ Od roku 1675 im ostrihomský arcibiskup Selepcéni zveril aj Krížovú Ves, Rakúsy a Strážky.³¹⁸ V období od 8. septembra 1682 do 19. januára 1687 bol Kostol Svätého Kríža v Kežmarku v dôsledku povstania Imricha Tököliho (povstanie 1677 – 1683) opäť v rukách evanjelikov. Paulíni museli na túto dobu svoju činnosť v meste prerušiť, pretože Tököli obsadil nielen kostoly, ale aj ich rezidenciu.³¹⁹ V roku 1701 bola Uhorská provincia paulínov rozdelená na Uhorskú a Chorvátsko-nemeckú. Kežmarský kláštor sa ocitol v Uhorskej provincii, ktorá dostala vlastného predstaveného, podliehajúceho

generálovi rádu. Niekedy medzi rokmi 1747³²⁰ a 1755 bol na mieste pôvodného oratória postavený súčasný kostol paulínov.³²¹ Už o niekoľko rokov neskôr však boli paulíni v Uhorsku zrušení. Dňa 20. marca 1786 sa do kláštora v Kežmarku dostavili cisárski komisári, ktorí zinventarizovali a spisali všetok majetok a následne zhromaždili všetkých rehoľníkov. Vysvetlili im nariadenie cisára Jozefa II., ktorým bol rád paulínov zrušený. Rehoľní kňazi mohli v kláštore zostať ešte niekoľko mesiacov, kým sa zaradia do pastorácie, bratia, ktorí dostali na cestu trocha peňazí, mali kláštor opustiť skôr. V čase rušenia rehole bol personálny stav v Kežmarku nasledovný: priorom bol Matej Stahel, slovenským kazateľom Tadej Maršo, nemeckými kazateľmi Juraj Szwick a Ignác Lechlejtner. Po obnovení rádu sa paulíni do Kežmarku už nevrátili. Hodnosť generála rádu v Uhorsku prešla na vizitátora poľskej provincie so sídlom v Čentochovej (Częstochowa).³²² Tak sa skončilo relatívne krátke pôsobenie paulínov na Spiši. Svojou pomocou v pastorácii výrazne prispeli predovšetkým v obdobiach, kedy na Spiši vládol absolútny nedostatok kvalitných kňazov a suplovali tak pastoračné povinnosti svetského kléru.

³¹⁷ Ján ENDRÖDI : Dejiny rímskokatolíckej cirkvi vo Veľkej Lomnici, in: *Dejiny Veľkej Lomnice*, ed.: Vladimír Labuda a Michal Šmálik. Veľká Lomnica 2008, s. 383.

³¹⁸ Emil KISBÁN : *A magyar Válosrendtörténete*. Budapest 1938, s. 303.

³¹⁹ *Tamže*, s. 306.

³²⁰ Blanka PUŠKÁROVÁ a Imrich PUŠKÁR : *Kežmarok : Pamiatková rezervácia*. Bratislava 1979, s. 64.

³²¹ Emil KISBÁN : *A magyar Válosrendtörténete 2*, s. 73.

³²² Citované podľa internetu (<https://sites.google.com/site/pavlini700rokov/hadri%C3%A1nradv%C3%A1ni>).

Milosrdní bratia

Ďalšou rehoľou, ktorá sa na Spiši usadila koncom 17. storočia, boli milosrdní bratia – Hospitálska rehoľa svätého Jána z Boha (*Ordo Hospitalarius S. Joannis de Deo*). Zakladateľom rehole bol Ján Cuidad (8. marca 1495 Montemor Novo, Portugalsko – 8. marca 1550 Granada, Španielsko), známy tiež ako svätý Ján z Boha (1630 beatifikovaný, 1690 svätorečený, patrón chorých, nemocníc a ošetrovateľov). Po živote vojaka a predavača ho výrazne oslovila kázeň Jána Avilského, ktorú si vypočul v roku 1539. V duševnom pohnutí ho okolie považovalo za blázna a umiestnili ho v Kráľovskej nemocnici v Granade. Tam videl biedu chorých, o ktorých sa nik nestaral. Hneď po prepustení z nemocnice si prenajal dom, kde začal zhromažďovať chorých. Od roku 1546 sa k nemu pridávali aj pomocníci. Často dával núdznym všetko čo mal, až po svoj odev. Aby bol slušne oblečený, biskup Ramirezaz Tuy mu daroval rehoľné rúcho, ktoré sa neskôr stalo základom odevu milosrdných bratov. Po svätcovej smrti počet dobrovoľných ošetrovateľov rástol. Sami sa začali nazývať Bratstvom. Významne pomohli pri viacerých vojnových konfliktoch službou raneným. Zároveň sa začali spontánne meniť na rehoľné spoločenstvo. 1. augusta 1572 pápežskou bulou *Licet ex debito* bolo bratom povolené nosiť rehoľné rúcho so škapuliarom, zbierať almužnu, mať jedného kňaza a riadiť sa *Regulou svätého Augustína*. Bratia skladali sľub chudoby, čistoty a poslušnosti a navyše štvrtý sľub – stáleho ošetrovania chorých. 1. októbra 1586 bulou *Etsi pro debito* sa bratia stali skutočnou rehoľou. Mohli si vyvoliť generálneho predstaveného a vytvoriť jednotné stanovy pre všetky domy. Na Slovensko prišli milosrdní bratia v 17. storočí a usadili sa v roku 1669 v Bratislave, v roku 1672 v Spišskom Podhradí a v roku 1796 v Skalici.³²³

Jedinečnú možnosť usídlieť novú rehoľu v okolí Spišského hradu poskytoval starý kláštor a špitál v Spišskom Podhradí. Už v roku 1670 sa katolíci z mesta obrátili na kapitána poľského zálahu Stanislava Heraklia Lubomirského, aby katolíkom vrátil Kaplnku svätej Alžbety, ktorá patrila k niekdajšiemu špitálu a kláštoru augustiniánov. Lubomirský nielenže objekty vrátil katolíkom, ale do Podhradia rovno uviedol i rehoľníkov.

Obr. 106. Znázornenie erbu milosrdných bratov v Spišskom Podhradí.

Obr. 107. Kostol milosrdných bratov v Spišskom Podhradí.

³²³ Štefan LENČIŠ : *Milosrdní bratia v Spišskom Podhradí*. Prešov 1999, s. 9 – 15.

Obr. 108. Fresková výzbová na priečeli kostola milosrdných bratov v Spišskom Podhradí.

12. mája 1672 daroval bývalý augustiniánsky špitál s Kaplnkou svätej Alžbety milosrdným bratom.³²⁴ Rehoľníci sem prišli z poľských Zebrzydowic. Organizačne podhradský kláštor patrilo do Poľsko-litovskej provincie. Za pomoci almužien bratia opravili zanedbaný špitál a začali sa v ňom starať o chorých. V roku 1730 sa kláštor v Spišskom Podhradí dostal do Nemeckej provincie. Nových nemeckých bratov, ktorí vystriedali Poliakov, uviedol vtedajší spišský prepošť Ján Peltz (spišský prepošť 1725 – 1740). Po čase starý pôvodný augustiniánsky špitál³²⁵ milosrdným bratom už nevyhovoval. Knieža Teodor Lubomirský im preto v roku 1731 daroval dom a vedľa neho kaplnku na opačnej strane mesta, na mieste dnešného kláštora. Rehoľníci postupne dom zväčšili až na dnešný rozsah nemocnice a na mieste kaplnky postavili dnešný kostol, zasvätený svojmu patrónovi svätému Jánovi z Boha. Základný kameň

kostola položil 8. apríla 1736 Viliam Castellain de Montigni, kanonik – kustód Spišskej kapituly. Chrám vysvätil 29. septembra 1737 nemesinský biskup, ostrihomský kanonik – lektor, generálny vikár ostrihomského arcibiskupa, barón František Klobušický.³²⁶

Činnosť milosrdných bratov štedro podporovali nielen Lubomirskí, Čákiovci a ďalší šľachtici a mešťania, ale aj spišskí prepošti – predovšetkým Ján Peltz – a biskupi, medzi nimi najmä Ján Anton Révaj (Révay, spišský biskup 1787 – 1806) a Ján Ladislav Pyrker, O. cist. (spišský biskup 1819 – 1821). V roku 1856 sa konštituovala nová Uhorská provincia milosrdných bratov, kam patrilo aj kláštor v Spišskom Podhradí. Po vzniku Československej republiky bola v roku 1919 rozdelená Česko-rakúska provincia a vznikla Česko-slovenská provincia, kam v roku 1921 zaradili aj milosrdných bratov zo Spišského Podhradia.³²⁷

³²⁴ František ŽIFČÁK : V poľskom zálohu, s. 36.

³²⁵ Podľa novších zistení ležal vo východnej časti mesta za potokom, na úpätí hradného kopca. Porovnaj Miroslav ŠTEVÍK : K počiatkom a lokalizácii stredovekých kláštorov na Spiši, in: *Sandecko-spišské zošity*, roč. 5, 2010, s. 16 – 17 a podľa neho Miroslav HUŤKA: Augustiniánsky kláštor svätej Alžbety v Spišskom Podhradí, s. 64.

³²⁶ *Analecta* 3, s. 139.

³²⁷ V roku 1939 vznikla Slovenská generálna delegatúra, postavená na 3 kláštoroch, z ktorých 1 bol aj v Spišskom Podhradí. Od roku 1947 sa delegatúra oficiálne nazývala Slovenská viceprovincia rehole Milosrdných bratov. Počas druhej svetovej vojny bol kostol aj kláštor v Spišskom Podhradí značne poškodený výbuchom neďalekého mosta cez potok. Opravy budov i kostola boli dokončené v roku 1949. Plány na stavbu veľkej nemocnice a domova dôchodcov pre kňazov v susedstve kláštora zmarila „Barbarská noc“, straníckymi orgánmi ČSSR nazvaná „akcia K1“. V noci z 13. na 14. apríla 1950 boli rehoľníci násilne odvlčení a umiestnení v sústreďovacích táboroch. Kláštor odvtedy slúži ako Ústav sociálnej starostlivosti pre mentálne postihnutých dospelých. Porovnaj Štefan LENČIŠ : *Milosrdní bratia v Spišskom Podhradí*, s. 16 – 41 *et passim*.

Kamalduli*

Rehoľa kamaldulov vzišla z úsilia po hľadaní novej, čistejšej formy zasväteného života. Bola súčasťou reformného hnutia, ktoré sa šírilo v celej kresťanskej Európe ako reakcia na uvoľnené pomery v súdobej cirkvi v 10. a najmä v 11. storočí. Odpoveďou boli početné viac či menej asketické spoločenstvá nespokojné s vtedajším konvenčným spôsobom mníšskeho života a túžiace po návrate k pôvodnej jednoduchej zbožnosti, medzi nimi i spoločenstvo kamaldulov – prvý pustovnícky rád v západnej cirkvi. Jeho zakladateľ, svätý Romuald pochádzal zo zámožnej šľachtickej rodiny žijúcej v Ravenne (Taliansko). Duchovné prebudenie zažil, keď jeho vlastný otec v majetkovom spore zavraždil jedného zo svojich príbuzných. Vtedy sa Romuald, konfrontovaný s otázkami zmyslu života, viny a trestu, utiahol do benediktínskeho (clunyjského) opátstva Sant'Apollinare v Classe neďaleko rodnej Ravenny. Pod vplyvom veľkých učiteľov cirkvi uplynulých storočí, predovšetkým púštnych otcov a inšpirovaný príkladom samotného Krista, ktorý sa často utiekal do samoty a na opustené miesta, preferoval Romuald čoraz viac ústranie a prísnejšiu formu askézy. Opustil preto múry kláštora a utiahol sa do pustovne neďaleko Benátok, neskôr žil istý čas ako pustovník v blízkosti opátstva Cuxá v Pyrenejách. Nakoniec sa so svojimi nasledovníkmi usadil v toskánskom Camaldoli, kde s pomocou biskupa z Arezzo založil v roku 1022 pustovňu, ktorá sa stala materským kláštrom celej rehole. Napriek utiahnutosti života sa nevyhýbal ani misijnej činnosti. V jeho neskoršom životopise sa zachovali i zmienky o zamýšľanej misii novovzniknutej rehole do Panónie či spojitosť so svätými piatimi bratmi, misionármi a prvými mučeníkmi na území dnešného Poľska.

Inšpirácia ideálmi pôvodného egyptského mníšstva sa prejavila vo vzniku spoločenstva spájajúceho v sebe unikátnym spôsobom dva rozličné vzorce zasväteného života – *eremitizmus* (pustovníctvo, samota, život v cele) a *cenobitizmus* (spoločný život mníchov v kláštore podľa istej reguly). Kamaldulskí mnísi žili v samostatných domčekoch (pustovniach) oddelených od seba malou záhradkou a múrom. Tu trávili väčšinu svojho dňa modlitbou, čítaním *Písma*, rozjímaním,

Obr. 109. Svätý Romuald, zakladateľ rehole kamaldulov (freska *Fra Angelica*, Convento di San Marco, Florencia).

Obr. 110. Erb a pečať kamaldulov.

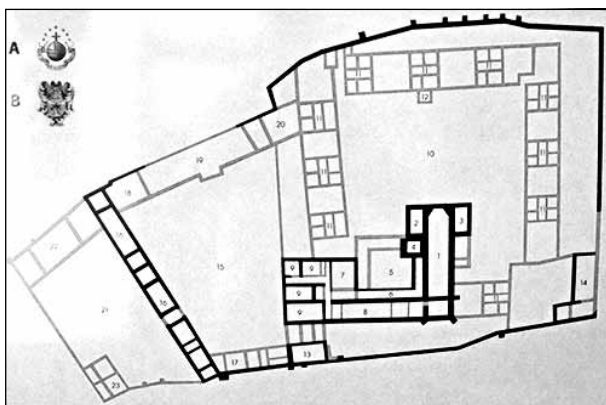

Obr. 111. Pohľad na súčasný stav Červeného kláštora.

* Časť venovanú kamaldulom napísala Naďa Labancová.

Obr. 112. Štylizovaný portrét svätého Romualda pri vstupe do Červeného kláštora s erbom kamaldulov.

Obr. 113. Pôdorys Červeného kláštora z čias pôsobenia kamaldulov, tmavou farbou sú naznačené zachované časti pôvodného kartuziánskeho kláštora.

štúdiom, meditáciou a kontempláciou, ale i prácou v záhrade, šitím a opravou bielych mníšskych habitov či prepisovaním kníh. Veľký dôraz sa pritom kládol práve na vyváženosť duševnej a manuálnej práce. K priestorom spoločného života patrili najmä kapitulná sieň, knižnica, refektár, kde mnísi spolu stolovali v nedele a vo sviatočné dni, ale predovšetkým kostol, kde sa stretávali pri bohoslužbách a spoločnej modlitbe. Kamalduli tak vytvorili spoločenstvo pustovníkov, ktorí žili svoj život prakticky v samote, pritom však nikdy neboli úplne odkázaní sami na seba tak, aby nemohli čerpať útechu, povzbudenie a pomoc pri prekonávaní ťažkostí a vnútorných bojov medzi bratmi. Špecifickým javom medzi kamaldulskými pustovníkmi sú takzvaní *reklúzi* – pustovníci, ktorí sa vzdali akejkolvek podpory spoločenstva a istý čas alebo i dlhodobo žijú v úplnom odlúčení nielen od okolitého sveta, ale aj od ostatných spolubratov zahĺbení do modlitieb.

Keďže zakladateľ a duchovný otec rádu svätý Romuald zomrel bez toho, aby po sebe zanechal akékoľvek dielo či súbor pravidiel, základom života kamaldulských konventov sa od počiatku stala dôsledne dodržiavaná regula svätého Benedikta rozšírená o prísne zásady pôstu, odriekania a úplného mlčania. Až v roku 1085 zhrnul odkazy a poučenia svätého Romualda do formy prvých skutočných konštitúcií Rudolf, štvrtý prior pustovne v Camaldoli. Život v chudobe, jednoduchosti a strohosti má za cieľ očistiť srdce mnícha a otvoriť ho pre pôsobenie Krista a čo najužšie zjednotenie s Bohom v ustavičnej modlitbe a kontemplácii, rezignujúc pritom na všetky dočasné veci tohto sveta. Keďže skutočne hlboké prežívanie samoty prináša so sebou často i rozmer vnútorných bojov a utrpenia, stáva sa pustovník takýmto spôsobom hlbšie účastný Kristovho utrpenia a vnútorných bojov, ale i víťazstva v tajomstve Veľkej noci.³²⁸ Práve strohosť a tvrdosť takéhoto života spôsobili, že hoci rehoľa s istými reformami pretrvala dodnes, jej kláštory budované obvykle v lesoch ďaleko od civilizácie nikdy neboli príliš početné.

Všeobecný úpadok pomerov v cirkvi na sklonku stredoveku sa nevyhol ani kamaldulským konventom. Postupné uvoľňovanie prvotnej strohosti života a predovšetkým stále výraznejšia absencia jeho pustovníckeho rozmeru však nenašli

³²⁸ *Konstytucje Kongregacji pustelników kamedulów Góry koronnej*. Kraków – Bielany 1991.

priaznivý ohlas u všetkých rehoľníkov a stali sa i dôvodom neskoršieho rozpadu pôvodnej jednoty kamaldulského rádu. Na začiatku 16. storočia, keď stále viac silneli hlasy volajúce po obrode, sa reformy rehoľného života ujal blahoslavený Pavol Giustiniani. Základom jeho reformy bol návrat k autentickému jednoduchosti a prítomnosti z čias svätého Romualda s veľkým dôrazom na úlohu samoty a ticha v živote pustovníkov. *De facto* tak Pavol konštituoval novú vetvu kamaldulského rádu. Pod názvom *Spoločnosť svätého Romualda* (*Compagnia di S. Romualdo*) združovala všetky pustovne, ktoré prijali túto Pavlom nanovo definovanú regulu.

Spočiatku pôsobili ako integrálna súčasť kamaldulského rádu, neskôr sa celá kongregácia od Camaldoli odčlenila a keď sa jej centrálnym kláštorom a sídlom generálneho predstaveného stala pustovňa Monte Corona neďaleko Perugia prijalo celé spoločenstvo názov *Kongregácia kamaldulských pustovníkov Montis Coronae* (*Congregatio Eremitorum Camaldulensium Montis Coronae*), pod ktorým

funguje dodnes. Táto prísnejšia forma kamaldulskej spirituality sa rozšírila najmä v strednom Taliansku, ako aj v strednej a východnej Európe. K nej náležali i obe kamaldulské pustovne pôsobiace v 18. storočí na území dnešného Slovenska.

Prvé kontakty kamaldulských mníchov s naším územím, ak nepočítame neisté zmienky o misijnom pôsobení samotného svätého Romualda a jeho spoločníkov, datujeme až na koniec 17. storočia. Popud na zriadenie vôbec prvej pustovne kamaldulov u nás dal nitriansky biskup Blažej Jaklin, keď v roku 1691 po získaní potrebných povolení daroval kamaldulom schátraný areál bývalého benediktínskeho kláštora svätého Hypolita na Zobore. Zároveň sa spoločne s bratrancom barónom Mikulášom Jaklinom z Lefantoviec zaviazal poskytnúť dostatočné finančné prostriedky na život mníchov v kláštore. Hneď v nasledujúcom roku generálna kapitula rádu túto ponuku prerokovala a schválila. Prestavbu riadili a nakoniec i kláštor

osídlili mnísi z pustovne na Kahlenbergu neďaleko Viedne, len nedávno obnovenej po definitívnej porážke tureckej armády. Medzi nimi i Moravan páter Kajetán Stareček, ktorý sem bol vyslaný akiste pre znalosť jazyka a možnosti praktickej komunikácie s miestnym obyvateľstvom. Veľmi skoro medzi zoborskými pustovníkmi nachádzame i adeptov z blízkeho okolia Nitry. Dôležitú úlohu pri adaptácii kamaldulských pustovníkov na území dnešného Slovenska zohral napríklad Ján Chryzostom Urményi, pochádzajúci z neďalekých Mojmíroviec (predtým Urmín). V roku 1720 bol na Zobore zriadený noviciát, miesto ktorým prešli všetci budúci kamaldulskí pátri z uhorskej časti kráľovstva. V tom čase v Uhorsku pôsobili už 3 kamaldulské konventy – spomínaný na Zobore pri Nitre, v Lanse-ri v Šopronskej župe a v Lechnici na Spiši, o ktorom ešte bude reč podrobnejšie. V roku 1733 k nim pribudla pustovňa v Majku v Komárňanskej župe na severe dnešného Maďarska.

Spoločne s mater-ským kláštorom na viedenskom Kahlenbergu tvorili v rámci rádu samostatnú Nemecko-uhorskú provinciu (*Eremit Nationis Germano-Hungaricae*) na čele s vikárom a vicetribunálom s osobitnými právami a povinnosťami. Takáto forma správy sa kvôli značnej vzdialenosti od sídla generálneho predstaveného rádu a vtedajším možnostiam flexibilnej komunikácie už predtým osvedčila pri riadení poľských kláštorov. Špecifikom Nemecko-uhorskej provincie bolo pravidlo, že vo funkcii vikára sa v pravidelných intervaloch striedali „Nemec“ a „Uhor“. Zrejme k tomu prispeli i národnostné rozpory medzi oboma časťami provincie, ktoré niekoľkokrát musela riešiť dokonca generálna kapitula. Je zaujímavé, že sa z celého obdobia nezachovali zmienky o národnostných rozporoch medzi Maďarmi a Slovákmi, prípadne inými národnosťami v rámci jej uhorskej časti.

Fundácia druhej kamaldulskej pustovne na území dnešného Slovenska je rovnako spätá s nitrianskym biskupským stolcom. Kľúčovou

Obr. 114. Tabuľa pripomínajúca, že nový interiér kamaldulského Kostola svätého Antona vysvätil v roku 1777 spišský prepoš Alexander Mariáši z Markušoviec za priora Demetera.

osobnosťou, ktorá sa zaslúžila o usadenie rehole kamaldulov v Údolí svätého Antona v Lechnici (ľudovo nazývanej Červený kláštor) bol Ladislav Matiašovský, nástupca spomínaného Blažaja Jaklina v tomto úrade, bývalý spišský prepošťa a jeden z najvýznamnejších mužov cirkevného i politického života v Uhorsku druhej polovice 17. storočia. V hodnosti spišského prepošťa a neskôr i nitrianskeho biskupa sa zasadzoval o duchovnú obnovu jemu zverených farností a stal sa popredným rekatolizátorom predovšetkým územia dnešného Slovenska. V čase svojho pôsobenia vo vysokých krajiniských funkciách (v roku 1696 sa spoločne s úradom nitrianskeho biskupa ujal i funkcie kráľovského kancelára a cisárskeho tajného radcu) sa zdržiaval predovšetkým vo Viedni. Je preto celkom možné, že jeho kroky v smere rekatolizácie Uhorska boli vykonávané v súčinnosti s oficiálnou politickou koncepciou cisárskeho dvora. Prostriedkom, ktorý pre svoj program duchovnej obnovy volil najčastejšie, bola štedrá podpora reholí a cirkevného školstva. Krátko po svojom nástupe na nitriansky biskupský stolec sa stal napríklad mecénom piaristického rádu. Najplnšie sa však jeho zábery prejavili, paradoxne, v jeho testamente zo 4. novembra 1704 (doplnený na jar 1705). Všetok svoj majetok prostredníctvom neho rozdal na účely cirkvi, no predovšetkým reholí a mníšskych spoločenstiev. Jezuitom, ktorí práve v tom čase začínali so stavbou kolégia v Segedíne, daroval na tento cieľ 55 000 zlatých a ďalších 20 000 zlatých na rôzne iné potreby Spoločnosti. Rovnako 20 000 zlatých odkázal reholi trinitárov, ktorí len krátko predtým na pozvanie ostrihomského arcibiskupa Juraja Sécénihho prišli z Viedne do Ilavy,

Obr. 115. Detail barokovej premalby nového interiéru Kostola svätého Antona v Červenom kláštore.

14 000 zlatých zanechal potom františkánskeho kláštora v Okoličnom.

V súvislosti s reholou kamaldulov je v záveťte biskupa L. Matiašovského najviac zaujímavý jeho deviaty bod, týkajúci sa červenokláštorského panstva, ktoré biskup ešte v roku 1699 odkúpil od dedičov Pavla Rákociho, vtedajších majiteľov. Jeho presné znenie je nasledovné:

„Vlastním v Spišskej župe kláštor Lechnica, ktorý kedysi patril rádu kartuziánov a ktorý som vykúpil zo svetských rúk za 30 tisíc zlatých. Tento kláštor teda so všetkými jeho dobrami a písomnými doku-

mentmi odkazujem dôstojným otcom kamaldulom, aby na tomto mieste podľa svojich zvykov neustále slúžili Bohu. Za moju hriešnu dušu nech slávia denne aspoň jednu omšu. Aby však zostali stabilnejší na tomto mieste, nech prijímajú synov vlasti do svojho lona. Títo budú užívať aj väčšiu priazeň ľudu, ako aj horlivejšie opatrovať majetky kláštora.“³²⁹

Kláštor v Lechnici založila, vybudovala a až do roku 1563 užívala rehoľa kartuziánov. Vtedy sa panovníckym dekrétom dostal do rúk spišského prepošťa Gregora Bornemisu, neskôr sa v jeho vlastníctve vystriedalo viacero svetských majiteľov. Obe rehole (kartuziáni i kamalduli) sformované v podobných časopriestorových podmienkach európskeho reformného hnutia prelomu 11. a 12. storočia majú tiež veľmi podobnú spiritualitu a pustovnícko-kláštorňný spôsob života. Kamaldulský rád tu teda bol vcelku logickou voľbou. Zaujímavý je tiež termín „synovia vlasti“, ktorý L. Matiašovský použil vo svojom testamente a ktorý v kontexte dobovej literatúry nemožno preložiť inak ako Slováci. Majúc zrejme neustále na zreteli svoje rekatolizačné

Kláštor v Lechnici založila, vybudovala a až do roku 1563 užívala rehoľa kartuziánov. Vtedy sa panovníckym dekrétom dostal do rúk spišského prepošťa Gregora Bornemisu, neskôr sa v jeho vlastníctve vystriedalo viacero svetských majiteľov. Obe rehole (kartuziáni i kamalduli) sformované v podobných časopriestorových podmienkach európskeho reformného hnutia prelomu 11. a 12. storočia majú tiež veľmi podobnú spiritualitu a pustovnícko-kláštorňný spôsob života. Kamaldulský rád tu teda bol vcelku logickou voľbou. Zaujímavý je tiež termín „synovia vlasti“, ktorý L. Matiašovský použil vo svojom testamente a ktorý v kontexte dobovej literatúry nemožno preložiť inak ako Slováci. Majúc zrejme neustále na zreteli svoje rekatolizačné

³²⁹ ŠA LE, mikrofilm A 11, *Liber Actuum Capitularium et Dietalium pro Eremito Lechniczenzi in Anno 1715 comparatus*, fol. 9, kláštorňý pisár použil ako predlohu pre tento úryvok originálny testament Ladislava Matiašovského.

úsilie, predpokladal, že Slováci budú jeho ciele medzi miestnym obyvateľstvom naplňať jednoduchšie a úspešnejšie. Nakoniec už v prípade zoborského kláštora sa zvýšený prílev kandidátov z domáceho prostredia ukázal byť celkom prirodzeným javom.

Reálne nadobudnutie darovaného Lechnického panstva nebolo pre kamaldulských pustovníkov ani zďaleka také jednoduché, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať. Najprv zmarilo príchod kamaldulov na Spiš povstanie Františka II. Rákociho, ktoré zasiahlo najmä územia severovýchodnej časti dnešného Slovenska, pričom práve v opustených červenokláštorských budovách si zriadil svoj hlavný stan veliteľ jeho spišských oddielov František Bertóty (Berthóty). Po potlačení povstania vyslali najvyšší predstavení rádu 2 mníchov z viedenského Kahlenbergu – Imricha Szilesiho a priora Jána Morelliho na obhliadku objektu, aby bolo možné čo najzodpovednejšie rozhodnúť o jeho ďalšom osude. Generálna kapitula sa na základe ich správy touto otázkou zaoberala už počas nasledujúceho zhromaždenia v roku 1710 a rozhodla sa dar biskupa Matiašovského prijať. Obnova, nevyhnutné prestavby a celková adaptácia areálu lechnického kláštora pre potreby kamaldulských pustovníkov bola zverená už spomenutému zoborskému opátovi Jánovi Chryzostomovi Urményimu. Dôvodom boli nepochybne jeho praktické skúsenosti z podobnej prestavby pustovne v Nitre, ale tiež znalosť miestnych pomerov a najmä jazyka, ktorý mu umožnil jednoduchšiu a efektívnejšiu komunikáciu v prevažne slovenskom prostredí. Rekonštrukciu však nakoniec dokončil až prvý superior kláštora páter Matej Kraus zo Sliezska. Skôr totiž ako sa prestavba stihla v plnej miere rozbehnúť, ozvala sa so svojimi nárokmi rehoľa kartuziánov, ktorá sa napriek okolnostiam nevzdávala nádejí na znovuzískanie kláštora v Lechnici, navyše právne podložených klauzulou z roku 1625 o ich (časovo neobmedzenom) predkupnom práve. Nezhody medzi oboma rehoľami trvali celé nasledujúce desaťročie (1709 – 1720), počas ktorého panovníci Jozef I. a Karol VI. (v Uhorsku ako Karol III.) poskytli kartuziánom viackrát príležitosť, aby kláštor v Lechnici odkúpili, no nedostatok

finančných prostriedkov bol dôvodom, prečo sa tak nakoniec nikdy nestalo. Keďže takáto patová situácia bránila kamaldulom naplno sa ujať červenokláštorského panstva, rozhodol o definitívnom riešení celej záležitosti v roku 1720 cisár Karol VI., keď 22. marca vydal dekrét, ktorým kláštor v doline svätého Antona prisúdil s konečnou platnosťou kamaldulom. Vtedy sa pustovníci pustili do intenzívnych rekonštrukčných prác s cieľom obnovy kláštorného života, čo dokazuje aj fakt, že už o dva roky neskôr sa začína uvažovať o povýšení pustovne na priorát. Na základe výsledkov vizitácie a po potrebnom schválení zo strany Svätej stolice k vyhláseniu lechnického konventu za riadny priorát skutočne došlo dňa 29. mája 1724.

Napriek tomu, že vo všeobecnosti je každý kamaldulský kláštor z podstaty svojej spirituality uzavretou komunitou, odlúčenou od vonkajšieho sveta, udržiavajú pustovníci isté nevyhnutné kontakty a vzťahy (či už ekonomického, hospodárskeho, duchovného, ale i intelektuálneho charakteru) so svojim bezprostredným okolím. Podobne i kamalduli v Lechnici už od svojho príchodu do kláštora nadviazali rôznorodé vzťahy s okolitým prostredím. Ako príklad za všetky tu možno uviesť osobu spišského kanonika Jána Bilského, ktorého cisár Karol VI. poveril, aby bol kamaldulským mníchom po definitívnom získaní objektu červenokláštorskej pustovne nápomocný pri riešení rôznych (spočiatku zaiste najmä praktických majetkoprávných) záležitostí.³³⁰ Toho istého Jána Bilského, tento krát už v hodnosti kanonika kustóda, spoločne s iným kanonikom Spišskej kapituly, Adamom Maythénym vyslal o 4 roky neskôr, vo februári 1724 ostrihomský arcibiskup Christián August von Sachsen na obhliadku kláštora, ktorú bolo treba vykonať v súvislosti s potrebným schválením povýšenia lechnickej pustovne na priorát.³³¹ Zaujímavá je v tomto kontexte informácia, že Ján Bilský bol slovenského pôvodu a zdá sa, že nebol len obyčajným dedinským kňazom, ale bol vzdelaný v teológii. Niekoľko rokov pôsobil ako (slovenský) kňaz v Spišskom Hrhove. Kanonikom Spišskej kapituly sa stal v roku 1712. Zomrel 13. júna 1725 a jeho osobný (podľa všetkého srdečný) vzťah ku kláštoru dokladá i fakt, že v testamente zveril svoju dušu do modlitieb rehoľnej komunity

³³⁰ MOL Budapest, E 151, Acta Ecclesiastica Ordinum et Monialium, Acta Camaldulensium Conventus de Lechnicz, doboz 2, fasc. 7, nečísl. MOL Budapest, E 151, Acta Ecclesiastica Ordinum et Monialium, Acta Camaldulensium Conventus de Lechnicz, doboz 2, fasc. 8 – 10, fol. 101v.

³³¹ Michael LACKO, S.J.: Camaldulose Hermits in Slovakia, in: *Slovak Studies*, roč. 5, Historica 3, 1965, s. 153 – 155, dokument č. 24.

Obr. 116. Slovenská zmluva medzi priorom kamaldulov z Červeného kláštora Felixom a Jakobom Hutníkom z roku 1731.

v Lechnici, odmenou za čo odkázal pustovníkom 200 zlatých a práva k jednej svojej vinici.³³² Zdá sa teda (a onen kanonik je toho výborným príkladom), že komunita kamaldulov už od čias svojho príchodu na Spiš nadväzovala a udržiavala kontakty s miestnymi intelektuálnymi centrami (akým Spišská kapitula nepochybne bola) a ich predstaviteľmi. Aj tadiaľto by bolo záslužné smerovať cestu ďalšieho podrobného prosopografického výskumu. Ten by sa mal zamerať na odhalenie vzťahov, ktoré kláštor udržiaval s okolitým svetom a na identifikáciu informačných kanálov, vďaka ktorým sa aj on stal súčasťou aktívneho slovenského života 18. storočia.

Na primeraný chod kláštora a obživu mníchov bolo samozrejme potrebné väčšie fungujúce hospodárstvo. Už v stredoveku, v čase pôsobenia kartuziánov, k nemu patrilo viacero okolitých dedín, mnísi navyše požívali početné peňažné i nepeňažné privilégia. Niektoré z majetkov si na začiatku 18. storočia, využívajúc nejasné vlastnícke pomery okolo kláštora, privlastnila miesta šľachta

a kamalduli sa len s ťažkosťami a s právnou podporou cisára Karola VI. dostávali do ich opätovnej držby. V roku 1725 patrili k červenokláštorskému domínium dediny Stará Ves, Lechnica, Lesnica, Veľká Lesná, Veľká Franková, Malá Franková, Hágy a Reľov. Najvýznamnejšie, hospodársky i čo do počtu obyvateľov boli spomedzi nich Stará Ves a Lechnica. V nasledujúcich rokoch stratili kamalduli v majetkových sporoch obce Reľov a Veľká Lesná.³³³

Kláštory boli už od stredoveku známe aj ako strediská kultúry, vzdelanosti či školstva. O kamaldulskom Červenom kláštore to platí predovšetkým od čias, keď tu bolo zriadené tzv. profesórium, ktoré malo vychovávať mladých klerikov a zodpovedne a všestranne ich pripravovať na budúce povinnosti kamaldulských pátrov. Prípravy na zriadenie takejto internej inštitúcie, na pôde ktorej sa snúbilo školské vzdelávanie s rehoľnou formáciou, začali v podmienkach konventu v Lechnici už počas zhromaždenia Generálnej kapituly rádu v roku 1742. Spišská pustovňa bola ustanovená na profesórium, v ktorom sa budúci profesii (mních – páter s najvyššou formou takzvaných večných či doživotných sľubov) mali zdržiavať počas celých 2 rokov noviciátu a kde budú zaviazaní zotrvať bez rodiny, až pokiaľ nebudú ordinovaní za presbyterov, v starostlivosti volených direktorov.³³⁴ Podrobnosti boli dohodnuté ešte v tom istom roku, počas vizitácie lechnického kláštora, ktorej zápis vznikol dňa 23. júla 1742.³³⁵ Tému profesória bol v nej venovaný pomerne značný priestor, keďže išlo o závažný krok – definovali sa tu napríklad povinnosti klerikov, stavebná úprava priestorov, či požiadavky na direktora. Okrem navštevovania prednášok si klerici mali plniť svoje povinnosti predovšetkým starostlivosťou o kostol a sakristiu. Smerovali k nim tiež odporúčania čo možno najobmedzenejšieho styku so svetskými osobami, ale tiež mníchmi, namiesto toho sa majú horlivo venovať ako štúdiu, tak i modlitbe. Direktor (rektor) profesória má byť zároveň spovedníkom klerikov a – čo je mimoriadne dôležité – má byť seriózne vzdelaný v oblasti morálnej teológie. To všetko len potvrdzuje predpoklad, že spoločne so zriadením profesória, ktoré na pôde Kláštora svätého Antona začalo

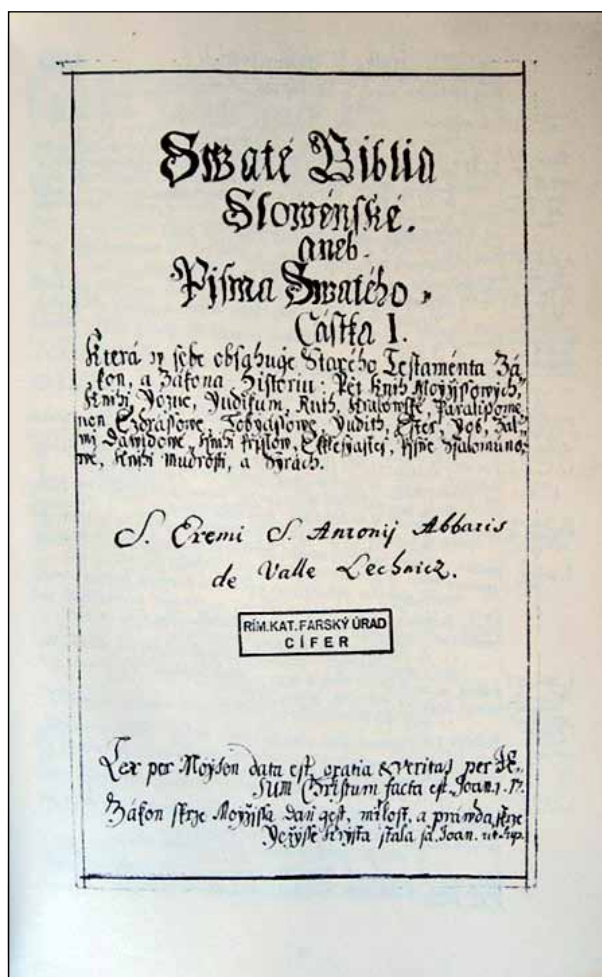
³³² ŠA LE, A 11, *Liber Actuum Capitularium*, fol. 53.

³³³ Miroslav ŠTEVÍK – Michaela TIMKOVÁ: *Červený (Lechnický) kláštor*. Stará Lubovňa 2004, s. 38 – 42.

³³⁴ ŠA LE, A 11, *Liber Actuum Capitularium*, fol. 98.

³³⁵ *Tamže*, fol. 99 – 103.

svoju činnosť niekedy v roku 1744 alebo 1745, sem prišli i mimoriadne vzdelaní pátri, ktorí nielenže dokázali poskytovať adekvátne vzdelanie novej generácii kamaldulských pustovníkov, ale vytvorili tu vysoko intelektuálne schopné prostredie. Viacerí bádatelia sa zhodujú, že práve takéto prostredie mohlo vytvoriť tie najvhodnejšie podmienky pre vznik mimoriadnych diel slovenskej písomnej kultúry – predovšetkým prvého úplného prekladu *Svätého písma* do slovenčiny (dnes označovaný zväčša ako *Kamaldulská Biblia*),³³⁶ slovensko-latinského slovníka či viacerých prekladov náboženskej literatúry do dobovej, predbernolákovskej slovenčiny. Časť odbornej literatúry pripisuje prinajmenšom autorstvo prekladu *Biblie* pátrovi Romualdovi Hadbavnému, rodákovi zo spišských Machaloviec. Tento vysoko vzdelaný a rozhladený muž zastával počas svojho pôsobenia v Červenom kláštore viaceré, často rôznorodé funkcie – archivár, dozorca disciplíny, sakristián, duchovný poradca či zapisovateľ, v roku 1747 pôsobil ako asistent vikára Nemecko-uhorskej provincie, 8 rokov sa dokonca objavuje vo funkcii *celleraria* – hospodárskeho správcu. Všeobecne sa dnes uznáva Romualdovo autorstvo *Slovensko-latinského slovníka* a predovšetkým krátkych gramatických pravidiel zhrnutých v jeho závere, ktoré sú konzekventne používané aj v celom rozsahu prekladu *Biblie* a *de facto* tak kodifikujú jej jazyk na úroveň spisovného 50 rokov pred Antonom Bernolákom. Zrejme z titulu funkcie kláštorného archivára spolupracoval dokonca s Karolom Wagnerom na zbierke prameňov, dokumentov a krátkych textov *Analecta Scepussii Sacri et Profani*. Prispel sem súpisom priorov bývalého kartuziánskeho kláštora v Lechnici, ktorý spracoval výlučne na základe archívnych dokumentov³³⁷ a stal sa tak neoddeliteľnou súčasťou modernej uhorskej kritickéj historiografickej školy. Zomrel len 2 roky pred zrušením lechnickej pustovne, 30. augusta 1780 a fakt, že na jeho pamiatku bolo nariadené slúžiť 9 týždňové zádušné omše napovedá, akým významným členom kamaldulskej komunity bol. Napriek tomu je jeho autorstvo prekladu *Kamaldulskej Biblie* viac ako otáznne. Najnovšie

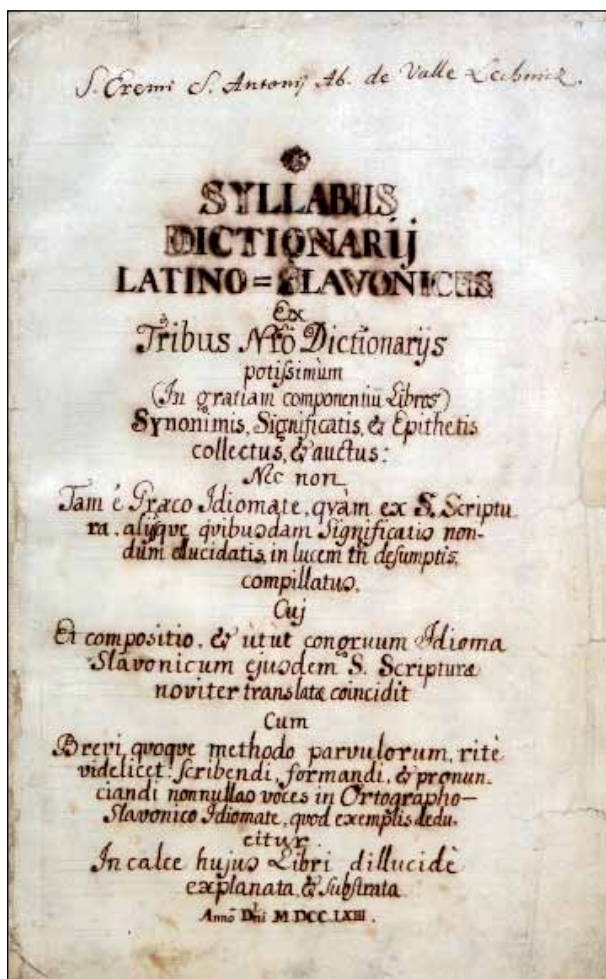

Obr. 117. Titulný list prvého zväzku Kamaldulskej Biblie, viditeľné sú vlastnícke záznamy Pustovne svätého Antona v Lechnici a Rímsko-katolíckeho farského úradu v Cíferi.

paleografické a kodikologické výskumy dokazujú, že celý korpus (v poradí *Nový* a následne *Starý zákon*) prepísal medzi 6. májom 1756 a 10. marcom 1759 jediný pisár a jeho rukopis nezodpovedá písmu Romualda Hadbavného známemu z iných archívnych dokumentov. Napriek tvrdeniam niektorých predchádzajúcich bádateľov dosvedčujú, že prepis celého slovenského textu *Biblie* vznikol súčasne s diakritikou i marginálnymi latinskými poznámkami. Naznačujú dokonca, že už nám známy rukopis mohol byť odpisom iného čistopisného vyhotovenia a nie nečistopisu

³³⁶ *Svate Biblia Slowénské aneb Pisma Swatého Částka I*, ed.: Hans ROTHE, Friedrich SCHOLZ, Ján DORULA. Paderborn 2002, 920 s. *Svate Biblia Slowénské aneb Pisma Swatého Částka II*, ed.: Hans ROTHE, Friedrich SCHOLZ, Ján DORULA. Paderborn 2002, 1063 s.

³³⁷ Series priorum de Lechnicz seu de Valle S. Antonii ordinis Carthusianorum, in: *Analecta Scepussii sacri et profani*, vol. 3, ed.: Carolus WAGNER. Posenii et Cassoviae 1778, s. 173 – 195.

Obr. 118. Titulný list latinsko-slovenského slovníka spojeného s prekladom Kamaldulskej Biblie.

plného korektúr. Kto však vyhotovil túto stratenú predlohu zostáva nateraz neisté.³³⁸

Ďalším špecifikom *Kamaldulskej Biblie* je v závere zachovaný *Index lectionum, Epistolarum et Evangeliorum qua in Ecclesia juxta Ritum Missalis Romani legunt*, teda zoznam čítaní z epištol i evanjelií na nedele a sviatky podľa platného rímskeho misálu. Tieto sú viditeľne vyznačené aj v samotnom texte prekladu. Napovedá to, že preklad mal ambíciu stať sa zvláštnym typom lekcionára, ktorý sa používal pri bohoslužbách, a teda, že bol zhotovený na praktické pastoračné účely. Je otázne, či práve

kamaldulskí pustovníci žijúci svojou kontemplatívnou spiritualitou mali motiváciu pripravovať takýto typ pomôcky, keď na Spiši a dokonca v relatívne blízkom okolí pôsobilo niekoľko iných reholí (jezuiti,³³⁹ františkáni, piaristi) zameraných na praktickú pastoračnú a kazateľskú činnosť, navyše podobne intelektuálne a jazykovo zdatných.

Ani zvýšený bádateľský záujem (najmä v poslednom desaťročí) nepriniesol odpovede na všetky nejasnosti súvisiace s kamaldulským prekladom *Písma*. Ba možno naopak, viac ich otvoril, než zodpovedal. Otázky vyvoláva predovšetkým skutočnosť, že sa dodnes nenašla predloha odpisu ani jediný priamy písomný doklad, ktorý by akýmkoľvek spôsobom odkazoval na prekladateľské aktivity červenokláštorských pustovníkov. Spojitosť prekladu *Písma Svätého* s komunitou kamaldulských mníchov z Pustovne svätého Antona v Lechnici naznačujú len vlastnícke záznamy kláštora v znení *S. Eremi S. Antonij Abbatis de Valle Lechnitz* vo všetkých troch spomenutých dielach (*Biblia*, slovník a preklad Blossiových náboženských spevov), ako aj množstvo nepriamych indícií. Sporná je i skutočnosť, prečo takýto významný prekladateľský počín zostal zachovaný len v jednom rukopisnom exemplári, pričom v čase, keď vznikol, prepisovanie ako formu knižnej produkcie už dávno nahradila aj v uhorských, respektíve slovenských podmienkach relatívne dostupná kníhtlač. Ďalšou nezodpovedanou záhadou zostáva, ako sa *Kamaldulská Biblia* dostala po zrušení pustovne až do Cíferu, kde ju objavil farár mons. Ľudovít Pavelitš (1886 – 1963). O jej náleze ako prvý informoval v časopise *Verbum* Vendelín Jankovič.³⁴⁰

Napriek všetkým uvedeným nejasnostiam, nie je vôbec nepravdepodobné, že by prvý úplný preklad *Písma Svätého* (spoločne s ďalšími dielami) skutočne vyhotovili zatiaľ bezmenní kamaldulskí mníši v Červenom kláštore. Definitívne odpovede môže priniesť len ďalší hĺbkový a najmä interdisciplinárny výskum.

Pri výpočte významných osobností kamaldulského kláštora v Lechnici nemožno opomenúť frátra Cypriána, ktorému slávu priniesli

³³⁸ Peter OLEXÁK : Kodikologický výskum Kamaldulského prekladu Biblie, in: *Historicko-exegetický výskum Kamaldulského prekladu Biblie*, vol. 1, ed.: Anton TYROL. Ružomberok 2009, *passim*. Peter OLEXÁK: Paleografický výskum Kamaldulského prekladu Biblie, in: *Historicko-exegetický výskum Kamaldulského prekladu Biblie*, vol. 2, ed.: Anton Tyrol. Ružomberok 2010, *passim*.

³³⁹ Podrobne sa možnosti vzniku prekladu *Písma* v prostredí niektorého z domov Spoločnosti Ježišovej venuje Vladimír OLEJNÍK : Ďalšie výskumy ku Kamaldulskej Biblii, in: *Historicko-exegetický výskum Kamaldulského prekladu Biblie 3*, *passim*.

³⁴⁰ Vendelín JANKOVIČ : Prvý slovenský preklad celého Písma svätého, in: *Verbum*, roč. 1, 1946/1947, s. 22 – 33.

predovšetkým legendy o lietajúcom mníchovi, len málo súvisiace s jeho skutočným životom. Cyprián, civilným menom Franz Ignatz Jäschke pochádzal zo sliezkej obce Polkovice. Od mladosti sa zaujímal o lekárske a prírodné vedy, botaniku, ako aj využitie liečivých rastlín v lekárskej praxi. Je pravdepodobné, že vedomosti získané na stredo európskych vzdelávacích inštitúciách si rozšíril počas štúdií v Taliansku. V Kláštore svätého Antona v Lechnici sa objavuje v roku 1756 a pôsobil tu takmer dvadsať rokov až do svojej smrti v roku 1775 predovšetkým ako lekár a správca kláštornej lekárne. Väčšinu liečivých masťí, odvarov či tinktúr zhotovoval na základe svojich vedomostí z bylín dopestovaných v kláštorných záhradách alebo divo rastúcich v okolitej prírode. Jeho záujem o botaniku sa naplno prejavil zostavením herbára, ďalšieho jedinečného diela, ktoré vzniklo za čerVENOKláštorskými múrmi. Herbár je vzácny nielen množstvom rastlín, ktoré sa frátrovi Cypriánovi podarilo počas väčšieho časového obdobia nazhromaždiť a ktoré dokumentuje bohatosť okolitej prírody, ale tiež tým, že názov každej rastliny je zväčša uvedený súčasne v niekoľkých jazykoch – latinsky, grécky, nemecky, slovensky či poľsky. Niekde sa dokonca uvádza i miesto výskytu danej rastliny spolu s jej liečivými vlastnosťami a ďalším praktickým využitím. Veľmi zaujímavým zdrojom poznatkov o dobovej lekárskej praxi sú i konkrétne rady, metódy a liečebné postupy, ktoré autor herbára zhrnul v jeho závere.³⁴¹ Skúseností počas svojho dlhoročného pôsobenia na poste kláštorného lekára, lekárnika a kúpeľníka nadobudol určite dostatok, zvlášť v čase, keď lechnický konvent zmenil svoje poslanie a pôsobnosť v rámci kamaldulskej rehole.

Obr. 119. Jeden z listov slávneho herbára fráttra Cypriána.

Na prelome šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov 18. storočia bolo totiž spomínané profesórium z Červeného kláštora prenesené do pustovne v Majku. Oficiálnym dôvodom bola jeho decentralizovaná poloha a ťažšia dostupnosť vzhľadom na ostatné kláštory Nemecko-uhorskej provincie. Tieto argumenty sa spoločne so zdravím horským podnebí a tichým prostredím v redšie osídlenom kraji naopak ukázali ako výhody, ktoré v tom istom období viedli k rozhodnutiu využiť lechnický kláštor ako zotavovňu pre chorých a útulok pre starých pustovníkov. Hoci nie všetci vzdelaní pátri, učiteľia profesória, kláštor ihneď opustili, tento krok zrejme predsa len znamenal istý pokles intelektuálnej úrovne miestnej rehoľnej komunity. Definitívny zánik rehoľného života v kláštore priniesli zanedlho nato cirkevné reformy Jozefa II. Zrušenie pustovne bolo mníchom oznámené v apríli 1782, pričom na opustenie a vyprázdnenie objektu dostali čas do septembra toho istého roku. Väčšia časť knižnice a kláštorného archívu sa dostala do Budapešti, jednotliviny sa

dnes nachádzajú vo viacerých slovenských archívoch, mnohé isto doteraz neobjavené. Podobne dopadla i časť mobiliáru pustovne, roztrúsená spolu s rehoľníkmi v niekoľkých ďalších kláštoroch (predovšetkým na území dnešného Poľska). Lechnické panstvo so všetkými majetkami bolo včlenené do takzvanej Náboženskej základiny (*Fundus religionis*) a v roku 1820 bolo dekrétom cisára Františka I. odovzdané novovzniknutému Gréckokatolíckemu biskupstvu v Prešove ako zdroj jeho finančného a hmotného zabezpečenia. Hoci takýmto spôsobom Červený kláštor ešte istý čas slúžil naďalej zámerom cirkvi, rehoľný život sa medzi jeho múry nikdy nevrátil. Dnes ho pripomína len expozícia miestneho múzea.

³⁴¹ Tento vzácny dokument je dnes uložený v zbierkach Prírodovedného múzea Slovenského národného múzea v Bratislave.